İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret Emiroğlu....4
Arapça Elyazmalarında Kebîkeç
Adam Gacek / Çev: Ali Yaycıoğlu....5

YAYIN TARİHİ

Seyyar Kitapçıların Nizamnamesi
Erkan Serçe....9
Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: *Muhit*
Temuçin F. Ertan....17
Türkiye'de İlk Çeviri Dergisi: *Tercüme*
Jutta Sauer / Çev: Mustafa Çıkar....35
Çerkeslerin İlk Gazetecilik Deneyimi: *Ğhuaze*
Fahri Huvaj....51
Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) IV
Haz: Ali Birinci....61

ARDINDAN

Özyaşam Öyküsü
Sami N. Özerdim....69
Sami N. Özerdim'in Ardından
Ahmet Yüksel.... 101

DOSYA
İŞÇİ HAREKETLERİ

Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi Tarihleri
Yıldırım Koç....105
Türkiye'de Grev Ve Eylemlere İlişkin Kaynakça
Canan Koç- Yıldırım Koç....117

İşçi Hareketlerinin Akademik Dünyamızdaki Yeri
Alpaslan Işıklı İle Görüşme 125
İşçi Hareketleri Tarihinde Kavramlar
Orta Doğu'da İşçiler, İşçi Hareketleri Ve Tarihyazımı
Kudret Emiroğlu....................137
Çalışmanın Anlamı
Kudret Emiroğlu....................143
1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri
Mehmet Emin Elmacı....................155
Arabacılar Grevi 1912
Kemal Yakut....................163
Dünyanın Kahrını ve Yükünü Taşıyanlar:
İstanbul'daki Kürt Hamal Topluluğu
Rohat Alakom 167
Çukurova'da Sendikacılık ve İşçi Eylemleri 1923-1960
Yüksel Akkaya 183
İzmir İşçi Ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu
Nizamnamesi (1935)
M. Bülent Varlık....................201
Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu: Misk
Yıldırım Koç....................207

ŞEHRENGİZ

Mersin'i Ziyaret Edenler: Peder Edwin John Davis
Frank Fokke Ferwerda....................221

EVRAK-I METRUKE

Kurtuluş Savaşına Katılmayan Memurlar Hakkındaki
Kanun ve Uygulamaları
Ömer Türkoğlu....................227

SUNUŞ

Toplumsal sınıfların varlığından söz etmenin bile yasak olduğu yakın geçmişimizle, dikey meslek bölümlenmesinin, yatay bölgecilik, mezhep, tarikat, etnik köken gibi ayrımlarla çakıştığı Osmanlı geçmişimiz birarada düşünüldüğünde, sivil toplum örgütlerinin gelişmemişliği ile, varolan en büyük örgütlenme olan ordunun siyasallaşması muamma olmaktan çıkıyor. Siyaset sahnesinin tekyanlılıktan çıkartılıp, çeşitliliğin demokratik yönelimlerle dile getirilebilmesi için, sınıfsal örgütlenmelerin yurt çapında en büyük ve geniş kültürel varlıklar olduğunu gözardı etmemek, demokrasi ve kimlik sorunlarına, geleneksel ve ikameci anlayışlarla değil, sınıfsal anlayışla yaklaşmak, tek çözümü demokrasi olanlarca başarılabilir. Gündemde hep arka planda tutulan işçi hareketlerini dosya konusu yapmanın güncel gerekçeleri bunlar.

Dosya editörlüğüne katılarak yardımcı olan Yıldırım Koç ve Hasan Tahsin Benli'ye teşekkür borçluyuz. Dosyamızın görsel donanımını, aksi belirtilmedikçe fotoğrafların kaynağı olan, Ömer Türkoğlu'nun arşivinden sağladık.

Kebikeç'in gündemine aldığı başvuru kütüphanesi ve arşivi oluşturma konusunda, 5 Mart 1997 günü kaybettiğimiz Sami N. Özerdim'in ailesinin bağışıyla kaydedilen gelişmeyi Ahmet Yüksel'in yazısında bulacaksınız. Sami Hoca'nın yaşamı, Ardından köşemizde kendi kaleminden yer alıyor.

Bu sayımızın Şehrengiz yazısı, klasik biçimimizin dışına çıkmakla birlikte, seyahatnameler uzmanı ve seyyah olan Frank F. Ferwerda'nın İngiliz seyyah Edwin John Davis hakkındaki yazısını seveceksiniz. Ferwerda'nın seyyahları ilerdeki sayılarımızda da sizinle olacak.

Evrak-ı Metruke köşemizde ancak iki belge örneğine yer verebildiğimiz, Kurtuluş Savaşı'na katılmayan memurlar hakkındaki 854 Nolu Kanunun uygulamaları hakkındaki yazı, işgalin yarattığı toplumsal çalkalanma kadar, yürütmenin yargı işlevlerini de yüklenmesinin bir başka örneğini daha sergiliyor.

Kebikeç tılsımının kökeniyle ilgili yazılarımız devam ediyor. Şimdiye kadar yer verdiğimiz en doyurucu ve belgelenmiş yazısı ile Adam Gacek, geçen sayımızda Hüsrev Hatemi'nin serzenişte bulunduğu "derdimize yabancı yazarların deva olması"nı kanıtlamak için kaleme sarılmış gibi.

Saygılarımızla.

Kudret Emiroğlu

ARAPÇA ELYAZMALARINDA KEBÎKEÇ

Adam GACEK*
çev. Ali YAYCIOĞLU

İslam dünyasındaki yazmaların ilginç özelliklerinden birisi de müstensihler ve kitap sahipleri tarafından yazmalara düşülen notlardır. Bu notlar arsında dualar ve sihirsel olduğuna inanılan formüller yer alır. Bunlardan belki de en ilginci, yazmanın ilk bazen de son varağına düşülen esrarlı **kebîkeç** kelimesidir. Bu kelime çoğu zaman Arapça **yâ** ön eki ile beraber kullanılarak kişiselleştirilir. Bazen bir kaç defa tekrarlanarak (**yâ kebîkeç yâ kebîkeç yâ kebîkeç...**), bazen cümle içinde **yâ kebîkeç ihfaz ul-varak** (ey **kebîkeç** kağıdı koru) şeklinde, çoğu zaman ise **hâfız** ya da **hafîz** (koruyucu) kelimesi ile beraber **yâ kebîkeç yâ hâfız** şeklinde kullanılır.[1]

Eğer Wehr'in *Dictionary of modern written arabic*'ine bakacak olursak[2], kelimenin

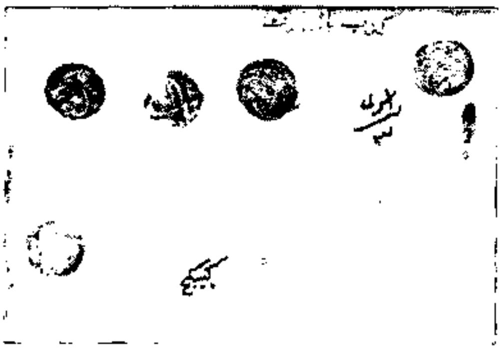

1. **kebîkeç**. Or. 11.610: *Al-Muhtârât*. 'Ali ibn Ahmed el-Cemâlâ 'nin (ö. 931/1525) Hanefî hukuku üzerine bilinen bir fıkıh eseri. Türkiye'de 18.yüzyılda istinsah edilmiş.

Asyatik bir bitkinin ismi olduğunu görürüz (*Ranunculus Asiaticus*, Türkçe *Düğünçiçeği*). Steingass[3] kelimeyi şöyle tanımlamaktadır: Bir tür yabani maydanoz; ölümcül zehir; sürüngen hayvanların baş meleği; hamamböceklerinin kıralı (Hindistan'da kitapların başında hamamböceği kıralının kitapları esirgemesi dileği yazılırdı). Bu açıklamalar göstermektedir ki **kebîkeç** bir bitki anlamına geldiği gibi aynı zamanda kitapları kurtlardan (**araz, sûs**) ve haşerattan koruyan bir çeşit cin anlamında kullanılmaktadır. Dozy[4]

* McGill Üniversitesi İslamî Araştırmalar Enstitüsü Müdürü. Makalenin orjinali İngilizce olarak *Manuscripts of the Middle East* dergisinin (Leiden) 1.sayısında (1986) yayınlanmıştır. Resimler Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nden alınmıştır.

[1] Örneğin bkz R.Sellheim, "Materialein zur arabischen literaturgeschichte", *Teil* I (Wiesbaden, 1976): ss. 50 & 355; A.Gacek, *Catalogue of Arabic manuscripts in the library of The Institute of Ismaili Studies* (Londra, 1984), cilt 1, no. 139R. Bu örnekde **kebîkeç** kelimesinin öncülü **fahha** (tıslamak, yılanın tıslaması) kelimesinden türetilen **mulahhibdir**. Ayrıca bkz. no. 28 ve s. 80 (resim). Kelime kimi zaman **kabkac** ya da **kayraç** şeklinde yazılır, bkz. resim no. 3 ve 4.

[2] H.Wehr . *A dictionary of modern written Arabic*, ed. J.M. Cowan (New York, 1977): s. 812.

[3] F. Steingass, *Persian-English dictionary* (Londra, 1977), s. 1013.

[4] R. Dozy, *Supplement aux dictionnaires arabes*, 3e ed. (Paris, 1967), c. 2, s. 441: ayrıca bkz. *Wörterbuch*

kelimenin etimolojik olarak Farisî bir kökten geldiğini yazmaktadır. Dihkhudâ[5] Farsça sözlüğünde kelimenin bir çok Arapça karşılığını veriyor: **kaff al-subu'** (ya da **kaff al-asad**, aslan-yaprağı), **kaff al-dab'**, **şacarat al-dafadi'** (kurbağa ağacı) ve **şakîk** (ya da **vard al-hubb**). Arapça'da **şakîk nu'mânî** ya da **şakîk al-basâtîn** olarak da bilinen **şakîk**'in (Düğünçiçeği / Ranunculus) farklı türleri vardır: **al-tînî** (incir ağacı gibi olan), **al-harîf** (baharlı olan), **al-şarîr (zaglîla)** ve **al-busaylî (dufayda')**.[6] Mu'în'e[7] göre **kebîkeç** kelimesi **kabîkag** (ya da **kabîkah**) kelimesinin Arapçalaşmış bir şekli. Diğer bir türevi **kebîkanc**. Aynı yazar haşarenin bu bitkinin kokusundan kaçtığını eklemektedir. Diğer yandan yine Dihkhudâ'ya göre **kebîkeç** Süryanice'de böceklere hükmeden kıralın ismidir. Bu bilginin geçerliliği şu aşamada kanıtlanamıyor. Yine de kelimenin Süryanice'den gelmiş olabileceği pek muhtemel gözükmemektedir.

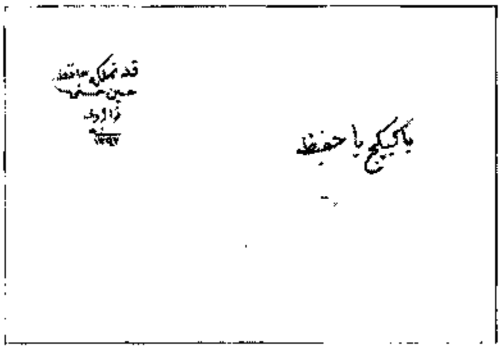

2. yâ kebîkeç ya hafız. Or. 11.564: *Mutkin al-Rivâya fî 'Ulûm al-Kirâ'a va al-Davâya*, Ibn al-Kattânî'nin (18-19.yüzyıllar) eseri.19.yüzyıl, İstanbul.

3. yâ kanînkaç; Or. 14.257, f. 229b: *Şarh Lubb al-Albâb fî 'Ilm al-I'râb*, Nukrakâr'ın eseri, Muhtemelen 17. yy, Türkiye ya da İran.

Al-Bîrûnî'ye (ö. 440/1048) göre kelime Hindce' deki (Sanskritçe) **kapî** kelimesinden gelmektedir ve bu kelime maymun demektir. Al-Bîrûnî bu iştikak için iki açıklama getiriyor. Bunlardan birincisine göre maymunlar bu bitkiyle sürekli oynaştığı için bitkiye bu ismin verildiğini kaydediyor. Diğer bir olasılık ise maymunların bu bitkiyi çok sevdiklerinden dolayı sözkonusu ismin verildiği doğrultusundadır.[8] **Kac** kelimesi iğri, kavisli anlamına geliyor. Bu tanımlama, kesif, lifli kökleri olan ve sarmaşıklı bir bitkiye uyan bir isimdir.

Magribî elyazmalarında kelime çarpıtılmış bir şekliyle **kaykatac** olarak karşımıza çıkar ve bir tılsım **(ta'vîda, tahvîta)** formülü olarak

---

der klasischen arabischen Sprache, Band I (Wiesbaden, 1970), s. 542, burada değişik Arabça tıb kaynakları incelenmiştir.

[5] Ali Akbar Dihkhudâ, *Lugatnâme*. (Tahran, 1366-1400/1946-1979), cilt 27: s.331.

[6] Hassan Kamal, *Encyclopedia of İslamic Medicine* (Kahire, 1975): s. 555.

[7] Muhammed Mu'în, *Farhang-i farsi-i mutavassit* (Tahran: 1398-99/1977-78), cilt 3, s.2895.

[8] Muhammad ibn Ahmad al-Bîrûnî, **Saydana** Farsça'ya çeviren Ebu Bakr ibn 'Ali aal-Kâsânî (Tahran, 1977), c. 2, s. 579. Latince bir isim olan **ranunculus rana**dan gelmektedir. Bu ise kurbağa demektir. **Kebîkeç** kelimesinin Sanskritçedeki türevi bu anlamda ilginçtir: **kapî** kelimesi Vişnu kelimesinin sıfatıdır. (bkz. J.T.Platts, *A dictionary of Urdû, classical Hindi, and English*, Oxford, 1982 s.811). A. Dietrich, *Medicinalia Arabica* (Göttingen, 1966, s.41, n. 1)' de **yâ kebîkeç**'in ebced hesabında 66'ya denk geldiğini söylüyor. Allah kelimesi ile aynı.

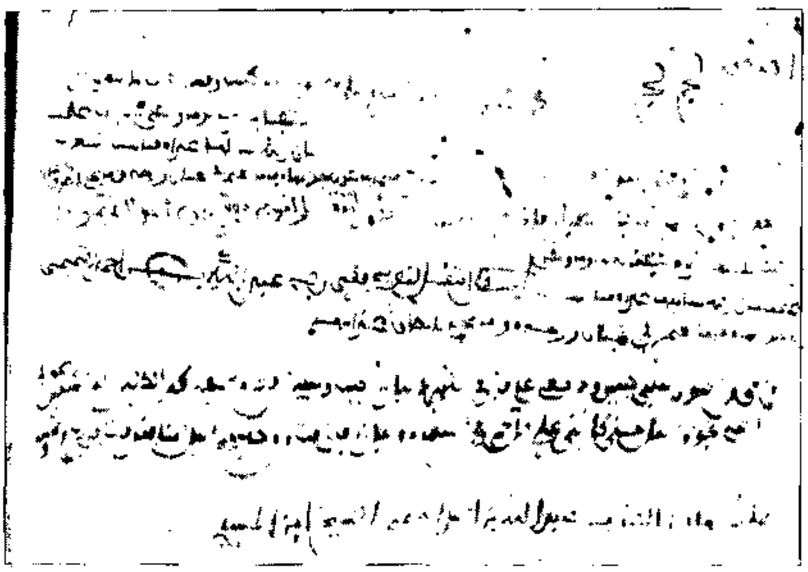

4. **akîkanç kac kac**, Or..11.684: *Zubdat al-Bayân fî Hirfat 'Uyûn al-A'yân*, Abû Zeyd Abdurrahman al-Ahdârî'nin kelam üzerine eseri, Mağrib, 1187/1773.

kullanılır.[9] Bakr al-İşbîlî (ö. 628 ya da 629/ 1231-2), *Kitâb al-taysîr fî sinâ'at al tasfîr* adlı eserinin ilk bölümünde kelimenin çavuşkuşu (**hudhud**) için kullanıldığını belirttikten sonra, kuşun tüylerinin el-yazmalarını koruyucu özelliklere sahip olduğunu yazıyor ve kitabın ilk ve son varağına **yâ kaykatac** yazıldığı takdirde kurtların kitaba yaklaşamayacağını belirtiyor.[10]

Kebîkeç kelimesinin sihirsel anlamı ile kullanımı **budûh** formülünün bazen düz olarak bazen ise ebced şekliyle (2, 4, 6, 8,) yazmalaradaki kullanıma benziyor diyebiliriz.[11]

Botanik açıdan **kebîkeç** bitkisi **ranunculaceae** bitki ailesindendir. **Ranunculus** türü 400'e yakın zehirli bitki çeşidini kapsar.[12] İslam dünyasındaki kitap yapım tekniğinde kullanılan maddeler, ki bunların arasında balmumu ('asal), nişasta hamuru ve doğal yapıştırıcı maddeler vardır, kurtlara ve böceklere adeta davetiye çıkartmaktadır. **Kebîkeç** otunun kitabın arasına konulduğu takdirde kurtların kitaplara yaklaşamayacağı düşünülmüştür. Bir çok yazmada sayfa aralarında görebileceğimiz otlar ise çoğu zaman gerçek **kebîkeç** değildir. Zamanla bu somut bilgi unutulmuş ve **kebîkeç**'in sihirli güçlere sahip bir cin olduğu düşüncesi hakim

[9] Abdulhâdî al-Tazî, *al-Rumûz al-sirriya fî al-murâsalât al-magrîbiya 'abra al-ta'rîh (les codes secrets des correspondances marocaines à travers l'histoire)* (Rabat, 1983). s 35.

[10] Bakr ibn İbrahim al-İşbîlî. "Kitâb al-taysîr fî sinî'at al-tafsîr", edisyon 'Adullâh Kannûn, *Revista del İnstuto de Estudios İslamicos en Madrid (Sahîfat Ma'had al-Dirâsât al-İslâmiya*, cilt. 6, ss 496-504) ayrıca Silvestre de Sacy, *Chrestomathie arabe*, 2e ed. (Paris, 1826-27), cilt. 3, ss. 364-66.

[11] D.B.Macdonald, "Budûh", *Encyclopedia of Islam*; 2.edisyon. Ayrıca bkz. *Dâ'irat al-Ma'ârif al-İslâmiya*, cilt 6, ss. 496-504; Silvestre de Sacy, *Chrestomathie arabe*, cilt 3, ss. 364-66.

[12] F. Stary, *Poisonous plants*. (Londra, 1983), s. 170.

olmuş anlaşılan. Yine de **kebîkeç** otunun gerçekten kitapları kurtlardan ve haşerattan koruyucu bir özelliğe sahip olup olmadığını bitki üzerinde kimyasal araştırmalar yapmadan söylemek zor görünüyor.

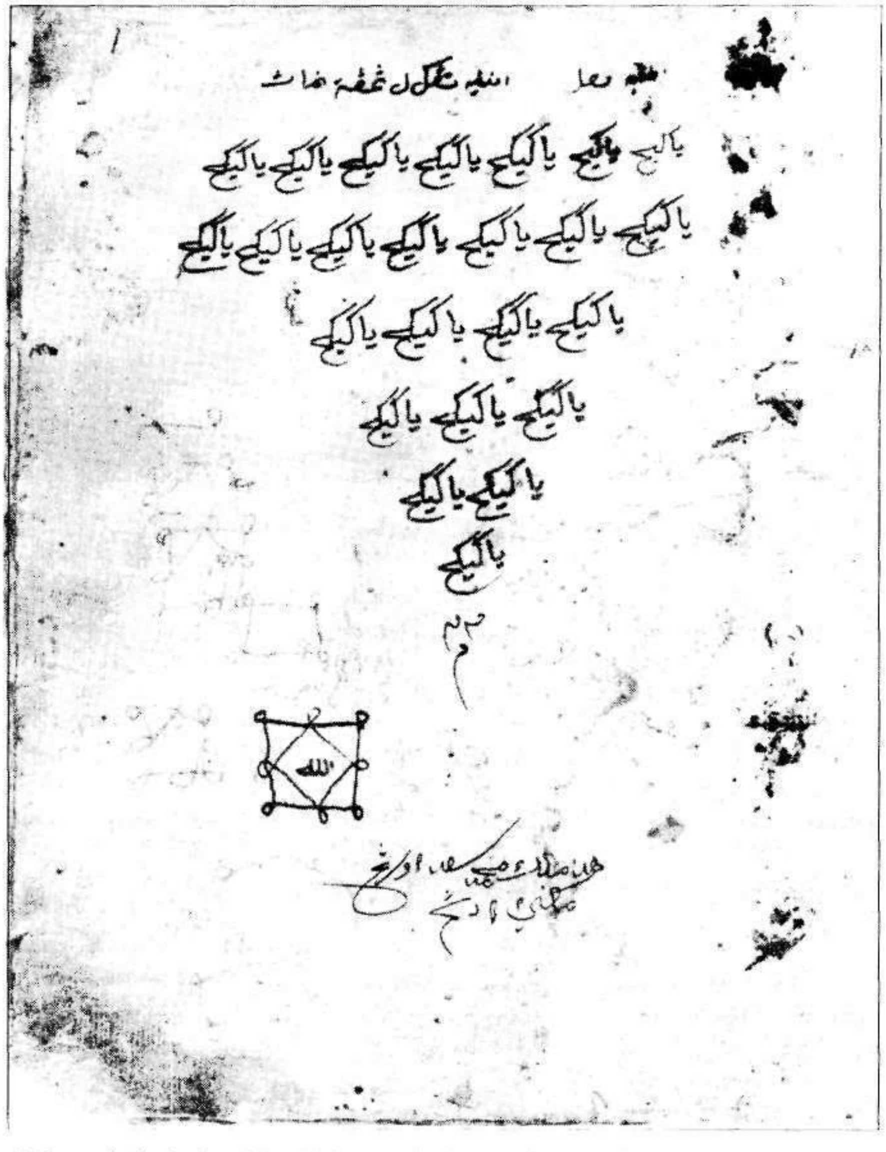

5. yâ kih ve yâ kîkah, Or. 14.316, Endonezya'da 19. yy.da istinsah edilen anonim bir Arapça gramer kitabı

YAYIN TARİHİ

SEYYAR KİTAPÇILAR NİZAMNAMESİ

Erkan SERÇE

Osmanlı Devleti'nde Türkçe kitap basan ilk matbaa, devletin girişimi ile açılmıştır. Müteferrika matbaası olarak tanınan bu matbaanın ardından açılan Mühendishane, Üsküdar ve Takvimhane-i âmire matbaaları da devletin resmi kuruluşları olarak hizmet vermişlerdir. Doğal olarak bu matbaalarda, devletin ihtiyaç duyduğu, uygun gördüğü kitaplar basılmıştır. Bu nedenlerle ilk dönemlerde matbaa açmak, kitap basmak ya da satmak konusunda özel bir nizam koymak gereği hissedilmemiştir. Ancak şahıslara ait matbaalar artmaya başlayıp bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkınca, 7 Temmuz 1856 tarihli bir irade ile özel matbaaların bağlı olacakları şartlar belirtilmiş, ardından da 17 Şubat 1857'de *Basmahaneler Nizamnamesi* yürürlüğe konulmuştur.[1]

Gerek *Basmahaneler Nizamnamesi* ve gerekse bunun yerini alan *Matbaalar Nizamnamesi* matbaa açmak, kitap basmak konularında hükümler içermekle birlikte kitapçılar hakkında ayrıntılı bir düzenleme getirmemiştir.[2] Yalnızca *Matbaalar Nizamnamesi*'nin "Evrak-ı Matbuanın Nakil ve Füruht ve Tevzii" başlıklı dördüncü faslının yirmi dokuzuncu maddesinde, "muzır ve muhill-i edeb olan ve işbu nizamname ahkamına mugayir olarak neşr olunan matbuat ve resimleri bilerek alenen veya hafiyyen nakl ve füruht ve tevzi edenler matbuat-ı mezkure müellif veya tabilerinin şerik-i cürmü add olunur ve terettüb edecek muamele-i cezaiyyeden başka bir aydan üç aya kadar icra-yı sanattan men edilir"[3] denilerek, yasak kitap satışı engellenmeye çalışılmış, otuz sekizinci madde ile de kitap satacakların ruhsat tezkeresi edinmeleri gerektiği bildirilmiştir.

Nitekim kitapçılar konusundaki bu eksiklik, 1895 tarihli *Matbaalara ve Kitabcılara ve Bunlara Müteferri Hususata Dair Nizamname*[4] ile giderilmeye çalışılmıştır. Nizamnamenin dördüncü faslı (28-32. maddeler), gerek dükkanlarda ve gerekse seyyar olarak kitap satacakların bağlı olacakları şartları düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi kitapçılar ile ilgili

[1] *Düstur*, Tertib-i evvel, c.2, s. 227.

[2] Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul, 1939, s. 849.

[3] Bu madde 1892'de şu şekilde değiştirilmiştir; "Muhill-i adab olan işbu nizamname ahkamına mugayir olarak neşr olunan matbuat ve resimleri bilerek alenen veya hafiyyen nakil ve füruht ve tevzi edenler veyahut külliyen üzere nezdinde bulunduranlar matbuat-ı mezkûre müellif veya tabilerinin şerik-i cürmü add olunur ve ana tereddüb edecek muamele-i cezaiyyeden başka matbaacı ve kitabcı ve mürettib ve müvezzi oldukları halde bir aydan üç aya kadar icra-yı sanattan dahi men edilirler." Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, İstanbul, 1977, s. 116.

[4] İskit, *age*, s. 857.

düzenlemeler, matbaalar konusundaki düzenlemelerden çok daha sonra gündeme gelmiştir. Bunun temel nedeni, "modern" anlamda kitapçılığın matbaacılığa oranla daha geç ortaya çıkmasıdır. 1870'lere kadar, bir Osmanlı yayın dünyasından söz etmek mümkün değildir. Osmanlı kitap yayıncılığı, basına paralel bir gelişme göstermiş, gazetelerle birlikte forma forma verilen kitap ekleri, yayıncılığın kökleşmesini sağlamıştır.[5] Daha sonra gazete, Tanpınar'ın deyişiyle "birdenbire hatta bir kaza eseri gibi" yerini kitaba bırakmıştır.[6]

Tüm bu gelişmeler, basma kitapların gittikçe yaygınlaşmasına ve yeni bir pazarın oluşmasına işaret etmektedir. Bu pazarın ilk yönlendiricileri özellikle İranlı olan tütüncü ve tömbekicilerdir. 1875'den sonra sadece yeni kitaplar satmak işine girişenler gözükmeye başlamıştır. Özön'e göre bunların asıl yerleşmeye başlaması 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasıdır.[7] Ahmet Rasim'in verdiği bilgilere göre ise,[8] İstanbul'da Arakel[9] ile Karabet, Ohannes, Kasbar[10] gazete müvezziliğini yeni sistem kitapçılığa dönüştüren ilk kişilerdir.[11]

Bizim burada tanıtmaya çalışacağımız nizamname layihası, modern kitapçılığa geçiş sürecinde önemli bir işlev görmüş olan "seyyar kitapçılar" hakkındaki düzenlemeleri içermektedir. Nizamname ile buna ilişkin yazışmalar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinden edindiğimiz belgelerden oluşmaktadır. Nizamname layihasına göre bir esnaf grubu olarak ele alınan seyyar kitapçılar, "üzerinden mahmûlen veya bir vasıta-i nakliyeye mevzû'an veyahut muvakkat suretle sergi ferş ederek sokaklarda ve mahall-i sairede gazeteden maada neşri mücaz olan her nev'i kütüb ve resail ile adi resim ve fotoğraf ve matbu evrak" olan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Kitapçı dükkanlarının öncülleri olan[12] seyyar kitapçılardan bazıları, dönemlerinde İstanbul'un en önemli kitap kaynaklarıydı.[13] 1880'li yıllarda Osmanlı yayıncılığında görülen canlanmaya paralel olarak seyyar kitapçıların önemi arttı. Anlaşıldığı kadarıyla, seyyar kitapçıların hem sayılarının artışı ve yaygınlaşması hem de devlet tarafından "... hukuk ve menafi-i devlete adab ve asayiş-i umumiyeye mugayir evrak-ı muzırranın intişarına vasıta" olarak görülmesi, faaliyetlerinin denetim altına alınması doğrultusunda bir nizamname hazırlanması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Seyyar kitapçılar hakkındaki nizamnameye ait ilk belge 27 Muharrem 1303 (15 Ekim 1887) tarihli Meclis-i Vükela kararıdır. Buna göre, Maarif Nezareti'nce oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanan ve Meclis-i Maarif ile Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde

---

[5] Nuri Akbayar,"Osmanlı Yayıncılığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 6, s. 1683.

[6] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı*, 6. bs., İstanbul, 1985, s. 252.

[7] Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., İstanbul, 1941, s. 14.

[8] Ahmet Rasim, *Muharrir, Şair, Edip*, İstanbul, 1980, s. 170.

[9] Kitapçı Arakel hakkında bkz., İ. Lütfü Seymen, "Erbab-ı Mütalaaya Hizmet: I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi'ye Mektuplar", *Müteferrika*, Güz 1993, sayı 1, s. 67-71.

[10] Kitapçı Kaspar hakkında bkz., Ali Birinci, "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi", *Kebikeç*, 1995, sayı 1, s. 27-33.

[11] Benzer sürecin İzmir'deki gelişimi hakkında bkz., *İzmir'de Kitapçılık, Kitaplar, Kitapçılar, Matbaalar ve Kütüphaneler*, İzmir, 1996.

[12] Johann Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri", çev: E. Üyepazarcı, *Müteferrika*, Güz 1993, sayı 1, s. 9.

[13] Ahmet Rasim, *age.*, s. 48.

incelenen nizamnamenin, ruhsatsız kitap satanlardan üç Osmanlı altınından on altına kadar ceza alınmasını öngören maddesi, "iki sim mecidiyeden beş mecidiyeye kadar ahz olunması" şeklinde değiştirilmesi ve "idare-i örfiyye ilan olunan mahallerde seyyar kitabcıların men'i takdirde" buna karşı gelenler hakkında yapılacak işlemi gösteren maddesi çıkarıldıktan sonra iradeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[14] Daha sonraki yazışmalardan görülebileceği gibi, Meclis-i Vükela'nın bu maddeyi iptal etmesinin nedeni, Batılı devletlerin elde ettikleri ticari ayrıcalıklara dayanarak "serbesti-i ticaret"e aykırı olan bu hükme karşı çıkabilecekleri kaygısıdır.

Ancak nizamname layihasının "maksadın tamamen teminine" kafi olmadığını düşünen Saray, nizamnameyi onaylamamış ve tekrar görüşülmesi için iade etmiştir. Nizamnameyi yeniden ele alan Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin, inceleme sonrası hazırladığı mazbatada,[15] Saray'ın nizamnameyi onaylamama gerekçesini görüyoruz. Saray öncelikle, Meclis-i Vükela tarafından çıkarıldığını belirttiğimiz maddenin gerekliliğine inanmaktadır. "Seyyar kitabcılardan pek çoğu meccanen veyahud gayet dûn fiyatla resail ve evrak-ı muzırra neşr etmekde olduğundan mülken ve siyaseten mazarratı mucib olan ahvalin men'i zımnında muamelat-ı vakıalarının taht-ı inzibata alınmasını temin edecek kuyudun derc ve ilavesinden ibaret olmağla madde-i mezkure ika" olunmalıdır. Ayrıca "seyyar kitabcıların ekserisi mezhebe ve siyasete müteallik kütüb-i muzırra neşr etmekte olduğundan ... edebiyata ve siyasata dair olan kitablar da kitabcı dükkanlarına hasr ile gezdiricilerden men'i" gerekmektedir.[16]

[14] *MV*, 25/22.

[15] *MV*, 25/57.

[16] *Y.A. RES.*, 9/14 (5).

Fakat bu defa da yeni bir sorun ortaya çıkmaktadır; Nizamname yabancı tebadan kitapçılara uygulandığı takdirde, yabancı elçiliklerin tavrı ne olacaktır? İdare-i örfiyye uygulanan yerlerde seyyar kitapçıların men edilmesi, "serbesti-i ticaret"e aykırı görülüp sorun çıkarırlar mı? Bu soruların cevaplarını öğrenmek isteyen Sadaret konuyu Hariciye Nezareti'ne bildirmiş,[17] bunun üzerine İstişare Odası tarafından bir "mütâlaaname" hazırlanmıştır.[18] Buna göre "süfera-yı ecnebiyyenin nizamname-i mezkurun kendi tebaları hakkında icrası aleyhine cidden bir takım itirazat dermeyan edebilecekleri" zannedilmemektedir. Çünkü, "seyyar kitabcılık san'atı muhataratı mucib efkar-ı muzırra neşrine vasıta olmak hasebiyle istilzam edebileceği tehallükden dolayı bi'l-cümle memalikde zabıtaca az çok şiddetli bir takım tedabir-i teftişe tahtında" bulundurulmaktadır. Ayrıca seyyar kitapçıların çoğu Osmanlı tebasındandır. Ecnebi tebasından olanlar ise, Yunan veyahut İran tabiyetinde oldukları için esnaf nizam ve teftişatına bağlıdırlar. Eğer teftişle görevli memurlar "vezaif-i mevduiyelerini su-i istimal etmeksizin suret-i müdebbirane ve nezaketkarane ifa ederler ise" nizamnamenin uygulanmasından hiç bir sorun çıkmaz.

Sadaretin bu "mütâlaaname" ile tatmin olmadığı ve elçiliklerle ilişkiye girildiği anlaşılıyor. Nitekim, yaklaşık iki yıllık bir süreç sonrasında Hariciye Nazırı, Sadarete yazdığı bir tezkerede,[19] konu ile "en ziyade alakadar olan İngiltere ve Amerika sefaretlerinden istihrac-ı madde olundukda müsfeddesi leffen takdim kılınan nizamnamenin neşri halinde mevki-i icraya vaz olunabileceğini dermeyan edilen ifadattan anlaşılmış" olduğunu

[17] *Y.A. RES.*, 9/14 (4).

[18] *Y.A. RES.*, 9/14 (6).

[19] *Y.A. RES.*, 9/14 (3).

yazmaktadır.

Son olarak Sarayın istediği biçimde yeniden düzenlenen Seyyar Kitapçılar Nizamnamesi Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da ele alınmış,[20] Sadaretin 24 Şevval 1309 (22 Mayıs 1892) tarihli arz tezkeresi ile Saray'a sunulmuştur.[21] En az beş yıllık bir sürecin sonunda tamamlanabilen nizamnamenin yürürlüğe girip girmediğini bilmiyoruz. Ancak Seyyar Kitapçılar Nizamnamesi'nin, 1 Receb 1312 (29 Aralık 1894)'de yürürlüğe giren Matbaalar Nizamnamesi'nin dördüncü faslını oluşturan "Âsâr-ı Matbuanın Dükkanlarda ve Gezdiricileri Vasıtasıle Füruht ve Tevzii" ile ilgili hükümlere kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

[20] *Y.A. RES.*, 58/29 (2).

[21] *Y.A. RES.*, 58/29 (1).

SEYYAR KİTABCILAR NİZAMNAME LAYİHASI

Birinci Madde Üzerinde mahmûlen veya bir vasıta-i nakliyeye mevzû'an veyahud muvakkat suretle sergiferş ederek sokaklarda ve mahall-i sairede gazeteden maada neşri mücâz olan her nev'i kütüb ve resail ile âdi resim ve fotoğraf ve matbu evrâk satanlara seyyar kitabcı ıtlâk olunur.

İkinci Madde Seyyar kitabcılar Dersaadet'de Şehremaneti'nden ve taşralarda devair-i belediyeden ruhsatı hâvi tezkere almağa mecburdur.

Üçüncü Madde Seyyar kitabcı olmak isteyenler istihsâl-i ruhsat için isim ve şöhret ve sinnini ve ikâmetgâh ve tabiyetini ve gezdireceği mahalleri Maarif-i Umumiyye Nezâreti'nin ruhsatı olmayan kütüb ve resail ve evrâk-ı saire ve adâb ve asayiş-i umumiyye ve mezâhib aleyhinde resim ve fotoğraf satmayacağı taahhüdünü havi bir istidânâme tanzim ve terkim ve hüsn-i hâline dair bir de şahadetnâme rabt ederek ikinci madde mucibince Dersaadet ve mülhakâtı için Şehremanetine ve taşra için devâir-i belediyeye ita edecektir. Bununla beraber valilerin ve elviye-i müstâkile mutasarrıflarının böyle ruhsat tezkereleri vermeleri caizdir ki bu halde ruhsat tezkerelerinin hükmü bütün vilayette veyahud livâda caridir. Müstedi teba-yı ecnebiyyeden ise zikr olunan istidânâme ve şahadetnâmeye ilaveten devlet-i metbuanın sefareti cânibinden tasdik olunmuş bir de pasaport ita eylemeğe mecburdur.

Dördüncü Madde Üçüncü madde mucibince lâzım gelen muameleyi tamamen ifa etmeyenlere seyyar kitabcılık için ruhsat tezkeresi verilmez ve verilen ruhsat tezkeresi sahibinin nizâma mugayir harekette bulunmadığı takdirde müddet-i itibari hitamında tecdid olunur ve eğer bir seyyar kitabcı tezkeresinde zikr olunmayan bir mahalde kütüb gezdirmek isterse ikinci maddede zikr olunan devâire ruhsat tezkeresini kayd ve tasdik ettirmeğe mecburdur.

Beşinci Madde Seyyar kitabcılar satacakları kitabların isminden maada münderecâtını ima eder elfaz ile nida ettikleri halde ruhsat tezkereleri istirdad olunacak ve kendilerinden kanun-ı cezanın iki yüz elli dördüncü maddesi mucibince ceza-yı nakdî alınacaktır.

Altıncı Madde Maarif-i Umumiyye'nin ruhsatı olmayub muzır ve muhill-i adâb olan her nev'i kütüb ve resail ve fotoğraf ve evrâk-ı saireyi bilerek alenen ve hafiyyen satan seyyar kitabcılar onların müellif ve tabilerinin şerik-i cürmü add olunarak haklarında lâzım gelen muamele icra olundukdan başka bir aydan üç aya kadar icra-yı san'attan dahi men edilecektir.

Yedinci madde Ruhsatnamenin hükmü tahsis olunan müddete münhasır olacak ve satılacak kütüb ve resail umur- ı diniyyeye müteallik ise maabidin memurları tarafından izin olmadıkca maabid havlilerinde ve kapıları civarında satılmayacaktır.

Sekizinci Madde Bilâ-ruhsat tab' ve temsil veyahud memalik-i saireden idhal ile bilâ-ruhsat neşr olunan kütüb ve resail ve resim ve fotoğraf ve evrak-ı saireyi satanlardan ve ruhsat-ı resmiyye istihsal etmeksizin seyyar kitabcılık edenlerden üç Osmanlı altınından on altına kadar ceza-yı nakdî alınır.

Dokuzuncu Madde Elinde ruhsat tezkeresi bulunduğu halde idare-i örfiyye ilan olunmuş mahallerde gezmeleri halen mahzur ve mütalaa olunan seyyar kitabcıların kitab gezdirmelerini men' etmek hükümetin yedd-i iktidarındadır. Bu halde mahall-i memnuada gezen kitabcıların yedlerinde bulunan ruhsat tezkeresinde zikr olunan mahallerde gezüb san'atlarını icra etmeğe tezkerenin müddet-i itibarî hitamına kadar serbest ve mezundur.

Onuncu Madde Ruhsat tezkeresinin müddet-i itibarî ve sahibine ahkâmı cihetince olunacak muamelât esnaf tezkereleri hakkında meri olan usule tabidir.

On birinci Madde Seyyar kitabcılar üzerinde Maarif ve belediye ve polis memurlarının hakk-ı teftişi caridir.

On ikinci Madde Dahiliye ve Maarif Nezâretleri işbu nizamnâmenin icrasına memurdur.

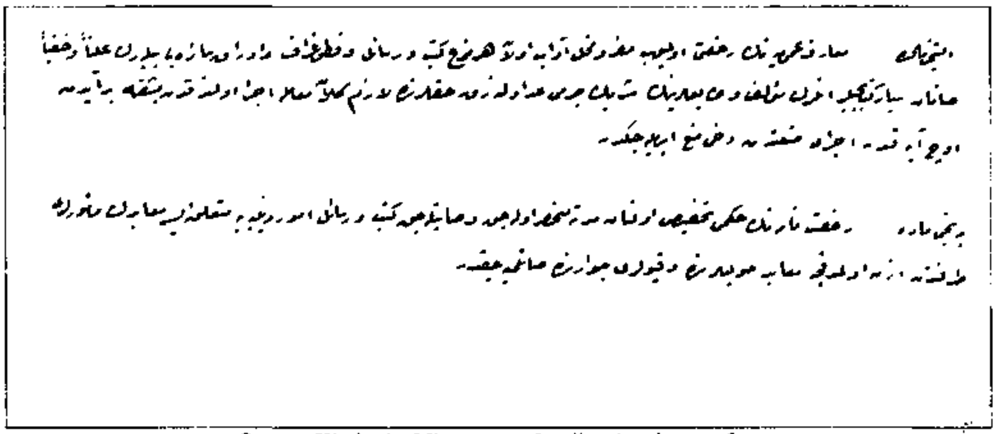

Seyyar Kitabcılar Nizamname Layihası'nın baştarafı...

ŞURA-YI DEVLET
Tanzimat Dairesi
aded 1275

Seyyar kitabcılara dair Maarif Nezareti'nce tanzim ve Şura-yı Devlet'ce bi't-tedkik takdim kılınan nizam layihası lede'l-arz maksadın tamamen teminini tazmin edecek bazı kuyud derc ve ilavesi için şeref-sadır olan irade-i seniyye-i hazret-i tacıdarı hükm-ü celiline tevfikan icrası icabı ifadesini mutazammın Mecsil-i Ali-i Vükela'nın zabıt suretiyle Şura-yı Devlet'e ita kılınmağla Meclis-i Maarif Reisi semahatlü Haydar Efendi hazretleri med'uvven hazır olduğu halde evrak-ı müteferri'asıyla beraber yine Tanzimat Dairesi'nde kıraat olundu.

Emr ü ferman-ı hümayan cenab-ı padişahının hükm-ü celili elinde ruhsat tezkeresi bulunduğu halde idare-i örfiyye ilan olunmuş olan mahallerde gezmelerinde mahzur mütalaa kılınan seyar kitabcıların men-i muamelatına dair olub Meclis-i Alı'ce tay' edilen sekizinci maddenin ibkasıyla beraber çünkü seyyar katıbcılardan pek çoğu meccanen veyahud gayet dun fiatla resail ve evrak-ı muzırra neşr etmekde olduğundan mülken ve siyaseten mazarratı mucib olan ahvalin men'i zımnında muamelat-ı vakıalarının taht-ı inzibata alınmasını temin edecek kuyudun derc ve ilavesinden ibaret olmağla madde-i mezkure ibka7 olunarak maksad-ı ali-i hazret-i şehinşahi mucibince tekidat-ı saire dahi mevki-i bahis ve müzakereye konuldu.

Vakıa seyyar kitabcıların ekserisi mezhebe ve siyasete müteallik kütüb-ü muzırra neşr etmekde olduğundan bunların men'i lazimeden olduğu gibi edebiyata müteallik kitabların zukak ortalarında satıldığı halde ahkamıyla amil olan cemaat nazarında hetk-i hürmeti ve amil olmayan cemaat hakkında dahi ilka-yı teferruka ve vahşeti müeddi olmasıyla her kangı nokta-ı nazardan bakılacak olsa münasin olmayub binaenaleyh hiç bir tarafca itiraza mahal bulunamayacağı ve siyasiyata mütallik evrak ve resailin avam-ı nasa münasebatı iddia edilemiyeceği cihetle edebiyata ve siyasiyata dair olan kitabların kitabcı dükkanlarına hasrıyla gezdiricilerden men'i maksada ve irade-i cenab-ı şehinşahiye muvafık mütalaa olunarak layiha-ı mezkureye olvechle bir madde-i mahsusa derc ve ilave ve hilafında hareket edenler hakkında dahi icra edilecek mücazat kanun-ı cezanın ahkam-ı mahsusasına tevfikan bi't-tayin kayd ve tasrih edilmiş ve mevadd-ı sairesince de tashihat ve dadilat-ı lazime icra kılınarak nüsha-ı mübeyyezesi leffen takdim kılınmış olmağla ifa-yı muktezası babında emrü ferman hazret-i mehlehü'l-emrindir fi 25 Rebiü'l-ahır sene 305 ve fi 28 Kanun-ı evvel sene 303

Azadan Abdullah, Mehmed Ferid, Sedad Bey, İsmail Galib, Konstantin, Nocyan [?], Ebru [?], Ahmed Refik, Mehmed Halid, Tanzimat Dairesi Reisi Mahmud Paşa.

İstişare Odasının fi 19 Şubat sene 88 tarihli ve 2583 numaralı mütalaanamesi tercümesidir

BAB-I ALİ
Nazerat-i Umur-u Hariciye
Tercüme Odası

Seyyar kitabcılar hakkına bi't-tanzim arz-ı atebe-i ulaya kılınan nizamname layihası olbabda şeref-sudur eden irade-i seniyye-i cenab-ı padişahiye imtisalen şura-yı devletce tekrar tedkik olunarak su-i istimalatın menine ve seyyar kitabçılara adi zamanlarda kitab satabilmek için ita olunan müsaadenin idare-i örfiyye zamanında refi hakkında memurin-i hükümetin haiz oldukları salahiyete dair bazı ahkam ilave edilmiştir bu suretle tashih ve tadil olunan nizamname layihası hakkında ita-yı reye davet olunmuş olduğumuzdan şurasını arz ve beyan ederiz ki süfera-yı ecnebiyenin nizamname-i mezkurun kendi tebaları hakkında icrası aleyhine cidden bir takım itirazat der-meyan edebileceklerini zannetmeyiz fi'l-vaki muahedatta meşrut olan serbesti-i ticaret maddesi ancak memalik-i muhtelife tüccarı beynindeki muamelat-ı ticariyeye müteallik olduğundan her bir hükümetin dil-hüvahi vechle tanzimind eserbest ve muhtar olduğu hiref ve sanayi-i adiye-i mahalliye ve hususen kitab tüccarı ile müşteri beyninde bir vasıta makamında olan seyyar kitabcıların sanatı hakkında tatbik ve icra olunamaz zira seyyar kitabcılık sanatı muhataratı mucib efkar-ı muzırra neşrine vasıta olmak hasebiyle istilzam edebileceği tehalükden dolayı bi'l-cümle memalikde tabıtaca az çok şiddetli bir takım tedabir-i teftişe tahtında bulunduruluyor diğer taraftan memalik-i şahanede seyyar kitabcılar ve hatta bunlardan bazı tesisat-ı ecnebiyeye mensub olanlar ale'l-umum teba-ı devlet-i aliyeden olub içlerinden bazıları teba-ı ecnebiyeden bulunsa bile Yunan veyahud İran tabiyetini haiz ve bu suretle esnaf nizamat ve teftişatına tabi olduklarından eğer gezdirilen kütüb ve resaili muayeneye ve su-i istimalatı mene memur olanlar vezaif-i mevduiyelerini su-i istimalatı mene memur olanlar vezaif-i mevduiyelerini su-i istimal etmeksizin suret-i müdebbirane ve nezaketkarane ifa ederler ise işbu nizamnamenin icrası hususunda müşkilat-ı azimiyeye tesadüf olunmasından korkmağa mahal yoktur.

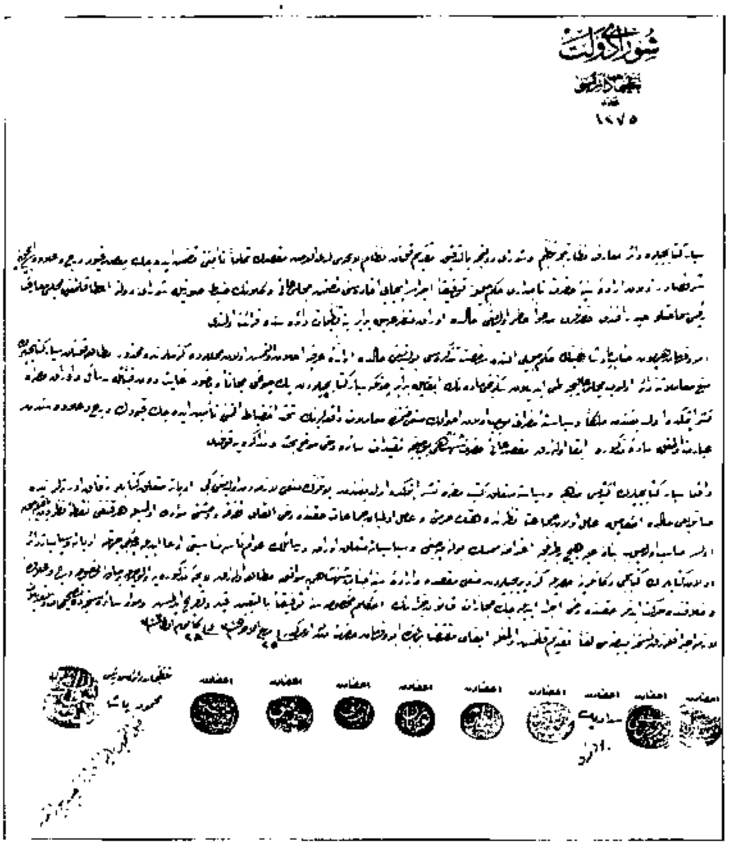

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinin kararı

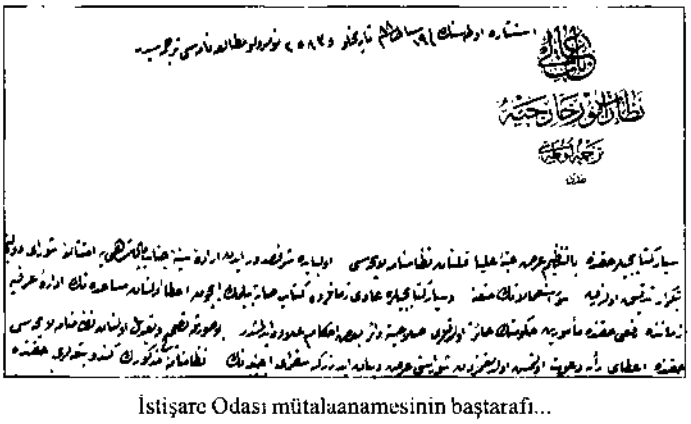

İstişare Odası mütalaanamesinin baştarafı...

AHMET CEVAT EMRE VE KEMALİZM'DE ÖNCÜ BİR DERGİ: *MUHİT*

Temuçin F. ERTAN

AHMET CEVAT EMRE'NİN YAŞAMINA DAİR:

Girit, denize inen sarp dağları ve ılıman ve tropik iklimiyle tarihin çok eski çağlarından itibaren insanlar için bir yaşam merkezi olmuştur. Aka, Dor, Minos, Roma, Bizans ve Venedik uygarlıklarını barındıran Girit, 1669 yılında uzun bir kuşatma sonucunda Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Venedik'ten Osmanlı'ya geçen Girit, 1898'de Osmanlıların adadan çekilmesinden sonra 1913 yılında kesin olarak Yunanistan'a bağlanmıştır.

İnsanların yaşamlarında, doğdukları ve büyüdükleri yerlerin büyük etkisi vardır. Bu yönüyle Akdeniz'in beşinci büyükadası olan[1] ve tarihin çok eski dönemlerinden itibaren insan topluluklarını barındıran Girit de, zengin tarihsel mirası, barındırdığı farklı kültür ve uygarlıklarıyla üzerinde yaşayan insanları yakından etkilemiştir.

Bu etki, 1 Eylül 1876'da Girit'in Resmo kasabasında doğan Ahmet Cevat Bey için de geçerlidir. Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Girit sorununun canlılığını koruduğu bir dönemde dünyaya gelen Ahmet Cevat, sırasıyla köy ilkokulu, Rum okulu, Kandiya idadisi, Rüştiye, Kuleli idadisi ve Harbiye'de öğrenim görmüştür.[2] Ahmet Cevat Bey de bir Giritli olarak 1897 Osmanlı Yunan Savaşı ve sonrasındaki Girit tartışmalarını kuşkusuz bir çok Osmanlı vatandaşından daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Ahmet Cevat Bey, askeri öğrenim için Girit'ten ayrıldığı sıralarda, Akdeniz'in bu büyük adası da, Osmanlı'dan kopma ya da koparılma sürecinde son derece ciddi bir aşamaya gelmişti. Girit ve imparatorluğun diğer bölgelerinde cereyan eden olaylar Ahmet Cevat Bey'i derinden etkilemiş ve belki de bu ruh haliyle imparatorluğun parçalanmasına engel olabilecek çözümler arayan kesimlerle ilişkiye geçmiştir.

Ahmet Cevat Bey'in askeri öğrenimi sırasında başlayan politika macerası fazla uzun sürmemiştir. Harp Okulu'nda öğrenim gördüğü yıllarda cumhuriyet fikirlerine eğilim göstermek ve padişaha karşı gelmekle suçlanarak tutuklanmış ve divan-ı harbe verilmiştir.[3] Yargılama sonunda suçlu görülerek Fizan'a sürgünle cezalandırılan Ahmet Cevat, ünlü Şeref Vapurunun 81 yolcusundan biri olarak İstanbul'dan ayrılmıştır. Ancak bir yolunu bularak

[1] *Ana Britannica*, 9. Cilt, s. 472.

[2] Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 3-4.

[3] Ahmet Cevat Emre, bu olayla hiçbir ilgisinin olmadığını ve bir yanlış anlama sonucu karıştığını ifade etmektedir. Bir anlamda siyasal faaliyetlere kendi iradesi dışında gelişen olaylar sonucu başladığını ileri sürmektedir. Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 46.

Trablusgarp'ta kalmayı başarmış ve burada kendine yeni bir hayat kurmuştur.[4]

Aynı dönemde Türk ve Müslümanlar için Girit'teki yaşam daha da zorlaşmıştır. Bu nedenle bir süre sonra ailesi de Girit'ten ayrılmak zorunda kalmış, önce İzmir'e, sonra da Trablusgarp'a, Ahmet Cevat'ın yanına gelmiştir.[5] Ailesinin gelmesiyle daha düzenli bir hayata başlayan Ahmet Cevat'ın aynı zamanda sorumlulukları da artmıştır. Tüm aile bireylerinin bir sürgün konumunda olan Ahmet Cevat Bey'in yanına gelmek zorunda kalması, O dönemde Girit ve diğer Osmanlı topraklarının ne denli olumsuzluklar içinde bulunduklarının kanıtı olması açısından önemlidir. Oysa Ahmet Cevat'ın da durumu iyi değildir. Bu zor koşullarda, ailesinin de giderlerini karşılamak için İtalyanca ziraat dergilerinden çeviriler yapmaya başlamıştır.[6] Bu çeviriler Ahmet Cevat Bey'in Trablugarp'ta ailesini geçirdirmekle kalmamış, aynı zamanda basın-yayın faaliyetleriyle tanışmasını da sağlamıştır.

Ahmet Cevat Bey, Trablusgarp'ta bir yandan ağır yaşam koşullarında ayakta kalmaya çalışırken, diğer yandan düşünsel yönden de kendisini geliştirmiştir. Burada pozitivist ve tekamülcü (evrimci) felsefenin kurucusu sayılan Herbert Spencer'ın *Les Premiers Principes* (İlk Prensipler) kitabını okumuş ve etkisi altında kalmıştır. **"Hiçbir şey kaybolmaz ve hiçbir şey yaratılamaz"** ilkesiyle birlikte, yaratanla yaratılanın aynı sonsuz varlık olduğu inancına ulaşmıştır.[7] Kendisindeki bu gelişme doğal olarak yaşamı da daha farklı sorgulamasına neden olmuştur.

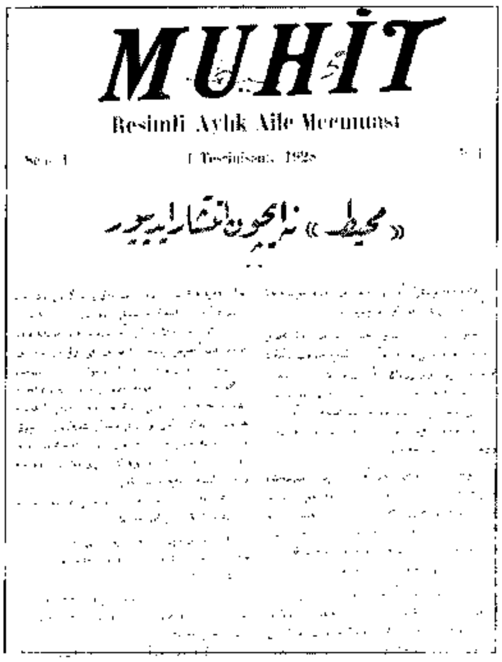

İstanbul'da öğrenim, Trablusgarp'ta sürgün yıllarına karşın Ahmet Cevat Bey doğduğu yer olan Girit'i unutmamıştır. Bu bağlılıktan olsa gerek Trablusgarp'tan Avrupa'ya kaçmış ve buradan da 1905 yılında Girit'e geçmiştir. Girit'te Resmo'da evkaf memurluğu görevine başlayan Ahmet Cevat Bey, bu işinin yanısıra aynı dönemde Ruslara da tercümanlık yapmıştır.[8] Ahmet Cevat, Ruslarla olan bu yakın ilişkinin yıllar sonra gideceği Rusya'da kendisi için yararlı bir deneyim olacağını kuşkusuz o tarihlerde bilemiyordu.

1908 yılında Meşrutiyetin ilan edilmesi.

[4] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.57; Ahmet Cevat Emre yargılama sonunda idama mahkum edilen, ancak Mizancı Murat'ın padişahla yaptığı pazarlık sonucu cezası müebbete çevrilen 8 kişiden biridir. Ahmet Cevat Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi*. istanbul, 1956, s.13.

[5] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.63.

[6] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.71.

[7] Emre, *İki Neslin Tarihi*. s.77.

[8] Emre, *İki Neslin Tarihi*. s.89. 93.

birçok Osmanlı aydınında olduğu gibi, Ahmet Cevat'ın da yaşamında değişikliklere neden olmuştur. O da yeni oluşan politik atmosferin etkisiyle önce İzmir'e, daha sonra da İstanbul'a gelmiş[9] ve ilk olarak *Şurayı Ümmet* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Bu gazetenin görevlisi olarak bir süre için Sofya'ya giden[10] Ahmet Cevat Bey, İstanbul'a döndükten sonra *Siper-i Saika* ve *Siper-i Saika Hürriyet* gazetelerinin çıkarılmasında aktif rol almıştır.[11] Ahmet Cevat bu faaliyetleriyle basın-yayın konusunda oldukça deneyimli bir konuma ulaşmıştır.

Bununla birlikte Ahmet Cevat Bey'in İstanbul'daki yaşamı gazetecilikle sınırlı kalmamıştır. Gazeteciliğin yanı sıra Muallim Mektebinde ders vermeye başlamış ve bu okulun çağdaş bir yapıya büründürülmesi çalışmalarında etkin bir rol almıştır. Bu arada Tevfik Fikret ile tanışarak, dostluğunu geliştirmiş ve bu dostluk sayesinde Robert Koleji'nde de ders vermeye başlamıştır.[12]

Ahmet Cevat Bey, Balkan Savaşları sırasındaki ve sonrasındaki gelişmelere ilgisiz kalmayarak, Savaş sırasında **"Balkan Mezalimi Neşri Vesaik Cemiyeti"**nin fahri sekreterliğini yapmış[13] ve savaş sonrasında ise Bulgar zulmünü anlatmak amacıyla Berlin, Paris ve Londra'da toplantılara katılmıştır.[14] Böylece Batı'yı daha yakından tanıma fırsatını elde eden Ahmet Cevat Bey, İngiltere'de bulunduğu günlerde İstihlak Kooperatiflerini yakından incelemiş ve yurda döner dönmez bu kurumların Türkiye'de de faaliyete geçmesi için çalışmalara başlamıştır.[15] Bu çalışmalar Ahmet Cevat'ın ekonomik politika üzerindeki ilk ciddi etüdleri olarak değerlendirilebilir.

1918 yılında Ural-Altay dilleri alanındaki önemli isim Profesör Giesse'nin asistanı olan Ahmet Cevat Bey, bu olaydan kısa bir süre sonra Darülfünun'a muallim olarak girmiştir.[16] Prof. Giesse ile tanışması ve Darülfünun'a girmesi, onun daha sonra adını en çok duyuracağı alan olan dil çalışmalarında çok önemli bir basamak oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki olaylar tüm yurtseverleri oluğu gibi, Ahmet Cevat Bey'i de rahatsız etmiştir.

[9] Emre, *İki Neslin Tarihi*, Ss.104-105.

[10] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.108.

[11] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.145; Ahmet Cevat Emre'ye göre *Siper-i Saika*, o dönemlerin irticai nitelikli yayın organları olan *Volkan* ve *Serbesti* gazeteleriyle mücadele etmek için çıkarılmaktaydı. Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi...*, s. 13.

[12] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.150; Emre, Atatürk'ün İnkılap Hedefi..., s. 13.

[13] Ferit Bey, Satı Bey, Bedii Nuri Bey ve İsmail Hakkı Bey bu cemiyetin üyeleri arasındadır. Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 160.

[14] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 168-170.

[15] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 178-179.

[16] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 221-222.

Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra *Akşam* ve *Tasvir-i Efkar*'da yazılar yazmış, bir çok yazısında Mondros Ateşkes Antlaşmasının haksızlığını ortaya koymaya çalışmıştır.[17]

1920 yılı başlarından itibaren Ahmet Cevat Bey'in yaşamı bir kez daha farklı bir yöne doğru kaymaya başlamıştır. O, Ocak 1920'den itibaren artık Azerbaycan'ın başkenti Baku'dedir[18] ve yepyeni bir çevrenin içindedir. Ahmet Cevat için bu yeni çevreye de uyum sağlamak zor olmamıştır. Kısa sürede kendisini kabul ettiren Ahmet Cevat, burada oluşturulan Lisan Komisyonunun çalışmalarına katılmış ve bu komisyona başkan seçilmiştir. Bu komisyon Ahmet Cevat'ın önerisiyle iki lehçe arasındaki ses, şekil dizisi ve anlam farklarının araştırılıp tespit edilmesi yolunda çalışmalara yönelmiştir.[19]

Baku'de Ahmet Cevat Bey'in politik yönü de gelişmeye başlamıştır. 1920 yılının Nisan ayında Baku'ye gelen Mustafa Suphi ile görüşmüş[20] ve bu görüşme sonrasında sol düşüncelere olan ilgisini artırarak bütün zamanını marksist kitaplar okumaya ayırmıştır.[21] 1917 Sovyet Devrimi sonrasında, sömürge ve yarı sömürge birçok ülkeyi etkisi altına alan Bolşevizm, ülkesi emperyalistler tarafından işgal edilmiş olan Ahmet Cevat Bey için de bir umut ışığı olmuştur. Bu anlayış doğal olarak Ahmet Cevat Bey'in sosyalizme olan ilgisini artırmış ve sol çevrelerle yakınlaşmasına neden olmuştur.

Önceleri bolşeviklik ve komünistlik konularında hemen hemen hiç bir bilgisi olmayan Ahmet Cevat Bey, okuduğu kitaplar sayesinde bu eksikliğini kısa zamanda kapatmış ve komünistlik ile ilgili şu yargılara ulaşmıştır:"**1-Komünizm öyle çok uzak bir hedeftir ki, ona ancak uzun ve çok merhalelerle ulaşılacaktır. 2-Bir memleket ne kadar geniş olursa olsun, komünizme yalnız başına ulaşamaz. Çünkü onun dışında kalan kapitalist memleketlerle arasında öyle zıddiyetler bulunur ki, her an harp tehlikesine maruz kalır. 3-Komünizm, insanların biribirlerini istismar etmesini yeryüzünden kaldırmak davasında bir siyasi ve sosyal meslektir. Bunun için insanları istismara dayanan memleketler komünizm düşmanıdır. 4-Asrın en yüksek teknik ve kültürüne erişemeyen bir memleket komünizmin en ileri merhalesine bile ulaşamaz. Yüksek teknik ve kültüre sahip olan öbür memleketler onu çabuk yenerler.**"[22]

1920 yılında Enver Paşa'nın da bulunduğu Baku Doğu Halkları Kurultayına[23] katılan Ahmet Cevat Bey, artık tam anlamıyla komünist çevrelere kendisini kabul ettirmiş ve Enver Paşa'nın samimiyetsizliğini

---

[17] Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 223.

[18] Ahmet Cevat Emre, "920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, Sayı:1, Yıl:1, 1 Aralık 1964, s.88; Ahmet Cevat Emre, 1954-1956 yılları arasında kaleme aldığı ve anılarını daha ayrıntılı bir biçimde açıkladığı *İki Neslin Tarihi* adlı eserinde Moskova'daki günlerine hiç değinmemiştir. Ahmet Cevat Bey'in yaşamında oldukça önemli olan bu döneme değinmemesi Demokrat Parti'nin sola karşı aldığı tavırla ilgili olduğu düşünülebilir. Buna karşılık *Tarih Dünyası*'ndaki anıları daha önce kaleme alınmasına karşın 1964-1965 yıllarında yayınlanabilmiştir.

[19] Emre, *Tarih Dünyası*, s.88.

[20] Emre, *Tarih Dünyası*, s.91.

[21] Emre, *Tarih Dünyası*, s.91.

[22] Emre, "920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, Sayı:2, Yıl:1, 1 Ocak 1965, s.148.

[23] Konuyla ilgili geniş bilgi için bakınız: *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Bakü 1-8 Eylül 1920, Steno ile Yazılmış Tutanak (çeviren Ali Alev), Koral Yay., İstanbul, 1975.

Sovyetlere anlatma çabasına girişmiştir. Sovyetleri Enver Paşa'ya güvenmeme ve dolayısıyla da yardım etmeme konusunda uyaran Ahmet Cevat Bey,[24] bunun doğal bir sonucu olarak aynı zamanda Anadolu'da Mustafa Kemal'in Sovyetlerin nezdinde daha da güçlenmesinde rol oynamıştır. Bu konuda Sakarya Muharebesi öncesinde Batum'da Acara Cumhuriyeti nezdindeki Sovyet Konsolosuna şu ifadeleri kullanmıştır: **"Enver Paşa gayet değersiz bir askerdir. Türk ordularını yenilgiden yenilgiye sürerek mahvetmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi kaybedilse bile, Sovyetler Birliği yeni silahları Arıburnu-Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ya vermeli, yeni yardımlarda bulunmalıdır. Türkiye'nin kurtuluşunu ancak o büyük adam sağlayacaktır."**[25]

Ahmet Cevat Bey bu sözleriyle, Sakarya Muharebesinin kaybedilmesi halinde Enver Paşa'ya silah ve asker vererek Anadolu'ya sokma planları içinde olan Sovyet yöneticilerini gücü oranında etkileyerek, bu kararlarından vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak olaylar Ahmet Cevat Bey'in korktuğu gibi gelişmemiş ve Sakarya Meydan Muharebesinin zaferle sonuçlanması üzerine Sovyetler Enver Paşa'ya verdikleri desteği çekmişlerdir. Yine de Ahmet Cevat Bey'in bu düşüncelerinin ve çabalarının, gelecekte Türk devriminin hizmetine girmesinde ve Mustafa Kemal Paşa tarafından önemsenmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Ahmet Cevat Bey'in Sovyet Rusya'daki faaliyetleri politikayla sınırlı kalmamıştır. Bir yandan Sovyet politikacılarıyla ilişkilerini ve görüşmelerini sürdürürken, diğer yandan da bilimsel çevrelerle temasa geçmiştir. Bu

[24] Emre, *Tarih Dünyası*, Sayı: 2, s.149.

[25] Emre, *Tarih Dünyası*, Sayı: 2, s.150.

temaslar sonucunda Safarof imzalı bir mektupla, Doğulu gençler için açılmış olan bir üniversitede (KUTUVE) ders vermesi için Moskova'ya davet edilmiştir. Teklifi kabul eden Ahmet Cevat Bey, Batum'dan Moskova'ya giderken yanında Şevket Süreyya, Vala Nurettin ve Nazım Hikmet de vardır. Kendisi öğretmen olarak, diğerleri ise öğrenim amacıyla Moskova'ya gitmektedirler.[26]

Moskova'da öğretmenliğe başlayan Ahmet Cevat Bey'in komünistlerle olan bağı artık iyice güçlenmiştir. Öyle ki, Eylül 1922'de Djewash adıyla TKP delegasyonu içinde yer almış ve Batum'a gelmiştir.[27]

Ahmet Cevat Bey komünistlerle tüm sıkı ilişkilerine karşın, hiçbir dönem ihtilalci sosyalizmden yana bir görüşü savun-

[26] Emre, *Tarih Dünyası*, Sayı: 2, s.151.

[27] Mete Tunçay, "Alman Sol Basınında ve Dışişleri Belgelerinde Türkiye Konuları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 50, Şubat 1988, s.7.

[28] Ahmet Cevat Emre bu görüşleri Türkiye'ye döndükten sonra yazdığı anılarında ifade etmektedir. Ancak 1920'lerde Moskova'da bulunduğu sıralarda da aynı görüşte olduğu tartışılabilir. Emre, "920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, Sayı: 3, Yıl:1, Şubat 1965, s. 282.

mamıştır.[28] Ona göre, ülkede isyan çıkarmak, halkı silahlandırıp darbe ile hükümeti değiştirmeği amaç edinen komünist partilerin kurulması doğru değildir. O, İngiliz İşçi Partisi gibi seçim kanunlarına uyarak iktidara gelmeyi amaçlayan bir sosyalist partiden yana olduğunu ileri sürmüştür.[29]

Ahmet Cevat Bey tüm bu **"yumuşak ve ılımlı"** yaklaşımına karşın İstanbul'a döndüğünde Moskova'da öğrenim görmüş olan diğer Türkler gibi[30] kuşkuyla karşılanmış, komünist damgası yemiş ve öğretmenlikten atılmıştır.[31] 1927 yılına değin ortalıkta fazla görünmeyen Ahmet Cevat harf devriminin yoğun olarak tartışıldığı günlerde , 1928 yılında Mustafa Kemal ile ilk kez görüşme olanağı bulmuş ve Türk devrimin hizmetinde bulunduğunu ifade etmiştir.[32] Türkiye'ye döndükten sonra Akşam ve Vakit gazetelerinde 1928 yılına değin 18 makale yayınlayan Ahmet Cevat, bu makalelerde kendi ifadesiyle şunları **"izah etmeye"** çalışmıştır: **"1-Yazımızı fonetiğin esiri olmaktan kurtarmak zarureti; 2-Medeniyetle yazı sistemi arasındaki münasebetler; 3-Uygurların iki defa yazı değiştirmesi; 4-Bizde ortaçağ kültüründen Batı medeniyetine dönüş; 5-Cumhuriyet inkılabı her imkanı hazırlamıştır."**[33]

Ahmet Cevat Bey'in dil devrimi ile ilgili yazıları Mustafa Kemal'in dikkatini çekmiş olmalı ki, İstanbul'da görüştüğü Ahmet Cevat'a Ankara'ya gelmesini tavsiye etmiştir.[34] Ahmet Cevat Bey, Mustafa Kemal ile görüşmesi sonunda iktidar çevrelerine de kendisini kabul ettirmiş ve 23 Mayıs 1928 tarihinde oluşturulan alfabe komisyonunda yer alan dokuz üyeden biri olmuştur.[35]

Harf Devrimi sırasında Dil Encümeninde görev alan Ahmet Cevat Bey, Türkçenin gramerini hazırlama görevini üstlenmiştir.[36] Ahmet Cevat Bey, Türk Dil Kurultayı için üye tayin edildikten sonra,[37] Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimlerden biri haline gelmiş ve daha sonra ortaya çıkacak olan Güneş-Dil Teorisinin oluşmasına büyük emeği geçmiştir.[38] Bu arada 1928 yılının sonlarından itibaren aylık *Muhit* dergisini çıkarmağa başlamış ve İsmail Hüsrev, Şevket Süreyya ve Vedat Nedim gençlere örnek olacak şekilde Kemalizm'e yakınlaşmıştır.[39] Ahmet Cevat'ın bütün bu çabaları ve Mustafa Kemal'e olan bağlılığı iktidar çevreleriyle olan ilişkilerini de geliştirmiş ve bunun sonucunda beşinci dönem TBMM'ne girerek 1935-1939 yılları arasında parlamentoda Çanakkale Milletvekili olarak bulunmuştur.[40] Bu arada 1934 yılında çıkarılan Soyadı Kanunu sonrasında

---

29 Emre, *Tarih Dünyası*, Sayı: 3, s. 283.

30 Aynı dönemde Moskova'da bulunan Vala Nurettin, Nazım Hikmet, İsmail Hüsrev ve Şevket Süreyya da Türkiye'ye döndüklerinde komünist suçlamalarıyla karşılaşmış ve soruşturma geçirmişlerdir.

31 Emre, *Tarih Dünyası*, Sayı: 3, s. 285.

32 Emre, *İki Neslin Tarihi*, s.325; Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi*, s.21.

33 Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi*, Ss.15-20.

34 Emre, *Atatürk'ün İnkılap Hedefi*, s. 21.

35 Türk Dilinde Latin Harflerinin uygulanmasını görüşmek üzere bir heyetin kurulması konusundaki Hükümet Kararnamesi, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 23. 5. 1928 Tarih ve 6645 Sayılı Kararname.

36 Dil Heyeti Talimatnamesince kurulan büro heyetine Mehmet Emin, Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat, Avni ve Hasan Beylerin tayini ve heyete Mehmet Emin Bey'in başkanlık etmesi konusundaki kararname: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 26. 12. 1928 Tarih ve 7493 Sayılı Kararname.

37 Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 328.

38 Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 348.

39 Mete Tunçay, "Marxizm'den Kemalizm'e Geçiş", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 87, Mart 1991, s. 6.

40 *Ana Britannica*, Cilt:8, s. 68.

Emre soyadını almıştır.

Daha sonraki yıllarda aktif politikadan çekilen Ahmet Cevat Emre, zamanını anılarını yazmaya ayırmış ve 1954-1956 yıllarında İki Neslin Tarihi adlı eserini kaleme almışsa da, bunu ancak 1960 yılında yayınlayabilmiştir. Ahmet Cevat Emre, 1961 yılında Ankara'da ölmüştür.[41]

Ahmet Cevat Emre'nin özetlenen bu yaşam öyküsünden de anlaşıldığı gibi, onun düşünce hayatı ve çalışmaları biribirinin tersi gelişmeler göstermiştir. Belli dönemlerde biribiriyle çelien düşünceleri savunmaktan çekinmemiş, bir kamptan ötekine gözünü kırpmadan, ama içtenlikle geçmiştir. Mütareke yıllarında Maarif Nezaretinde kurulan Harf ve imla Encümeninde harf değişikliğine karşı çıkarken, aynı dönemde Türkçülüğe de ağır eleştiriler yöneltmekten geri kalmamıştır. Buna karşılık yukarıda da belirtildiği gibi cumhuriyetin ilk yıllarında harf ve dil devriminin en aşırı savunucularından biri olmuştur.[42]

Bütün bu çelişkiler ve zigzaglar Osmanlı aydınları için yeni bir olgu değildir. İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel ortam, sadece Ahmet Cevat Bey'in değil, diğer birçok aydının da zıtlıklarla dolu bir bir yaşam öyküsüne sahip olmalarında etkili olmuştur.

MUHİT VE NİTELİĞİ

Ahmet Cevat Bey'in Türk Devrimine ve bu devrimin ideolojisine katkısı dil ve alfabe çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Trablusgarp'taki sürgün yıllarında başlayan ve İstanbul'a geldiğinde gelişen basın-yayın alanındaki deneyimlerini 1928 yılından sonra bu kez Türk Devriminin hizmetinde kullanmaya başlamıştır.

Bu dönemde Ahmet Cevat Bey, 1 Kasım 1928'den itibaren yayınladığı aylık *Muhit* dergisiyle 1929-1933 yılları arasında Türkiyenin gündemini işgal eden Kemalizm, demokrasi, çok partili siyasal yaşam, devletçilik ve sınıfların kaynaşması gibi tartışmalarda yerini almıştır. Önceleri bir **"magazin"** niteliğinde olan dergisinin kısa zamanda bir **"fikir"** dergisi niteliğine bürünmesini sağlamıştır.

Muhit, aylık bir **"mecmua"** olarak 1 Kasım 1928 tarihinde yayın hayatına atılmış ve 1933 yılına değin yayın hayatını devam ettirmiştir. İlk sayısı tümüyle eski harflerle (Arap alfabesiyle) çıkan derginin ikinci sayısında hem eski, hem de yeni harfler (Latin alfabesi) kullanılmıştır. Üçüncü sayıdan (Ocak 1929) itibaren ise tümüyle yeni alfabeyle yayınlanmıştır. *Muhit* tüm bu yönleriyle ilgi çekmiş ve basın tarihiyle ilgili araştırmalarda kendine yer bulmuştur.[43] İmtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürünün Ahmet Cevat Bey olduğu bu derginin Harf devrimi döneminin izlerini taşıdığını ve öncelikli olarak yeni alfabenin Türk toplumu tarafından benimsenmesini kolaylaştırmak görevini üstlendiğini söylemek mümkündür.

"Resimli Aylık Aile Mecmuası" şeklindeki ifadeyle yayın hayatına atılan derginin ilk sayısının, ilk sayfasında **"Muhit Niçin İntişar Ediyor"** başlıklı yazıyla yayınlanma gerekçesi ortaya konmuştur.

Buna göre *Muhit*, basın-yayın hayatındaki çok önemli bir boşluğu doldurmak amacındadır. Burada var olduğu iddia edilen boşluk, her gelir grubundan ve her öğrenim

[41] *Ana Britannica*, Cilt:8, s. 68.

[42] Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt:2, 5. Baskı, İstanbul, 1990, s. 442.

[43] Fuad Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, II.Cilt, İstanbul, s.100.

düzeyinden insanın okuyabileceği, anlayabileceği; edebiyat, sanat, bilim, ev idaresi, çocuk bakımı, günlük işler, Türkiye ve dünyadaki gelişmelere yer veren bir yayın organının yokluğudur.[44] Cumhuriyetin ilanından sonra çağdaşlaşma yolunda keskin bir viraja giren Türk toplumunun yeni değerlere, yeni fikirlere ve yeni yaşam tarzına uyumu açısından son derece önemli bir süreçte yayın hayatına atılan *Muhit*, bu yolda uygarlık alanının en önemli dergi ve magazinlerini model olarak aldığını da ifade etmekten çekinmemiştir.[45] Yine ilk sayının ilk sayfasında *Muhit*'in herşeyden evvel okuyucularının güvenini kazanmak istediği ve bu anlamda dergiden şu beklentilerin olması gerektiğine işaret edilmiştir: **"1-Daima herşeyi olduğu gibi, hakikatı asla değiştirmeyerek yazdığından ve hiçbir menfaat mukabilinde kendilerini aldatmadığından; 2-Ahlakı efsad edecek, yaklayış ve muzır fikirler, hisler, telakkiler; hasta ve hummalı heyacanlar verecek hiçbir yazıyı sütunlarına geçirmediğinden; 3-Daima en doğru, en kaideli, en sağlam ve en güzel şeyleri, düşünceleri, duyguları, telakkileri vermeye çalıştığından emin olmalıdırlar."**[46]

Beş yıl kadar varlığını devam ettiren *Muhit*'te yer alan konu başlıkları ise derginin niteliğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu konu başlıkları şöyle sıralanabilir: Büyük Gaziye Dair, Büyük Türk inkılabına Dair, Aile Eğlenceleri, Aile Bahçesi, Büyük Adamların Hayatı, Çocuk Bakımı, Çocuk Eğlenceleri, Dünya Malumatı, Edebiyat, Ev Hanımın Sahifesi, El İşleri, Fen Aleminde, Folklor-Halk Hikayeleri ve Şiirleri, Güzel Sanatlar, Hikaye, Roman, İçtimai Bahisler, İktisadi Yazılar, Lisan Bahisleri, Memlekete Dair, Mimari, Musiki, Monolog, Sinema, Sıhhi Bahisler, Salon Temsilcileri, Spora Dair, Şiir, Tayyarecilik, Aleminde, Terbiye Bahisleri, Taklit-Kitabiyat, Tiyatro Bahisleri gibi konuların yanısıra **"Metin Harici İlaveler"** ve **"Elbise Kalıpları (Patron)"** gibi bölümlere de yer verilmiştir.

Bu denli farklı konu ve alanlara yer veren *Muhit*'te, ilk sayılardan itibaren çoğunlukla ve hemen her sayıda Ahmet Cevat Bey'in yazıları yer almakla birlikte, Akçura Yusuf, Celal Sahir, Cevdet Kudret, Ercüment Ekrem, Eşref Şefik, Falih Rıfkı, Faruk Nafiz, Fahrettin Kerim, İbrahim Necmi, İsmail Hüsrev, Mahmut Yesari, Mehmet Emin, Necip Fazıl, Orhan Seyfi, Ruşen Eşref, Reşat Nuri, Selim Sırrı, Şevket Süreyya, Vala Nurettin, Yakup Kadri ve Yaşar Nabi gibi politika, ekonomi, eğitim, kültür, edebiyat, sanat ve spor alanlarıyla ilgili pekçok önemli şahsiyet görüşlerini sunma olanağı bulmuşlardır. Kadın hakları konusunda da hassas olduğu anlaşılan Muhit'te Efzayiş Suat, Esma Zafir, Güzide Sabri, Mebrure Hurşit, Münire Şevket, Mefharet Nazmi, Nezihe Muhittin, Nezihe Şükrü, Neyire Şevket, Seniha Sami, Semiha Vamık ve Şefika Muhsin gibi gelişme sürecindeki Türk kadınının bazı temsilcileri de yer almıştır.

Bu konu başlıkları ve yazarlar *Muhit*'in niteliğini ortaya koyduğu gibi şaşırtıcı da gelebilir. Ancak 1925-1929 yılları arasında hızla değişime uğrayan, Batı kültürünü ve yaşam tarzını benimsemek yolunda önemli adımlar atan Türk toplumunun o dönemdeki eğilimleriyle son derece uyumlu bir yayın politikası olduğunu iddia etmek hiç de yanlış olmaz. Muhit'in bu yayın politikasıyla Sanat, edebiyat, spor, günlük yaşam ve politikaya ait yeni değerlerin toplum tarafından benimsenmesinde itici bir rol oynadığı

[44] "Muhit Niçin İntişar Ediyor", *Muhit*, No:1, Sene: 1, Teşrinisani 1928, s. 1.

[45] *Muhit*, No:1, s. 1.

[46] *Muhit*, No:1, s. 1.

söylenebilir.

Muhit'in Türk toplumunun gündemini oluşturan olay ve gelişmelere özel önem vermesinin yanısıra, Türk Devriminin ideolojisi olan Kemalizm'in sistematize edilmesinde de kendine düşen görevi yerine getirmek için ciddi bir çaba içinde olduğu bir gerçektir. Hatta bu alanda **"Kemalizm"** kavramını ilk kez kullanarak, diğer yayın organları için bir örnek oluşturmuş ve aydınlara öncülük yapmıştır.

MUHİT'TE KEMALİZM ve DEMOKRASİ

Muhit'te yer alan ideolojik ve politik yazılar genelde Büyük Gaziye Dair, Türk İnkılabına Dair ve Memlekete Dair konu başlıklarında toplanmıştır. Bu nitelikteki yazıların çok büyük bir kısmı Ahmet Cevat Bey'e aittir.

Ahmet Cevat Bey, *Muhit*'in ilk sayısından itibaren yayınladığı bu dergi yoluyla Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlığını ifade etmiştir. Ancak bu bağlılık önceleri ideolojik ve doktriner bir bağlılıktan çok, ulusu kurtaran karizmatik bir öndere olan sevgi ve minnet duygularıyla bezenmiş bir bağlılıktır.

Ahmet Cevat Bey, bu sevgi, saygı ve minnet dolu ifadelere *Muhit*'in daha ilk sayısında yer vermiştir. **"Büyük Gazi"** başlıklı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın ulusuna verdiği önemi, askerlikle ilgili görüşlerini ve Türk dili konusundaki çabalarını dile getirerek, bu çabalarla ilgili olarak övgü dolu ifadeler kullanmıştır.[47] Ahmet Cevat Bey bu tür yazılarla bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın gözüne girmeyi başarırken, diğer yandan da mevcut iktidarla son derece uyumlu bir çalışma içinde olacağı mesajını ilk sayıdan itibaren kuşkuya yer bırakmayacak şekilde vermiştir.

Yeni alfabenin seçeneksiz olarak kullanılmaya başlandığı 1929 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın ulusa olan sevgisi ve güvenini konu alan bir yazı da İbrahim Necmi tarafından yayınlanmıştır. Dil çalışmalarıyla bilinen İbrahim Necmi bu yazıda, **"Türk milletini ciddi surette tanıyan ve onu candan, gönülden seven ilk ve hakiki müceddit Gazidir ve O'nun muvaffakiyetine vasıta olan amiller içinde en mühimlerinden biri de bu tanıyış ve seviştir" şeklindeki ifadelerle öndere olan kişisel bağlılığını bir kez daha dile getirmiştir.**[48]

Ahmet Cevat Bey ve diğer yazarların Muhit'te yayınladıkları Mustafa Kemal Paşa ile ilgili buna benzer yaklaşımların örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bu tür açıklamalar sayesinde *Muhit*, tek partili bir dönemde, basının üzerinde belirli baskıların bulunduğu sıralarda, hem iktidarın gözüne girmeyi , hem de Türk devriminin hizmetinde bir yayın organı olduğu yönünde bir görüntü çizmeyi başarmıştır. Gerek alfabe ve dil çalışmalarıyla, gerekse *Muhit* aracılığıyla, 1928 yılından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresine girmeyi başaran Ahmet Cevat Bey, böylelikle bu çevreye yakınlığın bir gereği olarak Türk devriminin de savunucularından biri durumuna gelmiştir. Yayınladığı *Muhit* dergisiyle Mustafa Kemal Paşa'nın siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel tercihlerini destekleyen Ahmet Cevat Bey, önceleri gerçekleştirilen devrimlere toplumun uyum sağlamasını hızlandırmak gibi bir misyon üstlenmesine karşılık, 1930 yılından itibaren devrimin pratiğinin yanısıra teorisini de ele almış ve bu tarihlerden sonra

[47] Ahmet Cevat, "Büyük Gazi", *Muhit*, No:1, Sene:1, Teşrinisani 1928, s. 3-6.

[48] İbrahim Necmi, "Büyük Gazi ve Millet", *Muhit*, No:3, Sene:1, Kanunusani 1929, s.163.

ideololjik nitelikli yazılara ağırlık vermeye başlamıştır. Doğal olarak *Muhit*'in niteliğinde de benzer gelişmeler görülmüştür.

Muhit, **"Kemalizm"** kavramını ilk kez kullanması açısından özgün bir yayın organıdır. Bu yönüyle Türk Devriminin ideololjisinin adını koymuştur. **"Kemalizm"** *Muhit*'te ilk kez 1930 yılında kullanılmıştır. Ahmet Cevat Bey, Kemalizmi Türk Devriminin ideololjisi olarak nitelemiş ve üç döneme ayırmıştır. Buna göre Mondros Mütarekesiyle başlayan dönem birinci, Mebusan Meclisinin dağıtılması ve TBMM'nin açılmasıyla başlayan dönem ise ikinci dönemdir.[49] Ahmet Cevat Bey'e göre Kemalizmin üçüncü ve son evresi ise ülkeyi, ileri uygarlıklarda görülen çağdaş demokrasilerin normal siyasi hayatına götürmek için çalışmaların yapıldığı yıllardır.[50]

Ahmet Cevat Bey, 1930 yılının ortalarına gelinceye kadar açıklamalarda Kemalizmi ideololjiden daha çok, eylemi ifade eden bir kavram olarak nitelemiştir. Ahmet Cevat Bey'in bu yaklaşımı Mustafa Kemal Paşa ve iktidar çevrelerinin yorumlarından pek farklı değildir. Çünkü 1930 yılının sonlarına değin Türkiye'de ideololjiler ve ideolojik söylemlere pek sıcak bakılmamış, gelişmelerin genelde pragmatik bir anlayışla açıklanması yoluna gidilmiştir. Ayrıca 1930 yılına değin mevcut iktidar, Türk Devriminin gelişmelerini ve topluma getirdiklerini geriye dönük olarak değerlendirme şansını elde edememişti. Bu nedenle de gerçekleştirilen devrimlerin uzun ve kısa dönemde getirdiği toplumsal değişiklikleri yerinde görme, bu yeniliklerin başarılı olup olmadığı ve daha başka nelerin yapılabileceği gibi konularda ileriye dönük çalışmalar yapılamamıştı.

Ancak 1930 yılının ikinci yarısına gelindiğinde, içteki ve dıştaki ekonomik ve politik gelişmeler[51] Türk Devriminin geriye dönük olarak ele alınması yolunu açmıştır. Ekonomik, politik ve toplumsal gelişmeler Türk Devriminin de bir ideoloijisi olması gerektiği ve sınırlarının çizilmesinin zorunlu olduğu konusunda iktidarı ve iktidara yakın çevreleri harekete geçirmiştir.

Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve sonrasındaki olaylar, iktidarın toplum tarafından sorgulanmasına ve devrimin başarısının ölçülmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde gerçekleşen ideololjik çabalar sonucunda devrimin sürekliliği, kalıcılığı ve evrenselliği için teorik bir çerçeveye oturtulmasının ve ideololjik boyutunun sistematize edilmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu eğilimini bir direktif sayan iktidar, CHP ve Halkevleriyle, iktidara yakın olan aydınlar ise *Muhit*, *İnkılap*, *Ülkü* ve *Kadro* gibi yayın organlarıyla Türk Devriminin ideololjisini oluşturmak ve sistematik bir hale getirmek için kolları sıvamışlardır.

Ahmet Cevat Bey de bu çalışmalara *Muhit* aracılığıyla katılmıştır. Gerek doğrudan kendisi, gerekse dergisinde yer verdiği diğer yazarların çabalarıyla Türk Devriminin ideolojik boyutunun belirlenmesine katkıda bulunmuştur.

Ahmet Cevat Bey'e göre Kemalizm

[49] Ahmet Cevat, "Büyük Türk İnkılabına Dair", *Muhit*, No:21, Sene:2, Temmuz 1930, s.162.

[50] Ahmet Cevat, "Memleketin Siyasi ve İçtimai Meseleleri", *Muhit*, No:25, Sene:3, Teşrinisani 1930.

[51] 1930 yılında Türkiye'nin gündemini işgal eden yurt içindeki en önemli olaylar Ağrı'daki ayaklanma, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve kapanmasıyla, Menemen'deki irticai olaydır. Aynı dönemde Dünya Ekonomik Krizi de Türkiye'yi olumsuz etkilemiş ve halkın şikayetleri artmaya başlamıştır.

herşeyden evvel demokratik bir ideololjidir. Bundan hareketle ideolojik nitelikli ilk yazıları da doğal olarak Kemalizm'in bu niteliğini ön plana çıkaracak bir çizgide olduğu görülmektedir. *Muhit*'te yer alan demokrasi ve çok partili siyasal yaşam konularındaki yaklaşımlar Mustafa Kemal Paşa ve iktidarın eğilimleriyle son derece uyumludur. Öyle ki, Ahmet Cevat Bey'in demokrasi konusuna birinci derecede önem verdiği dönem, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş günleriyle çakışmakta ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu yöndeki kararları desteklenmektedir.Mustafa Kemal Paşa ve iktidarın çok partili döneme geçiş çabalarını destekleyen Ahmet Cevat Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını da heyecan ve coşku ile karşılamıştır. Ahmet Cevat Bey, Serbest Fırka'nın kurulmasını Kemalizm'in doğal bir sonucu olarak görmüş ve Kemalizm'in nihai hedefinin toplumu çağdaş demokrasiye götürmek olduğunu ileri sürmüştür.[52]

Çeşitli yazılarında Kemalizm'i her yönüyle demokratik bir doktrin olarak niteleyen Ahmet Cevat Bey'e göre, tek partili bir dönem devrimin ilk yılları için ne denli gerekiyorsa, normal ekonomik ve sosyal bir gelişme için ise o derece yetersizdir.[53] Ahmet Cevat Bey böylelikle hem geçmişteki tek parti uygulamalarının gerekçesini açıklamış oluyor, hem de Serbest Fırka'nın kurulmasıyla Türk Devriminin normal bir evreye girmiş olduğunun mesajını veriyordu.

Ahmet Cevat Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından duyduğu heyecan ve umut, onun olayı son derece ciddiye aldığını göstermektedir. Partinin kurulması sürecindeki Mustafa Kemal Paşa ve iktidarın telkinleri ve sınırlamalarının, onu demokrasi yönünde pek kaygılandırmadığı anlaşılmaktadır. Birçok siyaset bilimcinin **"güdümlü demokrasi"** olarak nitelendirdiği bu gelişmeyi, Ahmet Cevat Bey Batılı tarzda bir demokrasi denemesi olarak görmüş ve bu denemeyle Türkiye'nin Kemalizm sayesinde yeni bir döneme girdiğini iddia etmiştir.

Ahmet Cevat Bey'in Serbest Fırka konusunda Kemalizm'e yüklediği işlev demokrasiyle sınırlı kalmamıştır. Yeni partinin kurulmasının laikliği de geliştireceğini ileri sürerek devrim ilkelerinin zarar görmeyeceğinden umutlu olduğunu ortaya koymuştur.[54] Ahmet Cevat Bey'in laiklik ve devrim ilkeleriyle ilgili düşüncelerinin bir beklentiden çok, deneyimlerden kaynaklanan kaygılardan hareketle bir uyarı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Zaten Serbest Fırka'nın kurulduğu günler, Mustafa Kemal Paşa ve iktidar çevrelerinin devrim ilkeleri, laiklik ve cumhuriyete sahip çıkılması konusunda son derece titiz olduğu bir dönemdi. Böylelikle Ahmet Cevat Bey kendi düşüncelerinin yanısıra iktidarın da beklentilerini ortaya koymuş oluyordu.

Ahmet Cevat Bey'in bir beklentisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlığı konusundadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu günlerdeki iyimser havanın etkisiyle olsa gerek, çok partili rejimin sürekli olacağını vurgulayarak, bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsızlığını koruyacağına olan inancını da dile getirmiştir.[55]

Ancak Serbest Fırka'nın kapanması ve

[52] Ahmet Cevat, *Muhit*, No:25, s.1.

[53] Ahmet Cevat, "Yeni Fırkanın Teşekkülü", *Muhit*, No: 23, Sene:2, Eylül 1930, s.1.

[54] Ahmet Cevat, "Medeni Yetişkinlik ve Fırkalar Hayatı", *Muhit*, No: 24, Sene: 2, Teşrinievvel 1930, s. 401.

[55] Ahmet Cevat, *Muhit*, No:24, s.401-402.

Cumhuriyet tarihinin ikinci demokrasi denemesinin de başarısızlıkla sonuçlanması, Ahmet Cevat Bey'in tüm tahmin ve beklentilerini altüst etmiştir. Ancak o, bu denemenin başarısızlığı karşısında türeyen pek çok demokrasi karşıtı kişi ve yayın organının aksine demokrasi idealinden vazgeçmemiştir. Bu düşüncesinden dolayı demokrasi denemesinin başarısızlığından teorik olarak demokrasiyi değil, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başkanı Fethi Bey'i sorumlu tutmuştur. Ahmet Cevat Bey'e göre, Fethi Bey ve Serbest Fırka'nın diğer önde gelenlerinin davranışları Kemalizm'in nihai hedefi olan demokrasiye geçişe engel olmuştur.[56] Ahmet Cevat Bey'in bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ve iktidarı sorumlu tutmaması, hem iktidara olan yakınlığından hem de dönemin tek partili özelliğinden olsa gerek. Türk siyasal sisteminin demokrasi konusunda sınıfta kalması Ahmet Cevat Bey'i demokrasi idealinden vazgeçirememiştir. Aksine Serbest Fırka olayının verdiği kızgınlıkla demokrasi konusunu daha fazla işlemeye başlamıştır.

Günümüzle karşılaştırıldığında, bazı kesimlerin aksine Kemalizmin demokratik niteliğini daha fazla ön plana çıkarmaya gayret göstermiştir. **"Kemalizm doktrin olarak, bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir"** şeklinde ifadeler kullanmakla birlikte, 1931 yılına gelindiği halde bir çok klasik demokrasinin aksine Türkiye'de tek dereceli ve kadınların oy kullandığı seçimlerin yapılamamasından duyduğu rahatsızlıktan olsa gerek konuyla ilgili açıklamalar yapma gereğini hissetmiştir.[57]

Ahmet Cevat Bey demokrasi konusundaki eksikliklerin farkında bir kişi olarak bunun gerekçelerini kendine göre açıklama zorunluluğu duymuştur. O, **"Demokrasinin herşeyden evvel sosyal sınıflardan biri, hatta en kuvvetlisinin siyasi hükümden iskat edilmek için tadil edilir, daha mahdut bir muhit içinde mahsur bırakılır"** diyerek demokrasinin kesintiye uğramasının geçici bir tedbir olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Ahmet Cevat Bey'i demokrasi konusunda Serbest Fırka denemesinin başarısızlığının yanısıra Menemen Olayı da çok etkilemiştir. **"Son hadisat gösterdi ki bizde, şimdiki halde, Kara Kuvvet henüz cumhuriyetimiz için korkulacak siyasi bir amil olabilir. Bir dereceli intihabata henüz vakit gelmemiş demektir."**[58] diyerek hedefin tek dereceli seçim olmakla birlikte toplumun henüz buna hazır olmadını ileri sürmüştür.

Ahmet Cevat Bey'i bu şekilde yorumlara yönelten en büyük etken Mustafa Kemal Paşa'nın üç aylık yurt gezisi sonrasında yapmış olduğu açıklamalar ve TBMM'nin seçimlerin yapılması konusunda almış olduğu karardır.[59] Ahmet Cevat, tek dereceli yapılma şansı bulunmayan bu seçimin demokratik bir görüntü çizmesi için çaba sarfetmeyi ve iki dereceli seçimin gerekliliğini topluma anlatmayı bir görev olarak benimsemiştir. Alınan seçim kararı sonrasnda yayınlanan *Muhit*'in 30. sayısında halkın CHP'ye dört yıl daha ülkeyi yönetme sorumluluğunu vereceğini ifade etmiş ve daha önceki dönemlerde toplanan meclisler için şu benzetmeleri yapmıştır: **"Birinci Büyük**

[56] "Gazi Hazretlerinin Seyahatları", *Muhit*, No: 26. Sene: 3. Kanunuevvel 1930, s.7.

[57] Ahmet Cevat, "Kemalizm ve Demokrasi", *Muhit*, No:30, Sene:3, Nisan 1931, s.3.

[58] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 30, s. 3.

[59] Bu geziyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Yay. 2. Baskı, Ankara, 1981; Meclisin feshi için bakınız: *TBMM Zabıt Ceridesi*, III. Devre, Cilt: 26, s. 19.

Millet Meclisi cumhuriyet çocuğunu gürbüz bir bünye ile doğurttu, bacakları üstünde metin adımlar atabilecek bir hale getirdi; ikinci Büyük Millet Meclisi çocuklukla delikanlılık arası bir çağa kadar büyüttü; üçüncü Büyük Millet Meclisi onu asıl cumhuriyet sporlarına antrene ederek demokrasinin kesif siyasi ve içtimai hayatına alıştıracak, bu hayat için muhtaç olduğu muhakeme ve tecrübe ile teçhiz edecektir."[60] Ahmet Cevat bu açıklamalarıyla demokrasinin bir zaman sorunu olduğunu ve son seçimle gelecek olan meclisin demokratikleşme konusunda önemli adımlar atacağına inancını dile getirmiştir.

Ancak Ahmet Cevat Bey, bu tahmininde de yanılmış ve Türk toplumu tek dereceli ve çok partili seçimler için 1946 yılına kadar beklemek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte bu beklemenin Mustafa Kemal veya iktidardan kaynaklandığını iddia etmek de haksızlıktır. Belki de Ahmet Cevat Bey'in iddia ettiği gibi CHP demokrasi için hazırdı, ancak toplum henüz bu siyasal kültüre ulaşmamıştı. Ancak gerekçe ne olursa demokrasinin yerleşmesi toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerle sıkı sıkıya ilişkiliydi ve bu gelişmelerde kişilerin tercihleri hiçbir zaman belirleyici olmamıştı.

MUHİT'TE KEMALİZM ve TOPLUMSAL SINIFLAR:

Ahmet Cevat Bey'in Kemalizm yaklaşımında bu ideolojiinin sınıflar karşısındaki durumu geniş yer kaplamıştır. Ancak Ahmet Cevat Bey, bu kez de dönemin özelliğine göre Kemalizmin bir başka yönünü ön plana çıkarma gayreti içine girmiştir.

Kemalizm'in sınıflar karşısındaki

[60] Ahmet Cevat, *Muhit*, No:30, s. 2.

durumuna Serbest Fırka'nın kurulduğu sıralarda değinen Ahmet Cevat Bey, Kemalizm'in Faşizm ve Komünizmden farklı bir ideololiji olduğunu kanıtlamaya çalışırken, bu ideolojilerin amaçlarından hareketle bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Ahmet Cevat Bey Kemalizm'i Faşizm ve Komünizm ile karşılaştırırken aynen şu ifadelere yer vermiştir: **"1-Bolşevizm ve Faşizm içtimai sınıflardan münhasıran birinin menfaatlerini koruyarak yeni bir heyet-i içtimaiye yaratmak, ve yahut; 2-içtmai sınıflardan birinin diğerleri üzerine iktisadi ve siyasi tehakküm icrasına mani olmak gibi serbest inkişafa muhalif bir hedef takib eder. Kemalizm ise milletin menfaatini bütün içtimai sınıfların normal ve serbest bir inkişafa mazhar olmasında görür. Kemalizm yalnız irticai zümrelerin düşmanıdır."**[61] Ahmet Cevat Bey bu açıklamayla bir yandan Kemalizm'in

[61] Ahmet Cevat, *Muhit*, No:23, s. 321-322.

toplumsal sınıflar karşısındaki tutumuna açıklık getirmeye çalışırken, diğer yandan da Kemalizm'i Faşizm ve Komünizm ile karşılaştırarak Türk Devriminin ideolojisine evrensel nitelik kazandırmak istemektedir.

Ancak Ahmet Cevat Bey toplumsal sınıflar üzerindeki görüşlere 1931 yılının ortalarından itibaren daha fazla ağırlık vermeye başlayacaktır. Gerçekten de 1931 yılı Türk siyasal yaşamı açısından ilginç bir dönemdir. Çünkü bu yıl içinde Mustafa Kemal Paşa üç ay sürecek bir yurt gezisine çıkmış ve halkın durumunu bizzat yerinde görme şansını elde etmişti. Ayrıca meclisin yenilenmesi için seçim kararı alınmış ve CHP'nin geleceğini büyük ölçüde etkileyen 3. kurultayı bu yılın mayıs ayında toplanmıştı.[62] Doğal olarak bu politik gelişmeler Ahmet Cevat Bey'i de etkilemiş ve öncelik verdiği konular buna göre şekillenmiştir.

1931 yılında Ahmet Cevat Bey'in ve dolayısıyla da *Muhit*'in öncelikli olarak işlemek durumunda kaldıkları konuların başında toplumsal sınıfların durumu gelmiştir. Hemen her açıklamasında Kemalizm'i demokratik bir ideoloji olarak değerlendiren Ahmet Cevat Bey, Serbest Fırka denemesinin sona erdiği, ancak etkisinin devam ettiği bir dönemde Kemalizmin toplumsal sınıflar karşısındaki durumuna sıkça değinmek zorunda kalmıştır.

Ahmet Cevat Bey'in 1931 yılı içindeki yaklaşımlarında Mayıs 1931'de toplanan CHP 3. kurultayının sonuçlarının etkili olduğunu iddia etmek hiç de abartı olmaz. Çünkü toplumsal sınıfları değerlendiren yazılarında kurultay öncesi ve sonrası arasında farklar bulunmaktadır. Kurultayın toplanmasından önce, Ocak 1931'de yazdığı bir yazıda, Kemalizmin sadece feodal sınıfın yok edilmesini hedeflediğini, bunun da temel nedeninin feodal sınıfın eskiyi tercih eden tek sınıf olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.[63] Ahmet Cevat Bey'in feodal sınıfa bu denli büyük tepki göstermesi elbetteki pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır. 1925 yılındaki Şeyh Sait ve 1930 yılındaki Ağrı Ayaklanmalarının izlerinin hala bulunması ve bu olayların cumhuriyete karşı feodal hareketler olarak nitelenmesinin tepkinin bu denli büyümesinde etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca 1930 yılının sonlarındaki Menemen Olayına damgasını vuran **"gericilik"** , Ahmet Cevat Bey'in irticai faaliyetler karşısında son derece katı bir tutum sergilemesindeki bir başka etkendir.

Ahmet Cevat Bey'e göre Kürt derebeyler (*feodal sınıf*) dışında kalan diğer toplumsal sınıflar eski rejimden ve saltanat sisteminden yana olmadıkları için feodal sınıf kadar tehlikeli değillerdir.[64] Ahmet Cevat Bey, feodal sınıfa duyduğu tepki ve bu tepkiden kaynaklanan kaygıdan dolayı Kemalizmin diğer sosyal sınıflarla ittifak yapmasından yana bir görüşü savunmuştur. Ona göre Kemalizmin en acil görevi, küçük burjuvaya siyasal haklar sağlamak ve mecliste temsil edilme hakkı tanımaktır.[65]

Feodal sınıf dışında kalanları sistemin içinde eritmek gayretinde olan Ahmet Cevat Bey, ancak bu sayede küçük burjuvazinin

[62] Bu kurultayda parti programının CHP'nin Ana Vasıfları I başlıklı ikinci kısmın birinci maddesi **"CHP Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır"** şeklinde düzenlenmiştir. Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, I. Cilt, Ankara, 1965, s. 95.

[63] Ahmet Cevat, "Tek Fırka Çok Fırka Münakaşası", *Muhit*, No: 27, sene: 3, Kanunusani 1931, s. 4.

[64] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 27, s. 4.

[65] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 27, s. 4.

"insiyaki" bazı gerici düşüncelerden uzaklaşabileceğini iddia etmiştir.[66]

Ahmet Cevat Bey'in sistemin içine çekilmesini gerekli gördüğü sınıf sadece küçük burjuvazi değildir. O, şehir sınıflarının en geniş kesimi olarak gördüğü işçi sınıfının da önemini kavramış görünmektedir. işçi sınıfının **"makinalaşmanın"** en büyük dostu olduğunu ve bu nedenle gerici ve feodal sınıfla birlikte hareket etmeyeceğini belirtmekle beraber, rejim için bir başka kaygısını dile getirmiştir. Ahmet Cevat Bey'e göre işçi sınıfı, mülkiyetten yoksun olması nedeniyle sosyalizme ve komünizme eğilim gösterebilirdi. Bu nedenle işçi sınıfını ihtilalci düşüncelerden uzaklaştırmak için en önde gelen çarenin işçiye sendika hakkı, yaşam ve kaza sigortası hakkı, Millet Meclisinde temsil hakkı verilmesi oduğunu ileri sürmüştür.[67] Ahmet Cevat Bey'in günümüz Türkiye'sinde hala tartışılmakta olan ve ne yazık ki henüz çözüme kavuşturulamayan işçilerle ilgili temel sorunları 1930'lu yılların başlarında gündeme getirmesi son derece ilginçtir.

Geniş emlak sahiplerinin saltanatı tercih edebileceklerini ve rejim için büyük tehlike oluşturabileceklerini bir kez daha yineleyen Ahmet Cevat Bey, sistemin devamı için çeşitli toplumsal sınıflara parti kurma ve mecliste temsil hakkının verilmesini savunmuştur. Dönemin bir çok Kemalistinin aksine tek parti sisteminin Türkiye için bir zorunluluk oluşturmadığını ileri sürerek, tek parti sisteminin devam ettiği takdirde ülkenin zamanla gelişen büyük burjuvazinin diktatörlüğüne sürüklenebileceği tehlikesine işaret etmiştir.[68]

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, Ahmet Cevat Bey'e göre eski rejimin (saltanatın) geri gelmesi konusunda en tehlikeli iki kesim geniş toprak sahipleri ve büyük burjuvazidir. Bu nedenle de gerici eylemlerin bu iki toplumsal sınıfın çabasıyla gelişebileceği iddiasındadır.

Ancak 1931 yılının ortalarına doğru Ahmet Cevat Bey'in sınıflara bakışında bir değişme ve yumuşama eğilimi ortaya çıkmıştır. CHP'nin tek parti olarak varlığını devam ettirecek olmasının kesinleşmesi ve parti-devlet özdeşleşmesi yolunda ciddi adımların atılmaya başlanması, Ahmet Cevat Bey'in çok partili siyasal yaşamla ilgili düşüncelerinin geri planda kalmasına yol açmıştır. Öyle ki, önceleri çeşitli toplumsal sınıfların varlığından dolayı tek partili rejimin Türkiye için bir zorunluluk olmadığını vurgulayan Ahmet Cevat Bey, Nisan 1931'deki yazısında CHP'nin tüm toplumsal sınıfları bünyesinde barındırabilecek bir yapıda olduğunu ileri sürerek tek partili rejime destek çıkmıştır. Bir anlamda Ahmet Cevat Bey için Mustafa Kemal ve CHP kadrolarına daha yakın olmak için uygun bir ortam doğmuştur. Bu dönemde Ahmet Cevat Bey CHP'nin önemini ve başka siyasal partinin gereksizliğinin şu sözlerle ortaya koymuştur: **"...Fırka, Gazinin halkın bütün içtimai sınıflarına açılmış baba, ana kucağıdır. Her sınıf oraya şitab etmeli, orada fenni ihtisas dairesinde vazife ve hakların münakaşalarına kendi muhakeme ve tecrübesiyle iştirak etmelidir. Demokratik hayat tüm manasıyla fırkanın hariminde yaşanmalıdır."**[69]

Ahmet Cevat Bey düşüncelerinde Mayıs 1931'de toplanan CHP 3. Kurultayının yeni ufuklar açtığını ileri sürmek mümkündür. Bu

[66] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 27, s. 4.

[67] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 27, s. 4-5.

[68] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 27, s. 5.

[69] Ahmet Cevat, "Kemalizm ve Demokrasi". *Muhit*, No: 30, Sene: 3, Nisan 1931, s. 3.

kurultayla Atatürk ilkeleri olarak bilinen altı temel ilkenin parti programına girmesi ve devrimin ideolojisini oluşturmak yapılan çalışmaların ciddi boyutlara ulaşması, o dönemdeki bir çok aydın gibi Ahmet Cevat Bey'i de yakından etkilemiştir. Bu yeni dönemde Ahmet Cevat Bey, CHP'nin bütün toplumsal sınıfların ilerleme ve yükselmesini düşünen ve bunun için en etkili önlemleri alan bir siyasi kuruluş olduğunu, bütün milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi Türkler,için şevkatli bir yuva olduğunu öne sürmüştür.[70] Elbette CHP'ye yakıştırılan bu misyon Türk Devriminin ideololjisi olan Kemalizm için de geçerlidir. Kemalizmin sınıflar karşısındaki durumuna daha önce de sık sık değinen Ahmet Cevat Bey' e göre; Kemalizm, sınıflar arasında uyumu sağlayarak toplumu refah, saadet ve kuvvet içinde yetiştirmeye çalışan bir ideolojidir.[71]

Bu açıklamadan Ahmet Cevat Bey'in Kemalist ideolojiden en büyük beklentisinin, sınıflar arasındaki dengeyi ve kaynaşmayı gerçekleştirmesi olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi de bu kaynaşmanın gerçekleşmesi için üzerine düşen görevi yapmanın bilinciyle olsa gerek, daha önceki yazılarının aksine toplumsal sınıfların memleketin mutluluğu için çalışan çeşitli meslek sahibi zümreler olduğunu ileri sürmüştür.[72] Bu yaklaşım Mustafa Kemal Paşa ve iktidar çevrelerinin sınıf yerine mesleki zümre kavramını ön plana çıkarma gayretleri ve doğabilecek sınıf çatışmalarını önleme çabalarıyla önemli ölçüde paralellik göstermektedir. CHP kurultayı sonrasında ve Türkiye'nin ekonomik model tercihini devletçilik yönünde kullandığı ilk günlerde **"sınıflar arasında ahenk"** Ahmet Cevat Bey'in birinci derece önem verdiği konu olmuştur. Bu ahengi kurmak için hiçbir sınıfı dışlayamadığı için de sınıfların konumunu ortaya koyarken gerici-ilerici veya köylü-şehirli ayrımına itibar etmemek durumunda kalmıştır.

Üst, orta ve alt olarak üçe ayırdığı zümreleri şöyle sınıflandırmıştır:

I. Bir Uçta;

a)büyük toprak sahipleri,

b) büyük maden sahipleri, büyük fabrika sahipleri, büyük ticari teşebbüs sahipleri, büyük nakliye vasıtaları sahipleri,

c) büyük para müessesesi sahipleri.

II. Ortada;

a) küçük toprak ve çiftçilik vasıtaları sahipleri,

b) ziraat aletleri ve müstakil dükkanı olanlar,

c) küçük alış-verişçiler.

III. En altta ise

a) topraktan ve çiftçilik vasıtalarından mahrum olanlar,

b) ziraat aletlerinden mahrum olanlar (Köy ve şehir işçileri-proleterler.)[73]

Ahmet Cevat Bey, yaptığı tüm bu tasniflere karşılık, Türkiye'de sınıfların henüz miktar ve örgütlenme açısından en alt düzeyde bulunduğunu, genel ve sürekli bir biçimde gelişme içinde olduğunu ifade ederek, bu gelişmenin çatışmasız bir şekilde, birlik ve uyum içinde gerçekleşmesinin şart olduğunu da dile getirmiştir.[74]

Mustafa Kemal Paşa'nın halkçılık ve devletçilik ilkeleriyle çelişmemeye özen gösteren Ahmet Cevat Bey, **"Kemalizm'in mukaddes ve esaslı hedefi milletin her**

[70] "Dör"Dördüncü BMM Kemalizm'in Büyük Şahaseridir", *Muhit*, No: 31, Sene: 3, Mayıs 1931, s. 5.

[71] *Muhit* No: 31, s. 5.

[72] *Muhit*, No: 31, s. 5.

[73] Ahmet Cevat, "Sınıflar Arasında Ahenk", *Muhit*, No:32, Sene: 3, Haziran 1931, s. 2.

[74] Ahmet Cevat, *Muhit*, No: 32, s. 3.

zümresini halinden memnun, kendinin ve ailesinin geleceğinden emin bir hale getirmek, her zümreye böyle emin bir iktisadi vaziyet vücuda getirmek" diyerek Kemalizm'in tüm sınıflara eşit mesafede olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.[75] Ahmet Cevat Bey'in bu yazısında da -dönemin birçok Kemalist yayın organında olduğu gibi- Kemalizm'i tüm sınıflar karşısında tarafsız bir konuma getirerek, toplumsal dengeleri kurma gayretinin izleri görülmektedir.

Türk Devrimini açıklamaya çalışan ve Kemalizmi sistematik hale getirmek için çaba sarfeden Ahmet Cevat Bey'in, o günkü ve bugünkü çeşitli **"Kemalist"** yaklaşımların aksine olarak sınıfların varlığını kabul etmesi, buna karşılık sistemle uyuşmak için bu sınıflar arasındaki çelişkiyi görmemezlikten gelmesi ilginç bir yaklaşımdır.

SONUÇ

İnsanların içinde bulunduğu ekonomik, politik ve toplumsal koşullarla dünya görüşleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Değişen koşullar yeni dünya görüşleri, ideolojiler, fikir hareketleri veya sloganların ortaya çıkmasında etkili olurlar. Böylece duyarlı kesimlerde arayışlar, yönelişler ve saptamalar ortaya çıkar. Ahmet Cevat Bey ve yayınladığı *Muhit* dergisinde bütün bunları yakından görmek mümkündür. 1923-1928 yılları arasında Türkiye'deki toplumsal ve politik alandaki hızlı değşim birçok aydında olduğu gibi Ahmet Cevat Bey üzerinde de etki bırakmıştır. Buna paralel olarak 1928 yılının sonlarında yayın hayatına atılan *Muhit*'te toplumun yeni kurumlara, yaşam şekline ve değerlere yönelmesinin izlerini bulmak mümkündür. Batılılaşma yolunda keskin bir virajın dönüldüğü o günlerde *Muhit*, bu yeni yaşam şeklini topluma tanıtma ve benimsetme işlevini üstlenmiştir. 1930 yılında Türkiye'nin gündemini iki temel konu meşgul etmiştir. Birincisi 1929 yılında ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Dünya Ekonomik Buhranı, diğeri ise Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlayan çok partili siyasal yaşam denemesidir. Bu iki olay, Türkiye'de ekonomik ve politik çöküş yollarının aranmasında farklı çözümlerin sunulması nedeniyle değişik söylemlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Böyle bir ortamda Ahmet Cevat Bey ve *Muhit* de gündemdeki yerlerini almışlardır. Ekonomik bunalımdan sıyrılmanın yollarının arandığı bir dönemde, güdümlü de olsa bir demokrasi denemesinin başlaması Ahmet Cevat Bey'i heyacanlandırmış ve politik yargılarının ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Ancak bu heyecan ve umut uzun sürmemiştir. Umudun yerini Serbest Fırka'nın kapatılmasının yarattığı hayal kırıklığı almıştır. Ahmet Cevat Bey bu kez, demokrasi denemesinin başarısızlığından dolayı Serbest Fırka yöneticilerini suçlayarak, Mustafa Kemal ve CHP yöneticilerini aklama çabası içine girmiştir. Daha açık bir ifadeyle Ahmet Cevat Bey mevcut iktidarla uyumlu bir çizgide Türk Devriminin ideololjik boyutunu ele almaya yönelmiştir. 1931 yılında Türkiye'de devletçiliğin güncelleştiği sıralarda, Ahmet Cevat Bey Atatürk'ün halkçılık ilkesinin de ışığında sınıf ve sınıfların ahengi konusuna öncelik vermeye başlamıştır. Yeni şekillenen Türk toplumunun çatışmasız, çelişkisiz ve kavgasız bir biçimde ileri hamleler yapmasını arzulayan Ahmet Cevat Bey, değişik

[75] Ahmet Cevat, "Sınıflar Arasında Ahenk II", *Muhit*, No: 33, Sene: 3, Temmuz 1931, s. 2.

zamanlarda farklı görüşleri ön plana çıkarmakla birlikte, hiçbir dönem demokrasi idealinden vazgeçmemiş ve Batılılaşma düşüncesini terketmemiştir.

Düşüncelerini ortaya koyarken Mustafa Kemal Paşa, Kemalist yaklaşım ve iktidar çevreleriyle çatışma içine girmemeye özen göstermiş ve bunu da büyük ölçüde başarmıştır. Sonraları Kemalist ideolojiyi benimseyen birçok eski Marksist'in aksine, sosyalist düşüncelerden tümüyle sıyrılmış ve görüşlerinde bu eski düşüncelerini bir esin kaynağı olarak kullanmamıştır.

Ahmet Cevat Bey ve dolayısıyla *Muhit*, 1932 yılından sonra tek partili rejimin de güçlenmesinin etkisiyle siyasal söylemlere fazla itibar etmemişler ve işlevlerini yerine getirmenin rahatlığıyla geri plana çekilmişlerdir. Bu tarihlerden sonra Kemalizm'i işlemek ve Türk Devrimini ele almak *Ülkü* ve *Kadro* dergilerinin görevi haline gelmiştir.

Ahmet Cevat Emre Moskova'da, 1921

TÜRKİYE'DE İLK ÇEVİRİ DERGİSİ: *TERCÜME*

Jutta SAUER
Çev: Mustafa ÇIKAR

BİRİNCİ TÜRK NEŞRİYAT KONGRESİ

Türkiye'de, Tanzimat döneminde başlayan batıya yönelme hareketi içinde yabancı dillerden çeviriler yapılmış, fakat ilk defa Cumhuriyet döneminde, Hasan-Âli Yücel[1] (1897-1961)'in Maarif Vekilliği yaptığı 40'lı yılların başında devlet eliyle düzenli, planlı ve kapsamlı bir çeviri etkinliğine girişilmiştir. Yücel, Neşriyat Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasında, «*Garp kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye[nin] medenî dünyanın eski ve yeni fikir mahsüllerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek*» zorunluğunda olduğunu vurgular.[2] Kongrede, Türkiye'deki çeviri sorunlarını inceleyecek ve tartışacak bir Tercüme Encümeni oluşturulur. Encümen'in önerdiği tedbirleri şöyle özetleyebiliriz:

- Maarif Vekilliği tarafından kapsamlı bir çeviri programının yapılması
- Tercüme Encümeni tarafından teklif edilen dünya edebiyatından eserlerin çevrilmesi
- Özel yayınevlerinin yüksek kaliteli çeviriler yayımlamasında devletin mali destek sağlaması
- Vekilliğin emrinde olan bir Tercüme Bürosu'nun kurulması
- Bir Tercüme mecmuasının yayımlanması[3]

Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nden kısa bir süre sonra Mart 1940'ta Tercüme Bürosu kurulur. Nurullah Ataç tarafından yönetilen Büro'da[4] üniversite profesörleri, doçentler, öğretmenler ve yazarlar yer alırlar. Saffet Pala, Sabahattin Eyüboğlu, Sabahattin Ali, Bedrettin Tuncel, Enver Ziya Karal ve Nusret Hızır Daimî Büro'nun üyeleri arasında bulunmaktadır.[5] Büro'nun çalışma alanı şu noktaları içerir:

- «Ülkenin çeviri sorunlarıyla, kuramsal ve eylemsel olarak uğraşmışları bir araya toplayıp hepsine danışmak;
- bu topluluğa dünyanın belli başlı dillerinde klasik olarak tanınan yapıtların bir listesini hazırlamak;

[1] Hasan Âli Yücel'in hayatı ve eserleri için bkz.: Mustafa Çıkar, *Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, Mayıs 1997.

[2] *T. C. Maarif Vekilliği, Birinci Türk Neşriyat Kongresi. Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*, Ankara, 1939, s.132.

[3] *A.g.e.*, s. 125-127.

[4] Vedat Günyol, "Vedat Günyol'la Söyleşi", *Metis Çeviri*, Sayı 2, Kış 1988, s. 12.

[5] "Haberler", *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, s. 113.

- bu listedeki yapıtların beş yıl içinde çevirmeye karar vermek;
- yapıtlarını isteklilerine dağıtmak, ama istekli yeteneği bilinen bir kimse değilse, daha önce çeviri yeteneğini bir denetimden geçirmek;
- gelen çevirileri merkezde, bir daha çeviri doğruluğu ve anlatım düzgünlüğü bakımından denetletmek;
- çeviri uygun görüldükten sonra, başlanan serinin öbür kitaplarıyla bir örnek olarak bastırmak.»[6]

TERCÜME DERGİSİ

Tercüme Dergisi, Tercüme Bürosu'nun resmi yayın organıdır. Nurullah Ataç, derginin amacını şöyle betimler: «*Başlıca gayemiz Türk okurlarına, başka dillerde yazan muharrirlerin, bilhassa Avrupa'nın irfanları her tarafa yayılmış muharrirlerinin en iyilerini tanıtmaktı. [...] Türkiye'de yabancı dil bilmiyenlerin çoğu, bugünkü Avrupa'nın yeni ölmüş veya yaşıyan muharrirleri arasında en meşhurlarının sadece adını duymakla kalmamış, dilimize çevrilmiş birkaç parça yazısını da bulmuştur; hattâ en yeni muharrirler, şairler hakkında dahi az çok fikir edinebilmiştir. Buna mukabil geçmiş asırların muharrirlerini daha az tanır. Halbuki hakikî irfan, dünün bilgisi üzerine kurulan irfandır. Bu satırları yazan yeniliği sevmez, yeni iddialara düşman bir adam değildir; bilâkis, irfan an'anesinin devam edebilmek için mütemadiyen yenileşmesi, ufkunu genişletmesi, araştırmalara girişmesi lâzım geldiğine kanidir. Fakat bunun için de dünü anlamak, kavramak arzusunu, kaçınılması imkânsız bir şart diye bilir. [...] Bunun için bu mecmuada yeni muharrirlere, yaşıyan muharrirlere pek az yer verdik, geçmiş asırların eserlerini, kıymetleri üzerinde hemen herkesin ittifak ettiği eserleri tercüme etmek istedik. [...] Memleketimizde tercüme edebiyatı henüz kurulmamış, büyük mütercimler yetişmemiştir. [...] Tercüme mecmuası belki bir mektep olmak hevesindedir; fakat onda çalışanlar o mektebin birer hocası değil, ancak birer talebesi olmak iddiasındadırlar. [...] Tercüme mecmuasından, tercüme ilmi'ni öğretmesini bekliyenler oldu. Biz, öyle bir bilgi bulunduğuna kani değiliz. [...] Muayyen bir tercüme usulü yoktur, belki tasavvur dahi edilemez. Bunun için biz öyle bir usulü öğretmeğe, yahut bulmağa kalkışmadık. [...] Şunu da söyliyelim: biz bu mecmuada hiç bir metni, asıl yazıldığı dilin hususiyetlerini göstermek arzusu ile, yani bir dil bilgisi çalışması diye tercümeye heves etmedik. Maksadımız falan veya filân dilin hususiyetleri üzerinde durmak değildi. En çok kendi dilimizin hususiyetlerini düşündük; bir metnin aslını aksettirmekten ziyade onun türkçesini vermek istedik.*»[7]

1940'tan 1966'ya kadar *Tercüme* dergisinin 64 sayısı çıkmıştır. Bir sayı ortalama 100 sayfadan oluşmaktadır. Derginin tirajı belirtilmemiştir. Toplam 18 ciltten oluşan derginin her cildinde yazar adına göre hazırlanmış olan bir alfabetik indeks yer almaktadır. Derginin ilk bölümünde, özellikle Avrupalı yazarların lirik, epik ve dramatik eserlerinden yapılan çeviriler bulunmaktadır. Bundan başka, bilimsel çalışmalar ve felsefî yazılar da Türkçe'ye aktarılmıştır. Ancak bunların oranı, derginin yayımlandığı dönemde

[6] Vedat Günyol, Orhan Burian'dan aktarıyor, "Vedat Günyol'la Söyleşi", *a.g.e.*, s. 12.

[7] Nurullah Ataç, "İkinci Yıla Girerken", *Tercüme*, Sayı 7, 19 Mayıs 1941, C. II, s. 1-2.

%45'ten %23'e düşmüştür.[8] Dergide çıkan çevirilerin %34'ü özgün metinlerle karşılıklı basılmıştır.[9] Paralel okumayı mümkün kılmak için, sol tarafta özgün metin, sağ tarafta ise Türkçe çevirisi verilmiştir. Karşılıklı basılan yazıların %54'ünü şiirler oluşturmaktadır.[10] *Tercüme*'de toplam 19 ölü ve yaşayan dillerden çeviriler yapılmıştır. Bunların %73'ü Fransızca, Almanca ve İngilizce'den, %11'i de Eski Yunanca ve Latince'dendir.[11] Bazı çevirilerin giriş kısmında, dipnotlarda veya çevirilerin sonunda, eserler hakkında ve eserlerin yazıldığı dönem ile yazarları üzerine kısa bilgiler verilmiştir. Birkaç istisna dışında, kaynakça gösterilmediği için, çevrilen metnin hangi eserden, kaçıncı basımından ve hangi bölümünden alındığını tespit etme olanağı yoktur. Çevrilen metnin sonunda, çevirmen veya çevirmenlerin isimleri belirtilmiş, nadiren meslekleri hakkında da bilgi verilmiştir.

«Tetkikler» başlığı altında verilen ikinci bölüm, makaleler ve çeviri eleştirilerinden oluşur. Bu bölümde, Tercüme Bürosu ve yayınları hakkında aktüel haberler de bulunmaktadır. İlk dönemde telif yazıları önemli bir yer alırken sonraki dönemlerde çevirilerin oranı yükselmiştir.[12] Hemen hemen tüm yazılar, Türk bilim adamları, öğretmenler, yazarlar veya Tercüme Bürosu'nun Daimî Üyeleri tarafından yazılmıştır.

Tercüme'nin ilk sayısı 19 Mayıs 1940'ta yayımlanır. Dergi, iki ayda bir olmak üzere yılda altı defa çıkar. İlk gecikme 19.9.1943'te olur ve

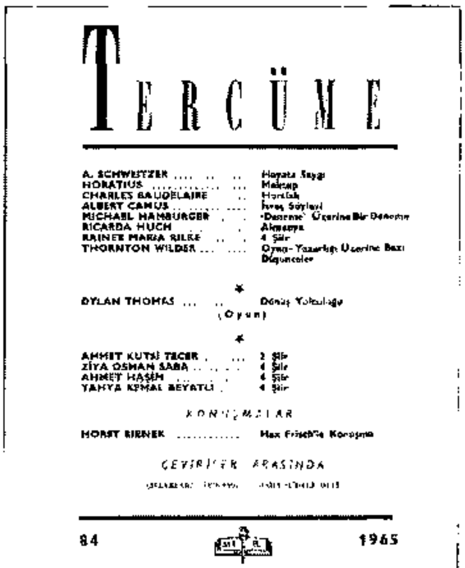

bu tarihten itibaren bu gibi aksamalar daha sık görülür. Demokrat Parti döneminde (1950-1960), *Tercüme*'nin sadece 12 sayısı basılmış,[13] 1962-1963 yıllarında ise hiçbir sayı çıkmamıştır. Ocak 1965'ten Temmuz 1966'da çıkan son sayıya kadar *Tercüme*'nin 11 sayısı düzenli olarak üç ayda bir yayımlanmıştır. Toplam 87 sayı görünmesine karşın, gerçekte 64 sayı çıkmıştır. Tercüme Bürosu'nun resmî yayın organı olan ve devlet tarafından finanse edilen dergi, büyük bir olasılıkla çeşitli rejimlerde uygulanan kültür politikalarından etkilenmiştir. Batı edebiyatından çeviriler içeren bu derginin, Demokrat Parti döneminde yılda ortalama 1-2 kez çıkması, rejimin tutucu politikasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunun için, derginin gelişim dönemlerinin bölümlenmesi yapılırken sadece yayın düzeninin değil,[14]

[8] Özlem Ayav, Sosi Dolanoğlu, Müge Gürsoy, Bülent İktüren, Turgay Kurultay, "Sayısal Verilerle Türkiye'de Çeviri Dergileri", *Metis Çeviri*, Sayı 20-21, Yaz-Güz 1992, s. 138.

[9] *A.g.e.*, s. 139.

[10] *A.g.e.*, s. 139.

[11] *A.g.e.*, s. 137.

[12] *A.g.e.*, s. 136.

[13] 1950, 1952, 1954, 1956 ve 1957'de hiçbir sayı yayımlanmamıştır.

[14] Ayav, Dolanoğlu, Gürsoy, İktüren ve Kurultay yalnız yayın düzenini dikkate alarak bir bölümleme yapmışlardır, *a.g.e.*, s. 136.

derginin bu yayın düzenini belirleyen siyasal gelişmelerin ve devletin kültür politikasının da göz önünde bulundurulması gerekir. Bu düşünceden yola çıkarak *Tercüme* dört gelişim dönemine ayrılabilir:

1. Dönem: *Tercüme* Sayı 1-38, 19 Mayıs 1940-19 Temmuz 1946 (33 dergi): Kurucusu Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel döneminde *Tercüme* dergisi[15]

2. Dönem: *Tercüme* Sayı 39/40-49/51, 19 Kasım 1946-Ocak/Haziran 1949 (8 dergi): Çok Partili Döneme geçişten sonra *Tercüme* Dergisi[16]

3. Dönem: *Tercüme* Sayı 52-69/70, Mayıs 1951-Ocak/Haziran 1960 (12 dergi): Demokrat Parti döneminde *Tercüme* dergisi[17]

4. Dönem: *Tercüme*, Sayı 71/72-87, Temmuz/Aralık 1960-Temmuz/Eylül 1966 (11 dergi): Askerî darbeden, 1966 yılına dek *Tercüme* dergisi[18]

Araştırmamızda, derginin 1940-1946 yılları arasında, Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in görev yaptığı dönemde çıkan sayıları (sayı 1-38) ele alınmıştır. Bu dönemde, çeviri hareketi çok büyük bir gelişme göstermiş ve doruk noktasına ulaşmıştır. «Hasan-Âli Yücel'in görevden ayrılmasından sonra, özellikle de 1950 yılındaki siyasal değişmeyle birlikte Büro'nun etkinliklerinde yavaş yavaş azalmaya yol açan değişik eğitim ve kültür politikaları benimsen[miştir].»[19] *Tercüme*'nin ilk 38 sayısı incelenirken çeviri yapılan diller, eserleri çevrilen yazarlar ve en aktif çalışan çevirmenler dikkate alınmıştır Ayrıca, sözü geçen zaman diliminde dergide yayımlanan bilimsel makaleler, çeviri eleştirileri ve bölümler sayıca belirlenmiş ve tablolarla da gösterilmiştir

Hasan Âli Yücel

[15] Bkz. Mustafa Çıkar, *a.g.e.*, s. 69-124.

[16] Bkz. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, C. IV, İstanbul, 1992, s. 134-173.

[17] Bkz. Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi*, C. IV, a.g.y., s. 177-187.

[18] Bkz. Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi*, C. IV, a.g.y., s. 191-226.

[19] Suat Karantay, "Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler", *Metis Çeviri*, Sayı 16, Yaz 1991, s. 99.

MAYIS 1940 - TEMMUZ 1946 TARİHLERİ ARASINDA YAPILAN ÇEVİRİLER[20]

ÇEVİRİ YAPILAN DİLLER

Mayıs 1940 ile Temmuz 1946 tarihleri

Kaynak diller	Çevirilerin Adedi	%
Fransızca	136	35
Almanca	71	19
İngilizce	57	15
Eski Yunanca	45	12
Rusça	28	7
Latince	21	55
Diğer Diller*	21	55
Toplam	379	

Tablo 1: Çeviri yapılan diller

* Farsça: 6, Çince: 4 (Fransızca'dan Türkçe'ye aktarılmıştır), İtalyanca: 2, Japonca: 2 (İngilizce ve Fransızca'dan), İspanyolca: 2, Arapça: 1, Eski Mısırca: 1 (İngilizce'den), Babilce: 1, Danca: 1 (Almanca'dan), Macarca: 1.

[20] Türkçe'ye aktarılan ve Tercüme'de yayımlanan her edebi metin bir çeviri sayılmıştır. Bir yazarın belli bir eserinden veya çeşitli eserlerinden yapılan çeviriler aynı

arasında 16 dilden[21] toplam 379 çeviri yapılmıştır. Dergilerde yayımlanan çevirilerin %70'i Fransızca, Almanca ve İngilizce metinlerden yapılmış ve 38 sayıda yer almıştır. Buna karşılık, tüm Yunanca çevirilerin %62'si «Yunan Özel Sayı I»de[22] basılmış ve tüm Rusça çevirilerin %53'ü ise «Şiir Özel Sayısı»nda[23] çıkmıştır.

KARŞILIKLI BASILAN ÇEVİRİLER

Tüm çevirilerin %35'i özgün metinlerle birlikte karşılıklı yayımlanmıştır. Nusret Hızır karşılıklı basılan çeviriler üzerine şunları yazar: «*Karşılıklı tercüme çıkarmaktaki maksat, yabancı bir dildeki kelimelere dilimizde ne gibi karşılıklar bulunabileceğini göstermekten ziyade, kelimeye bağlanmayıp havayı vermeğe uğraşan serbest bir tercümenin, sözden uzaklaşmakla beraber derin anlamda mânaya ne derece sadık kalabildiğini göstermek olsa gerek.*»[24] Yalnız Latin alfabesini kullanan dillerin çevirileri iki dilde verilmiştir. Tek istisna Yunancadır. İki dilde yayımlanan tüm Eski Yunanca metinler «Yunan Özel Sayısı I»de yer almaktadır. Karşılıklı basılan çeviriler arasında İngilizce'nin önemli yeri olduğu görülmektedir. İngilizce'den yapılan çevirilerin %70'i ve Fransızca'dan yapılan çevirilerin %32'si özgün metinler ile birlikte yayımlanmıştır. Almanca'dan yapılan çevirilerin yarısı iki dilde basılmıştır.

çevirmen tarafından yapıldığı ve aynı sayıda yayımlandığı durumda tek çeviri sayılmıştır. Aynı eserden yapılan, fakat çeşitli sayılarda yayımlanan çeviriler her sayıda yeni bir çeviri sayılmıştır.

[21] 12 yaşayan ve 4 ölü dilden.

[22] "Yunan Özel Sayısı I", *Tercüme*, Sayı 29-30, C. V, 19 Mart 1945, s. 339-494.

[23] "Şiir Özel Sayısı", *Tercüme*, Sayı 34-36, C. VI, 19 Mart 1946, s. 273-480.

[24] Nusret Hızır, "Bir Tenkid Münasebetiyle", *Tercüme*, Sayı 17, 19 İkincikanun 1943, C. III, s. 375.

ESERLERİNDEN EN ÇOK ÇEVİRİ YAPILAN YAZARLAR

70 Fransız yazar, filozof ve bilim adamının eserlerinden toplam 136 çeviri yapılmıştır. Eserleri en çok çevrilen filozof ve yazar ise Michel Eyquem Seigneur de Montaigne (1533-1592)'dir. '*Les Essais*' adlı eserinden bölümler *Tercüme*'nin sekiz sayısında yayımlanmıştır.[25] Buna karşılık, Corneille (1606-1684), Molière (1622-1673) ve Racine (1639-1699)'in eserleri sadece birkaç sayıda çıkmıştır. Bundan başka, Fransız Aydınlanma Devri'nin filozoflarına da yer verilmiştir. Jean Jacques Rousseau (1712-1778)'nun eserlerinden bölümler altı sayıda,[26] François Marie Voltaire (1694-1778)'in eserlerinden bölümler ise beş sayıda yayımlanmıştır.[27] Ayrıca, Denis Diderot (1713-1784)'nun eserlerinden de beş çeviri yapılmıştır.[28] Manzum eserlerinden beş çeviri ile Charles Baudelaire (1821-1867)'e de yer verilmiştir.[29] Paul Valéry (1871-1945)'nin deneme ve şiirlerinden toplam sekiz tanesi Türkçe'ye aktarılmış ve *Tercüme*'nin beş sayısında basılmıştır.[30] Diğer Fransız yazarların dörtten

[25] Örneğin Montaigne, «Düşünceler», çev. S. Eyüboğlu, *Tercüme*, Sayı 11, 19 İkincikânun 1942, C.II, s.418-426.

[26] Örneğin Jean Jacques Rousseau, «Cemiyet Mukavelesi», çev. V. Günyol, *Tercüme*, Sayı 24, 19 Mart 1944, C. IV, s. 382-395.

[27] Örneğin François Marie Voltaire, «Felsefe Sözlüğü'nden», çev. L. Ay, *Tercüme*, Sayı 16, 19 İkinciteşrin 1942, C. III, s. 264-272.

[28] Örneğin Denis Diderot, «Rameau'nun Yeğeni», çev. S. Eyüboğlu, *Tercüme*, Sayı 3, 19 Eylül 1940, C. I, s. 232-243.

[29] Örneğin Charles Baudelaire, «Küçük Mensur Şiirler», çev. Z. Boren, *Tercüme*, Sayı 16, 19 İkinciteşrin 1942, C. III, s. 258-263.

[30] Ömeðin Paul Valery, «Deniz Mezarlýðý», çev. S. E. Siyavuþgil, *Tercüme*, Sayý 33, 19 Eylül 1945, C. VI, s. 218-227.

fazla çevirisi yapılmamıştır.[31]

Almanca eser veren 27 yazar ve filozofun yazıları dilimize aktarılmış ve 71 çeviri basılmıştır. Eserleri en çok çevrilen yazar Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)'dir. Onun otobiyografik yazılarından[32], kuramsal çalışmalarından,[33] roman özetlerinden[34] ve şiirlerinden[35] toplam 16 çeviri yapılmıştır. Friedrich von Schiller (1759-1805)'in eserlerinden ve Johann Peter Eckermann (1792-1851)'ın «*Hayatının son yıllarında Goethe ile konuşmaları*» adındaki yazılarından da çeviriler yapılmıştır. Eckermann'ın yazıları, Goethe'yle ile ilgili önemli bir biyografik kaynak niteliğindedir. Almanca eser veren diğer 24 yazar ve filozofun dörtten fazla çevirisi yoktur.

İngilizce eser veren otuz yedi yazarın[36] yapıtlarından dilimize metinler aktarılmıştır. Bunlardan en çok William Shakespeare (1564-1616)'in eserlerinden yapılan çeviriler basılmıştır. *Tercüme*'nin 1-38 sayılarında beş ayrı dramından[37] ve bir sonetinden[38] bölümler çevrilmiş ve karşılıklı olarak yayımlanmıştır. İngiliz deneme yazarı, şair, eleştirmen Charles Lamb (1775-1834) ve lirik şair John Keats (1795-1821)'in yapıtlarından üçer çeviri yapılmıştır. Diğer 34 yazarın ikiden fazla çevirisi bulunmamaktadır.

31 Yunan yazar ve filozofun eserlerinden 45 özet çevrilmiştir. Bu çevirilerin yarısı «Yunan Özel Sayısı I»de yayımlanmıştır. Epik şair Homeros (M.Ö.8.yy.), eserlerinden yapılan toplam dört çeviri ile en fazla çevirisi çıkan yazardır.[39] Filozof Eflâtun (M.Ö.427-347),[40] lirik şair Sappho (M.Ö.6.yy.)[41] ve tarihçi Herodotos (M.Ö.485-425)'un[42] yapıtlarından üçer çeviri yapılmıştır.

Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında toplam 16 Rus yazar ve lirik şairin 28 eserinden çeviriler yapılmıştır. Yazar Aleksandr S. Puşkin (1799-1837), eserlerinden yapılan dört çeviri ile en çok çevirisi bulunan Rus yazardır.[43] Şair Michail Lermontov (1814-1841), Fedor M. Dostoyevski (1821-1881) ve Nikolay Nekrasov (1821-1877)'un yazılarından üçer çeviri yayımlanmıştır.

Tercüme'de Latin yazar ve filozofların eserlerinden 21 çeviri bulunmaktadır. Marcus Tullius Cicero (M.Ö.106-43)'nun felsefî ve retorik eserlerinden üç çeviri yapılmış-

[31] Eserlerinden en az iki çeviri bulunan yazarların listesi ekte verilmiştir.

[32] Örneğin Johann Wolfgang von Goethe, «Schiller'le İlk Tanışma», çev. N. Hızır, *Tercüme*, Sayı 25, 19 Mayıs 1944, C. V, s. 100-105.

[33] *A.g.k.*, «Yunan Korosu ve Yeni Dram«, çev. S. Baytın, *Tercüme*, Sayı 20-21, 19 Eylül 1943, C. IV, s. 158-167.

[34] *A.g.k.*, «'Hamlet' hakkında», çev. M. Togar, *Tercüme*, Sayı 11, 19 İkincikânun 1942, C. II, s. 396-403.

[35] *A.g.k.*, «Sevgili Yakınlığı», çev. S. Batu, *Tercüme*, Sayı 34-36, 19 Mart 1946, C. VI, s. 418-419.

[36] 32 İngiliz ve 5 Amerikan yazar.

[37] Örneğin William Shakespeare, «Mac Beth», çev. O. Burian, *Tercüme*, Sayı 7, 19 Mayıs 1941, C. II, 12-17.

[38] *A.g.k.*, «Sonnet (LV)», çev. S. E. Siyavuşgil, *Tercüme*, Sayı 34-36, 19 Mart 1946, C. VI, s. 300-301.

[39] Örneğin Homeros, «Aphrodite'ye», çev. S. Sinanoğlu, *Tercüme*, Sayı 24, 19 Mart 1944, C. IV, s. 358-364.

[40] Örneğin Eflâtun, «Symposion», çev. T. Uzel. *Tercüme*, Sayı 29-30, 19 Mart 1945, C. V, s. 475-480.

[41] Örneğin Sappho, «Şiirler», çev. A. Erhat ve O. V. Kanık, *Tercüme*, Sayı 34-36, 19 Mart 1946, C. VI, s. 277.

[42] Örneğin Herodotos, «Kandaules ile Gyges», çev. A. Erhat, *Tercüme*, Sayı 10, 19 İkinciteşrin 1941, C. II, s. 287-291.

[43] Örneğin Aleksandr Puşkin, «Mozart ile Salieri», çev. V. Karabuğa, *Tercüme*, Sayı 11, 19 İkincikânun 1942, C. II, s. 427-431.

tır.[44] Diğer yazarların eserlerinden ikiden fazla çeviri basılmamıştır.

ÖZEL SAYILAR

1940-1966 yılları arasında «Yunan Özel Sayısı I-II»,[45] «Şiir Özel Sayısı»[46], Demokrasi Üzerine Düşünceler»,[47] «Goethe Özel Sayısı»,[48] «Schiller Özel Sayısı»[49] ve «Mektup Türü Üzerine»[50] adı altında toplam yedi özel sayı çıkmıştır.

«Yunan Özel Sayısı I» yalnız çeviriler içermektedir. Bu sayıda 22 Eski Yunan şair ve yazarın eserlerinden özetler çevrilmiştir. Bunların büyük bir bölümünü Homeros'tan yapılan çeviriler oluşturmaktadır.[51] Eski Yunan edebiyatından özellikle halk türküsü, elegeia, koro liriği, trajedi ve komediye önem verilmiştir. Sadece 29-30. sayı özgün metin ile Türkçe çevirisini içermektedir. Bu sayıdaki çevirilerin büyük bir bölümünü, klasik filolog Azra Erhat (1925-1982) yapmıştır.

Yunan kültürü ve edebiyatı ile ilgili ikinci özel sayıda, eserlerinde Yunan kültürü veya tarihi ile ilgili konular işleyen veya yapıtlarını biçim açısından antik eserlere benzetmeye çalışan yazarlar çevrilmiştir. Örneğin Racine'nin trajedisi *İphigenie*'den bir bölüm[52] ve Hölderlin'in lirik mektup romanı *Hyperion*'dan bir özet çevrilmiştir.[53] Bu sayıda, Antik Yunan kültürü ile uğraşan yazarlar tarafından 'deneme' şeklinde yazılmış olan yazılar da bulunmaktadır. Teorik bölümde, çoğunlukla edebiyat ve kültür tarihi üzerine yazılmış olan bilimsel yazılar yer almaktadır. Toplam sekiz yazıdan sadece ikisi çeviriyle ilgilidir.

Manzum çeviriler içeren üçüncü özel sayıda on dilden çevrilmiş şiirler yer alır. Böylece değişik edebî dönemlerde yazılmış olan Eski Yunanca, Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça şiirlerin yanısıra Farsça ve İspanyolca'dan da Türkçe'ye lirik çevrilmiştir. Eski Mısırca, Çince ve Japonca şiirler ikinci dillerden (örneğin İngilizce veya Fransızca'dan) Türkçe'ye aktarılmış ve hangi dilden çevrildiği dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca bu sayıda, Avrupalı şair ve yazarların şiir üzerine düşüncelerini içeren kuramsal yazıların çevirileri de yer almaktadır. Derginin ikinci bölümünde ise, şiir çevirileri üzerine yazılmış deneme- incelemeler ağırlıktadır. Bu sayıda, *Tercüme*'nin diğer sayıları ile karşılaştırıldığında derginin estetik oluşumu göze çarpmaktadır.

EN AKTİF ÇEVİRMENLER

1940-1946 yılları arasında *Tercüme*'de 118 çevirmenin çevirisi çıkmıştır. Bunların yarısı

[44] Örneğin Marcus Tullius Cicero, «Catilina'ya Karşı Birinci Nutuk», çev. A. Erhat, *Tercüme*, Sayı 23, 19 İkincikânun 1944, C. IV, s. 267-279.

[45] «Yunan Özel Sayısı I», *Tercüme*, Sayı 29-30, 19 Mart 1945, C. V, s. 339-494. «Yunan Özel Sayısı II», *Tercüme*, Sayı 31-32, 19 Temmuz 1945, C. VI, s. 1-173.

[46] «Şiir Özel Sayısı», *Tercüme*, Sayı 34-36, 19 Mart 1946, C. VI, s. 273-480.

[47] Bu sayıda sadece politik felsefe yazılarının çevirileri bulunmaktadır. «Demokrasi Üzerine Düşünceler», *Tercüme*, Sayı 39-40, 19 Kasım 1946, C. VII, s. 193-326.

[48] «Goethe Özel Sayısı», *Tercüme*, Sayı 49-51, Ocak-Haziran 1949, C. IX, s. 1-215.

[49] «Schiller Özel Sayısı», *Tercüme*, Sayı 65-68, Ocak-Aralık 1959, C. XIII, s. 1-269.

[50] «Mektup Türü Üzerine», *Tercüme*, Sayı 77-80, 1964, C. XVI, s. 1-491.

[51] Homeros'un «İliyada»sından, 28 sayfayı bulan toplam üç bölüm çevrilmiştir. *Tercüme*, Sayı 29-30, 19 Mart 1945, C. V, s. 341-369.

[52] *Tercüme*, Sayı 31-32, 19 Temmuz 1945, C. VI, s. 8-15.

[53] *A.g.e.*, s. 68-75.

sadece bir çeviri yapmıştır. *Tercüme*'de en az altı çevirisi bulunan çevirmenler tablo 3'te belirtilmiştir. Hasan-Âli Yücel, çevirinin «mekanik bir nakil hareketi» olmadığını ve iyi bir çevirmenin, yazarın «mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi» gerektiğini vurgulamıştır.[54] Şüphesiz bu, *Tercüme*'de çalışan bazı çevirmenler için geçerlidir. Örneğin Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Orhan Burian ve Suat Baydur yıllarca yurt dışında öğrenim görmüşlerdir. Yunus Kâzım Köni ve Adil Hanlı gibi, başvuru kitaplarında yer almayan çevirmenlerin nerede öğrenim yaptıkları bilinmemektedir.

ÇEVİRİ İLKELERİ VE NORMLARI

Mayıs 1940'tan Temmuz 1946'ya değin dergide 118 çevirmen yazdığına ve farklı diller ile farklı dönemlerden çeviriler yapıldığına göre *Tercüme*'de uygulanan belli bir çeviri stilinden söz etmek oldukça zordur. Çeviriler, biçim ve lugat bakımından, Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı ve ölümünden sonra Hasan-Âli Yücel'in sürdürdüğü[55] dil reformuna uygun düşmektedir. «Yalın ve kolayca anlaşılabilir bir Türkçe norm olarak benimsenmişti[r].»[56] Bu, örneğin Nusret Hızır'ın Nietzsche'den yaptığı bir çevirisinde açıkça görülmektedir.[57] 1940 ve 1945 yıllarında yayımlanan bu çevirinin ilk basımında birçok Arapça ve Farsça kelime kullanılmış, 1945'te yayımlanan yeni baskıda ise bu kelimeler Türkçe karşılıkları ile verilmiştir. Bundan başka, metinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Memet Fuat (doğ. 1926) Tercüme Bürosu'nun etkinlikleri üzerine şunları yazar: «1940-60 yılları arasında *Tercüme* dergisinin çalışmaları Türk dilinin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. [...] Bence, bu dergi çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarını aşan niteliktedir. Dil Kurumu'nda sözcük bulunur, sözcük önerilir, ancak önemli olan, kullanımda bunlardan yararlanmaktır. İşte ben bu nedenle *Tercüme* dergisinin yaptığı işi çok önemsiyorum.»[58]

Tercüme Bürosu, yeni çeviri prensiplerinin oluşmasında da büyük bir rol oynamıştır. Çevirilerin kaynak dilden yapılması desteklenmiş, ikinci dilden yapılan çeviriler ise *Tercüme* dergisinde şiddetle eleştirilmiştir.[59] Örneğin Latince ve Yunanca gibi dillerde yazılmış eserleri çevirebilecek bir çevirmen bulunamadığından, bu eserler başka dillerden Türkçe'ye aktarılmıştır.[60] 1940-46 yılları arasında Japonca'dan iki, Çince'den üç, Eski Mısırca'dan bir ve Danca'dan bir çeviri, ikinci dillerden Türkçe'ye aktarılmıştır. Çeviri normları üzerine Suat Karantay şunları yazmaktadır: «Çeviri normları arasında benimsenen öncül norm (initial norm) 'yeterli' çeviri üzerinde ısrarla durulmasını gerektiriyordu. Çevirmenler artık, kaynak metinleri istedikleri gibi, serbestçe kullanamayacaklardı. 'Yeterlilik', cumhuriyetin ilk döneminde de kendini kabul ettirmişti; ama şimdi, 1940'lı

[54] Hasan-Âli Yücel, "Önsöz", *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. 1, s. 2.

[55] Mustafa Çıkar, a.g.e., s. 98-103.

[56] Suat Karantay, a.g.e., s. 98.

[57] Friedrich Nietzsche, «Musikinin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu», çev. N. Hızır, *Tercüme*, Sayı 3, 19 Eylül 1940, C. 1, s. 244-248 ve Sayı 31-32, 19 Temmuz 1945, C. VI, s. 111-113.

[58] Memet Fuat, «Türkiye'de Çeviri Dergileri Üzerine Ahmet Cemal, Cevat Çapan ve Memet Fuat ile Söyleşi», *Metis Çeviri*, Sayı 20-21, Yaz-Güz 1992, s. 11.

[59] Bkz. S. Ali, «İkinci Dilden Tercüme Meselesi Ve Bir Misal», *Tercüme*, Sayı 6, 19 Mart 1941, s. 581-585. Azra Erhat, «Bay Ahmet Reşid'in 'Aeneis' Tercümesi Hakkında», *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. 1. s. 90-92.

[60] İrfan Şahinbaş, *a.g.e.*, s. 12.

Çevirmen	Adet	Çevrilen Dil	Dergi No.
Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973)	32	Eski Yunanca: 1 İspanyolca: 1Fransızca: 30	1
Erol Güney	31	Rusça: 14 İngilizce: 7 Fransızca: 10	6
Azra Erhat (1915-1982)	26	Eski Yunanca: 20 İspanyolca: 1Latince: 2 Almanca 1Fransızca: 2	4
Oğuz Peltek (1908-1956)	22	Rusça: 17 Fransızca: 5	27
Lutfi Ay (doğ. 1911)	19	Almanca: 5 Fransızca: 14	5
Orhan Veli Kanık (1914-1950)	16	Eski Yunanca: 1 Farsça: 1 Latince: 1 İspanyolca:1 Fransızca: 12	28
Nusret Hızır (1899-1980)	12	Almanca: 10 Fransızca: 2	1
Yaşar Nabi Nayır (1908-1981)	11	Fransızca: 11	10
Orhan Burian (1914-1953)	9	İngilizce: 8 Rusça: 1	1
Suat Yakup Baydur (1912-1953)	8	Eski Yunanca: 5 Latince: 2 Almanca:1	17
Yunus Kâzım Köni	8	Almanca: 8	17
Melahat Özgü (doğ. 1907)	8	Almanca: 8	13
Sabahattin Ali (1907-1948)	8	Almanca: 8	1
Samim Sinanoğlu	8	İtalyanca: 1 Latince: 7	6
Melih Cevdet Anday (doğ. 1925)	7	İngilizce: 5 Fransızca: 1 Rusça:1	34
Sadi Baytın	7	Almanca: 7	15
Hikmet Birand (1906-1972)	6	Rusça: 1 Almanca: 5	6
Adil Hanlı	6	İngilizce: 1 Fransızca: 5	34-36
Mehmet Karasan	6	Fransızca: 6	6

Tablo 3: Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında en çok çeviri yapan çevirmenler, çevirilerin adedi, çevirdikleri diller, ilk çevirilerinin yayımlandığı dergi numarası.

yıllarda kurumlaşacaktı artık.»[61]

DERGİNİN TEORİK BÖLÜMÜ

BİLİMSEL MAKALELER

Derginin ikinci bölümünde, çeviri teorisi ile çeviri tarihi ve diğer ülkelerde çeviri etkinlikleri üzerine yazılmış 50 bilimsel yazı çıkmıştır. Bu yazıların yarısı çeviri tarihi ile ilgilidir. Türk çeviri tarihi hakkında kaleme alınan 14 yazıdan 8'i, Tanzimat dönemi yazarlarının Fransızca'dan yaptıkları çevirilerin incelemesini oluşturmaktadır.[62]

---

[61] Suat Karantay, *a.g.e.*, s. 98.

[62] Örneğin Fevziye A. Tansal, «Muallim Naci ve Tercüme», *Tercüme*, Sayı 22, 19 İkinciteşrin 1943, C. IV, s. 238-245. Mithat C. Kuntay, «Namık Kemal'in Tercümeleri», *Tercüme*, Sayı 27, 19 Eylül 1944, C. V, s. 213-220.

Konu	Adet	%
Türk çeviri tarihi	14	28
Çeviri tarihi (Türkiye dışında)	13	26
Çeviri teorisi	13	26
Çeviri ile ilgili olmayan yazılar	7	14
Çeviri eleştirisi metodu	2	4
Çeşitli dillere çevrilen bir eserin karşılaştırması	1	2
Toplam	50	

Tablo 4: Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında yayımlanan yazıların konulara göre dağılımı

ÇEVİRİ ELEŞTİRİLERİ

Derginin ikinci bölümünde 56 çeviri eleştirisi[63] yer almaktadır. Bu yazılarda genellikle özel yayınevlerinin yayımladığı batı edebiyatı çevirileri incelenmiştir. Amaç, piyasaya daha nitelikli çeviri eserlerin sürülmesini sağlamaktır.[64] Çeviri eleştirilerinin çoğu aynı prensipler göz önünde tutularak kaleme alınmıştır. Öncelikle okuyucuya Türkçe'ye aktarılan eser ve yazar hakkında genel bilgi verilmiş, yazarın diğer eserleri tanıtılmış veya çevirinin kısa bir özeti basılmıştır. Makalenin yarısını tutabilen bu bölümün, asıl konu olan çeviri ile ilgisi yoktur. Eleştirel bir değerlendirme genellikle yazının ikinci bölümünde yer almaktadır. Burada, metinden bazı alıntılar (tek tek sözcükler, kısa cümleler veya uzun pasajlar) yapılmış ve çeviri prensipleri dikkate alınarak özgün metin ile karşılaştırılmıştır.[65] Altı eleştiride, birden fazla çevirinin karşılaştırması yapılmıştır. En çok Fransızca eserlerden aktarılan metinlerin eleştirileri yapılmıştır. Almanca çeviriler üzerine eleştiri yayımlanmamıştır. Lutfi Ay ile Erol Güney en çok eleştiri yazan yazarlardır. Derginin yirmi yıl boyunca gösterdiği başarının ve çeviri eleştirilerindeki yüksek veriminin bugün hâlâ geçilemediğini belirten Ahmet Cemal, eleştirinin işlevini şöyle betimlemektedir: «Çeviri teorisi ile uğraşıların başlangıç safhasında olduğu bir ülkede eleştirinin önemi çok büyüktür. Bu bağlamda eleştiri bir rehber rolü üstlenmektedir.»[66]

Çeviri eleştirileri	Adet	%
Fransızca çevirilerin eleştirileri	31	55
İngilizce çevirilerin eleştirileri	11	20
Rusça çevirilerin eleştirileri	9	16
Eski Yunanca çevirilerin eleştirileri	4	7
Latince çevirilerin eleştirileri	1	2
Toplam	56	

Tablo 5: Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında yayımlanan çeviri eleştirileri

'ECNEBİ MECMUALAR' / 'YABANCI DİLLERDEKİ DERGİLER'

Tercüme'nin ilk altı sayısında 'Ecnebi Mecmualar' başlığı altında «Avrupa mecmualarındaki fikir aktüalitesini mümkün olduğu kadar alâka verici bir şekilde aksettirmek»[67] maksadıyla genelde çağdaş Fransızca ve

[63] Çeviri eleştirilerine verilen 7 cevap da buna dahildir.

[64] İrfan Şahinbaş, *a.g.e.*, s. 11.

[65] Örneğin Lutfi Ay, «Jerminal», *Tercüme*, Sayı 10, 19 İkinciteşrin 1941, C. II, s. 354-358. Erol Güney, «Yoksullar», *Tercüme*, Sayı 15, 19 Eylül 1942, C. III, s. 213-217.

[66] Ahmet Cemal, «Übersetzungsleistung und Übersetzungskritik in der Türkei», Übersetzer-Workshop, 22.-24.11.1988 im Deutschen Kulturinstitut Ankara, Ankara 1989, s. 108.

[67] «Ecnebi Mecmualar», *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. I, s. 99.

İngilizce dergilerde yayımlanan önemli yazılardan bazılarının özeti ve çevirisi basılmıştır. 8. sayıdan itibaren «Yabancı dillerdeki dergiler» olarak geçen ve ortalama 3-4 sayfadan oluşan bölüm, toplam 29 sayıda çıkmıştır.[68] Bu bölümde yayımlanan tüm özetler Erol Güney tarafından çevrilmiştir, 1.-4. ve 6. sayılarda basılan özetlerin çevirmeni ise belirtilmemiştir.[69]

'İKTİBASLAR' YA DA 'TOPLAMALAR'

Türkçe dergi ve gazetelerden alınan yazılar «İktibaslar» veya «Toplamalar» başlıkları altında yer almıştır. Altı sayıya dağılmış[70] olan toplam 31 yazıdan 16'sı Ulus gazetesinden alınmıştır. Kaynakça, yazar adı ve derginin adı ile sınırlıdır, baskı tarihi ve numarası verilmemiştir. Bu bölümde, Tercüme Bürosu'nun yayınlarıyla ilgili olan veya Tercüme Bürosu üyeleri tarafından yazılan makaleler bir araya getirilmiştir.[71]

'YURTTA TERCÜME'

37. sayıdan itibaren «Yurtta Tercüme» başlığı altında, yeni çıkan çevirilerin bibliyografyaları yayımlanmıştır. Bu bibliyografyalarda hem Tercüme Bürosu'nun, hem de özel yayınevlerinin çıkardığı çeviriler dikkate alınmıştır. Söz konusu olan altı yıl içinde sadece iki bibliyografya basılmıştır.[72]

'VESİKALAR'

«Vesikalar» bölümünde, Arap harflerinden Latin harflerine geçirilmiş olan Osmanlıca metinler, Avrupa'da yayımlanmış olan Fransızca veya İngilizce çevirileri ile birlikte basılmıştır.[73] Çeviriler, *Tercüme*'nin üç sayısında yayımlanmıştır.[74]

'KLÂSİKLER ARASINDA'

Tercüme'de Maarif Vekilliği tarafından yayımlanan çeviriler de ele alınmış ve tanıtılmıştır.[75] 37. ve 38. sayılarda «Klâsikler arasında» başlığı altında yayımlanan yazılarda sadece yazar hakkında bilgi ve klâsikler serisinde çıkan eserlerin kısa bir özeti verilmiştir. Maarif Vekilliği'nce yayımlanan çeviriler üzerine toplam 13 yazı bulunmaktadır.

'HABERLER'

«Haberler» bölümünde, Tercüme Bürosu'nun üyeleri ve çalışma tarzları üzerine haberler yer almaktadır.[76] Bundan başka, «Dünya Edebiyatından Tercümeler» adı altında çevirileri öngörülen eserlerin listeleri de yayımlanmıştır.[77] Tercüme Bürosu, kendi

---

[68] 1-28, 33 ve 34-36 sayılarında.

[69] Dergilerdeki yazılardan yapılan bu çeviriler, dünya edebiyatının büyük edebî eserlerinden sayılamayacağı için çevirilere dahil edilmemiş, 6 numaralı tabloda «bölüm» olarak belirtilmiştir.

[70] Sayı 4, 26, 27, 28, 37, 38.

[71] Örneğin «Toplamalar», *Tercüme*, Sayı 27, 19 Eylül 1944, C. V., s. 227-240.

[72] «Yurtta Tercüme», *Tercüme*, Sayı 37, 19 Mayıs 1946, C. VII, s. 79*81. Sayı 38, 19 Temmuz 1946, C. VII, s. 184-186.

[73] Örneğin «Vesikalar», *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. I, s. 106-108.

[74] Sayı 1, 3, 5.

[75] Örneğin Lutfi Ay, «Musset Tercümeleri, *Tercüme*, Sayı 24, 19 Mart 1944, C. IV, s. 444-450. Nusret Hızır, «Eflatun Tercümeleri, *Tercüme*, Sayı 19, 19 Mayıs 1943, C. IV, s. 64-68.

[76] Bkz. «Haberler», *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. I, s. 112-114. *Tercüme*, Sayı 24, 19 Mart 1944, C. IV, s. 357.

[77] Bkz. «Haberler», *Tercüme*, Sayı 18, 19 Mart 1943, C. III, s. 441-444. *Tercüme*, Sayı 19, 19 Mayıs 1943, C. IV, s. 89-116.

çevirdiği kitaplardan başka ayrıca bir liste yayımlamış ve burada gösterilen kitapların çevrilmesini özel yayınevlerine tavsiye etmiştir. Maarif Vekâleti, beğendiği eserlerden bir kısmını satın alarak iyi çevirileri ödüllendirmiştir.[78] «Haberler», Mayıs 1940'tan Temmuz 1946'ya değin toplam 8 sayıda çıkmıştır.

'TERCÜME EDİLECEK PARÇALAR'

Dergi, yabancı dil bilen okuyucuları çeviri yapmaya teşvik etmek için beş müsabaka düzenlemiştir. Bu müsabakalar çerçevesinde, Fransızca, İngilizce veya Almanca eserlerden alınan bir metnin belli bir sürede Türkçe'ye aktarılması istenmiştir. En iyi çeviriler bir armağan ile ödüllendirilmiş ve dergide, gerekli düzeltmelerle birlikte basılmıştır.[79]

ÖNSÖZLER

Tercüme'nin amacını Hasan-Âli Yücel ilk sayıya yazdığı önsözünde[80] belirtmiş ve bunu 13. sayı[81] ile «Yunan Özel Sayısı I»de[82] yeniden dile getirmiştir. İsmet İnönü tarafından bir önsöz[83] ve Nurullah Ataç tarafından iki önsöz[84] yazılmıştır. 37. sayının önsözünde, «klasik tercümeler serisinin yanı başında, bir yeni eserler serisine de» başlandığı bildirilmiştir: «Dünya klasiklerinden tercüme hareketini destekleyen dergimiz, bu güne kadar kendi anlayışıyla klasik saydığı edebiyatın sınırları içinde kalmayı, metinlerini garp kültürünün kaynak eserlerinden seçmeyi yeter görmüştü. Dünya edebiyatındaki yeni gelişmelerden okurlarımızı haberlendirmek arzumuzu bir müddet için yenmeyi gerekli görmüştük. Gerçek değerlere gitmek istediğimizi belirtmek, garp edebiyatına cümle kapılarından girmek istiyorduk. Kendimizi ve okurlarımızı altı yıl bu hedefe yönelttikten sonra dergimizde yenilere de yer veriyoruz. Klasik metinleri seçerken nasıl insanlığın halini anlatan, her insan için mesele olanı işleyen yazıları seçmeye gayret ettikse, yenilerden parça seçerken de bu ölçüye uymağa çalışacağız.»[85]

Bölümler	Adet
'Ecnebi Mecmualar'/'Yabancı Dillerdeki Dergiler'	29
'Klâsikler Arasında'	13
'Haberler'	8
Önsözler	7
'İktibaslar'/'Toplamalar'	6
'Tercüme Edilecek Parçalar'	5
'Vesikalar'	3
'Yurtta Tercüme'	2
Toplam	73

Tablo 6: Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında *Tercüme* dergisinde basılan çeşitli bölümler

Makaleler, çoðunlukla Türk olmak üzere toplam 53 yazar tarafýndan yazýlmýþtýr. Yazar

[78] Bkz. «Haberler», *Tercüme*, Sayı 11, 19 İkincikânun 1942, C. II, s. 458.

[79] Örneğin «Tercüme edilecek parçalar», *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. I, s. 109-111. «Tercüme müsabakası», *Tercüme*, Sayı 3, 19 Eylül 1940, C. I, s. 305-306.

[80] *Tercüme*, Sayı 1, 19 Mayıs 1940, C. I, s. 1-2.

[81] *Tercüme*, Sayı 13, 19 Mayıs 1942, C. III, s. 1-2.

[82] *Tercüme*, Sayı 29-30, 19 Mart 1945, C. V, s. I-IV.

[83] *Tercüme*, Sayı 25, 19 Mayıs 1944, C. V, s. 1.

[84] «Tercüme'ye Dair», *Tercüme*, Sayı 6, 19 Mart 1941, C. I, s. 1-2. «İkinci Yıla Girerken», *Tercüme*, Sayı 7, 19 Mayıs 1941, C. II, s. 1-3.

[85] «Yedinci Yıla Girerken», *Tercüme*, Sayı 37, 19 Mayıs 1946, C. VII, s. I.

Yazar	Adet	Makalenin türü ve adedi	Dergi No
Erol Güney	32	Rusça çeviri eleştirisi: 6 'Ecnebi Mecmualar': 23 Çeviri tarihi (Türkiye dışında): 2 Çeviri teorisi: 1	2
Lutfi Ay (doğ. 1911)	13	'Klâsikler Arasında': 1 Fransızca çeviri eleştirisi: 12	7
Nusret Hızır (1899-1980)	11	'Klâsikler Arasında': 2 İngilizce çeviri eleştirisi: 2 Fransızca çeviri eleştirisi: 2 Çeviri eleştirisi metodu: 2 Çeviri teorisi: 3	5
Azra Erhat (1915-1982)	5	Eski Yunanca çeviri eleştirisi: 1 Latince çeviri eleştirisi: 1 Çeşitli dillere çevrilen bir eserin karşılaştırması: 1 Çeviri tarihi (Türkiye dışında): 2	1
Yaşar Nabi Nayır (1908-1981)	5	Fransızca çeviri eleştirisi: 4 Çeviri teorisi: 1	7
İhsan Sungu (1883-1946)	5	Türk çeviri tarihi: 4 Çeviri tarihi (Türkiye dışında): 1	1
Mehmet Karasan	3	Çeviri ile ilgili olmayan yazı: 3	7
Mithat Cemal Kuntay (1885-1956)	3	Türkiye'de çeviri tarihi: 3	25
Oğuz Peltek (1908-1956)	3	'Klâsikler Arasında': 2 'Yurtta tercüme': 1	37
Suat Sinanoğlu	3	Eski Yunanca çeviri eleştirisi: 2 Çeviri ile ilgili olmayan yazı: 1	5
Bedrettin Tuncel (1910-1980)	3	Fransızca çeviri eleştirisi: 2 Çeviri teorisi: 1	1

Tablo 7: İkiden fazla makalesi bulunan yazarlar ve ilk yazının çıktığı derginin sayısı

ların 35'i sadece bir ve 7'si sadece iki yazı yazmışlardır. 5 makale, 1930'lu yıllarda Türkiye'ye mülteci olarak gelen Alman bilim adamları Hindolog Walter Ruben (doğ. 1899),[86] Romanist Eva Buck-Marchand[87] ve klasik filolog Walther Kranz (1884-1960)[88] ile Georg Rohde (1899-1960)[89] tarafından yazılmıştır.

TERCÜME'NİN TÜRKİYE'DEKİ ÇEVİRİ ETKİNLİĞİNE SAĞLADIĞI YARAR

Tercüme'de yayımlanan çeviriler ile batı kültürüne bir pencere açılmıştır. 40'lı yılların başında, tercümenin pratik ve teorik sorunları üzerine yazılar içeren bir dergi çıkarmak çok önemli bir atılımdı. Avrupa ülkelerinde, çeviri işini konu alan ilk dergiler, 50'li yılların başında yayımlanmaya başlamıştır.[90] *Tercüme* dergisinden bu

[86] Horst Widmann, *Exil und Bildungshilfe. Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933*, Frankfurt 1973, s. 286-287.

[87] *A.g.e.*, s. 290.

[88] *A.g.e.*, s. 273.

[89] *A.g.e.*, s. 286.

[90] Henry van Hoof, *Internationale Bibliographie der Übersetzung*, München 1973, s. 532-539.

yana Türkiye'de özel yayın-evleri tarafından çeşitli çeviri dergileri yayımlanmış, fakat bu dergiler ilk sayılarda kalmıştır. Örneğin, 1979'da *Çeviri* bir sayı çıkmış, 1985'te *Dün ve Bugün Çeviri* iki, 1979'da *Bağlam* ise üç sayı yayımlanmıştır. *Tercüme*'den sonra çıkan iki önemli çeviri dergisi 1980'den 1984'e dek 18 sayı çıkan *Yazko Çeviri* ile 1987-1992 yılları arasında 21 sayı çıkan *Metis Çeviri*'dir.[91] Ahmet Cemal, *Tercüme*'nin yayından kaldırılmasından sonra, çeviri eleştirisi alanında hemen hemen hiçbir girişimde bulunulmadığını ileri sürer.[92] Cemal, *Tercüme* dergisi çerçevesinde yapılan çeviri eleştirilerinin «ustaca yerleştirilmiş bir temel taşı» işlevine sahip olduğunu, ancak derginin kapatılmasından sonra bunun değerlendirilemediğini vurgular.[93] Tercüme Bürosu tarafından yazılan ve *Tercüme* dergisinde yayımlanan çeviri eleştirileri, özel yayınevlerinin daha kaliteli çeviriler yayımlamasına katkıda bulunmuştur. Tercüme Bürosu dağıldıktan sonra etkinliklerini özel yayınevlerinde sürdüren Büro'nun eski üyeleri, Tercüme Bürosu'nun prensiplerine sadık kalmışlardır.[94] Türkiye'de çeviri atılımını Azra Erhat şöyle betimlemektedir: «Tercüme Bürosu, Tercüme Dergisi ve Klasikler çevirileri Türkiye'de bir çığır açmıştır. [...] Bu çığır kültür ve edebiyatımızda yenilik getirmekle dilimizi biçimlendirmekle kalmadı, yayın hayatımızı da bir düzene soktu, bilimde metne ve somut gerçeğe dayanılmasına yol açtı, dünya düşünü, yazı ve sanatı ile alış verişe koydu Türk aydınını ve sanatçısını.»[95]

[91] Suat Karantay, *a.g.e.*, s. 99.

[92] Ahmet Cemal, *a.g.e.*, s. 109.

[93] Ahmet Cemal, *a.g.e.*, s. 109.

[94] Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1987, s. 322.

[95] Azra Erhat: «Tercüme Bürosu», *Yazko Çeviri*, Sayı 7, Temmuz-Ağustos 1982, C. II, s. 11.

EK

Mayıs 1940 - Temmuz 1946 tarihleri arasında *Tercüme* dergisinde, eserlerinden en az iki bölümün çevirisi yapılan yazarlar ve filozoflar ve çevirilerin yayımlandığı dergilerin sayısı aşağıda belirtilmiştir.

FRANSIZ YAZARLAR VE FİLOZOFLAR

Michel Eyquem Seigneur de Montaigne (1535-1592): 2, 11, 15, 23, 25, 28, 31-32, 37
René Descartes (1596-1650): 8, 12, 38
Thomas Corneille (1606-1684): 9, 23
Jean Baptiste Racine (1639-1699): 31-32, 33
Jean de la Bruyére (1645-1696): 4, 10, 37
Charles-Louis de Secondat, Baron de la Brede et de Montesquieu (1689-1755): 7, 12
Francois Marie Voltaire (1694-1778): 11, 16, 18, 20-21, 25
Jean Jacques Rousseau (1712-1778): 4, 19, 24, 26, 28, 33
Denis Diderot (1713-1784): 3, 14, 17, 26, 27
Luc de Clapiers, Marquis de Condorcet (1743-1794): 5, 31-32
Honoré de Balzac (1799-1850): 2, 15, 16, 17
Victor Hugo (1802-1850): 34-36
Alfred de Musset (1810-1857): 1, 13, 14, 19, 20-21
Charles Baudelaire (1821-1867): 8, 16, 34-36
Ernest Renan (1823-1892): 5, 31-32
Henri Bergson (1859-1941): 6, 38
André Gide (1869-1951): 2, 31-32, 34-36, 38
Paul Valéry (1871-1945): 1, 31-32, 33, 34-36, 38

ALMANCA ESER VEREN YAZARLAR VE FİLOZOFLAR

Johann Joachim Winckelmann (1717-1768): 19, 31-32
Immanuel Kant (1724-1804): 18, 23

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781): 12, 14, 31-32, 34-36
Johann Gottfried Herder (1744-1803): 16, 31-32
Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832): 1, 7, 11, 20-21, 25, 26, 27, 32-32, 34-36, 37
Friedrich von Schiller (1759-1805): 5, 13, 31-32, 34-36
Wilhelm von Humboldt (1767-1835): 18, 31-32
Johann Christian Friedrich Hölderlin (1770-1843): 17, 28, 31-32
Adalbert von Chamisso (1781-1838): 1, 2, 3, 4
Arthur Schopenhauer (1788-1860): 6, 24
Johann Peter Eckermann (1792-1851): 15, 23, 28, 33, 31-32
Heinrich Heine (1797-1856): 2, 34-36
Johann Burckhardt (1818-1897): 8, 27, 31-32
Friedrich Nietzsche (1844-1900): 3, 31-32

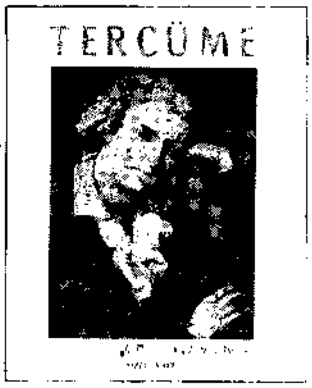

İNGİLİZCE ESER VEREN YAZARLAR

Francis Bacon (1561-1626): 1, 15
Christopher Marlowe (1564-1593): 16, 28
William Shakespeare (1564-1616): 3, 7, 18, 22, 27, 34-36
Joseph Addison (1672-1719): 9, 23
Oliver Goldsmith (1728-1774): 9, 12
Charles Lamb (1775-1834): 6, 11, 33
William Hazlitt (1778-1830): 8, 31-32
George Gordon Noel Lord Byron (1788-1824): 2, 31-32
Percy Bysshe Shelley (1792-1822): 5, 34-36
John Keats (1795-1821): 2, 19, 31-32
Walt Whitman (1819-1892): 7, 25
Matthew Arnold (1822-1888): 7, 31-32
Katherine Mansfield (1888-1923): 3, 5

ESKİ YUNAN YAZARLAR

Homeros (M.Ö.8.yy): 24, 29-30
Arkhilokhos (M.Ö.7.yy): 25, 29-30
Alkman (M.Ö. 7. yy.): 29-30, 34-36.
Sappho (M.Ö.6.yy): 19, 29-30, 34-36
Aiskhylos (M.Ö.525-456): 29-30
Euridipes (M.Ö.480-406): 29-30
Thukydides (M.Ö.450-396): 17, 29-30
Eflatun (M.Ö.427-347): 4, 29-30
Herodotos (M.Ö.484-424): 10, 29-30
Theokritos (M.Ö.310-250): 8, 20-21

RUS YAZARLAR

Aleksandr Puşkin (1799-1837): 11, 14, 33, 34-36
Nikolay Gogol (1809-1852): 31-32, 28
Vissarion Belinski (1811-1848): 27, 31-32
Michail Lermontov (1814-1841): 34-36
Fedor Dostoyevski (1821-1881): 6, 31-32, 34-36
N. A. Nekrasov (1821-1877): 34-36
Anton Çehov (1860-1904): 9, 13
Vasili Jukovski (1783-1852): 34-36

LATİN YAZARLAR

Marcus Tullius Cicero (M.Ö.106-43): 3, 23, 33
Gaius Valerius Catullus (M.Ö.84-54): 7, 38
Quintus Horatius Flaccus (M.Ö.65-8): 18, 34-36
Publius Ovidius Naso (M.Ö.43-18): 11, 25
Lucius Annaeus Seneca (M.S.4-65): 5, 24

1996

TEPEKULE
KİTAPLIĞI

ANTİKA ve NADİR KİTAPLAR
DERGİLER
ESKİZAMAN OBJELERİ
HARİTALAR
PLAKLAR, AFİŞLER, GRAVÜRLER
FOTOĞRAFLAR, KARTPOSTALLAR
FOTOKARTLAR
RÖPRODÜKSİYONLAR...

871 Sokak No:19/P–50 Kızlarağası Hanı
Hisarönü – İzmir – Türkiye
Tel: 0.232.441 39 55 – 446 10 85 Faks: 0.232.441 39 55

ÇERKESLERİN İLK GAZETECİLİK DENEYİMİ: *"ĞHUAZE"*

Fahri HUVAJ

Ğhuaze, "rehber, kılavuz" anlamına gelen Çerkesçe (Adığece) bir sözcüktür. Aynı zamanda, 1911-1912 yıllarında İstanbul'da Çerkes Teavün Cemiyeti (Çerkes Yardımlaşma Derneği) öncülüğünde bir grup Çerkes (Kafkaslı) aydın tarafından çıkarılan haftalık bir gazetenin adıdır.

Çerkes halkının ulusal varoluş mücadelesinde Çerkes Tevaün Cemiyeti'nin ve *Ğhuaze* gazetesinin çok önemli bir yeri vardır. Ne varki bu gazete ve dernek, Türkiye kamu oyunda olduğu gibi, Çerkes aydınları arasında da yeterince bilinmemektedir.

Sınırlı olanaklar ve kısa bir süre içerisinde yapılan bu çalışmanın başlıca amacı, *Ğhuaze* gazetesini ana çizgileriyle tanıtmaktır.

Esasen bu konuda daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılmasının yararına ve gereğine de işaret etmeliyiz. Böyle bir çalışma, 1908 sonrası dönemde Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel yapısı içerisinde *Ğhuaze* gazetesinin konumunu, işlevini ve önemini ortaya koymaya yönelik olabilir. Ya da böyle bir çalışma, daha dar kapsamda; örneğin; *Ğhuaze*, 1911'lerde yayın yaşamına giren benzeri diğer gazete ve yayınlarla birlikte ele alınarak karşılaştırmalı bir inceleme ve değerlendirme çalışması biçiminde yürütülebilir.

Belki bunlardan da önce *Ğhuaze*'nin tıpkı basımının yapılması, ya da hiç değilse içeriğinden özgün seçkiler yayımlanması düşünülebilir.

Ne varki bu düzeylerdeki çalışmalar, ya eşgüdümlü ortak bir ekip çalışmasını gerektirir ;ya da konuya ilgi duyan bir araştırmacının, yeterince zaman ve olanak bularak, amatör bir ruhla da olsa profesyonel bir anlayış ve disiplin içerisinde böyle bir çalışmaya yoğunlaşabilmesini gerektirir.

Hemen belirtelim ki bizim olanaklarımız bu denli kapsamlı bir çalışmaya elvermemektedir. Bu nedenle sunmaya çalıştığımız bu çalışma, daha dar kapsamlı bir çerçevede kalmıştır. Ancak yukarıda belirtilen düzeydeki daha geniş kapsamlı çalışmaları genç arkadaşlarımızdan beklediğimizi, gerektiği takdirde bu tür çalışmalarda olanaklarımız ölçüsünde severek yer alabileceğimizi belirtmek isteriz.

Şunu da ekleyelim ki; ana çizgileriyle de olsa *Ğhuaze* gazetesini tanıtırken, yazarlarının kişilikleriyle, onların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarıyla, siyasal biçimlenme ve eğilimleriyle de bağlantı kurmak çok yararlı olurdu. Ne varki buna da olanak bulamadığımızı üzülerek belirtmeliyiz. Bunun yukarıda kısmen değinilen çeşitli olanaksızlıklarımız yanında, belki onlardan da önce gelen asıl nedeni, her halde, geleneksel Çerkes terbiyesinden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki;

bilindiği gibi Xabze adı verilen Çerkes töresinde ve kültüründe kişilerin kendilerini övmeleri, övünmeleri ayıp karşılanmakta, yadırganmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu anlayışın etkisiyle yazarlarımız, sanatçılarımız, aydınlarımız övünme düzeyine varması sözkonusu olmasa, objektif bir gerçekçilik içinde kalsa bile, kendilerinden sözetmek istememişler, kitaplarında kendilerini tanıtmamışlardır. Bu da bizi, maalesef üretken insanlarımızı tanıma ve özellikle göçmenlik sürecindeki mücadelemizin gösterdiği aşamaları bir bütünlük içinde görüp kavrayabilme fırsat ve olanağından önemli ölçüde yoksun bırakmaktadır. Bu cümleden olarak *Ğhuaze*'yi, yazarlarının kişilikleriyle birlikte tanımamız mümkün olamamıştır.

Belirtilen sınırlı çerçevede de olsa bu çalışmada, *Ğhuaze*'yi ana çizgileriyle tanıtırken, aynı zamanda konuya ilgi çekmeye ve 1911'lerde Çerkes aydınlarının *Ğhuaze* çerçevesinde kendi sorunlarına nasıl yaklaştıklarına ilişkin ipuçlarının bulunabileceği genel bir değerlendirme zemini oluşturmaya çalışmış olacağımızı düşünüyoruz.

Ğhuaze'nin 48 sayısını bizzat görmüş, 57 sayı çıkmışolduğunu öğrenmiş olmamıza karşın, bu çalışmada yer alan değerlendirmeler, esas itibariyle, henüz okuma olanağı bulabildiğimiz ilk 12 (oniki) sayısına dayanmaktadır. Daha geniş inceleme ve değerlendirmeler, konuya ilgi duyan araştırmacılara ve zamana bırakılmıştır.

ĞHUAZE VE TARİHSEL KONUMU

Ğhuaze "ilk" midir?" " İlk Gazetecilik deneyimimiz: *Ğhuaze* adı, *Ğhuaze*'nin ilk gazetecilik girişimi olduğunu belirtmekle birlikte, bu, *Ğhuaze*'nin Çerkeslerin ilk yayını olduğu anlamına gelmemelidir. 1800'lü yıllarda Anayurtta yazılmış ve yayınlanmış çeşitli eserler vardır. Hatta Sayın Pr. Dr. SIKHUN Hasan'ın vurguladığı gibi, Çerkesler bugüne kadar 6 değişik alfabe kullanmışlardır. Çerkeslerin M.Ö.1500'lü yıllarda yazı yazdıkları bilinmektedir. Khaberdey araştırmacı ve bilimadamı WURIS Hatali'nin, Adığece olarak (Khaberdey diyeleğiyle) Nalçık'ta yayımlanan *Adığe Txıbzem Yi Txıde* (Aadığe Yazıdilinin Tarihi) adlı kitabında, Çerkeslerin çok daha eski tarihlerden beri yazıyı bildikleri, çeşitli alfabeler kullandıkları, M.Ö.1500'lü yıllarda eski Grek harfleriyle Abazaca-Adığece yazıldığı anlaşılan tabletlerbulunduğu ifade edilmekte, daha da ileri gidilerek Adığe aile armalarının, M.Ö.4000'lerde kullanılan özel bir alfabenin harflerinden oluşabileceği ihtimali bile ileri sürülebilmektedir. Bütün bunlar, üzerinde önemle durulması, araştırılması gereken konular olarak araştırmacıların, özellikle de konunun asıl sahibi olan Çerkeslerin ilgi ve çabalarını beklemektedir.

Bizim bunlardan sözetmemizin nedeni, hem bir hatırlatmada bulunmak, hem de *Ğhuaze*'nin Çerkes tarihindeki ilk yayın olmadığını, belki muhaceret sürecindeki ilk periyodik yayınlarımızdan biri olduğunu* belirtmekten ibarettir.

Öte yandan bir noktaya daha değinmekte yarar vardır. Muhaceret sürecindeki ilk periyodik yayınlarımızdan biri olan ve Çerkes tarihinde çok önemli yeri bulunan *Ğhuaze* gazetesini, aradan 70 yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına karşın, Çerkes aydının dikkatine sunmak şöyle dursun, onu henüz

* *Ğhuaze*'nin muhaceret yaşamındaki ilk gazetemiz olmadığı, sürgündeki Çerkesler tarafından çıkarılan ilk gazetenin 1899 yılında Mısır'da (Kahire) yayımlanmış olan *İtihad Gazetesi* olduğu Sefer Berzeg tarafından tesbit edilmiştir. (Bkz:Sefer E. Berzeg, *Kafkasya ve Çerkesler Bibliografyası*, s. 94-95, Samsun 1996)

tam olarak okuyup inceleme fırsat ve olanağı bulamamış olmamız da gerçekten son derece acı ve düşündürücüdür. Buna, *Ğhuaze*'ye ilişkin tanıtım yazılarına bile raslayamadığımızı da eklemeliyiz. Sadece varlığını bildiğimiz, adını duyduğumuz ve çok önemli olduğuna inandığımız bu gazeteyi, yayınlanmasından yaklaşık 75 yıl sonra -o da kısmen olmak üzere- tanıma olanağı bulabilmiş olmak, yine de sevindirici olarak değerlendirilmelidir. Ama her halde ancak buruk bir sevinç olarak.

ĞHUAZE'NİN NİTELİĞİ

Ğhuaze, sunacağımız örneklerden ve içeriğinden de anlaşılacağı gibi, *Kuzey Kafkasya* kültürel dergi, *Kamçı* aylık siyasi gazete, *Yamçı* Aylık Sosyo-Kültürel Dergi, *Nartların Sesi* gazetesi ve *Kafdağı* dergisi gibi son dönem yayınlarımızla aynı paralelde bir periyodik yayın organıdır. Ancak, bugün adına üzülerek belirtelim ki, 1911'lerdeki *Ğhuaze*, 1960'lardan, 1970'lerden hele 1980'lerden sonraki yayınlarımızdan çok daha ileri düzeyde, çok daha özgür ve başarılı bir periyodik niteliği taşımaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki *Ğhuaze*, ulusal ve siyasal anlamda göreli olarak, bugünkünden çok daha geniş bir özgürlük vehoşgörü ortamında yayımlanmıştır. Ele aldığı konular, yaptığı tesbitler, benimsediği yaklaşımlar ve önerdiği çözümler, bunu açıkça göstermektedir. Nitekim *Ğhuaze*'nin gerek Çerkesler özelinde, gerekse Osmanlı İmparatorluğu genelinde parmak bastığı sorunlar ve önerdiği çözümler, çağdaşı olan başka bazı yayın organlarınca da benimsenmiş ve savunulmuştur. Bu, *Ğhuaze*'nin başarısını olduğu kadar, istibdat baskısından kurtulmuş, resmi ideoloji şövenizminin baskısına henüz girmemiş bulunan o günlerdeki basının, daha geniş görüşlü, daha özgürlükçü, daha evrensel arayışlı, insan haklarıkonularında belki daha duyarlı ve çifte standartlar oluşturmamış, hakkaniyet ölçülerine daha bağlı ve saygılı bir tutum içinde olduğunu da düşündürmektedir.

Bu nitelikleriyle *Ğhuaze*, hiç değilse 1960'lı yıllarda incelenip tanınabilmiş olsaydı, sonraki yayınlar onun deneyim birikimlerinden ayararlanır, "Amerika'yı yeniden keşfetmek" zorunda kalmaz, daha ileri adımlar atabilir, belki daha etkili olabilirlerdi. Bugüne kadar sadece arşivlerde kalmış olmasından üzüntü duyduğumuz bu gazetenin, daha geniş bir biçimde aydınlarımızın bilinç dağarcına girmesini diliyoruz.

Ğhuaze, siyasi, iktisadi, ictimai, ilmi haftalık gazete" olarak ilk kez 2 nisan 1911 Pazartesi günü yayımlanmaya başlamıştır. Sahibi: Yusuf Suad NEĞHUÇU, Sorumlu Müdürü: M.Tevfik Tal'at XHIYT, Yönetim yeri:Çemberlitaş'ta Çerkes Kulübü'dür. Fiatı 20para, abone bedeli:altı aylığı bir mecidiye;yıllığı 1.5miecidiyedir. 25x37 cm. ölçülerinde 8 sayfalık bir gazetedir. Bugünkü ölçülerle 20x25 cm. ölçülerinde (küçük boy) 40 sayfalık bir dergi kapasitesinde olduğu söylenebilir Bu kapsamdaki bir yayını, amatörce br yaklaşımla hemen hemen hiç aksatmadan hem de haftalık olarak yayımlayabilmek, her halde alkışlanacak bir başarı sayılmalıdır. *Ğhuaze*'yi oluşturan saygıdeğer büyüklerimizi, minnet ve şükranla anıyor, bu vesile ile onlara bir kez daha Tanrı'dan rahmet diliyoruz.

Gazetenin ilk 12 sayısında imzası bulunanlar şunlardır: Tahir Hayreddin, Hayriye Melek XHUNÇ, Y.S., Ahmed Lütfullah ŞAR, MET Çünatıho Yusuf İzzet, Şahap Rıza, Süleyman Tevfik, Ahmed Cavid, M. Tevfik Tal'at XHIYT, A.F.Nejat, NENEY ismail, A.Fikret, eski Evkaf Nazırı Şemseddin, S.Fehmi, Hacı Numanzade Sufyan, Ali Sıdkı, Aziz TUTEREŞ, H.F., Düzceli Balkhız, Ali, Hacı

oğlu Danyal, Sawsırukh, Colanlı M.Yahya, Jabağhı, A.N., Donkişot, Rekindezade İsmail Zühdü, A.LAXHUŞUKH, A.Hikmet, M.Hilmi, Adanalı Osman Kamil, Mekke Emiri Hüseyin, E.A., H.Fehmi,Ömer Hilmi...

Başta da değinildiği gibi *Ğhuaze* sözcüğü adığecede klavuz, rehber anlamına gelmektedir. Nitekim *Ğuaze* gazetesi 3. Sayısından itibaren büyük *ĞHUAZE* başlığının hemen bitiş alt köşesinde köşeli parantez içinde küçük yazılmış bir [*Rehber*] sözcüğüne de yer vermiştir.

ĞHUAZE'NİN ÜZERİNDE DURDUĞU TEMEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Ğhuaze'nin üzerinde durduğu temel sorunlar iki ana grupta toplanabilir:

A-Bunlardan birincisi Çerkes ulusal ve toplumsal sorunlarıdır ki yaklaşık % 70 ağırlık taşımaktadır.

B-İkincisi ise Osmanlı ülkesinin çağdaşlaşma, uygarlaşma sorunudur ki, bu da yaklaşık %30'luk bir ağırlıkla ele alınmakta ve incelenmektedir.

A-Çerkes ulusal ve toplumsal sorunları çerçevesinde üzerinde durulan konuları ana çizgileriyle şöyle özetlemek mümkündür:

1. Bugünkü Çerkes ulusal sorunun temel kaynağı anayurttan ayrılıştır. "Yistanbılak'o" veya "Büyük Göç" olarak anılan bu olay, Çarlık Rusyası yönünden bir sürgün, Osmanlı İmparatorluğu yönünden politik bir başarı, Çerkesler yönünden ise tam bir hezimettir, yokoluşa yürümektir. Bu olay, insanlık açısından da bir halkın kıyımı, katliamı olup, kapkara bir lekedir.

Sorun şu aşamalarla çözülebilir:

1.a) Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Kafkasya 'dan göçmen çekme politikasına derhal son vermeli, Çerkes göçü derhal durdurulmalıdır.

1.b) Osmanlı topraklarına daha önce gelmiş veya getirilmiş olanların, öncelikle biolojik ve fiziksel olarak varlıklarını korumaları için elverişli uygun coğrafi koşullarda yerleşmeleri sağlanmalıdır. Böylece iklim uyuşmazlıklarından, elverişsiz coğrafi koşullardan kaynaklanan hastalık ve ölümler önlenmiş olacaktır. Dolayısıyla Çerkes göçmenler Kafkasya'dakine benzer coğrafi özelliklere sahip yörelere yerleştirilmeli, bu yerleşimin ulusal kültürel varlığı koruyabilmek bakımından mümkün olduğu kadar toplu yerleşim biçiminde gerçekleştirilmesine imkan ve fırsat verilmelidir.

1.c) Osmanlı topraklarında kaldıkları sürece Çerkes göçmenlerin insanca yaşama hakları güvence altına alınmalı, hastalık, açlık, yokluk, yerel saldırılar gibi kötü koşullara ve tehlikelere karşı korunmalı, ama esas olarak da bir an önce anayurtlarına dönmeleri teşvik edilmeli, bu konuda kolaylaştırıcı ve özendirici önlemler alınmalıdır.

2. Çerkeslerin Osmanlı toprakları içinde pek çok toplumsal sorunları vardır. Bu sorunların çözümü için şunlar yapılmalıdır.

2.a)Elverişsiz coğrafi koşullarda ve dağınık biçimde yerleştirilen Çerkes köyleri nisbeten daha elverişli coğrafi bölgelere toplanıp birleştirilmelidir.

2.b) Geçimlerini sağlayabilmeleri bakımından, daha önce vaadedilmiş bulunan toprak, sermaye ve araç-gereç yardımı, hiç değilse geçindirebilecek düzeyde ve bir an önce verilmelidir.

2.c) Gerek Çerkeslerde, gerekse tüm Osmanlı ülkesinde okullaşma ve eğitim olanakları arttırılmalıdır. Halk işgücü ve yerel imkanlarla, devlet de gerekli sermaye, araç ve gereçlerle bu çabaya katılmalı, hiç değilse zekat

ve aşar vergileri bu amaca tahsis edilmelidir. Her alanda ve her fırsatta eğitim teşvik edilmeli ve kolaylaştırılmalıdır. Basın ve yayın organları da önemli ölçüde yaygın eğitim işlevi görmeyi üstlenmelidir.

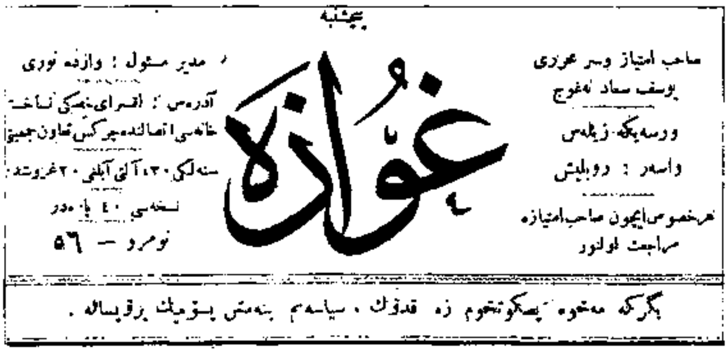

2.d) Çerkesler bir yandan genel eğitime, bir yandan da kendi dillerini, kültürlerini, tarihlerini öğrenmeye ve kendilerini geliştirmeye önem vermelidirler. Geleneklerin, günün koşullarına uygun olanlarını, aynen olduğu gibi; uygun olmayanlarını da geliştirip uygun hale getirerek yaşatmaya çalışmalıdır.

2.e) Adiğe dili için genelde geçerli olabilecek ortak bir alfabe hazırlanmalı, bu alfabe ile ürünler verilmeli, dil ve kültür geliştirilmelidir. Bu amaçla yapılan çalışmalardan henüz sonuç alınmamış olmakla birlikte, bir süre Latin ve Arap kökenli alfabeler gayr-ı resmi olarak denenmeli, daha sonra konu yeniden ele alınıp, üzerinde uzlaşılabilecek bir alfabeye ulaşılmalıdır.

2.f) Memurluk zihniyeti ve hevesi artık bırakılmalı, sanata, ticaret ve sanayie, serbest mesleklere yönelinmelidir. Özellikle gençler buna teşvik edilmelidir.

2.g) Evlenmelerin önündeki geleneksel ve ekonomik engeller kesinlikle ve ivedilikle kaldırılmalı, gittikçe azalan Çerkes nüfus arttırılmaya çalışılmalıdır. Zengin ve soylu sayılan yaşlıların, istedikleri genç kızlarla evlenmeleri gibi dengesiz ve yanlış evliliklerin asla mutluluk getirmediği artık iyice anlaşılmalıdır. Evliliklerde çağdışı feodal sınıflaşmaların son derece zararlı etkilkeri artık iyice görülmeli ve bu türlü değer yargıları hızla terk edilmelidir. Wase (başlık) veya mehr-i muaccel gibi artık geleneksel esprisini iyice yitirmiş kurumlar da tümüyle kaldırılmalı, ya da sembolik düzeye indirilerek ıslah edilmelidir.

3. Feodal sınıflar ve kölelik sorunu

3.a) Feodal sınıflaşmalar ve kölelik, hemen her toplumda görülen tarihsel bir olgudur. Bunu, sadece Çerkeslere özgü imiş gibi görmek ve göstermek kesinlikle yanlıştır. Hele saraydaki cariyelerin hepsini Çerkesmiş gibi gösterip, Çerkes cariyeleri diye niteleyerek pazarlamaya kalkışmak, tümüyle insanlık dışı büyük bir sahtekarlık ve insafsızlıktır. Buna asla izin verilmemelidir.

3.b) Kölelik halkın pek çoğuna kabul ettirildiği gibi, doğal da değildir. Tanrısal kökenli hiç değildir. Asillik- kölelik ayrımı, tarihsel bir dönemin gereği olarak ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle ortaya çıkarılmış yapay bir ayrımdır ve insanlıkla asla bağdaşmamaktadır. Binaenaleyh kölelik kesinlikle kaldırılmalıdır. Ancak sadece bir fermanla kaldırılması da mümkün değildir. Kölelik, en kalıcı ve gerçekçi biçimde şu şekilde kaldırılabilir:

3.b.1- Önce, köle ve cariye satışları fermanla ve yasalarla yasaklanmalı, bu yasaklar titizlikle uygulanıp korunurken, aynı zamanda yeni köleleştirmelere de asla izin ve imkan verilmemelidir.

3.b.2- Tüm basın ve yayın organları ve

aydınlar kölelik olgusunun doğal ve tanrısal olmayıp, siyasal ve yapay bir olgu olduğunu, insanlıkla asla bağdaşmadığını her fırsatta vurgulayarak işlemeli ve bu doğrultuda yeterli kamu oyu oluşturmaya çaba göstermelidir.

3.b.3- Kölelerin, halkın da kabul ettiği ve şeriata uygun olan yazılı anlaşma (mükatebe) yoluyla azat edilmeleri kanunla düzenlenerek gerçekleştirilmelidir. Bunun için belirli bir mükatebe bedeli saptanabilir ve bu bedel de köleler adına devlet hazinesinden karşılanabilir. Böylece kölelik hem insanların düşüncesinde, inancında;hem de pratikte ve yasal düzeyde kaldırılmış ve artık tarihe karışmış olur.

B - *Ğhuaze* gazetesinin üzerinde durduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşlaşma ve uygarlaşma sorunları çerçevesinde ele aldığı konuları ve önerilerini ana çizgileriyle şöyle belirtebiliriz:

1- Meşrutiyet ve onun getirdiği hak ve olanaklar özenle korunmalı ve geliştirilmelidir.

2- Tutarlı ve kişilikli bir dış politika izlenmelidir.

3- Ekonomi, eğitim, yönetim, adalet, sağlık vb. gibi temel konularda batıdan;batının deneyim birikimlerinden yararlanma yolları aranmalı, ancak asla aynen taklide yönelinmemeli, kişilerin yaratıcı yetenek ve becerilerini geliştirip kullanmalarına imkan ve fırsat verilmelidir. Çünkü her ülkenin ve toplumun yapısı ve özellikleri farklıdır. Her toplum kendine uygun bir sistem geliştirmelidir. Ayrıca hiçbir taklit, aslı gibi mükemmel ve etkili olamaz.

SONUÇ OLARAK

Sonuç olarak diyebiliriz ki; *Ğhuaze* gazetesi, 1908 Meşrutiyetinin getirdiği sınırlı-ama ulusal- kültürel anlamda bugünkünden çok daha doğru, gerçekçi ve ileri- özgürlük ortamında, daha önce sürgün vurgununu ve uzun istibdat dönemini yaşamış Çerkes halkı arasından yetişmiş aydınların, halkına ve tarihe karşı sorumluluk duyarak, ulusal ve evrensel düzeyde oldukça doğru, geçerli ve kalıcı çözümler önererek başarı ile çıkardığı saygın bir yayın organı olarak tarihimizde yerini alacaktır. O günkükoşullarda ne ölçüde etkili olduğunu tesbit etmek mümkün olmasa da, bugünkü mantıkla bile doğru tesbitler yaparak kitlelere ışık tutabilecek nitelikte bir yayın olarak değerlendirilebileceğini rahatlıkla söylemek ve savunmak mümkündür.

Halkına, kültürüne, insanlık ve tarihine karşı böyle bir içtenlik ve sorumluluk anlayışıyla hareket ederek, bu gazeteyi oluşturan değerli aydınlarımızı takdir, minnet ve şükran duyguları içinde rahmetle anarken, manevi huzurlarında saygı ile eğiliriz.

ĞHUAZE GAZETESİNDE BAZI METİN ÖZETLERİ:

YOLUMUZ

Ğhuaze, "Çerkes Teavün Cemiyeti'nin (Çerkes Yardımlaşma Derneği) kılavuzu ve fikirlerinin yayın aracıdır. Bundan amaç ve maksadımız bir dereceye kadar anlaşılabilirse de hedefimizi açıkça belirtmek için deriz ki: adı geçen derneğin kuruluşunda benimseyip yayımladığı programın ikinci maddesinde gösterilen görevlerini yerine getirmek, çeşitli Osmanlı öğeleri arasında uyum, kardeşlik bağları ve birliğin oluşmasına katkıda bulunarak sevgilive kutsal Osmanlı ortak ülkemize hizmet etmektir. Başarı Allah'tandır" (*Ğhuaze*: 3 Rebi'u-l-ahir 1329, 21 mart 1327, 2 Nisan efrenci 1911; S. 1, s. 1).

BİZDE ÇALIŞMA ÖNCELİKLERİ

Mirlivalıktan müstafi **Tahir Tayreddin**

Ülke uzun bir istibdat döneminden geçmiştir Bu dönemde halk özgürce düşünemez, üretemez, icadedemez, ürkek, korkak, kaygılı, kuşkulu hale getirilmiştir. Meşrutiyet, bütün bu olumsuzlukların giderilmesinde çok önemli bir adımdır. İstibdat döneminde halk, sadece, ülkenin dışarıdan bir zarar görmemesini sağlamak anlamında anlaşılmış olan siyasetle ilgilenebilmiş, bunun ve karnını doyurmanın dışında hiçbir şeyle uğraşamamıştır. O zamandan kalma kötü eğilimler hala sürmektedir. Şimdi bunlar giderilmiş, çağdaşlaşma yeni başlamıştır. Ancak çağdaş toplumlarla farkımız hilal ile dolunay arasındaki fark gibidir.

Çağdaşlaşma çabası eğitimden başlamalıdır. Eğitimi; devletin resmi ideolojisini öğreten resmi örgün eğitim kurumlarında verilen eğitimden ibaret görmemelidir. Her yönden özgür ve yaygın bir eğitim, öğretim, etkileşim olarak algılanmalıdır.

Bu anlamadaki eğitimde en önemli yer basınındır. Basın özgür olmalı, her toplum kesimi dilediğini yazabilmelidir. Etkileşim ve yaygın eğitim bunun sonucu olarak gerçekleşebilecektir.

Çerkes Teavün Cemiyetinin bu yayın girişimi, özellikle ve öncelikle Çerkes halkına yönelik olarak bu eğitim ve etkileşim ihtiyacına önemli katkılarda bulunabilecektir.

Bu nedenle bu girişimi, sadece hitabettiği halktan biri olarak değil, tüm varlığımla duyduğum uygarlık özlemiyle alkışlıyorum. (*Ğhuaze*; S. 1, s. 2-3'den özet)

KÖLELİK ALEYHİNDE

Çerkeslerde köleler, ne Kafkasya'da, ne de burada sayıca çok olmamıştır.Ama yine de bu konu, nicelik nedeniyle olmasa da, nitelik nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır.

Kölelik insanlık dışıdır.Doğal değildir. Sonradan, zorla, baskıyla oluşturulmuştur.Bu durumu, dünyanın gidişatı hakkında az çok bilgi sahibi olan, hayatı insanlığı düşünebilen,biraz vicdanı, insafı olan herkes kolayca görebilir.

Meşrutiyetin ürünü olarak Kanun-ı Esasi, topluma birçok temel haklarını geri vermiştir.Köleliği kaldırması da bunlardan biridir. O zaman kimi aydınlarımız bu yasa ile köleliğin kayıtsız-şartsız hemen son bulacağını sanmıştı.Kimi aydınlarda Çerkeslerdeki köleliğin ancak kendi doğal yöntemine; geleneklerine ve şer'i yasalarına göre kaldırılabileceğine, Kanun-ı Esasi 'nin bu konuda önemli bir örnek ve iyi bir gerekçe olabileceğini ileri sürüyorlardı ki doğru olan bu ikinci görüştü. Nitekim olaylar da bunu gösterdi.

İnsan haklarını biraz daha felsefice düşünen herkesin, kölelik ve cariyeliğin kaldırılması için daha etkin bir mücadele ihtiyacı duyacağı açıktır. Ancak bunu daha da ivedi hale getiren bir başka olay, her etnik gruptan cariyelerin (pazarlama kolaylığı ve reklam amacıyla da olsa) saraydan hep "Çerkes cariye" nitelemesiyle çıkarılması olmuştur.Bu konu öylesine işlendi ki, halktan öylesine büyük tepki geldi ki, Çerkes Teavün Cemiyeti bu konuda kendisini adeta ayaklanmak zorunda hissetti.Ve:

1. Çerkeslerde köleliğin belirli bir ortalama bedel karşılığında şer'i mükatebe usülüne bağlanmasını,
2. Mükatebe bedelinin hazineden karşılanmasını,
3. Böylece köle ve cariye sınıfı ortadan kaldırılacağından, köle ve cariye ticaretinin kesinlikle yasaklanmasını ve önlenmesini sağlayacak bir yasal ve yönetsel düzenleme yapılmasını hükümet ve meclisten istedi.

Bu konuda her türlü imkanını kullandığı halde Cemiyet, hükümetin etkili bir düzenleme

yapmasını sağlayamadı.Ancak yine de bu işin peşini bırakmadı ve bırakmayacaktır. (*Ğhuaze*; S. 1, s. 3'den özet)

ISLAHI HURUF
(İmzasız)
Çerkes Teavün Cemiyeti, uzun zamandan beri genel-geçer bir Çerkes alfabesi düzenlenmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

Bu çalışmalar sonunda somut üç öneri ortaya çıkmıştır.

1. Arap harfleri temel alınarak bir alfabe düzenlenmesi,
2. Latin harfleri temel alınarak bir alfabe düzenlenmesi,
3. Çerkeslere özgü özel bir harf sistemi oluşturulması.

Üçüncü öneri, pratik güçlükleri nedeniyle kabul edilemez bulunmuştur.İlk iki önerinin de olumlu ve olumsuz yanları bulunmakta olup, her iki önerinin savunucuları birbirlerini ikna edememişler, görüş birliği sağlayamamışlardır. Bunun üzerine sorun, zamana bırakılmıştır. Ve resmi kabul olmaksızın, her iki alfabeyle örnek ürünler verilmesi, konunun ileride, ortaya çıkacak eğilim ve yaklaşımlara göre yeniden ele alınması kararlaştırılmıştır. (*Ğhuaze*; S. 2 ve 12'den özet)

ŞEYH ŞAMİL
Ahmet Lütfullah Şar
18.yüzyıl çağdaş özgürlük tarihinin başladığı yüzyıl olarak anılabilir.

Şamil bu yüzyılda 1797'de Dağıstan'da Hirmi köyünde doğmuştur.Çocukluğunda ve gençliğinde gelecek için ümit veren bir yaşam sergilemiştir.en seçkin okulun, en başarılı ve ünlü bir öğrencisi olmuştur. Arapçayı ve İslam felsefesini kavramıştır.

Müridizmin örgütlendiği 1824'de dindar, mutasavvıf bir bilgin olmakla kalmayıp, bir savaşçı olarak da müridizmin saflarında yerini almıştır.

Rusların 1831'deki Kuysu kuşatması ve saldırılarından, yaralı olmakla birlikte olağanüstü bir biçimde kurtulmayı başararak yeniden dikkatleri üzerine çekmiştir.

Gazi Menla'dan sonra yönetimi devralan Hamza Bey'in de şehit olması üzerine işbaşına geçen Şamil 1839'da teokratik bir askeri örgütlenmenin temellerini atmıştır.

11 Haziran 1839'da Aşungo Kalesi önüne çıkan Gen. Garab 22 Haziran'da büyük ordusuyla kaleyi kuşatmış, ancak Şamil yine kurtularak Drago kalesine çekilmiştir.

1842'de Rusları geri çekilmek zorunda bırakmıştır.

Kısaca Şamil kahraman bir savaşçı, komutan, örgütleyici ve yurtsever bir Kuzey Kafkasyalı olarak tarihte yerini almıştır. (*Ğhuaze*; S. 1, s. 1-7'den özet)

ĞHUAZEDE YER ALAN BAZI ÖNEMLİ YAZILARDAN BAŞLIKLAR ve ANA TEMALARI

*** Hicret mi hezimet mi?**
Makale, (İmzasız) S. 2, s. 1
Özü: Çerkes tehcirinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi
*** Dahiliye Nazırı Halil Beyefendi Hazretlerine**
Açık Mektup; Süleyman Tevfik /Ahmed Cavid, S. 2, s. 2
Özü: Sürgün sonrası yaşanan iskan ve yaşam sorunları
*** Çerkeslerde Miktar-ı Nüfus Niçin Eksilmektedir?**
Makale; M.Tevfik Tal'at, S. 2, s. 3
Özü: Çerkeslerde nüfus azalmasını doğuran başlıca nedenler ve giderilme yolları
*** Fecayi-i Hayat-ı İctimaiyemizden**

Makale; A.F.Necat, S. 2, s. 5
Özü: Evlenmeye ilişkin sorunlar, güçlükler, dengesizlikler ve haksızlıklar
*** Yine İhtiras Yine Cinayet**
Makale; A.Fikret, S. 3, s. 3
Özü: Hümanist değerler karşısında savaşın kötülüğü, ama şehitlerin saygınlığı
*** Münakehata Bir Nazar**
Makale; S.Fehmi, S. 3, s. 6
Özü: Evlenmeyi zorlaştıran engeller, mehr-i muaccel (Wase, Başlık Parası v.b) gibi nüfus azalmasını etkileyen yanlışlar
*** Okuyucu Mektubu;** Hacı Numanzade Süfyan, S. 3, s. 8
Özü: Hicretin hezimet olduğunu teyid eden bir durum. Dinsel etkilerle Osmanlı ülkesine gelip Konya'ya iskan olunan bir Adığe köyünün helak olması
*** Rakka Kazası Kaymakamı Beyefendiye**
Açık Mektup; Süleyman Tevfik, S. 4, s. 6
Özü: Çerkeslerin göç nedenleri ve karşılaştıkları felaketin giderilmesi dileği
*** Hicret ve Avdet**
Makale; Haber-Yorum; (İmzasız) S. 5, s. 1
Özü: Muhacerette çekilen sıkıntılar, yok olma tehlikesi ve Anayurda dönüşün gerekliliği
*** Terakki**
Makale; H.F., S. 5 s. 4
Özü: Çerkeslerde gerileme nedenleri, ilerleme yolları ve burada eğitim-öğretim ve yayının, bu çerçevede *Ğhuaze*'nin yeri ve önemi
*** Ecdad 3**
Makale; Neney İsmail, S. 6, s. 2
Özü: Atalarımızın çok değerli meziyetleri, sözleri, gelenekleri var. Onları değerlendirmeli, yanlışlarını ayıklayarak yaşatmalıyız.
*** Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine**
Açık mektup; Ali, Hacı oğlu Danyal, S. 6, s. 4
Özü: Sığırcı Mecidiye köylülerine tahsis edilen toprağın teslimi, verilen devlet yardımının banka borcu sayılmak suretiyle geri istenmesi dileği, aksi halde Rusya'ya geri dönüleceği.
*** Muhafaza-i Nesl ve Kavmiyet**
Makale; Sawsurukhu, S. 7, s. 1
Özü: Soyun ve etnik varlığın korunması, doğa yasalarının gereğidir. Varlığını sürdürmek, her toplumun hakkı ve yükümlülüğüdür. Çerkeslerde buna ilgisiz kalmamalıdırlar.
*** İskan-ı Muhacirin Hakkından Meclis-i Vükela Kararı**
Bakanlar Kurulu Kararı; S. 7, s. 6
Özü: Bundan böyle dış ülkelerden gelecek göçmenlere arazi tahsisi dışında yardım yapılmayacaktır. Ancak bu şartı kabul edip teminat verenler, kabul edileceklerdir.
*** Lisan, Maarif**
Makale; Hayriye Melek Hunç, S. 8, s. 1
Özü: Coğrafi ve toplumsal çevre, ulusal yaşam ve karakteri büyük ölçüde etkiler. Bizi de çok ve kötü etkiledi. Uğranılan zararlar, ancak eğitimle azaltılabilir. Çağdaş eğitimden yoksunluk, bizleri hicrete, elverişsiz ortamlara sürükledi ve hala da yokluğa hızla götürüyor. Buna çare aramalı, bulmalıyız.
*** Çerkesistan'a Avdet**
Haber-Yorum; S. 8, s. 7
Özü: Beş yıl önce 8000 nüfus olarak Yalova'ya yerleştirilen Karaçaylılar, 5 yıl içinde 5000 kişinin ölümü üzerine kalan beş aile Kuban'a yerleşmek üzere Anayurda döndü.
*** Tevhid-i Kura**
Makale; (İmzasız), S. 9., s. 1
Özü: Çerkesler, Osmanlı topraklarında yapılarına uygun olmayan yerlere yerleştirilmiş olup, kısa zamanda büyük bir çoğunluğu ölmektedir. Böylece köylerin nüfusu çok azalmakta, ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşmektedirler. Çerkesler kendilerinden beklenen görevleri en çabuk ve en iyi biçimde yaparak birtakım haklara sahip olmuş sayılmalıdır. Osmanlı yönetimi artık Kafkasya'dan Çerkes göçmeni kabul etmemeli,

buradaki küçük köyleri de hiç olmazsa yaşayabilecekleri yerlerde birleştirmelidir.

*** Kölelik Hakkında Makale-*Şehrah Gazetesi*'nden**
Haber-Yorum; A.Lahşukhu, S. 9, s. 4
Özü: Kölelik sorunu çok önemli bir sorun olduğu halde, "Ğhuaze" dışında, basının buna ilgi göstermemesi acı ve üzücüdür.

*** Lisan-Bazılarımıza**
Makale; A.Hikmet, S. 10, s. 3
Özü: Ulusal dilin unutulması, ulusun yokolması demektir. Yok olmamak için anadilimizi unutmamalı, her fırsatta kullanmalı, korumalı ve yaşatmalıyız. Bu, en azından ecdadımıza karşı saygı borcumuzdur.

*** Tevhid-i Kura**
Mektup; Adanalı Osman Kamil, S. 11, s. 2
Özü: 9.sayıdaki "Tevhid-i Kura" makalesinin, çok önemli bir soruna isabetle parmak bastığı, Çerkeslerin bu topraklarda yaşayamadığı, yaşayamayacağı gerçeğini yaşam pratiğimiz açıkça göstermektedir.Artık Çerkes göçmen alınmamalı, buradakiler de yaşamalarına elverişli yerlerde köyler birleştirilerek yerleştirilmelidir.

*** Hicret Netayicinden**
Haber-Yorum; S. 12, s. 2
Özü: Niğde-Orhaniye'ye yerleştirilen Çerkeslerin uğratıldıkları çeşitli sıkıntı ve haksızlıklardan kurtarılması.

MEŞRUTİYET MATBUATI (1324-1325) IV*

Haz. Ali BİRİNCİ

166. *Jandarma*: Jandarma zabitanından Mülâzım-ı evvel Hâfız Kadri Efendi, Aydın, Tr, haftalık.

167. *Kadın*: Mustafa Bey, Selânik, Tr, haftada iki. Selânik'te bu isimle çıkan mecmuanın imtiyaz sahibi Mustafa İbrahim, müdürü ise Enis Avni (Hüseyin Avni, Aka Gündüz) olarak görünmektedir. Geniş bilgi için: K. O. s. 239-246; R. M. M. I.II-1909 s. 175 (I. s. 195; II. s. 133, Özege s. 526).

168. *Kafkasya Mazlumları Gazetesi*: Lohzâde Mehmed Bey, İstanbul, Tr, musavver, haftada bir veya iki.

169. Kahkaha: Selânik Ziraat Müdürü Nesib Ney, Selânik, mizah, haftalık.

170. *Kâinat*: Dava vekillerinden ve tebaa-yı Osmaniyeden Nazif Efendi, Selânik, Tr ve R, haftada üç. Nazif Bey aynı zamanda mecmuanın sermuharririydi. İlk 28 sayısı Drama'da, 29-45. sayıları Selânik'te basıldı (I. s. 199; II. s. 135).

171. *Kalem*: Dava vekillerinden Salâh Cimcoz Bey, İstanbul, Tr ve Fr, mizah, haftalık. *Kalem*, II. Meşrutiyet devrinin en dikkate değer mizah mecmuaları arasındadır. Karikatürleri ünlü karikatürcü Cem (Cemil) tarafından çizilen mecmuanın muharrirleri arasında Cenap Şashabeddin, Hüseyin Suat (Yalçın) ve Refik Halit (Karay) bulunuyordu. Bilgi için: Çapanoğlu, *a.g.e.* s. 27-35; Özön, *a.g.e.* s. 149; R. M. M. X-1908, s. 326; Nüshaları için: I. 199-200; II. s. 135; Özege s. 527).

172. *Kalender*: Kırkağaç'ta mukim Miralayzâde Hıfzı Efendi, Aydın, Tr, R, haftada iki.

173. *el-Kanun*: Geylânîzâde Seyfeddin Efendi, İstanbul, Tr, Fr, günlük.

174. *Kanun-i Esasî*: Kitapçı Diran veled Nikoğos Musisyan Efendi, İstanbul, Tr, musavver, günlük.

175. *Karaca*: Matbaacı Karaoğlu Azarya Efendi, İstanbul, Tr, musavver, günlük.

176. *Karagöz*: *Musavver Cihan* gazetesi sahibi Ali Fuad Bey, İstanbul, Tr, musavver, günlük. Mizah edebiyatımızın alemi olan bu mecmua hakkında kâfi derecede bilgi bulunmaktadır: Çapanoğlu, *a.g.e.* s. 53-61; R. M. M. X-1908, s. 329; Nüshaları için: I. s. 201-202; II. s. 136-137.

177. *Karahisar*: Tebaa-yı Osmaniyeden Hacı Markar Markaryan Efendi, İstanbul, Tr, günlük.

178. *Karakuş*: Şirket Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi, İstanbul, musavver, Tr, mizah, haftada üç. Ezop'un kapatılması üzerine çıkarılmıştır. Üç sayısı kütüphanelere girmiştir: R. M. M. XI-1908 s. 569; I. s. 202; II. s. 137.

179. *Kardaş*: Tebaa-yı Osmaniyeden *Amaltiya*

* Öncesi *Kebikeç*'in 2, 3 ve 4. sayılarındadır.

(*L'Amalthée*) gazetesi sahib-i imtiyazı Sokrat Salomonidi Efendi, İzmir, Tr, günlük.
180. *Kardaşlık*: Selânik Emtia-yı Ecnebiye sermukayyidi Ahmed Hamdi Efendi, Selânik, Tr, haftada iki.
181. *Kemal*: Şehirkethüdasızâde Abdurrahman Efendi, Aydın, Tr, günlük, şimdilik haftalık.
182. *el-Keşşaf*: Trablusgarp Defter-i hakanî kalemi başmüsevvidi Mehmed Naib Efendi, Trablusgarp, Tr, Ar, Fr, musavver, günlük. Bu isimde bir gazetenin çıktığı anlaşılıyor: Christiane Sourian-Hoebrechts, *La Presse Maghrebine*, Paris, 1975, s. 32. Kataloglarımızda görünmüyor.
183. *el-Kıstas*: Tüccardan Mehmed Said Efendi, İstanbul, Tr, Ar, günlük.
184. *Koca Nasreddin*: Ali Fuad Bey, İstanbul, haftalık. Bu imtiyazın Karagözcü Ali Fuad Bey tarafından alındığı tahmin edilebilir. 1908'de tek sayı çıkan *Hoca Nasreddin* bu mecmua olabilir (I. s. 157; II. s. 103).
185. *Korça*: Görice Mekteb-i idadisi kitabet muallimi Sâmi Bey, Görice, Tr, Arn, günlük.
186. *Köroğlu*: Kastamonu ahalisinden Fazlızâde Mehmed Besim Efendi, Kastamonu, Tr, haftalık. İttihat ve Terakki'nin Kastamonu'daki neşir organıydı. 17 aralık 1908'den 31 Ekim 1918'e kadar 485 sayı çıktı. Gazete için: Aziz Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basını, 1872-1972*, Kastamonu, 1982, s. 27-36; R. M. M. I-II-1909 s. 175; Mehmed Besim (1875-1930) için: A. Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim kimdir 1872-1972*, Kastamonu, 1980, s. 35-36; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, Ankara, 1995, III. cilt, s. 621.
187. *Köylü*: İzmir'de *İttihad* gazetesi sahibi Sıdkı Efendi, İzmir, Er, Tr, R, M, musavver, günlük. *Köylü*, İttihat ve Terakki'nin İzmir'deki en mühim gazetesiydi. İmtiyaz sahibi dava vekili İsmail Sıdkı (Oğuzbeuoğly, öl. 8. 6. 1963) 1908-1912 arasında Aydın mebusu idi. Gazete 1908-1922 arasında çıkmıştır (I. s. 213; II. s. 145; Özege s. 530). Gazetenin Türkçe ve Rumca çıktığına kataloglarda işaret edilmiştir. Ö. F. Huyugüzel, kataloglardaki bilgileri nakletmekle birlikte iki lisanda çıktığına işaret etmemiştir (*a.g.e.* s. 55).
188. *Kukuruk*: Kadızâde Hüseyin Rifat Efendi, İzmir, Tr, Fr, musavver, mizah, günlük. Haftada bir, cumartesi günleri ve sadece dört sayı çıkarılmıştır. İzmir matbuatındaki belli başlı isimlerden biri olan Hüseyin rifat hakkında İzmir'de yapılan neşriyatta (Huyugüzel, *a.g.e.* s. 55; Serçe, *a.g.e.* s. 32, 38, 132) bir bilgi bulunmamaktadır.[1] Mecmua kütüphanelerde bulunmaktadır (R. M. M. X-1908 s. 335; I. s. 213; II. s. 145; Özege s. 530).
189. *Küçük İlânat*: Beyoğlunda Küçük Parmakkapı'da mukim Mahmud Nedim Bey, İstanbul. Bu gazetenin en azınsan on iki sayı

[1] Hüseyin Rifat 1878'de İzmir'de doğdu. Kadızâde avukat Hâfız Rıfat Efendi ile İzmirli tüccardan Hacı Süleyman Efendi'nin kızı Zehra Hanım'ın oğludur. Çocuk yaşta gazetelerde çalışmaya başladı. *Hizmet*'te önce kâtip, sonra muharrir oldu. Rüştiye ve idadi tahsilini İzmir'de yaptı. İstanbul'da Eczacılık Mektebi'nden mezun oldu. İzmir'de Şifa eczahanesi'ni kurdu. Meşrutiyetin ilânı üzerine yine matbuat hayatına döndü. *Muktebes* ve *Sedat* gazetelerinde çalıştı, bir ara *Hizmet*'i çıkardı. *Kukuruk*'tan başka *İlham* mecmuası ile *Tellâl* adlı bir gazete çıkardı. Mütareke'de İstanbul'a gelerek yerleşti ve *Deccal* adlı mizah gazetesini çıkardı. *Vakit*, *Tan* ve *Son Posta*'da yazı yazdı. Hiciv vâdisinde şiirleriyle tanındı. Hayyam'ın mütercimlerinden biri oldu. 23 Şubat 1953'de İstanbul'da öldü ve Rumeli Kabristanı'na defnolundu. Mezar taşındaki rübaisi şudur:

Bazan ney olur bâzı da sâfi mey olurduk
Gâhi neye meyler katarak heyhey olurduk
Baş eğmedik asla feleğin kahrına bir gün
Biz istemiş olsaydık eğer her şey olurduk

Hüseyin Rifat önce Topuz, sonra Işıl soyadını kullanmıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz: M. Behçet Yazar, "Hüseyin Rifat Işıl", *Yedigün*, Sayı: 441, 18 Ağustos 1941, s. 13, 18; *Bütün Dünya Yıllığı, 1954-1957*, İstanbul, 1957, s. 418.

çıktığı Özege kataloğundan (s. 531; II. s. 146) anlaşılmaktadır.

190. *Kürd: Resimli Kitap* gazetesi sahibi Süleymaniyeli Tevfik Bey, Tr, Kr, haftalık. *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi* adıyla, aynı ismi taşıyan cemiyet adına çıkarılmıştır. Sermuharriri Diyarbakırlı Ahmet Cemil Bey'dir. Hakkında bilgi için: Kadri Cemil Paşa, *Doza Kurdistan* (Haz. Mehmet Bayrak), Ankara, 1991, s.:31. Gazete için: I. s. 215; II. s. 147; Özege s. 531; R. M. M. I-II 1909 s. 170-171.

191. *Kürdistan*: Bedirhanzâde Ahmet Süreyya Bey, İstanbul, bir tarafı Türkçe, diğer tarafı Kürtçe, haftalık. Bu mecmua sadece Özege kataloğunda (s. 531) görünmektedir. Bilgi için: Kadri Cemil Paşa, *a.g.e.* s. 29.

192. *Liva-yı Osmanî*: İzmir'de mukim tüccardan *Muktebes* gazetesi sahibi Mustafa Raşit Efendi, İzmir, Tr, günlük.

193. *Liva'üş-şark*: Mısır mekâtib-i Âliye riyaziye muallimi sâbıkasından George Kadech Efendi, İstanbul, Tr, Ar, günlük.

194. *Mahşer*: Mekteb-i Nüvvab mezunlarından Faziletlü Mehmet Said Bey, İstanbul, musavver, Tr, günlük. 9 Eylül 1910'da ilk sayısı çıkan gazete şahsî neşriyattan ötütü bilâmüddet kapatılmıştır (*Tanin*, nu. 733, 2 Eylül 1326 s. 3). Kütüphanelerde tek sayısı bulunmaktadır (I. s. 227; II. s. 152; Özege s. 533).

195. *Ma'kes-i Efkâr-ı Askeriye*: Mühendishane Mektebi muallimlerinden kolağası Şemseddin Efendi, İstanbul, Tr, musavver, haftalık. İlk sayısı 24 Eylül 1908'de çıkan mecmuanın sahibi ve müessisi Osman Şemseddin, mesul müdürü Mehmet Eşref (Albastı), sermuharriri ise Feraizizâde Osman Faiz (Gündoğdu) idi. Muharrirleri arasında Ali Fuad (Erden), Recep Vahyî, Mehmet Rüştü, Mehmet Nafiz ve Mahmud Maan gibi isimler bulunuyordu. Perşembe günleri çıkan mecmuanın dört sayı basıldığı anlaşılmaktadır (I. s. 227; II. s. 153). R. M. M.'de (XI-1908 s. 567) *Efkâr-ı Askeriye* ismiyle bahsedilmektedir. Osman Faiz için: İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1969, s. 1290-91.

196. *Manisa*: Şeyh Mehmet Emin Efendi, Aydın, Tr, günlük. Birkaç sayısı kütüphanelere girmiştir (II. s. 155; Özege s. 534).

197. *Marifet*: Vilâyat-ı selâse maliye komisyonu müsevvidi Ahmet Tevfik Efendi, Selânik, Tr, günlük.

198. *Maşrık-ı Hürriyet*: Mekteb-i Hukuktan mezun İbrahim Edhem Efendi, İzmir, Tr, musavver, haftada üç, ilerde günlük. Çıktığı muhakkak ise de (Huyugüzel, *a.g.e.* s. 55) herhangi bir sayısı kütüphanelere girmemiştir.

199. *Mebus*: Sahib-i imtiyaz: Asakir-i şâhâne zabitliğinden müstafi Abdi Bey; Müdir-i mesul: Düyun-u Umumiye müskirat şube müdürü muavin-i sâbıkı İbrahim Edhem Bey, İstanbul, Tr, sermuharriri Abdi (Cemaleddin) olan gazetenin dört sayılık takımı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara) kütüphanesindedir (II. s. 157).

200. *Meclis-i Mebusan*: Dava vekillerinden Çerciszâde Nimetullah Efendi, İstanbul, Tr, günlük. Sadece Özege'de (s. 535) *Meclis-i Mebusan-ı Osmanî* adıyla bazı sayıları bulunmaktadır.

201. *Mecmua*: Mühimmat-ı Harbiye bahriye komisyonu âzâsından ve erkân-ı harbiye-i bahriye kaymakamlarından Ahmet Cemil Bey. İstanbul, Tr, aylık.

202. *Mecmua-i Ulûm*: Dar'ül-muallimin ve Dar'üş-şafaka ulûm-u riyaziye muallimlerinden Mehmet Emin efendi, İstanbul, Tr. haftalık.

203. *Meddah*: Nizamiye Hatab Anbarı başkatibi Enver Efendi, İstanbul, Tr, mizah. haftada bir veya iki.

204. *Mehasin*: Âsaf bey, İstanbul, Tr,

musavver, haftada veya on beş günde bir. *Kadınlara Mahsus* aylık gazetenin imtiyaz sahibi Âsaf Muammer (Kütayis), müdürü ve sermuharriri Mehmet Rauf'tur. On iki sayının muhtevası için: K. D. s. 321-327; hakkında bilgi ve ilk sekiz sayının mündericatı için: L. Bouvat, "La Presse Musulmane - Une Revue Féminine de Constantinople", R. M. M. VII-VIII (Juillet-Août, 1909), s. 501-505; çıkış haberi için R. M. M. XI-1908 s. 565; Âsaf Muammer (öl. 31.'1. 1964) için: Ercüment Konukman, Âsaf Muammer'in Ardından", *Fikir ve San'atta Hareket*, Sayı 16 (Nisan 1967), s. 19-20.

205. *Mekarimü'l-ahlâk*:Fatih dersiamlarından Mehmet Tevfik Efendi, İstanbul. Otuz sayı çıkmış olan mecmuanın sermuharriri de M. Tevfik Efendi'ydi (İstanbul, 1882; Hayatı için: Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, 1981, C. 4-5, s. 133). Mecmua için: I. s. 249; II. s. 163; Özege s. 537.

206. *Mektepli*: Rehber-i Tahsil Mektebi müdürü tebaa-yı Osmaniyeden Kenan Bey, İstanbul, musavver, Tr, şimdilik haftalık, ileride günlük.

207. *Mekteb-i Sanayi*: İzmir'de mukim Celebizâde Mehmet Esad, Aydın, Tr, günlük.

208. *Mektub*: *Uhuvvet* gazetesi sahib-i imtiyazı Mehmet Esad Efendi, İstanbul, Tr, günlük.

209. *Meram*: Mehmet Refet Efendi, İstanbul, Tr, musavver, günlük. Perşembe günleri basılan ve tamamı on sayı olan mecmuanın sahibi ve sermuharriri Mehmet Refet Avni (Aras)[2], müdürü Ali Selâhaddin (Yiğitoğlu)[3] idi (I. s. 254; II. s. 166; Özege s. 538).

210. *Mesaî*:Maarif Nezareti Mekâtib Müfettiş-i Umumiliği muavini Mehmed Halil Bey, İstanbul, musavver, Tr, şimdilik haftalık, ileride günlük.

211. *Meserret*:Maliye ketebesinden Rüştü Efendi, İstanbul, Tr, günlük.

212. *Meşher*: Bâbıâlî İstişare Odası muavinlerinden Ahmet Hilmi Bey, İstanbul, Tr, on beş günlük.

213. *Meşher-i Muamelât*: Mekteb-i Hukuk mezunlarından Mehmet hıfzı Efendi, İstanbul, Tr, Fr, Er, R.

214. *Meşrutiyet*: Umur-u Şehbenderi Kalemi müdür muavinlerinden İsmail Hakkı, İstanbul, Tr, musavver, günlük.

215. *Meşrutiyet-i İdare*:Tebaa-yı Osmaniyeden dava vekili Bostancıoğlu İraklı Efendi, İstanbul, Tr, günlük.

216. *Metin*:Akyiğitzâde Musa Efendi, İstanbul, Tr. 32 sayı çıktığı kataloglardan anlaşılıyor (I. s. 256-257; II. s. 167-168). Akyiğitzâde Mehmet Musa Bey Mülkiyelidir (Ali Çetinkaya, a.g.e. C. III, s. 468-471). Çıkışı hakkında yurtdışında da neşriyat bulunmaktadır (R. M. M. X-1908 s. 320).

217. *Mevsim*: Matbaacı Rifat Efendi, İstanbul, Tr, musavver, haftalık. Amasyalı Mehmet Rifat tarafından çıkarılan *Musavver Mevsim*'in ilavesidir ve on bir sayısı elde bulunmaktadır. Ancak *Musavver Mevsim*'in listede adı bulunmamaktadır (I. s. 257, 288; II. s. 168, 184; R. M. M. VIII-1908 s. 761).

218. *Meziyet*: Bahriye makine mühendislerinden Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi muallimi Mehmet Ali Efendi, İstanbul, Tr, günlük. Denizcilikten bahseden mecmualardandır (I. s. 257; II. s. 168).

219. *Mızrak*: *Yeni Gazete* sahibi Abdullah Zühtü, İstanbul, musavver, Tr, sabah ve akşam. Ünlü gazetecilerden A. Zühtü'nün imtiyazını aldığı ve gazeteyi çıkarmadığı anlaşılıyor.

220. *Mikyas-ı şeriat*: Matbaacı doktor Hüseyin

---

[2] Hayatı için: Ali Çankaya, *a.g.e.* C. III, s. 1022.

[3] Hayatı için: Fevziye Abdullah Tansel, "XX. Asır Türk Edebiyatının Unu-tulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Selâhaddin Yiğitoğlu (1877-1939)", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, III (1977), s. 265-282.

Remzi, İstanbul, Tr, haftalık, ileride günlük. Perşembe günleri çıkarılan gazetenin başmuharriri de Hüseyin Remzi idi (R. M. M. I-II-1909 s. 170; I. s. 259; II s. 169; Özege s. 539; Özön s. 188).

221. *Millet*: Kütüphane-i Askerî sahibi İbrahim Hilmi Efendi, İstanbul, Tr, musavver, günlük, gerektiğinde günde iki defa. II. Meşrutiyet devrinin ağırbaşlı gazetelerinden biriydi. Muharrirleri arasında Ahmet Refik (Altınay) da bulunuyordu. Kitapçılık tarihimizin en kıymetli ve dikkate değer şahsiyetlerinden İ. Hilmi (Çığıraçan) tarafından çıkarılan gazetenin seksen üç sayısı bulunmaktadır (I. s. 259; II. s. 269; Özege s. 188). İ. H. Çığıraçan (1880-1963) için: Nurettin Albayrak, "Çığıraçan, İbrahim Hilmi", T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, C. 8, s. 299-300. Hakkında yurtdışı neşriyat: R. M. M. VIII-1908 s. 760.

222. *Millet-i Osmaniye*: *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi muharrirlerinden Sadri Bey, İstanbul, Tr, musavver, günlük.

223. *Mini Mini*: Nakipzâde Şahabeddin Şükrü Efendi, İzmir, Tr, mizah, günlük.

224. *Mir'at-ı Âlem*: *Saadet* gazetesi muharrirlerinden Mehmet Tevfik Efendi, İstanbul, Tr, mizah, haftalık. Musavver mizah mecmualarından biri olan mecmuanın yazı ve resimlerinin iptidaî ve kötü olduğu ifade edilmiştir (Çapanoğlu, s. 76). 3. sayısı hakkında bilgi bulunmaktadır (R. M. M. X-1908 s. 332-333). Beş sayıdan fazla çıkmadığı anlaşılıyor (I. s. 265; II. s. 172).

225. *Mir'at-ı Maarif*: Encümen-i Muallimin âzâsından Mesud Remzi Efendi, İstanbul, Tr, günlük. Dört sayı çıkan gazetenin müdürü ve başmuharriri matbuatımızda Birecikli Âyânzâde Namık Ekrem olarak anılan ve az tanınan müelliflerimizdendir (I. s. 266; II. s. 172; Özege s. 540).

226. *Misbah*: Adliye Sicil Kalemi ketebesinden Emin Vedad Bey, İstanbul, Tr, günlük. "Dinden, felsefeden, edebiyattan, siyasattan bâhis Türkçe gazetedir" altbaşlığını taşıyor ve Cuma günleri çıkıyordu. Başmuharriri Zeynelabidinzâde Ebulfazl Seyyid Mehmed Nesib'tir (1873-1930). Hayatı için: S. Albayrak, *a.g.e.* c. 4-5, s. 15-16. Görülen imzalardan bazıları şunlardır: Musa Kâzım (şeyhülislâm), Filorinalı Nâzım (Özgünay), Balıkesir hocalarından Abdullah Esad, (Said-i Kürdî-Nursî), (Ali) Selâhaddin (Yiğitoğlu), Ohrilizâde Fuad Şükrü, Mahmud Esad (Seydişehrî), Abdülaziz Mecdî (Tolun), Balıkesir'de Yazıcızâde Muharrem Hasbî, Ömer Talip. Ancak sekiz sayı çıkarılabildiği anlaşılıyor (R. M. M. XI-1908 s. 563; I. s. 268; II. s. 174; Özege s. 540).

227. *Mizan*: Şura-yı Devlet Maliye Dairesi âzâyı kiramından Murad Bey, İstanbul, Tr, günlük. Meşrutiyet'ten önce İstanbul, Kahire, Paris ve Cenevre'de çıkardığı gazetesini Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'da ikinci defa çıkardı. İttihat ve Terakki aleyhtarı bir siyaset takip etti. Murad Bey ve gazetesi hakkında geniş bir araştırma için: Birol Emil, *Mizancı Murad Bey*, İstanbul, 1979; ayrıca bkz: R. M. M. VIII-1908 s. 760, I. s. 269-270; II. s. 174; Özege s. 541.

228. *Mizan Ü'l-hukuk*: İzmir'de mukim Bekir Behlül, İzmir, Tr, haftalık. Dava vekili olan Bekir Behlül tarafından haftalık olarak 100 sayı çıkarılmıştır (huyugüzel, s. 56; I, s. 270; II. s. 174; Özege s. 541).

229. *Muallim*: Kasımpaşa'da Kulaksız Dergâhı postnişini Mehmet Süreyya Efendi, İstanbul, Tr, haftada iki. Ancak iki sayı çıkarılabildiği anlaşılıyor (R. M. M. XI-1908 s. 564; I. s. 273; II. s. 175; Özege s. 541).

230. *Muazzep*: Münir Süleyman Efendi, İstanbul, haftalık, gerektiğinde günlük.

231. *Muhbir*: Islahat-ı Bahriye Komisyonunda müstahdem Bahriye zabitanından Hüseyin Bâki Bey, İstanbul, Tr, haftalık. İki sayısı

kütüphanelere girmiştir (R. M. M. XI-1908 s. 563; I. s. 278).
231. *Muhit*:Hüseyin Hayreddin, İstanbul, Tr, haftalık. Tek bir sayı çıktığı anlaşılıyor (R. M. M. XI-1908 s. 567; I. s. 279).
232. *Muktebes*: *Liva-yı Osmanî* gazetesi sahibi Raşid Efendi, İzmir, Tr, risale-i fenniye. Meşrutiyetten önce bu isimle, yine İzmir'de çıkarılan mecmuanın, Meşrutiyeytin ilanından sonra da imtiyazının alınmasına rağmen çıkarılamadığı anlaşılıyor (Huyugüzel, s. 66-67).
233. *Muktebes*: İsmail Hakkı, Selanik, Tr, haftada iki.
234. *Muktesid-i Osmanî*: Doktor Galip Ata Bey, İstanbul, Tr, şimdilik haftalık, ileride günlük. Dr Galip Ataç (1879-1947) imtiyazını aldığı bu mecmuayı çıkaramamıştır.
235. *el-Müsavat*: Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Mehmet el-Mahzunî Efendi, İstanbul, Tr, Ar, günlük.
236. *Musavver Muhit*: Posta ve Telgraf Nezareti Evrak Müdürü Hüseyin Sabri Bey, İstanbul, Tr, mizah, haftalık. İmtiyazını babası almasına rağmen mecmua Faik Sabri Duran (1882-1943) tarafından çıkarılmıştır (I. s. 288-289; II. s. 284; Özege s. 544). II. Meşrutiyet devrinin dikkate değer mecmuaları arasındadır.
237. *Musavver Papağan*: Mokasyan Matbaası müdürü Karabet Keşişyan Efendi, İstanbul, Tr, haftada bir, ileride iki. Başmuharriri Hüseyin Hıfzı Bey'dir. Kütüphanelere girmiştir (I. s. 289-190; II. s. 184; Özege s. 544; R. M. M. XI-1908 s. 569).
238. Musikar: Rauf Yekta Bey, İstanbul, Tr, Fr, musavver, haftalık.
239. *Musikî*: Ali Rifat Bey, İstanbul, Tr, musavver, haftada veya on beş günde bir. A. Rıfat'ın (Çağatay) bu mecmuasının çıkmadığı anlaşılıyor.
240. *Muzaffer*: Muharririnden Ali Muzaffer Bey, İstanbul, Tr, musavver, günlük. Kısa ömürlü mecmualardan biridir (R. M. M. X-1908, s. 324; I. s. 293; II. s. 187; Özege s. 545).
241. *Mübahasat*: Matbaa-i Osmaniye sahibi tebaa-yı Osmaniyeden Mehmet Saim Bey; İstanbul, Tr, on beş günlük. Matbaa-yı Osmaniye kurucusu Serkurena ve hattat Osman Zeki Bey'in oğlu olan Mehmet Saim'in bu imtiyazını kullanamadığı anlaşılıyor. Taşında İlkbasan soyadı bulunan M. Saim'in (öl. 1923) kabri, babası ve ailesinin diğer ferdleri gibi, Sultan Mahmud Türbesindedir.
242. *Müdafaa-yı hukuk-ı Vatan*: Mahmut Paşa'da Bursa Oteli'nde sakin tebaa-yı Osmaniyeden Şükrü Efendi, İstanbul, musavver, günlük. Bu isimle çıkan gazetenin sahibi hüseyin Enver, başmuharriri ise Bezmi Nusret'tir (Kaygusuz, 22 Şubat 1890-25 Nisan 1961). Şükrü Bey'in parasıyla beraber gazetenin neşri de sona ermiştir (Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1955, s. 40-41; I. s. 294; II. s. 187).
243. *Müjde*: Muharririnden ve tebaa-yı Osmaniyeden Mühendis Bedri Bey, İstanbul, Tr, günlük (I. s. 289; II. s. 189).
244. *Mülhakat*: Nazilli'de mukim Ömerbeyzâde Ahmet Refik Bey, Aydın, Tr, şimdilik haftada üç, icabında bir R ve günlük. Gazete ve başmuharriri hakkında bir yazı için: Sabri Yetkin, "Mülhakat - II. Meşrutiyet İzmir'inin 'Bilinmeyen' ve Demokrat söylemli Gazetesi", *Kebikeç*, Sayı 4 (1996), s. 97-118; S. Yetkin bu yazısında gazetenin beş sayısını (73, 74, 75, 76, 80) tanıtmaktadır. Gazetenin 21-22 Şubat 1326 (6-7 Mart 1911) tarihli ve 139-8 numaralı bir nüshası da kütüphanemizde bulunmaktadır. Bazı nüshaları ise Fevziye Abdullah Tansel'in (1912-4.8.1988) Türk Petrol Vakfı'na bağışladığı kütüphanede bulunmaktadır.
245. *Mülkiye*:Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Ali Reşat Bey, İstanbul, Tr, on beş günlük. Devrin en olgun ve ilmî

mecmualarından biriydi. Mezunin-i Mülkiye Cemiyeti'nin neşir organıydı (I. s. 295; II. s. 189; Özege s. 546). Dergi hakkında ve makaleler bibliyografyası için: Ahmet Nezih Galitekin, "Mülkiyye Mecmuası", *Müteferrika*, Sayı 10, Kış 1996, s. 143-185.

246. *Müşavir*:Dava vekillerinden Pandelaki Kozmidi Efendi, İstanbul, Tr, günlük, gerektiğinde sabah ve akşam.

247. *Müş'ir*: Bu mecmua listede bulunmamasına rağmen, çıktığı muhakkak olan mecmualar arasındadır. 7 ekim 1908 tarihli nüshasına göre mesul müdürü Ahmet Suphi, başmuharriri İbnü'l-Lâmi Mahmud Ekrem'dir. Pazar günleri çıkıyordu ve nüshası 16 sayfa idi (R. M. M. XI-1908 s. 565-566).

Kısaltmalar Listesine Ek:

Huyugüzel: Ömer Faruk Huyugüzel, *1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu*, İzmir, 1996, 100 s., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 84.

Serçe: Erkan Serçe, *İzmir'de Kitapçılık*, İzmir, 1996, 231 s., Akademi Kitabevi.

II. Meşrutiyet gazetelerinden, *Şark ve Kürdistan, Kadıköyü, Şuûn-u Hukûkiye, Cidâl, Simsâr, Şems...*

ISSN 1300-7491
TEMMUZ AĞUSTOS 1997

folklor/edebiyat

halkbilim • etnoloji • antropoloji • edebiyat

Nasreddin Hoca Özel Bölümü

Üniversitelerde Lisansüstü Eğitim Düzeyinin Kültüre İlişkin Alanlarda Düşmesi Üzerine
Cahit Külebi'nin Şiirinde Anadolu
Menarş ve Kültür
Popüler Kültür ve Arabesk
Gagauz Ezgileri ve Bazı Tonal Özellikleri
Adana Yöresi Halk Takvimi ve Meteorolojisine Dair
Adana Bölgesinde Halk Defineciliği Uygulamaları
Sarısözen'den Bir Mektup, Bir Öneri
Ankara'da Düğün Okuntusundan Davetiyeye
Dobruca Türklerinin Bilmeceleri
Bulgarların Yaşam ve Kültüründe Türk Atasözünün Yeri
Folklorcunun Kitaplığı

10
650.000.-TL (KDV Dahil)

ARDINDAN

ÖZYAŞAM ÖYKÜSÜ

Sami N.ÖZERDİM

1 Teşrinievvel 1334 (1 Ekim 1918) Perşembe günü Hayrabolu'da doğdum. Küçük adım nüfus cüzdanımda Mehmet olarak yazılıdır (Burada, bir ayraç açayım. Üniversitede okurken, askerlik tecili için yabancı şubeye giderdim. Bir iki ay sonra bir polis görevlisi gelir, beni yeniden şubeye götürürdü. Kayıtlara bakılır, bir anlam çıkarılamazdı. 1958 yılında, Yedek Levazım Teğmeni olarak terhis edildikten on üç yıl sonra, Milli Kütüphane müdür vekili iken, odama bir polis girerek bana bir kağıt uzattı. Bergama Askerlik Şubesi, benim yoklama kaçağı olduğumu, Ankara'da eniştem Rahmi Mağat'ın yanında gizlendiğimi yazıyordu. Bu kağıda göre ben 1336 Bergama doğumlu idim. Polis, "Ben sizi götürmeye utanırım, siz gidin!" dedi. Şubeye gittim. Kayıtlara bakıp öfkelendiler, Bergama'ya sert bir yazı yazdılar. 1981'de nüfus cüzdanları yenilendiğinde, ben yine: 1336, 1 Mayıs, Bergamalı oldum. Yeni kimliği veren nüfus dairesi, bunun böyle olduğunu belirtti. Çaresiz kabul ettik. 1983 Kasımında yaş haddinden emekli oldum. Bir eksiklik nedeniyle yeniden Emekli Sandığı'na başvurduğumda, aylarca sonra, 1920'liyim diyerek emekliliğimi iptal ettiler. On dört aydır aldığım aylıkları, ikramiyeyi geri istediler. Faiziyle. Dahası, ilk taksidi yatırmak zorunda kaldım. Sonra, yönetmelik değişti diye, beni yeniden "açıktan" kaydıyla emekliye ayırdılar. Nüfus Genel Müdürlüğü'ne başvurdum. Olan bitenin nedenini o zaman öğrenebildim. Yunan işgalinde kütükler yakılmış. Demek ki, ailemiz Balkan Savaşı'nda Rumeli'den Türkiye'ye geldiklerinde Bergama'ya yerleştirildikleri için, benim kaydım da, yanlış olarak, Bergama'da, yukarıdaki gibi kalmış).

Babam Ahmet Nabi (Özerdim, 1897-17.12.1958), bugün de Yugoslavya'nın bir Türk kenti olan Ustrumca'da, annem Leyla (Özerdim, 1895-1973) bu kentin Osmaniye köyünde doğmuşlar, 1914 yazı, Türkiye'ye göçmüşler. Ablam, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden emekli Sinoloji Profösörü Muheddere N.Özerdim, Bergama'da (1915 sonu)[1]; küçük kardeşlerim, Hâver (Başkurt, 1922) yine Hayrabolu'da, Aynihayat (Mağat, 1932) Ankara'da doğmuşlardır.

Babamın babası Mutasarrıf (Melâmi), anneminki ise din hocası imiş. Babam kendi kendini yetiştirmiş, okuyan, yazan bir kişiydi.

Okumada bana yol gösterdiği, örneğin elimdeki bir kitabı[1] beğenmeyerek Hüseyin Rahmi (Gürpınar)yi salık verdiği unutulamaz. Arap harfli roman, anı, deneme gibi yazılarını defterlere geçirirdi. Bunları Milli Kütüphane'ye vermiştim. Dil ile uğraşırdı; bu defterleri de Türk Dil Kurumu'na vermiştim. Latin yazısı ile yazdıklarını da ileride bir kütüphaneye vereceğim. 1953'te, aylık, iki yapraklı bir küçük gazete çıkarmıştı: *Devrimci* (Ankara, 6 sayı). 1954'te, yine Ankara'da, küçük bir kitap yayımlamıştı: *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Reji, daha sonra Tekel İdaresinde çalıştı; İzmir'de Başmuhasebeci idi. Ankara'da emekli oldu.

Hayrabolu'dan Yunan işgalinden sonra ayrıldık. Bir süre Lüleburgaz'da kaldık. Orada anaokuluna başladım. Bu okulda ilk kez bir filmi (manzara) gördüm. Yamuk bir deniz... Bir ara İstanbul'a gitmişiz. Hayal meyal anımsıyorum. Sonra Edirne'ye taşındık. İlkokula burada başladım. Üçşerefli Camii'ne bitişik Üçşerefeli Mektebi. Öğretmenim, Kadir Hoca (Abdülkadir Aksu) idi. İki sınıflı bu okul bitince, adını anımsayamadığım beş sınıflı bir okula aktarıldık. Ancak, Samsun'a atanan babam bizi İstanbul'da bıraktı. Cerrahpaşa'da oturduk. Üçüncü sınıfı 44. (Mahmudiye) Okulunda okudum. Babamın amacı, kardeşlerinin bulunduğu İzmir'e taşınmaktı. Bunu başardı da. 1928 yazında İzmir'e ulaştık.

Okul dışı okumalara Edirne'de başlamıştım. İlk romanı 1926'da, ikinci sınıfta iken okudum: Reşat Nuri (Güntekin)nin *Damga*'sı. Çocuk kitapları satın alırdım: *Türk Masalları*. Babamın arkadaşları beni sınarlarmış. Elime beş kuruş tutuşturup şeker almamı öğütlerlerdi. Ben ise masal kitabı alırdım. Yazmaya da orada özenmiştim. Babamın bir arkadaşının evinde, Sedat Simavi'nin çıkardığı *Resimli Gazete*'nin yayınlarından "Büyük Adamlar" dizisinde *Jean-Jacques Rousseau* adlı kitapçığı görmüş, ben de bu üç adı ayrı kişiler olarak bir oyunda (?) kullanmıştım. Bir oyun daha yazmaya girişmiştim; kişileri mahalle çocuklarıydı. Yaşamımda çok türde yazı yazdım, ama bir tek radyo skeçi dışında tiyatroya heves etmedim. Edirne'de Karagöz'e gittiğimizi anımsarım. Belki ondan özendim. Karagöz'ü hala severim. Bir de, babamın kitapları arasında *Resimli Kitap*'ın bir cildi vardı. Çocukluğumda bu cildi yırtmışım, babam da bana darılırmış. Bu ciltte birkaç tane -siyasal diyebileceğim- oyun vardı. Onlardan etkilenmiş olmalıyım.

İzmir'de de okur, yeni çıkan dergileri izlerdim. Sedat Simavi'nin *Arkadaş* adlı dergisinin kapağını gören babam: "Bu, çocuk dergisi değil!" demişti. Çocuk dergileri dışındaki dergilere de kapılırdım. *Çocuk Dünyası* (Ahmet Halit Yaşaroğlu'nun; sonradan Milli Kütüphane'ye verdim) en sevdiğim dergiydi.

İzmir'de Misakı Milli ve Oltu ilkokullarında okudum; Oltu'yu bitirdim. İzmir Erkek Lisesi'nin orta kısmına yazıldım. Sahaflarda, yeni kitap satan dükkanlarda parama göre kitap alırdım. Orta üçüncü sınıfta iken, ablamın lise ikinci sınıfta okuduğu, Ağah Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı*'nı okumuş, az çok aruzu öğrenmiştim. 1933'te ilk manzum yazılarıma başladım. *Türk Çocuğu* adlı bir dergide -o dergiyi öven- bir manzum yazım da Gültekin Özer takma adıyla çıkmıştı. Basılan ilk yazım budur. Lisenin birinci sınıfında, ablamın son sınıfta okuduğu, İsmail Habib Sevük'ün, iki ciltlik, sekiz yüz sayfalık *Edebi Yeniliğimiz* ders kitabını geceleri ben okurdum, babam dinlerdi. O yıl sonunda sınavlara girmedim, sınıfta kaldım. Şunu unutmayayım;

[1] Burhan Cahit Morkaya'nın bir romanı.

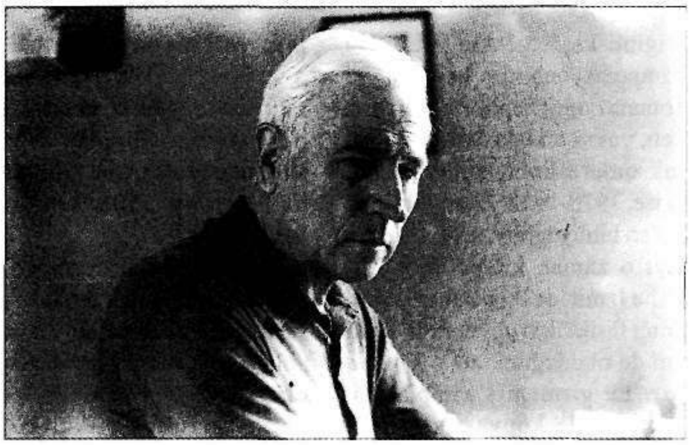

Temmuz 1976'da Sami N. Özerdim, fotoğraf: Eren Özerdim

her yıl, kaldığım yıl bile, karnemde edebiyat, felsefe, tarih-coğrafya, biyoloji, sonra jeoloji, yabancı dil derslerinden aldığım notlar 8-10 arasında idi. Fen dersleri ise, başta matematik, kırık olurdu. Bütünlemeye kalırdım. Oysa, orta üçüncü sınıf sonundaki üç yıllık bakaloryayı vermiş, Haziran'da bitirmiştim. Lisenin ikinci sınıfında, Edebiyat dersine İzmir'in ünlü kişilerinden Esat Çınar gelir, ancak, F.Köprülü'nün *Türk Edebiyatı* kitabından bize özetler yazdırırdı. Oysa, ben, daha orta üçüncü sınıfta iken, ödev olarak Şair Nedim'i almış, bir ders saati onu anlatmış, şiirlerini okumuş, çevirmiştim. Bir arkadaşım da (Muhtar Turhan) Nazım Hikmet'i anlatıp şiirlerini okumuştu (1933/34 ders yılı.)

İzmir gazetelerinin edebiyat sayfalarında şiir ve yazılarımız yayımlanırdı (*Anadolu*, *Halkın Sesi*, *Akın*, *İzmir (Ticaret) Postası* vb.) Nihat Kürşat okul arkadaşımdı. Onunla *Yeni Asır*'dan bir sayfa sağlamıştık. Adını ağabeyi Dr. Ali Kürşat koymuştu: Eğe Kopuzu. Dört hafta sonra bizi bıraktılar. Baş yazarı Şevket Bilgin, düzeltmeler için gittiğim bir akşam benim kırık dökük yazılarımı beğendiğini söylemişti. Liseden: Samim Kocagöz, Nahit Ulvi Akgün, Besim Akımsar, Nihat Kürşat ve başkaları yazar arkadaşlarımızdı. Sonradan ad yapmışken şiiri bıraktığı anlaşılan Mehmet Serpin'i de unutmayalım.

İzmir Lisesi'nde son sınıfa dek okudum. Babam, bu kez İstanbul'a atandı. Amacı, ablamın üniversitede okuduğu Ankara'ya ulaşmaktı. İstanbul'a 1937 yazında gittim; çünkü okulun askerlik kampı vardı. Babamın yakını (kardeş çocukları idiler) M.Zekeriya Sertel'in kardeşi Yusuf Kenan Sertel'in, Ankara Caddesi ile Babıali Yokuşun kesiştiği yerde Yeni Kitapçı adlı kitap ve yayınevi vardı. Günlerimi orada geçirmeye başladım. Kimi sabahlar dükkanı ben açardım. Orada hem okur hem yardım ederdim. Pek çok kimse ile tanıştım. Nazım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek bile gelirlerdi. Orada tanıştığım Murat Uraz beni İstanbul Erkek Lisesi'ne yazdırdı. Vefa Lisesi evimize yakındı. Yer yok diye beni okula almadılar. M.Uraz orada öğretmendi, ama gerçekten yer yokmuş. İstanbul Erkek Lisesi'nde edebiyat öğretmenimiz Agah Sırrı Levend idi. Benim

edebiyat sevdiğimi keşfetti. Ara sıra öteki öğrencilere kompozisyonlarımı beğendiğini söylerdi. Yıl sonuna doğru hepimize -serbest-ödev verdi. Ben, yakın arkadaşlarıma evden kitap taşıyarak onlara konu buluyordum. Seçtiğim konu ise, 1928-1938 yılları arasında çıkmış şiir kitapları bibliyografyası idi. *Türkiye Bibliyografyası* o zaman kitapçılarda dağıtılırdı; ben daha İzmir'de iken babam, Yeni Kitapçı'dan aldığı fasikülleri gönderirdi. Hem bunlardan, hem de okuduğum, ama *Türkiye Bibliyografyası*'na girmemiş kitaplardan yararlanmıştım. Bende kopyası kalmadı. Yalnız bir özeti Agah Sırrı Levend'in başkanı bulunduğu Eminönü Halkevi'nin dergisi *Yenitürk*'ün 66. sayısında (Haziran 1938) çıktı.

Bibliyografyacılığımdan önce kütüphaneciliğim başlamıştır. İzmir'de 1932'de, o güne dek okuduğum kitapların bir dizelgesini yapmaya giriştim. Aklımda kalanlara, kitap aralarındaki çıkmış-çıkacak kitaplar dizelgelerinden yararlanarak eklemeler yaptım. Sonra, okuduklarımın künyelerini defterlere yazmaya başladım. 1945'te, askerde iken, okuduklarımın özetlerini, içeriklerini yazmaya koyuldum. Daha sonra okuduklarımı az çok belli boyda kağıtlara geçirmeye başladım; eskilerin de, abece sırasında fişlerini hazırlardım. 1946'dan beri, okuduklarımın yazıldığı kağıtları, yazara göre alfabe sırasına koyuyor, yıl sonunda bunları bir zarfa yerleştiriyorum. Üzerlerine de o yıl kaç kitap okuduğumu belirten sayılar koyuyorum. Amerika'da iken gözlerimi baktırdığım hekim, sağ gözümle okuduğumu, sol gözümle uzağı gördüğümü bulmuştu. 1987'de okuyan gözümün dejenerasyona uğradığını bir Türk hekimi belirtti. Sağ gözümle okuyabilmem için verdiği gözlükle 35 sm.'den okuyacaktım. Ya küçük puntolar? Çünkü, verdiği gözlük 10 puntoyu okutabiliyordu. Daha ince puntolar için bir metreden bakmalıydım, o da olanaksızdı. 1987'den beri kitap okuyamıyorum, tek tük köşe yazısı, makale okumaya çalışıyorum. (Bugüne değin okuduklarım, işlerinde gereksizler, tefrikatlar, ayrıbasımlar da bulunan 5500 kitaptır. Geçenlerde hesapladım.)

Liseyi, 72 kişi arasından geçen 27 kişiyle bitirdim. Olgunluk sınavlarını da verip İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'ne yazıldım. Babam ise, ablam gibi benim de Ankara'ya gitmemde direndi. 1938 Ekiminde Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türkoloji bölümüne yazıldım. Ne var ki, ilk günlerde beklediğim edebiyat hocası görünmüyordu. Edebiyat bölümü diye girdiğim bölüm beni sarmadı; ilişiğimi kesip İstanbul'a döndümse de babam kararında direndi. Döndüm. Konuma yakın olsun diye Hungaroloji bölümüne girdim. Profesörü Dr.Laszlo Rasonyi idi.

Yardımcı ders olarak, Profesör'ün isteği üzerine Abdülkadir İnan'ın Türk Lehçeleri, Latince (önce: Faruk Perek, sonra Samim Sinanoğlu, tarih ve edebiyata Prof.Dr.Rehde); İngilizce aldım. İngilizce öğretmenlerimin ikisi de kırka varmadan kanserden ölen Saffet Dengi (Korkut) ile Orhan Burian'dı. Burian'ın yayımladığı *Yücel* dergisinde kırık dökük Macarcadan çeviriler veriyor, üstelik telif ücreti alıyordum (5 lira); Burian, bunları özür dileyerek (az diye) veriyordu. Türk Lehçeleri ile İngilizceyi dördüncü sömestr sonunda, bir yıl geç girdiğim Latinceyi ise altıncı sömestr sonunda bitirdim. İlk hocası Fazıl Nazmi Örkün'ü beğenmemiştim.)

Profesör Rasonyi bizi 1939 yazında, burs bularak Macaristan'a yolladı. Biz, Şerif Baştav'la gittik. Vapurla Varna, tirenle Rusçuk, Tuna vapuru ile Budapeşte. Oradan, yaz üniversitesine Debrecen kentine tirenle. Orada on sekiz gün geçirdik, Macar arkadaşlar

bulduk. Üniversitede dil derslerine, konferanslara katıldık. Sonra Budapeşte'ye dönerek orada gezdik; Rötvös Kollegium'da kaldık. İkinci Dünya Savaşı biz orada iken başladı. Eylül'de tirenle Türkiye'ye döndük.

İkinci yılda edebiyat doçenti olarak Abdulkadir Gölpınarlı geldi. Derslerine gönüllü girdim, ahbap olduk. Evimizin karşısında bir evde pansiyon olarak kalıyordu. Lokantalarda yiyip içerken de ondan bir şeyler öğreniyorduk. Bu arada Doç.Suut Kemal Yetkin'in büyük estetik derslerine, seminerlere, doktora savunmalarına, konferanslara, Halkevi konferanslarına devam ediyor, cumartesileri de ablamla konservatuvar konserlerine gidiyorduk. Benim için bu yıllar "bal yılları" idi. Fransızca, Almanca, dahası Doç.Dr.Akdes Nimet Kurat'ın isteğiyle -dersi veren o idi- Rusçaya da giriyordum. Bunlardan sadece genel bilgiler kaldı; yazarlıkta ve kütüphanecilikte yararlandım.

Son sınıfta tezime başladım. Macar şairi İmre Madach'ın *İnsanın Tragesyası* adlı manzum oyununu tanıtan kırk sayfayı aşkın bir bitirme tezi hazırladım. Prof.Rasonyi bunu kabul ettiğini Fakülte'ye bildirdi. Bana da, sınavdan iki ay önce, artık Fakülteyi bitirmiş sayılacağımı, sınavın bir formalite olduğunu söyledi. Sanırım 22 Haziran 1942'de sınavı verdim. Derecem pekiyi idi; ama, yıllarca sonra, diplomamın yanlış düzenlendiğini gördüm, Fakülte'ye başvurdum. Orta imiş, düzeltip pekiyi yaptılar. Prof.Rasonyi, Dekanlığa yazısında benim Budapeşte'de doktora yapmam için gönderilmemi, ancak savaş nedeniyle, olanak yoksa, Fakülte'de ilmi yardımcı (asistan) olarak bırakılmamı istedi. Kendisi Ord.Prof. olarak Kolozsvar'a (Kluj) gitti. Ben atanmamı beklerken, öğretmenlik için kur'a çekmek üzere Fakülte'ye çağrıldım. Bu haber üzerine Dekan Prof.Dr.Şevket Aziz Kansu'ya gittim, tartıştık, bana, Anadolu'ya git, çalış diye öğüt vermeye kalkıştı. Ablama ise, Kars Üniversite Haftası'na giderken, benim kağıdımı çekmecesinde unuttuğunu söylemiş. Oysa, müdür (sekreter) Zeki Arıman kağıdımı hazırlamış, imza için kendisine vermişti. Ablamla bakan Hasan Ali Yücel'e gittik. Odasında, başta İ.Ü.Rektörü Cemil Bilsel olmak üzere dokuz kişi vardı. Ablamın sorunu anlatması üzerine Dekan'a telefon açtı. Dekan: "Asistanlığa liyakati yoktur" demiş. Ablam, çıkıştı. Bakan bizi dışarıya çağırdı. (Yücel, sonraları ablama Çin şiirleri kitabını ısmarladı; Milli Kütüphane'de ahbap olduk. Onun bir suçu yoktu. Ş.A.Kansu ise çok sonraları, Türk Tarih Kurumu başkanı olarak bana iltifatta bulundu. İkisine de konuyu açmadım.)

Erzurum Lisesi'ne atandım. Türkçe öğretmeni olarak Müdür Reşat Özbayoğlu, ilk sınıflara İngilizce dersi vermemi de istedi. İldeki Genel Müfettişlik Kültür Müşaviri olan Murat Uraz Halkevinde de İngilizce ders verdirtti. Madach'ın yapıtı üzerine bir de konferans verdim. Lisede çok sevildim. Yatakhanede genç öğretmenlerle kalıyor, yemeği de orada yiyorduk. Edebiyat öğretmeni Sıtkı Dursunoğlu yorulduğunda beni lise sınıflarına yolluyordu. Hem ben tatmin oluyor, hem öğrenciler memnun kalıyordu. Bir zaman geldi ki başka öğretmenler de beni boş derslerine gönderdiler. Eylül 1942 başında gittiğim Erzurum'dan Nisan 1943 sonunda ayrıldım. Tirene hemen bütün okul gelmişti. Vagondaki tüccar, yolcu: "Bu çocuklara ne yaptın Hoca?" diye sormuştu. Okulda dayak çoktu; ben ise fiske vuramazdım. Çocuklarla arkadaştım.

Mayıs 1943 başında Yedeksubay Okulu'na girdim. Topçu sınıfına aldılar. Sonra, gözlerimin muayenesinde Levazıma ayırdılar. Bu kısımda, Behçet Necatigil ile tanıştım. Yedeksubay Okulu'nda bol bol gazel yazdım,

Necatigil de ilgilendi bunlarla. Okul, Ekim 1943 sonunda bitti. Sarayköy'ü çektim. İstanbul'a uğradım; İzmir yoluyla Sarayköy'e vardım. Orada yedeksubay arkadaşlarla ev tuttuk. İçlerinde Tahir Alangu da vardı. İyi vakit geçirdik. Alayın dağıldığı yaz ortasında Babadağ'a da birlikte çıktık; bizi konuk ettiler. O arada, bilmezlikten birer yere dağıldık, ben İzmir'e gittim. Bu yanlışımızdan bizi Denizli'de altı gün hapsettiler. Daha sonra, İzmir, İstanbul yoluyla Çanakkale'ye geçtik. Alangu Ezine'ye ayrıldı. Ben, karşıya geçerek yeni yerim Alçıtepe köyüne (Kirte) ulaştım. Burada çok daha rahat ettim. Romanya göçmenlerinin köyü idi. Komutan Albay İsmail Hakkı Tolunay çok iyi bir insandı. Bana "edebiyatçı" derdi. Her bayram ve toplantılarda, bütün subayların adlarını kapsayan kasideler yazar, mahfelde okurdum. Mayıs 1945'te izin aldım. İstanbul, Ankara, dönüş... Oysa, ne bilirdim, savaşın sonu yakınlaşmıştı. (Çanakkale'ye kayıkla geçerken az daha batıyorduk. Başımızdan bu da geçti). Ekim 1945'te terhis oldum. Babamlar artık Ankara'ya taşınmışlardı. İstanbul'dan Ankara'ya geçtim. Alayda iken, şimdi tıp Profesörü olan, İzmir Lisesinden göz aşinası Dr.Alaattin Akçasu benim odamda kalmıştı. Onunla mizahi gazete çıkarmış, bayram gecelerinden birinde okumuş, Albayı üzmüştük. Gazetenin adını Yahya Vardar koymuştu: *Kavanoz*. Alaattin bana, ablasının arkadaşı olan bugünkü eşimi salık vermişti. Perihan, ağabeyisi İbrahim Evren'le vapurla geçerken Çanakkale'ye inmiş, gece onları vapurda ziyaret etmiştik. Sonradan (1946 ortasında) Aydın'da evlendik. (Oğlum Eren Özerdim 1947'de, kızım Ezgi Eker 1954'de doğdu. İlkinin kızı, ikincisinin oğlu var: Arın, Şafak.)

Ankara'da ilk işim iş aramak oldu. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr.Hamit Koşay beni Etnoğrafya Müzesi'ne gönderdi. Müdürü Prof.Remzi Oğuz Arık'tı. Ancak, terfi ve emeklilik hakkı olmayan 2919 sayılı yasaya göre Müze'ye asistan alındım. Bu 2919 bağımlılığı Milli Kütüphane'ye girdiğim yıla, belki biraz daha ileriye dek başımda kaldı. Müze'de birtakım işlerle, bu arada, Müze'ye bağlı türbeleri temizletmekle oyalanıyor bu arada Macarca'dan bir takım yazılar okuyor, çeviriyordum. Bu yazılardan biri Macaristan'da İsmaililer konulu idi. Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten*'ine verdim. Çıkmıyordu. Uluğ İğdemir'e anımsattım. Aradı taradı, bulamadı. Sonradan öğrendim ki bunu aşırmışlar, Prof.Tayyip Okiç'in anlattığına göre pek çok kişi yararlanmış. Kendisi, bir yazısında (*İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde çıktı), sık sık dipnotlarda bu çeviriyi "yazma" diye anmış, adımı vermişti.

Terfi zamanım geldiğinde, yöntem üzerine, ben de bir yazı hazırladım. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Enstitüsü'ne Prof.Dr. Tibor Halasi Kun getirilmişti. Ona başvurarak doktoraya dışarıdan başladım. Macar romancısı Mor Jokal'nin Türklerle ilgili bütün roman, öykü vb.lerini okuyarak gerekenleri saptadım. Ancak, bir süre sonra bana Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bir haber ya da yazı geldi; devlet memurları doktora yapamazlardı. Topladığım malzemeden, altmış sayfalık bir taslak çıkardım. Müze'ye verdim. Ne var ki, 2919 bunu da kabul etmiyordu. Bir kopyası bendedir.

Birtakım dergilere, C.H.P.'nin çıkardığı *Bayrak*'a, Nihat Subaşı'nın çalıştığı *Ankara-Akşam Haberleri*'ne yazı, çeviri öykü yazıyordum.

Amcamın oğlu (tarih öğretmeni, sonra İzmir'de üniversitede devrim tarih okutan) Kemal Özerdim beni Adnan Ötüken'e salık vermişti. Müze'ye bağlı kalarak (aylığı bir süre

daha oradan aldım) Milli Kütüphane'ye geçtim. A.Ötüken bana, hangi bölümü istediğimi sordu. Sürcli yayınları istiyordum. Boş bir salonda işe başladım. Evden dergi getirip raflara koyuyordum. Bu ara dergilere mektup yazarak koleksiyon istiyordum. Geliyordu da. A.Ötüken bu mektupları çok beğeniyordu. Bu arada, Arap yazısı kitapları da fişliyordum. Yasa çıktı, 2919'dan kurtuldum. Uzman oldum. Bölümün başına geçtim. Çok değerli bir kimse olan Perran Eralp (Özben)'ı yanıma aldım. (1926-1986) Ressam Münip Özben'le evlenmişti). 1954'te Başuzman oldum, bölümün başına P.Eralp'i getirdik.

A.Ötüken D.P.'ye yakındı; Tevfik İleri Üniversite yıllarından arkadaşıydı. 1950, 1954, 1957 seçimlerinde aday olmak istedi, olamadı, beni de hep müdür yapmak istiyordu. Bir ara Güzel Sanatlar, bir süre sonra Yüksek Öğretim genel müdürlüklerine vekalet etti; bir zaman da dünyayı dolaştı; hep ben Kütüphane'ye bakıyordum. Bana ikinci müdür der ve başkalarına da öyle tanıtırdı. Kütüphane'den usanmış bir hali vardı. Almanya'ya öğrenci müfettişi olarak gitmek istiyordu. Bunu sonradan başardı.

Amerika'da, California'daki Stanford Üniversitesi'ne bağlı, Hovver Institution and Library'deki Türkçe kitaplar için bir uzman istenmiş; beni düşünmüşler. Özellikle, bizim kütüphanede de çalışmış olan İkbal Argon ön ayak olmuş. 1954 Aralık ayında önce İstanbul'a, oradan Barletta vapuru ile Brindizi'ye, tirenle Napoli'ye gittim. Birkaç gün bekledim. İndependence adlı Amerikan transatlantiği ile yola çıktım. Altı günlük yol, Okyanusta dalgaya tutulduğumuz için, yedi gün sürdü. İkinci mevki kamarada, gemileri ya da gemisi olan bir Yunanlı ile birlikteydik. Günlerce yattım, bana baktı, yiyecek ve ilaç getirtti. Sonunda New York'a vardık. Orada, Columbia Üniversitesi'nde ders veren Prof.Halasi'yi buldum. Birkaç gün New York'ta dolaştık. Sonra, Grey Hound otobüsleriyle yola çıktım. Yolculuk üç gün sürdü. Bir gece Salt Lake Citiy'de kaldım. Ancak, sadece gece... Ertesi gün yola çıktım. Aralık 1954'ün son haftasında, Stanford'un bulunduğu Palo Alto kentine vardım.

Çalışacağım Kütüphane'yi eski cumhurbaşkanlarından Herbert Hoover kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda Belçika'da yardım komisyonu başkanı iken, savaş belgelerinin ancak savaş içinde derlenebileceği kanısı ile malzeme toplamaya başlamış, bunları, vaktiyle bitirdiği Stanford Üniversitesi'ne vermişti. Sonra 15 katlı kulebina yapılmıştı. Bana bir oda verdiler: kitaplarımız on üçüncü kattaydı. Bana hiçbir şey öğretmediler, istediğim sistemi kullanabileceğimi belirtmekle yetindiler. Günlerce düşündükten sonra, onların kullandığı Library of Congress sınıflandırma sisteminde karar kıldım. Ne bu sistemi ne de Dewey sistemini hiç kullanmış değildim. Kütüphanedeki L.C. sınıflandırma ciltlerinde, Türkiye sınıflandırma sayıları (DR 591-600), kurşun kalemiyle eklenmiş Abdülhamit II.'de kalmıştı. Yeniden ele aldım; o tarihten Kore Savaşı'na değin bir tarih şeması yaparak sayılandırdım, başka maddelere de ekler yaptım, bunu kabul ettiler. Bu arada, konu başlıkları da yapıyorduk. Benim önerim üzerine -vaktiyle, bana bu olanağı bildirmişlerdi- Ankara'dan, Milli Kütüphane'den Semahat Turan'ı getirttik, kızı ile geldi. Bir İran Azerbaycanlı kadın da verdiler (Sekine Biriciyan) bir de, Honduraslı zenci sekreter kız eklendi. Hem öğrenerek, hem uygulayarak işimizi yürüttük. Kütüphanede anlayış gördük. Dişlerimi onartmak için izin istediğimde, izin almama gerek olmadığını,

istediğim zaman gidebileceğimi söylediler. Bir kez, Mithat Cemal'in *Mehmet Akif* kitabının üstünde soyası olmaması nedeniyle, L.C. kataloğunda soyadı diye Cemal'i göstererek benim eklediğim Kuntay'ı sordular. Soyadı sorununu açıkladım. Bir daha sormadılar. Ayrılmadan önce, işleri bitirebilmek için akşamları iki saat fazla çalışmayı önerdim; para veremeyeceklerini bildirdiler. Para istemediğimi, burada kendi ülkemde de çalıştığımı söyledim; sonunda kabul ettiler.

Gece İngilizce derslerine gidiyordum. Öğretmen Wade M.Robinson benden iki yaş küçüktü. Onunla arkadaş olduk. Yaz tatilinde beni dağlara götürdü, bir arkadaşı ile birlikteydik. Son yaz ise beni kendisi yalnız olarak gezdirmişti.

Haziran sonunda, on sekiz aylık sürem bitiyordu; yol paramı, aylığımı Ford vakfının bağışından veriyorlardı. Haziran sonunda yine yola çıktım. Kütüphanecinin sekreteri Janet Rust bana bir plan çizmişti. Bunu tümüyle uygulayamadım. Tedirgin bir insan olarak her yere sokulamıyordum. Palo Alto'da iken tanıştığım, bugüne değin bana sürekli yılbaşı kutlaması gönderen, yeniden ülkesi Almanya'ya dönmüş bulunan Edvin Hartman (bir ara Ankara'ya da gelmişti) ile bir arkadaşı, bizi (Semahat H., kızı) bir ulusal parka götürmüştü. Janet, beni Yosemity Park'ta geçecek yolda yola çıkarmıştı. New York'ta bir otelde vapur bekledim. Bu kez Andrea Doria adlı İtalyan transatlantiğinde üçüncü mevkie bilet almıştım. Vapur beni yeniden Napoli'ye bıraktıktan sonra, dönüşte battı. Burada dokuz gün vapur bekledim. Yaşlı dostum Saffet Urfi Betin ve kızı ile Napoli'de buluştuk. Beni İstanbul'a Abbasia adlı bir vapur bıraktı. Vapurda birkaç Ermeni vardı; bana çok itibar ettiler.

Ankara'ya Milli Kütüphane'ye döndüm. Temmuz 1956 günleri idi. Yeni bir yasa ile Milli Kütüphane'nin kadrosu genişlemişti. A.Ötüken, Almanya tutkusunda idi. Ancak, Adnan Menderes, gereken izni bir türlü imzalamıyordu. Ben de, müdür olmamakta direniyor, Abdülkadir Salgır'ı (Kütüphane'de çalışıyordu. 1923-1988), öne sürüyordum. Salgır, disiplinli bir kişi idi. A.Ötüken, onun arkadaşları kıracağını ileri sürüyordu. (Sonradan, müdürlüğüm sırasında arkadaşlara "haşin" davranmakla ben suçlanmıştım bu kez...) Sonunda, eve gelip Perihan'ın yardımını istedi; eşim benim işlerime karışmadığını söyledi. Artık ben de utanmaya başlamıştım. Kabul ettim. Aylığım bir derece daha yükselinceye değin vekaletle müdürlük yapacaktım. Öyle oldu, ama aylığım 70'e yükseldiği halde müdürlüğüm gelmiyordu. İki kez istifa ettim. Sonunda, sert olmayan bir yazı ile 1957'de başladığım göreve, 1959'da son verildi, Başuzmanlıkta kalmam öngörüldü. Yerime Dr.Müjgan Cunbur getirildi.

Herhangi bir nedenle öğretmenlik yapamayacak kimseleri kütüphanelere verilirdi. Polis Enstitüsü'nde öğretmenlik yapması sakınca görülen, bilgili ama aşırı şoven biri de - Tevfik İleri'nin de arkadaşı idi- Milli Kütüphane'ye gelmişti. Bir ara, *Yeni Yayınlar* dergisini yayımlayan, Eski Harfli Türkçe Kitaplar Bölümü şefi Muharrem Mercanlığil'den ucuz kitaplar alıyorduk. Beni amaçlayarak, bu kişi Bakanlığa şikayette bulunmuş. Tahkikat sonunda beni değil, Muharrem'i harcadılar, ortaokul öğretmenliğine yolladılar. Bölümün şefliğini yukarıda sözü geçen kişiye önerdim ; " Ben bu devlete çalışmam!" dedi, Oysa, herkes tek başına giderken, onu Londra'ya eşi ve çocuğu ile göndermişlerdi. Benim adım, üst katta, kontrpakla çevirerek oda haline getirdiğim sahanlıkta oturduğum için "yukarıdaki

komünist" olmuştu. Kemalist olduğumu bilirdi, ama komünist demesi gerekiyordu. Oysa, eski Mit (Mah)' ten gelen görevliler, beni su katılmamış bir Atatürkçü olarak tanıdıklarını söylemişler; bir ara, beni de bu örgüte almak istemişler, bir soru kağıdı doldurtmuşlardı. Bereket versin, bir daha önermelidirler.

Müdür vekilliğimde, beni müdür yapmamak için uğraştıkları apaçıktı. Ama, sözünü ettiğim kişeden başka kimler vardı, bilmiyorum. A. Ötüken'i de etkiledikleri anlaşılıyordu. Nitekim, artık beni karşısına almıştı. Sonraları, Ankara'ya geldiğinde, daha önce yazdığı bir mektupta çok sert davranmıştı. Ben, arkadaşlara " haşin" davranıyormuşum. Daha neler neler varmış, gibi garip suçlamalar. Geceleri çalışan yaşlı bir kadın, bir gece kütüphane'yi, o sokakta oturan, kütüphane dışından birine bırakarak çekip gitmişti. Gece bana telefon ettiler. Anafartalar'dan Yenişehir'e gelmiş, ertesi gün de çok sert bir yazı yazıp büyük masada herkesin okuması için bırakmıştım. Ne bu kadının, ne de ara sıra yazı ile uyardığım memurların hiçbirinin siciline olumsuz bir şey yazmamış, kendilerine gönderdiğim yazıları da resmi dosyalara koymamış, evdeki arşivime almıştım. Beni müdürlükten almalarından sonra, kimi arkadaşlar, sözü geçen kişiye, bunu niçin yaptığını sorduklarında: — Çocuğum var, ben yapmadım ! demiş. Çocuğu aniden öldüğünde bir ağıt yazısı yazmıştım.

Kütüphaneler Müdürü Aziz Berker, bir gün telefon edip, müdürlüğümü sormak üzere araya girmesi için izin istemişti. Bir şey çıkmadı. Bakanlığa pek gitmezdim, kimseyi tanımıyordum. A.Ötüken'in sonradan anlattığına göre, bir ilgili (kimdi, bilmiyorum) benim mucibimi hazırlamış, Bakana sunduğunda Celal Yardımcı Kağıdı adamın suratına atmış. Tevfik İleri ile bir ilgimiz vardı. A. Ötüken Almanya'ya gitmek için ayrılmak istediğinde ben, A. Salgır, daha iki kişi evine giderek Ötüken'i Kütüphane'den ayırmaması dileğinde bulunduk. İleri benim için:— Çalışma hayatımda tanıdığım en dürüst insan ! demiş. Bunu Dr. Müjgan Cunbur anlatmıştı.

Milli Kütüphane'ye girdiğimde Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği adı ile kurulmuş olan derneğe de üye oldum. Müdür vekilliğim sırasında, yöntem gereği bu Derneğin genel yazmanı da oldum. Yine A.Ötüken'in kurdurduğu Türk Kütüphaneciler Derneğinin kurucu üyesi, daha sonra genel sekreteri oldum. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*'ni de A. Ötüken başlatmıştı. Önce öğrencilere de açık olan Kütüphane'de kalabalık ve kitaplardan resim kesme gibi olaylardan sonra A. Ötüken iki çocuk kütüphanesi ile iki halk kitaplığı da kurmuştu. Kütüphane'ye- Yirmi Yedi Mayıs'tan sonra-döndüğünde, bana, birlikte çalışmamızı önermişti. " Sizinle Çalışırım, ama, buradaki arkadaşlarınızla değil!" demiştim.

Müdürlükte iken, bütün bölümlerin yönetmeliklerini hazırlatmış, çoğaltmıştım. Bunlar benim arşivimde duruyor. Bir de, okuyuculara dağıttığımız, *Milli Kütüphane Kılavuzu* adlı bir kitapçık yazıp bastırmıştım. Daha önce Periyodikler Bölümü'nde teksirle çıkarmaya başladığımız bültenden başka, bütün bölümlere bülten hazırlatmış, bunları *Milli Kütüphane Bülteni*'ne ekleyip dağıtmaya girişmiştik. Bir de, yazarları tanımak, karıştırmamak için bir Biyografya Bölümü kurmuştum. A. Ötüken, geldiğinde bunun adını bölümden servise dönüştürdü. Ayrımı ne idi ki? Fazla kitaplarda bir biyografya kitaplığı, bir de kupür dermesi oluşturmuştum. Yıllarca sonra, bir gün, Dr. Müjgan Cunbur, beni Bahçelievler son duraktaki Milli Kütüphane'ye

çağırmış, vaktiyle kurduğum bölüm ile ilgilenmemiş rica etmişti. Gittim, ama, bu bölüme bakan bayan görevli sadece konuştu. Bir iş yapamayacağımı anladım, bu iş de böylece kaldı. Milli Kütüphane'de bir de kupür dermesi kurmuştum: Kütüphane ve kitap, Atatürk ve devrim konulu. İstanbul'da, sonradan T. Dil Kurumu ve T. Tarih Kurumu'nu da abone yaptığım, sahibi A(rtin) Masacı adlı bir Ermeni olan İnterpres adlı kuruluşa da abone olmuştuk. Ama, bizden sonra durmuş. A. Masacı ile mektuplaşırdık. Dahası, benim için çıkan öteberiyi, yazılarımı da- hediye olarak- gönderirdi. Bölümün başına, Nebahat adlı , şimdi Necdet OK'un (Kütüphaneci) eşini getirmiştim. Yüksek öğrenimini enstitünün yüksek bölümünde yapmış idi. Bu nedenle, bir şey daha ekleyeyim. Derleme Bölümü şefliğine de Kız enstitüsünü bitirmiş Güzin adlı bir genç kızı uygun bulmuştum.

İkisi de çok iyi çalışıyorlardı. Bu arada, Kütüphanecilik Bölümü (Dil ve Tarih-Çoğrafya Fakültesi) nü ilk bitirenlerden, bir kız iki kişi Kütüphane'de görev almak istediler. Koşulları vardı: öğretmenlik de almak. Oysa, Kütüphane'nin görevlileri çoğunluk yüksek öğrenim görmüşlerdi. Başta ben olmak üzere hepimiz öğretmenlik de alırsak Kütüphane boşalırdı. Bunu anlattım ve liseyi bitirenlerle bu Kütüphane'yi yönetirim, dedim. Gittiler.

A. Ötüken, bana 1950 sonunda Ankara Radyosu Kitap saatini devretmişti. Amerika'da bulunduğum birbuçuk yılda bu görevi Muharrem Mercanlıgil yapmıştı. 27 Mayıs' tan sonra Haziran 1961'e değin sürdürdüm. Ancak, Radyo'nun asker müdürü işime son verdi. Bana gelen bütün kitapları da geri istedi. Bunların çoğu bana imzalıydı. " Radyoevinde bir kitaplık kurarsanız size pek çok kitap veririm" diye yazdım. Yanıt gelmedi. Üstelik bu işi idare müdürüne vereceğini, ona gidip öğretmemi de istedi.

A. Ötüken'e döneyim. Almanya öğrenci müfettişliği sırasında hakkında birçok şikayetler olmuştu. Aleyhinde 38 yazı yazılmış. Bana, bunları benim yazdığımı söylemişti. Oysa, bir arkadaşımın bir sayı çıkardığı, dağıtamadığı, *Kapı* adlı bir dergideki açık mektubum dışında bir şey yazmamıştım. Dahası, sonraları yayımlanan *Milliyet: Ansiklepedik Sözlük*'te onun yaşamöyküsünü ben yazmıştım. Bu yayında yerli yabancı siyasal kişileri benim yazmam istenmişti. Yazılacakları ben seçer bildirirdim. Araya iki üç kişi sokuşturmuştum: A.Ötüken, Halil Nimetullah Öztürk, Hakkı Kılıçoğlu...gibi. A. Ötüken'in ölümü üzerine *Varlık*'ta onun için bir yazı yayımlamıştım. Milli Kütüphane'yi kurmuş bir adama-aramızda neler geçmiş olursa olsun- saygı duyacaktım elbette. Çekinmeden: " Onun yaptığı işi benim kadar iyi anlayan yoktur!" cimlesini de *Varlık*'taki yazıma eklemiştim. BYYO' daki derslerim de de adını anar, ders teksirlerimde de unutmazdım. Milli Kütüphane'de çalışmayıp da ortalığı karıştırdığı söylenen kişi yakın arkadaşıydı. Öyle olduğu halde, bir gün bana: "O, Kütüphane'yi sevmez!" demişti. Kimseye kin beslemedim. Birini rahmetle, ötekini ise üzülerek anarım. Erken öldüler.

Türkiye Bibliyografyası 1954'ten başlayarak Milli Kütüphane'ye geçmişti. 1955'te yayımlanmaya başlamıştı. Müdür vekilliğim sırasında, daha önce hazırlandığı bilinen 1954 cildinin müsveddelerini ele aldım. Yetersizdi. Bir grup hazırlamıştı; kim olduklarını bilmiyorum. Onu da bastırarak arayı kapattım.

Milli Eğitim Bakınlığından ara sıra kitap istenirdi. Bir *Aylık Ansiklopedi* cildi aylarca Özel Kalem'de kaldı; sonra yok oldu; bereket versin ki fazla bir cilt idi. Celal Yardımcı

zamanında Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı'nın bütün kitaplarını istemişlerdi. Uzun süre geri gelmeyince, Bakanlığa bir yazı yazıp istemedim. Geldi, ama bir eksiğiyle... Üstelik, bir akşam vakti, Özel Kalem'den telefon edip, Bakanın beni ayıpladığını söylediler. — Öyle ise, beni müdürlükten alsın ! deyip kestim.

Adını şimdi anımsayamadığım bir sanat tarihi dizisi vardı. Olağanüstü güzellikte bir baskı içinde sunulan bu 15-20 ciltlik sanat tarihinin yayıncısı olan kuruluş İkinci Dünya Savaşı'nda yok olmuştu. İlk zamanlar Kütüphane salonunda bulunan dermenin içinde, kartona iliştirilmiş röprodüksiyonlar koparılmaya başlanmıştı. Kaldırdık. *Sobeto* adlı bir tıp atlasından sekiz- on takım almıştık. Tıp öğrencilerine kolaylık olsun diye... Bir açıkgöz, her birinden ayrı bir forma koparak hepsini tahrip etmişti. Başbakanlıktan gönderilen bir kadın görevli, Menderes'in görmek istediği gazetelerdeki yazıları, ciltlerden kesmeye yeltenmiş; buna Muharrem Mercanlıgil engel olmuş; o zaman sanırım fotokopi yoktu; fotoğraflarını çektirip göndermiş.

Burada, *Türkiye Bibliyografyası*'na giren Latin yazılı kitapların bir kataloğunun Milli Kütüphane'de bulunmadığını, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde bulunan fişleri getirterek yeniden yazdırdığımı anımsatayım.

Müdürlüğüm onaylanmayınca o zaman Dç. olan Muammer Aksoy, bana geldiğinde, benim siyasal görüşüm olduğunu, müdür olmam gerektiğini söylemişti. Siyasa ile ilgili değildim; düşünce tarzımı anlatmak istemişti. Refik Ahmet Sevengil ise: "Ben ara sıra sövengil'im de. Sizi müdür yapmayanlar eş...oğlu eş....tir" demişti.

1952'de, Atatürk büstlerine saldırılar başlayınca, Rıza Serhatoğlu adlarında bir genç adamın girişimiyle Türk Devrim Ocakları kurulmasına çalışıyordu. Bizleri de çağırdılar. Önce kahvelerde, sonra evlerde toplandık. N. Ateş, Ord. Prof. Y.Hikmet Bayur, Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig, Nurettin Artam ve başkaları da içimizdeydi. Sonunda kuruldu. Uzun zaman da çalıştı. Ancak, bir zaman sonra Ankara'daki genel merkez İstanbul'a taşındı. Şimdi yaşıyor mu bilmiyorum. Ben genel sekreterlik, ablam ikinci başkanlıkta bulundu. Yekta Güngör Özden de o günlerde öğrenci olarak aramıza geldi. 27 Mayıs'tan sonra Özden ile küçük kardeşimin eşi Avukat Rahmi Magat, *Devrimci* gazetesini bir süre daha sürdükdük. Kemal Arıburnu ile Kemal Ülkümen'le birlikte 1959'da *K.Atatürk Yolu* adlı dergiyi çıkardık. Üç sayı çıkabildi. Celal Bayar'ın kütüphanecisi, Fakülte'den arkadaşımız Özel (Şahingiray, eski soyadı: İnanlı), Bayar'a her sayı orta sayfada yer verirsek yardım edeceklerini öne sürmüştü. Benimsemedik.

Türk Dil Kurumu'na Amerikada iken üyeliğim kabul edilmişti. Temmuz 1960'ta bir toplantıya, beni Milli Kütüphane'den Salah Birsel alıp götürmüştü. Kurum'u gençleştirmek istiyorlardı. Beni Sözlük Kolu başkanlığına seçmek istediler. Benim uzmanlığım olmadığını söyledim. Yine de seçtiler. Hemen istifa ettim. Karşıda oturan eski kol başkanı Mehmet Ali Ağakay seçilmiş oldu. Hiçbir dernekte kendime oy vermemek prensibimdi. Müdür vekili iken Unesco toplantılarına da giderdim. Kendime oy vermezdim. -26 Eylül Dil Bayramı'nda, o zaman Türk Tarih Kurumu'nun Fakülte'deki salonunda toplantı yapılırdı.

Hiçbir şeyden haberim yoktu; beni Fakülte'den bilen Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ile Ord. Prof. Suat Kemal Yetkin, kollarıma girerek Genel Yazmanlığa seçileceğimi söylediler. Şaşırdım. Yetkin'e: Sen otoritesin,

seni seçeceğiz! diye ekledi, ya o ya da Banguoğlu, böyle bir şeyi reddetmenin ayıp olacağını da ekledi. Karşımda, eski Genel Yazman saygıdeğer öğretmenim Ağah Sırrı Levend vardı. Kendime oy vermedim. O da aday gösterildi. Ben seçildim. Sonradan kendisine saygılı bir mektup yazdım. Kurum'da çalışan iki genç adam, A. S. Levend aleyhinde birtakım (33 maddelik) ihbarlarda bulunmuşlar. Bunun da etkisi olmuştu bu seçimde...(sonradan müfettiş geldi; araştırma yaptı, bir şey çıkmadı. Levend, bir ara başkanlığa seçildi).

Ben, Bülent Ecevit ile Nihat Subaşı'nın girişimiyle *Ulus* gazetesine araştırıcı- arşivci olarak alındım. İkisi de ayrıldığı (Subaşı Paris'e atanmıştı) için ben, pek tanımadığım yeni Yazı işleri Müdürü Seyfettin Turhan'la çalıştım.

1 Ekim 1960'ta, sistemli bir yazı ile Milli Kütüphane baş uzmanlığından ve devlet memurluğundan istifa ettim. Milli Kütüphane'den ve dışarıdan benim için yazılar yazıldı. Lehimde ve aleyhimde... Bunlardan en çirkini *Düşünen Adam* dergisinde idi. Bana bunu, *Ulus*'un karşısındaki *Akis* dergisinde çalışan Hüseyin Korkmazgil haber vermişti. Babamın Selanik'in Dönmeler Mahellesi'nde doğduğu uydurmasıyla başlayan yazıda neler neler yoktu. Üstelik, bu bilgileri Milli Kütüphane'den derlediklerini de belirtmek gibi bir budalalıktan kendini alamamışlardı. Milli Kütüphane Müdürü de, insanlık kültürünün yansıtıcısı olan Kütüphane'de ırkçılık yapılmayacağını belirterek bunları yalanlamayı akıl etmemişti.

Sabahları Türk Dil Kurumu'nda çalışıyor öğleden sonra da *Ulus* gazetesine gidiyordum. Gazetede ilk işim, o günün *Ulus*'unu kesip yazı ve haberleri, alfabetik sırada, kartonlara yapıştırılmış olarak düzenlemekti. Fotograflar da düzene sokuluyordu. Eski fotografları da çıkararak zarflara yerleştirmiş, ayrıca fişlerini yapmıştım. Eskiden beri Hayat ve Kültür başlıklı köşemdeki yazılarımı sürdürüyor, güncel yazı ısmarladıklarında yazıyor, bir yandan küçük bir danışma kitaplığı kuruyordum. Gazeteye D.P. zamanında kitap tanıtmaları, Perran Eralp'le birlikte Tarihte Bugün başlıklı küçük yazılar yazıyorduk. İmzamızı koymuyorduk. D.P.' nin Tahkikat Komisyonu'na benim adımı da içeren bir liste verildiğini, ancak, P. Eralp'in adını vermediklerini N. Subaşı söylemişti. Şimdi özgürdük. İstediğimizi yazıyorduk. Sonradan, Çalışma Bakanlığı'na gittiğimde *Ulus*'a akşam daireden çıktıktan sonra giderdim. T.B.M.M.'nde çalışmaya başladıktan bir süre sonra *Ulus*'u büsbütün bıraktım. Düzenlediğim arşiv (dökümantasyon) de gazete ile birlikte yitip gitti.

Türk Dil Kurumu'nda, ekipli bir çalışmaya yandaştım. Genel Yazman olarak, aslında yapacağım şey bu idi. Bu arada, bir süre, Kemal Arıburnu'nun yayın müdürü bulunduğu İmar ve İskan Bakanlığı'na girmeyi de düşündüm; ancak, sarmadı, vazgeçtim. Perran Eralp, bir gün DPT'da bir kütüphaneci aradıklarını haber vermiş, gitmemi, görüşmemi istemişti. Gittim. Sonradan BYYO'da turizm öğretim görevlisi, olan, iyi anlaştığım Ziya Eralp genel sekreterdi. Bir form doldurttu. T. Dil Kurumu'nda aydrılmamın erken olacağını düşünerek üzerinde durmadım. Yıllarca sonra, Z. Eralp'ten öğrendim ki, DPT'nin başında bulunan, sonraki bakan (Milli Eğitim Bakanı), büyükelçi Şinasi Oral, beni MİT'e sormuş; oradan da, solcu olmadığımı ama solcu arkadaşlarım bulunduğunu yazmışlar; o da atanmamı istememiş. (Özdeş bir olay daha :27 Mayıs'tan sonra, Milli Eğitim Bakanı Prof. Fehmi Yavuz, Özel Kalem Müdürü Asistan Dr.

Cevat Geray, Müsteşar da Nuri Kodamanoğlu idi. Beni Milli Kütüphane Müdürü, ya da Kütüphaneler Genel Müdürü, N. Subaşı'nın öğrendiğime göre ise, Güzel Sanatlar Genel Müdürü yapmak istemişler. Kodamanoğlu, MİT' e (o zaman bu kuruluş eski adı olan Milli Emniyet olarak vardı) beni sormuş; bir gün bana: "Evdeki hesap çarşıya uymadı" demişti. Hemen hemen Z. Eralp'in anlattığı günlerde, S.B.F. Dekanı Prof. Dr. Cevat Geray da bu olayı anlatmıştı).

Sonunda, artık ayrılmam gerektiğini düşünerek bir karara vardım. Seçimle, kulisle ilgim yoktu. İki görevden birini bırakmalıydım. Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'na kararımı açtım. "Genel yazmanlık için Ömer Aşım Aksoy'u kandırabilirsen izin veririm" dedi. Sonuç istediği gibi oldu. Maliye Bakanlığı'nda Kütüphane ya da Yayın müdürlüğü boştu. Ferit Melen bakandı. Bülent Ecevit' e aracı olmasını söyledim. O ise, maliyenin ilginç bir konu olmadığını, kendi bakanlığı olan Çalışma Bakanlığı'na gelmemi söyledi. Yayın Müdürlüğü boş imiş. Kabul ettim. 1962 yılı sonlarında işe başladım. 1963 Şubatında - ya da o sıralarda - Türk Dili Genel Yazmanlığından ayrıldım.

Çalışma Bakanlığı'nda pek işim yoktu. Ara sıra gazetelere haber götürmekten başka... Zamanımı Özel Kalem'deki iyi insanlarla, Kütüphaneci - eski arkadaşım- Ahmet Kuşat'la geçiriyordum. Bir ara, *Türkiye Bibliyografyası*'nı tarayarak çalışma konuları ilgili kitapları taramış, sonra bunları Ahmet Kuşat'a vermiştim. B. Ecevit *Ça-Ba* adı ile bir bülten çıkarmak istiyordu. Günlerce toplantı yaptı, sonuç çıkmadı. Söylediklerine göre eski bakanlar Sosyal Sigortalar Kurumu'nu çok sömürmüşler. Eevit bunu yapamıyordu, sekiz sayfalık el kadar bir bülten çıkaramıyorduk.

Bir zaman geldi ki, Özela Kalem'de, "Yıpranıyorum" diyerek ayrılmak istediğini söylemekten çekinmemişti. Ben de, T.B.M.M'nde Kitaplık Müdür Yardımcısı'nı öldüğünü, kadronun boşaldığını işitmiştim; Ecevit'e aracı olması dileğinde bulundum. Başkan Fuat Sirmen'e aktarmış. Sirmen beni çağırdı; konuştuk. Aylardan Şubat'tı (1964). Bir daha ses çıkmadı. Ağustos'ta, bir gün *Ulus* Yazı işleri Müdürü Seyfettin Turhan, " Sizin iş ne oldu?" dedi; bir şey çıkmadığını söyledim. "Ben Kemal Satır'a söyleyeyim, birbirinin sözünden çıkmazlar" dedi. Gerçekten de, iki gün geçmeden, oraya atandım. Ağustos 23-24'ü olsa gerekti.

Kütüphane Müdürü Melih Ege, eski bir asker, sonradan Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş iyi bir insandı. Ona rahatsızlık vermedim; çünkü; Meclis görevlilerinin bir kesiminin öğrenim dereceleri düşüktü, buna karşın bir şeflik, müdür yardımcılığı ardında idiler. Benim, Müdürün ayağını kaydıracağımı düşünen olmuş. Eski bir kütüphane müdürüyüm ya... Tutkulu bir insan değildim ki bunu yapayım. Kütüphanedeki görevlilerin sevgileriyle çok rahat dört yıl geçirdim. Sınıflandırmanın genişletilmesi için beni yüreklendiriyordu; ama, Müdürün istekli olmadığını sezerek sorun çıkarmadım. Eski gazete ve dergileri tarıyor, sayfaları onarıyordum. Sonradan Kütüphaneye verilen Selahattin adlı çok terbiyeli bir arkadaşa onarım işini verdim; eli de hünerliydi.

1950' lerde *Varlık*, *Türk Dili*, *Yeditepe*, *Yeni Ufuklar* gibi dergilerde sık sık görünüyordum. Sağa solda çıkan dergilerden de sık sık yazı istiyorlardı. Bir gün Hikmet Dizdaroğlu (1917-1981) bana: " Hangi dergiyi açsam senin yazını görüyorum. Ben, parasız imzamı bile atmam!" diye neredeyse çıkışmıştı. Bu arada, *Milliyet*'in *Ansiklopedik Sözlüğü* çıkmak üzereydi. İkisi de rahmete kavuşmuş Sabahattin Selek'le

Günay Akarsu, benden ansiklopedik sözlük için siyasi adamlarının kısa yaşamöykülerini istediler. 600'ü aşkın madde yazdım.

1967 yazında, BYYO Müdürü Prof. Dr. Reşat Aktan, beni telefonla aradı. Okulda Bilgi Kaynaklan okutmamı istedi. Bunu daha önce Metin And da söylemişti; beni anımsatan belki de kendisiydi. Aktan'a, "Ben pratik bilgiler adamıyım. Bu konunun Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde uzmanları var!" dedim. O, ikirciksiz: "Biz sizi tercih ettik !" deyince ben de "şeref duyarım!" yanıtını verdim. Okula gittiğimde de, "okutacaklarımı ben mi saptayacağım, siz mi ?" deyince, " Siz" dedi. Bütün yaz, yirmi dört saatlik bir ders programı hazırladım: Dökümantasyon, Kütüphane, Arşiv, Danışma Kitapları (yerli ve yabancı). Danışma Kitapları bölümü daha kapsamlı idi. 1967/68 ders yılının ilk dersimde beni öğrencilere Prof. Bahri Savcı tanıtmıştı. Haftada bir gün sabah 8.30 dersine gidiyor, saat 10.00'a doğru Meclis'e dönüyordum. Ücret almıyordum. Her ders, verdiğim konunun yazılı metnini öğrenciler benden alıyor, yavaş yavaş teksir ediyorlardı. O yılın ders notları (240) sayfa tutmuştu.

Mart 1968 sonuna doğru, Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, danışmanı Mahmut B.le bana bir ultimatom gönderdi. Üç saate kadar ya Meclis'i ya da BYYO'nu seçecektim. Hemen telefonu açarak S.B.F. Dekanı, ta Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği'nin ilk yıllarından tanıdığım Prof. Aziz Köklü'yü buldum. Durumu anlattım. Hemen BYYO'yu seçtiğimi söylememi, yani kadrolar çıktığını bildirdi. İki saat geçmeden durumu Başkana ilettim. Ücret almıyordum. Haftada bir saat dersim vardı. Ama, Meclis'in fırsatçı memurları, kendileri de öğretmenliğe istekli olmuşlar. Danışman: — İsterseniz ders günleri hiç gelmezsiniz, ama derse gitmeyeceksiniz, diye ultimatomu tamamlamıştı. Mayıs 1958'de BYYO Kütüphane Müdürlüğüne atandım; Meclis'ten ayrıldım. Haziran'da da A. Ü. Senatosundan ek göre olarak Bilgi Kaynakları öğretim görevliliğim çıktı.

Meclis' i bitirmeden, başlangıca döneyim. Seyfettin Turhan anlatmıştı: Fuat Sirmen, Adnan Ötüken'e telefon açarak, beni sormuş. O da: " İyi bir insandır. Ama kütüphanecilikten anlamaz" demiş. Amerika'dan ayrıldıktan sonra, Hoover Enstitüsü Başkanı Dr. Rothwell'den aldığım teşekkür mektubunu anımsadım.

BYYO Kitaplığı S.B.F. Kitaplığı içinde idi. (900 kitap) Dewey Yöntemi ile sınıflandırılmış, kataloğa geçirilmişti. Ben, önce Dewey'in Türkçe 15. Standart basımının Türkiye, Türk yazını bülümlerine ekler yaptım. Daha sonra, 18. Basımını getirttim. Dokuz yüz kitabı yeniden ele aldım. Nimet Akyön adlı çok iyi bir bayan memurum vardı. Sonradan Nizamettin Taber adında, orta okulu bitirmiş, çok dikkatli bir memur daha geldi. Bu arada sağa sola mektuplar yazarak kitap istedim. Ben de yüzlerce kitap ve dergi dermesi bağışladım. Altı bin kitaba ulaştık. Ama, S.B.F. 'nin her şeyi bilen doçent ve asistanları hem BYYO'na, hem de ayrı bir kitaplığa karşı idiler. Oysa, S.B.F.'de her bölümün ayrı kitaplığı vardı. Bu kitaplıklar doldukça, fazlaları bize aktarıyorlardı. 11 Mart 1971'de idi, Doç. Dr. Mete Tuncay, bana avluda bir teksir tomar gönderdi. Okul'u kaldıracaklarmış, S.B.F. öğretim üyelerinin yemliği imiş. Ertesi gün 12 Mart olayı üzerine bu iş kaldı. Ne var ki BYYO'yu S.B.F.' nin bir bölümü yapmak isteyip duruyorlardı. BYYO'nun müdürlüğü sırasında Prof. Dr. Feyyaz Gölcüklü bana merkez kitaplığından söz açtı. Dedim ki: bu iki sokakta S.B.F. Hukuk Fakültesi, Eğitim Fakültesi, BYYO, Adalet Yüksek Okulu var. Bunların ortak spor

salonu gibi bir merkez kütüphane yapılırsa o zaman olur. Sonunda bildiklerini yaptılar. Bizim, Prof. Dr. Reşat Aktan'ın ikinci Müdürlüğünde (Ahmet Danışman adındaki asistanın da yardımı, desteği ile, benim hiçbir katkım olmadan, kütüphane bizim okula taşınmış, geliştirilmiş, müdürlerden özellikle Prof. Dr. Haluk Ülman'ın desteği ile yerleşmiş, odaları, rafları olan kitaplığımız S.B.F. Kitaplığı'nın bodrumuna atıldı. S.B.F. Kitaplığı'nı yönetenlere, bizim kitapları da kendi raflarına yerleştirmelerini salık verdiğimde, benim yaptığımın ayrıntılı olduğunu belirtiler. Oysa, ondalık sistemde böyle bir engel olamazdı. Kitaplık orada perişan oldu. YÖK'ten sonra BYYO, S.B.F.'den ayrıldı. Kitaplık geri döndü, ama, bir odaya dökülmüş, sınıflandırma karışmış olarak...

Emekli olduktan sonra, YÖK'ün müdür atadığı Doç. Dr. Ahmet Danışman, kitaplık için yardım istedi. Bir sekreter kız kitaplıkta görevlendirilmişti. Ona önce (o) sayısı ile başlayan kitapları ayırmasını salık verdim. Nedense bu işe girişmek istemiyor, süreli yayınlara başlamaktan söz açıyordu. Bir gün telefon etti; " sizi bu hafta kabul edemeyeceğiz" dedi. Bir daha da aramadılar. Ne zamanki, BYYO kitaplığına, Milli Kütüphane'de bir tür kızağa çekilmiş olan Sevinç Yıldırım'ı getirdiler; öğrencileri de yardıma çağırarak kitaplığı ayağa kaldırdı. (Onu sonra S.B.F. Kitaplık müdürlüğüne atamışlar).

Ben bir yandan kitaplıkta çalışır, bir yandan da ders verirken, Doç. Dr. Muammer Aksoy Almanya dönüşü beni orada görünce yadırgadı: "Siz doğrudan doğruya öğretim görevlisi olmalısınız" dedi. Birkaç ay sonra BYYO'na müdüre oldu. Beni kitaplıktan ayırarak öğretim görevliliğine getirdi.

1970-1980 yılları öğrencilerin ayağa kalktıkları, boykotlarla, işgallerle dersleri boşlukta bıraktıkları yıllar oldu. Yılda yirmi dört saat yerine on dört saat ders yapabildiğim yıllar oldu. Derslere birkaç kişi giriyor, gerisi olaylara katılıyor, ya da okula gelmiyordu.

Derslerden bir yarar sağlandığını düşünemezdim. Bir kezinde okul işgal edilmiş, kapılar zinrcirlenmişti. Merdivenler; sınıf sıraları atılarak doldurulmuştu. Saatlerce böyle kaldık. Bu durumda öğrencileri sınıfta bırakmanın anlamı yoktu; nasıl olsa, kopya ile, benim yumuşaklığımı sömürerek geçeceklerdi. Kimseyi sınıfta bırakmadım; sınavlara girmeyi unutmuş olanları bile. Selim adlı babacan bir öğrenci bir gün bana demişti ki:— Burada bir faşist var. Diyor ki: Bu adam Türk değil; Türk çocukları bir şey öğrenmesin diye kimseyi sınıfta bırakmıyor.

Doğrudan öğretim görevlisi olduktan sonra kitaplığı bir süre bırakmadım. Yalnız bizim değil, S.B.F.'nin kitaplığında da sınıflandırmada yardımım oldu. Eski sekreter kütüphane müdürü olmuştu, ama bu konuda hiçbir fikri yoktu.

Okul'u burada bırakarak, buraya atandığım günlerde birden Türk Tarih Kurumu'na da çağırıldım. Atatürk Araştırma Merkezi Kurulmuştu. Neden sonra... Ben de dökümantasyonu kuracaktım. Akşam üstleri, cumartesileri gidiyor, çalışıyordum. Önce, Kurum kitaplığındaki Atatürk ve Devrimle ilgili kitapların birer fişini daha yazdım. Sonra, kendi arşivimden -yanılmıyorsam- beş bin kupür, bir o kadar da fiş getirdim. T.B.M.M. kitaplığında tanıdığım, ilkokul öğrenimiyle kalmış olmasına karşın çok dikkatli, iş görür bir dul kadın olan Belkıs Emre'yi (1920-1977) getirdim (Meclis'te süresi dolmuştu). Başımızdaki Prof. Dr. Afet İnan, bir türlü kesin bir kadro kurmuyordu. Benim iki öğrencim (biri S.B.F.'dendi), onun bir öğrencisi, bir daktilo, daha sonra kızı Arı İnan, gelip geçici bir kadro

ile çalıştık. Arı, iyi çalışıyordu.

Zamanla, sekiz büyük defter tutan bir sınıflandırma şeması hazırladım. Kupürler bu şemaya göre diziliyor, fişler lde bu yöntemle sıralanıyordu. Bu şema, benim icadımdı; biraz Library of Congress sisteminden esinlenmiştim. Bu arada bir de bülten yayımlıyorduk, ama, basılmasını sağlayamamıştık. 1973'te yeni bir yasa dolayısıyla ayrılmam gerekmişti. Genel Müdür Uluğ İğdemir ise, yasaya karşın, ücret verme olanağı bulunduğunu anımsatmıştı. Ama artık bu işin geçici personel ile yürütülmesine karşıydım.

Merkezin toplantılarına ben de katılıyordum; sekreter olarak.. Ord. Prof. Y. Hikmet Bayur, Prof. Dr. Afet İnan, Uluğ İğdemir, sonra Prof. Dr. Adnan Erzi ve belki anımsamadığım başkaları.... Bu arada, kimi kitapların redaksiyonunu yapıyordum. Mazhar Müft Kansu'nun *Atatürkle Beraber* adlı kitabının ikinci cildinden başlayarak redaksiyonunu yapmış, Meclis üyelerinin eksik listesini tamamlamıştım. Başka ekler vb. Şükrü Tezer'in *Atatürk'ün Hatıra Defteri* de öyle. Kazım Özalp'in anılarına da katkım olmuştu. Jaeschke'nin yeniden basılan kronolojisinin ilk cildi, Bilal Şimşir'in, İngilizce olarak yayımlanan *İngiliz Belgelerinde Atatürk*'ü, başta benim adıma teşekkürü de içerir.

Belli günlerde sergiler de düzenlemiştim.: Atatürk ve Cumhuriyet, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (bir de kronoloji broşürü, iki kez basılıp öğrencilere dağıtılmıştı), özellikle: Yazı Devriminin 50. Yılı sergisi......Bunlar ayrıca basıldı. Ve, başka etkinlikler....

Merkez, benden sonra da yürütüldü; Arı İnan ve annesi eliyle... Ancak, 12 Eylül 1980 olayından sonra devlete geçen Kurum'da bu merkezin durduğu söylenmelidir. Ben, kupür çalışmasını, ayrıldıktan sonra da, evde gazeteden kestiğim kupürleri göndererek sürdürmüştüm. Ama, onu da istememişler, kesmiştim (12 Eylül'den önce....).

Şimdi başka bir çalışmaya geçeyim. Annemin ölümünde, onların evinde kalıyordum. Bir gün, Yapı ve Kredi Bankasın'dan telefon edildi. Kültür danışmanı, Eski bakanlardan Haluk Şaman, kütüphaneci ile birlikte gelmek istiyordu. Beni, Türk Tarih Kurumu Kütüphane Müdürü Mihin Eren - sanırım- salık vermişti. 27 Ekim 1973'e bir Atatürk Kitaplığı yetiştirmek gerekiyormuş. Geldiler, konuştuk. Daha hiçbir şey yapılmadığını, neredeyse yalvararak onları güç bir durumdan kurmamı istiyordu. Kabul ettim. Bir de lise bitirmiş görevli gerekiyormuş. Uygun görürlerse kızımı alabilirler dedim. Aldılar da... İşe giriştik. Kütüphaneci Yemliha, iki yardımcı, kızım ve ben... Kızılay'daki alt katta, Atatürk ve Devrimle ilgili kitaplar, bizi bekliyordu. T. Tarih Kurumu'ndaki sekiz defterlik şemayı beş deftere indirdim. Orada kupürlere uyguladığım sistemi burada kitaplara uyarladım. Kitaplık, gününde açıldı. Ertesi yıl, beni çağırdılar. Genel Müdür mü, ne olduğunu bilmiyordum, eski bir asker olan sanırım Hüseyin'di, benden satın alınmak üzere kitap adları istedi. Ne var ki, hazırladığım dizelgede Nazım Hikmet'in *Kuva-yi Milliye Destanı*'ndan ürkmüş olacak ki, bir daha çağırmadı; liste de boşlukta kaldı. Uyguladığım sistemin, Atatürk'le ilgili birinci defterini, Kültür Bakanlığı'nda sonradan Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne getirilen, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi Müdürü Hasan Duman alıp fotokopisini çıkarmıştı. Ayrıca, Milli Kütüphane'ye, beş defterin fotokopilerini almalarını önerdim. Benimsediler, aldılar. Bende sekiz defterin aslı duruyor. Yapı ve Kredi Bankası Ellinci Yıl Atatürk Kitaplığı bugün de çalışmaktadır.

Artık, emekliliğe gelelim. Benim dersim önce üçüncü sınıftaydı. Ben ise, birinci sınıfa

alınmasını uygun görüyor, dersten yararlanmanın okul süresince de olanağı bulunduğunu ileri sürüyordum. Genel Kurul'da bir sorun çıkmıştı, sanırım, S.B.F.'den gelen öğretim üyelerinin ders saatleri sorunu. Benim dersimi ilk sınıfa aldılar; o gün mü, daha sonra mı, Daktilo, Fotografçılık ve benim dersim sertifika dersi oldu. Öğrencileri gruplara ayırıyor, dersimi daha fazla saate çıkarmış oluyordum. 12 Eylül'den sonra ders ikinci sınıfa alındı. 1983 ders yılı başında, sınava girmemiş öğrencileri saptayıp aradım buldum, sınava çektim, sınıfı geçirdim. Ve o yılın Kasım ayında emekli oldum. Müdürlüğe Doç. Dr. Ahmet Danışman atanmıştı. Bana bir veda partisi düzenlediler. Özellikle Doç. Dr. (şimdi, İstanbul'da Prof.) Ünsal Oskay güzel, övücü bir konuşma yaptı. Emeklilik serüvenini başta anlattığım için burada yinelemeyeceğim.

Burada, Halkevleri Atatürk Enstitüsü'nden söz açacağım. 27 Mayıs 1960'ta sonra yeniden kurulan Halkevleri'ni yeni bir biçimde yürütmek için görevlendirilen Behçet Kemal Çağlar, belki otuz kişilik bir kadroyu bir gece toplamıştı. T.B.M.M. Başkanlık konutunda. Sonradan Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu başkan oldu. Benden, ayrıntılı kitap dizelgeleri istemişti, hazırlayıp verdim. Pek başka bir şey anımsamıyorum. 1971 sonunda, Halkevleri Atatürk Enstitüsü'nün bir şey yapmadığı gerekçesiyle olacak, eski kadrosu arıtıldı, yeni kurulan on iki üyelik kurula ben de seçildim. Halkevleri Başkanı Kadri Kaplan'dı. Halkevleri dergisine yazı yazıyor, düzenli olarak toplantılarda aldığımız kararlarla, içinde hepimizin yazıları bulunan: Atatürk ve... sözcükleri ile başlayan kitaplar yayımlıyorduk. Bir de, Atatürkçülük kitapçığı yayımlamıştık. Bu arada benim *Atatürk Devrimi Kronolojisi*'nin genişletilmiş 3. Basımı yayımlandı. Sadi Borak'ın hazırladığı; *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri* başlıklı, Atatürkün Söylev ve Demeçleri dizisinin altıncı kitabı sayılacak, dört yüz sayfayı aşkın dermeyi de Halkevleri Basımevinde bastırmıştık. O sıralarda 12 Eylül hareketi oldu. Halkevleri kapatıldı. Biz, önce benim BYYO'daki odamda, sonra Prof. Fehmi Yavuz'un odasında toplanıyorduk. Bereket versin, yukarıda andığım derleme, cildi yapılmak üzere BYYO Basımevine verilmişti. Aramızda para toplayarak karton aldık, kitap tamamlandı. Ne var ki, sıkıyönetim bunun satışa çıkarılması için bir türlü izin vermedi. Bizim Okulun deposunda bekleyen üç bin kadar kitap sonradan başka yere taşınmış, şimdi ne durumdadır, bilmiyoruz. Satışa verilmemesinin gerekçesi de, üzerinde Halkevleri adı olmasıydı. Oysa, kapak, iç kapak değiştirilir, bunu devlet satardı.

Enstitü'nün on iki üyesi vardı: başkan genel sekreter, üyeler....Bunların arasında: Prof. Fehmi Yavuz, Prof. Bahri Savcı, Prof. Dr. Özer Ozankaya, Doç. Dr. Bahriye Üçok, Em. Grl. Celal Erikan, Em. Kur. Albay Emin Arat, Cayhun Atuf Kansu, Mustafa Coşturoğlu, Mehmet Salihoğlu, Anıl Çeçen, (bir ara: Uğur Mumcu, Enver Behnan Şapolyo, bizimle pek bağdaşamaycak, çabuk ayrılan, D.P. li Mahmut Goloğlu), Perran (Eralp) Özben, M. Rauf İnan, Beşir Göğüş, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal...

Buraya dek, özyaşamöykümün genişçe bir özetini verdim. Unuttuğum, yazmaya değer olaylar anımsarsam aşağıda belirtirim.

Yaşamım okumak, yazmak, düş kurmakla geçti. Bol bol şiir yazdım; bunlarla oyalandım. Ancak, hiçbir zaman şair olduğumu düşünmedim. Çocukluğumda yayımladıklarıma sonradan takma adlą birkaçı daha eklendi. Hem romantik, hem gerçekçi idim. Gerçekçiliği sanırım Hüseyin Rahmi Gür-

pınar'ın kitaplarından, bunu bana salık veren babamdan almışımdır. Şiirde en çok, Ahmet Haşim'i sevdim. Okuduğum kitaplardan bana en çok etki yapanları üç kez okuduğum, Oscar Wilde'ın *De Profundis*" i (çizdiğim satırları yenidene okurum), özdeş yolda, Dostoyevski'nin *Beyaz Geceler*' i oldu. Gürpınar'ın bir kez okuyabildiğim tek kitabı olsa gerek (!): *Bir Muadele-i Sevda*. Ötekileri yaşamım boyunca, iki kez, üç kez, dört kez okudum.

Klasik Batı müziğini severim. Türk müziğinden sevdiğim şarkılar, TRT'nin çalmadığı yapıtlardır. Nihavend ile Hicazkar şarkıları sevmişimdir.

Ablamın İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda aldığı mandolini kendi kendime öğrendim. Beste yapmaya da özendim. Tango, vals gibi yirmi kadar bestem (?) var. Bunların beste olduğundan kuşkuluyum, çünkü ancak genel kuralları bilirim. Resim severim; ne var ki, iki santimlik çizgi bile çizemem.

Aşk'ı bana babam: Doğanın kuşakların çoğalmasını sağlamak için yarattığını bir yasa[2] olarak tanımladı. Buna inanır, kimileyin zalimce bulurum. Ancak insanlar, bunu incelterek bir sanat yapıtı durumuna getirmiş, sanat yapıtları yaratmışlardır.

Burada, emeklilikten sonraki yaşamımı anlatayım.

İlk zamanlarda, kitap okumak, yazı yazmak, dalaşmakla vakit geçiriyordum. Ömer Asım Aksoy, Mehmet Deligönül, ben özdeş mahallede oturuyorduk. Ne zaman başladık, belki günlüğümde vardır, her hafta birimizde toplanırdık. Aksoy, dışarıya çıkamayacak denli yaşlandığında ona üç haftada bir gider, iki hafta da Deligönül ile ben birbirimize gelirdik. Bu gidip gelişler, Aksoy da içinde olmak üzere sürüyor. Söyleşiyle vakit geçiriyoruz

Türk Dil ve Tarih kurumlarının devlete geçmesi beni çok üzmüştü. Öylesine ki, şeker hastalığı çekmediğim halde, kısa bir süre bir şeker yükselmesi geçirdim. Sonradan kurulan Dil Derneği'ne üye olduk.

1980'den beri beri *Kemalist Ülkü*'ye yazı yazmaya başladım. Satılmayan, okunmayan bir dergi. Yarı şaka: "Nasıl olsa yıllarca sonra, araştırıcılar bu dergiyi tarayacaklar. İleriye mesaj veriyoruz!" diyorum. Emin Arat'la 1971'den beri dostuz. Dergide haftada iki kez toplanıyoruz. Yeni dostlar edindik. Bu arada Hicret Hürkan'la tanıştık; kendisi, eski arkadaşı, dergi sahibi Muzaffer Uğraşkan'a darıldığından, geçen yıldan beri üçümüz pastanelerde buluşmaya başladık, sonra evlerimizde toplanmayı yeğledik.

Dergiye uzun biri süre bilgi ve dizgi düzeltmelerimle yardım ettim. Gözüm dolayısıyla artık -bu yılın başlarında- bıraktım. Vaktiyle dergiyi kuranlar arasında olan, sonradan küsüp ayrılan bir ozan yeniden geldi. Yazılarında potlar kırıyordu. Geçen yıl Emin Arat yayın müdürlüğünden istifa etti. Ben de, bu adamla özdeş dergide yazı yazamam diyerek Nisan'dan beri yazmıyorum, ama dergide buluşuyoruz. Dergiyi piyango ile "finanse" eden Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneğine de üye olduk; çok az üyesi var, M. Uğraşkan çokça üye istemiyor.

1989 yılında, bir iki genç arkadaşın girişimiyle başlayan Atatürkçü Düşünce Derneği kuruluş toplantılarına katıldım. İlk başkan Prof. Dr. Muammer Aksoy da (1917-1990, öldürüldü) beni sık sık aratırdı. İlk başkandan sonra bir takım anlaşmazlıklar oldu. Şimdi böylece sürüp gidiyor. Olanakları yok gibi. Avukat Arif Çavdar, Emek İşhanı'ndaki iki bürosundan birini ve telefonunu vermeseydi, Aksoy'dan sonra sokakta kalacaktık. Aksoy'dan sonra, 1990 genel kuruluna dek Em. Grl. Celil Gürkan başkanlık yaptı. Genel

[2] " tuzak" derdi.

Kurul'da Prof. Dr. Nejat Kaymaz seçildi. Anlaşamadı, Dernekten bile istifa etti. Yerine geçiçi olarak Arif Çavdar getirildi. Genel kurulda (olaganüstü) yine Arif Çavdar başkan oldu.

Eski öğrencim (şimdi Anadolu Üniversitesi'nde öğretim üyesi) Levent Kılıç'ın aracılığıyla Televizyonla Öğretim (şimdi: Açıköğretim) Fakültesi'ne kitap bağışına başladım. Arada satın aldıkları da oldu. Üniversite kurulduktan sonra Rektör Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen beni iki kez çağırdı. Araba ile götürüp araba ile getiriyorlardı. Konuşmalar yaptım. 1987'de, kiralık olan evi sahibi satmak istedi. Rektör öğrenmiş, bana Turhan Baraz adlı öğretim görevlisini yolladı. Eşyamı oraya kendi kamyonlarıyla taşıtacak, lojman ve aylık verecek. Perihan yanaşmadı, torunlarından ayrılamaz. Evsahibi ile anlaşınca buna gerek kalmadı. 1990 sonunda ev satılığa çıkarıldı. Güç durumda kaldım. Bir sabah kitaplarımı satmaya karar verdim; çünkü, ancak, eniştemin yan sokaktaki küçücük evini tutabilirdim. Eskişehir'e yazdım: *Türkiye Bibliyografyası* başta olmak üzere en değerli, çok ciltli kitapları önerdim. Yine Turhan Baraz eşiyle geldi. Bana yine aylık bağlayacaklar, ayda bir gidip konuşma yapacağım. Artık anlaştık. Ama, küçük evi tuttuktan sonra buna da gerek kalmadı. Bir rahatsızlığım dolayısıyla da gidemiyorum. Kitaplarımın bir kısmı ablamın, bir kısmı Ezgi (kızım) nin evinde; Eskişehir'e yeni bağışlar yaptım. Son durumu "ilk ölümüm" olarak niteledim (*Kemalist Ülkü*'nün Ocak 1991 sayısındaki "Okuyanın Yazgısı" yazım).

Yine BYYO ile ilgili anım: 1986 kış sömestrinde beni yeniden okul'da ders vermeye çağırdılar. Biraz hazırlandım, yeni danışma kitaplarını saptadım. Dersim haftada üç saatti, hepsini bir güne aldırdım. Sınıf kalabalıktı. Yüz elli kadar öğrenciden yarısı geldiği halde bu denli kalabalıkta ders tatsız oluyordu. Sömestr sonunda sınavda (her ay sınavlar oluyordu o zaman) hepsini geçirdim; sanırım, yine o ay içinde bir de bütünleme sınavı oldu. Hepsi geçti. Müdür Prof. Dr. Ferruh Dinçer'di.

Kitaplığında çalıştığım sürece katalogladığım, sınıflandırdığım kitapların künyelerini bir teksir bültende yayımladım. Bir büyük cilt tuttu.

BAĞIŞLADIĞIM KITAPLAR

Milli Kütüphane. 1360' ü aşkın kitap, dergi kolleksiyonu ve dağınık dergi, 18 yazma (babamın olacak), 63 tefrika, 800 kupür, vb. Babamın kitapçığından, mübadele için 500 tane.

Cebeci Halk Kütüphanesi. 1140 kitap.

Lüleburgaz Halk Kütüphanesi. 360, ayrıca oraya erişemeyen 115 kitap.

Basın ve Yayın Yüksek Okulu. 670 kitap, ayrıca kolleksiyon ve dağınık dergi.

S.B.F. 80.

Türk Dil Kurumu 350 Kitap, dergiler.

Türk Tarih Kurumu. 1000'i aşkın kitap, ayrıca dergi.

Atatürk Araştırma Merkezi'ne dağınık dergi, gazete, binlerce kupür ve fiş vb.

Bakırköy Halk Kütüphanesi. 110 Kitap.

A.Ü. Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Enstitüsü. 135 kitap, tefrika, ayrıca kupür.

Yapı ve Kredi Bankası Atatürk Kitaplığı. 115 kitap vb.

Tübitak - Türdok. 200 kitap vb.

Çeşitli yerler. 500 kadar kitap (köy kitaplıkları, okul kitaplıkları, il ve ilçe kitaplıkları, dernek kitaplıkları, Ankara otobüs işletmesi, cezaevi, T.B.M.M. Kitaplığı, çocuk kitaplıkları.

Doğum yerim Hayrabolu'ya 1970'lerde 400 kadar kitap yollamıştım. Henüz kütüphane yoktu; ne oldu bilmiyorum. Bu yıl 50 kitap yolladım (Belediye'de barınan kitaplığa).

Bütün bu kitapların listeleri (büyük çoğunluğunu ben düzenledim) dört klasörde saklanmaktadır. Ayrıca, bir klasörde, kişilere verdiğim (ama, tümünü yazdığımı sanmıyorum) kitapların listeleri var. Kendi yayın ve ayrıbasımlarımın listeleri bunlara eklenir. Yalnız *50 Yılda Kitap*'ın (1000 tane basıldı) yarısından çoğu, 1000 tane basılan *Sevgiye Saygı*'nın tümü, 500 tane basılan *Dördüller*'in tümü kişilere ve kitaplıklara dağıtıldı. Bunların sayısı herhalde üç bini aşmış olmalıdır. Ayrıbasımlarım bunun dışında.

Anadolu Üniversitesi'ne bağışladıklarım ise şu anda 2250' i aştı.

Tümü on bini bulmuş olsa gerektir. Pek çok kitap bana parasız geldi. Radyo konuşmalarım ve çeşitli gazete ve dergilerdeki kitap tanıtmaların nedeniyle (Kimileyin, bir kitabı altı dergide ve Radyo'da tanıtırdım). Ancak ben de çok para harcadım, üstelik cilt paraları benden çıktı.

Kitapları dağıtmak, ya da saklamak için bana verenler de oldu. Bir iki basılmamış bitirme tezi, şiir ya da başka türde basılmamış kitap, zamanı geldiğinde yine kitaplıklara bağışlandı. Sağ olanlardan birkaçınınkiler duruyor.

Yukarıda yazmayı unuttum. Yurt dışına da kitap bağışladım. Çalıştığım Hoover Enstitüsü, Kıbrıs Milli Kütüphanesi, Viyana Türkoloji Enstitüsü, Stutgart'ta bulunan Server Tanilli aracılığı ile birtakım bilimsel kuruluşlara.

YAYINLARIM

Dergi ve gazetelerde 1933'ten beri çıkan yazılarımın kupürleri, süreli yayınlara göre alfabetik sıradaki zarflarda yer almaktadır. Şimdiye dek (250) süreli yayında yazı yayımlamışım. Kimisinde (*Varlık*, *Türk Dili* gibi) otuz yıl süre ile, kimilerinde daha az kimilerinde ise bir tek yazım çıkmıştır. Gazetelerden az çok süreli olan *Ulus*'tur. *Cumhuriyet*'te 1960-1962 arasında kitap tanıtmalarım yayımlandı (250 dergi ve gazetenin adleri, bir zarf içinde alfabe sırasındadır). Ayrı basımları yapılan yazılarım, kitaplarım arasında bulunuyor. Kitaplarım da; bunlar da, yeşil cilt ya da karton kapaklar içinde ayrı bir etajerdedir. Kitaplarımın, teksirlerimin ayrı basımlarımın vb.nin fişleri ayrı zarflar içindedir. Yazılarımın fişleri ise, yine ayrı kutularda, zarflar içinde saklanıyor. Ayrıca, kronolojik olarak, baştan beri defterlere kaydedilmektedir. Kitaplarda çıkan (benim kitaplarımın dışındaki kitaplarda) yazılarım ise, iki kutu içinde, yazar ve yayıncıya göre abece sırasında yer almıştır. Başka kitaplara alınan, daha önce yayımlanmış yazılarımın fişleri de bir kutuda, abece sırasındadır. Kitaplarda çıkmış yazılarımın fişleri de ayrı bir zarf içindedir. Teksirler vb. de öyle.)

Redaksiyonunu yaptığım kitaplar, yıllıklardaki yazılarım, ansiklopedilerde çıkmış maddelrim (*Aylık Ansiklopedi*, *Türk Ansiklopedisi*, *Meydan Larousse*'taki az sayıda, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* 5-6 tanı, *Milliyet*'in *Ansiklopedik Sözlüğü*nde ise, kısa kısa 600'ü aşkın madde. Bunların kupür ya da fotokopileri yok. Ancak, kutularda müsveddeleri bulunmakta). Kimi dergilerde ise, genel yayın müdürü gibi adım var (*Türk Dili* (T.D.K.), 1959'da üç sayı çıkmış *K.Atatürk Yolu*, 1960'ta sürdürülen *Devrimci*, 1960'ta A. Sami Güneyçal'ın askerde iken bana bıraktığı, kitap duyurma bülteni *Kitaplar Alemi*, 1977'de Prof. Dr. İlhan Arsel, Ş. Galip Erker ve başkalarıyla çıkarmaya başladığımız,

iki sayıda kalan *Düşün Yolu* ile *Savaşım, Kemalist Ülkü*'de ise ayrıca yayın danışmanı. İlkokul'da beşinci sınıfta bana çıkartılan *Güneş*'ten başka ilk okul sıralarında da defter yapraklarında çeşitli konularda dergicikler (?) çıkarırdım. Üniversite'ye geçtiğimde biri *Dergi* adıyla, ötekisini unuttuğum başka bir adla düzenlediğim elyazması dergilerden sadece son ikisi basılmamış kanıtlarım arasındadır.

Milli Kütüphane'de başlattığım, katkıda bulunduğum teksir bültenler: *Türk Kütüphaneciler Derneği Haber Bülteni*, sonradan *Milli Kütüphane Haberleri*'ne, öteki bölüm bültenleriyle birlikte katılmış olan *Milli Kütüphane Periyodikler Bölümü Aylık Bülteni*, daha önce andığım *BYYO. Kütüphane Bülteni*; kitap ve yazılarımın bulunduğu etajerdedir.

Hakkımda yazılmış yazı, haber ve kitap duyurularının kupürleri de özdeş etajerde bulunmaktadır. Basılmış şiirlerim (manzum yazılarım) özdeş yerde, bir klasör içindedir.[3]

Yurt dışında yayımlanan bir yıllığa da katkım oldu. Robert Wildhaber'in Bale (Basel) de yayımladığı *Internationale Volksundliche Bibliographie-International Folklor Bibliography- Bibliographis Internationale des Arts et Traditions Populaires* adlı bu yıllığa ben de - isteği üzerine- katıldım. Bendeki kayda göre 1957/1958'den 1965/1966'ya dek çalışmış, bırakmışım. Gönderdiği yıllıkları (aslında, iki yıllık) Milli Kütüphane'ye verdim. Her birinin başındaki katılanlar listesinde adım ve Ankara yazılı idi.

BASILMIŞ KİTAP VE KİTAPÇIKLARIM; TEKSİRLER

Macarcadan çeviriler:

G. Gardenyi: *Üçüncü Kudret*. 1946. M. Eğitim Bak. Dünya Edebiyatından Tercümeler-Macar Klasikleri.

K. Csathe: *Kule Saatindeki Kuzgun*. 1950. Özdeş yayın. İkisi de roman.

Macar Masalları. 1952 Refat Zaimler Yay.

Kaz çobanı Matyo. Macar Masalları. 1952 Özdeş yayın.

Macar Masalları. 1957 Varlık Yay. 1957, 1962, 1967.

Macar Masalları. 1958 Emek Basım-Yayımevi.

Çömlek Kapağı. Macar Masalları. 1962 Varlık Yay., 1968

Mor Jokai: *Görünmeyen Yara*. 1962 Kovan Yay. İzmir. Öyküler.

Yedi Metelik. Macar hikayeleri. 1964 İmece Dergisi Yay.

Yiğit Genç. Macar Masalları. Varlık Yay. 1964, 1973.

Rafet Zaimler ve Varlık yayınlarındaki masallar, kitap adları ayrı da olsa, yinelemedir.

ATATÜRK VE DEVRİM KONULU KİTAPLAR:

10 Kasım- 31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk için Yazılan Yazıların Bibliyografyası. 1958 Türk Tarih Kurumu.

Harf Devriminin Öyküsü. 1962 Türk Dil Kurumu. 2. Basımı: *Yazı Devriminin Öyküsü*. Özdeş yayın 1978 genişletilmiş.

Atatürk Devrimi Kronolojisi. 1963 Varlık Yay., 1966. 3. Basımı genişletilmiş olarak, 1974 Halkevleri Atatürk Enstitüsü. 4.Bs. 1996 Çocuklar Belediyesi.

Bayraklaşan Atatürk, Atatürk için Yazılar. 1963 Varlık Yay. 1966, 1974,1981. Kitabın adını yayınevi koymuştu.

Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimi. Kısa Kronoloji. 1972 (iki kez), Türk Türk Tarih

[3] İzmir'de Mihter Kenan Çelebi'nin bestelediği *Gel, İstiyorum Seni* adlı tango için şarkı sözü istemişlerdi. Bu tango, benim yazdığım sözlerle basıldı.

Kurumu. İmzasız

Elli Yılda Kitap. 1974. Kendi yayınım.

Bilinmeyen Atatürk. 1976 Varlık Yay. 1980.

Atatürkçünün Elkitabı. 1981 Türk Dil Kurumu. 2. Bas. Atatürkçü Düşünce Derneği 1991.

Açıklamalı Söylev Sözlüğü. 1981 Türk Dil Kurumu.

Gazi Mustafa Kemal'(Atatürk): *NUTUK/ SÖYLEV.* 1.C. 1919-1920. 1981 Türk Tarih Kurumu. 2.C. 1920-1927. 1984. 2. Basımları : 1986-1987. 3. Basımları: 1989. 3. Cilt. Vesikalar- Belgeler. 1989. 4. Cilt. Genel Dizin. 1993.Bu kitapın öyküsü: T.T.Kurumu, 1981 için *Nutuk* basılmasına karar vermişti. Ben de, Atatürk Araştırma Merkezi sekreteri olarak iki dilde hazırlanmasını önerdim, benimsendi. Dört kişilik komisyon kuruldu. İbrahim Olgun çeviriyi yapacaktı. Ölümü üzerine bana verildi; Türk Dil Kurumu'nun *Söylev*'inde kimi değişiklikler yapılarak ilk iki cildin buna uyarması uygun görüldü; 1934 basımı ile *Söylev*'i karşılaştırarak düzeltmeler yaptım, dipnotlar koydum. 3. Cildi ise tümüyle ben hazırladım. Yayına hazırlayanlar kaydıyla-birinci ciltte- Uluğ İğdemir ile İsmail Arar'ın adı ve benim adım varsa da, Kurum devlete geçmeden İğdemir'i Kurum'dan çıkardılar. İ.Arar ise, dördüncü cilt olarak *Nutuk*'taki kişilerin yaşamöykülerini hazırlayacaktı; o da çekildi. Birinci cildi eski Kurum ötekileri Atatürk Kültür Dil ve Tarih- yüksek Kurumu-TTK. Basmış oldu. Genel Dizin'i içeren açıklamalı cilt dizgide.

Atatürk Merkezi, bu takımın, Atatürk'ün kendi diliyle yazılmış bölümünü ayrıca iki cilt (metin, vesikalar) olarak bastırdı. Dipnotlar açısından boşluklar oldu; bunu Prof. Dr. Utkan Kocatürk'e bildirdim.

Atatürk'ü Okuma Kılavuzu. 1987 Türkiye Kemalist Yazarlar ve Sanatçılar Derneği.

ÇEŞİTLİ

Emek Basım Yayımevi'nin, 15'er küçük boy sayfalık Güvercin Kitap dizisinde:

Eşref. 1953, 1956, 1959.

Atatürk'ten Fıkralar. 1953, 1956, 1959.

Mithat Cemal Kuntay. 1957.

Süleyman Nazif. 1958.

Milli Kütüphane Okuyucuları İçin Kılavuz. 1958 Milli Kütüphane (imzasız).

N. Rıza Atay ile: *Varlık Yayınları Bibliyografyası.* 1968 Varlık Yay. Bu kitabın önsöz'ü ve ilk 200 kitabın kaynakçası benimdir. Yaşara Nabi Nayır, adımı başa koymayı uygun buldu.

Seçilmiş Bektaşi Fıkraları. 1975 Türk Dil Kurumu. Değiştirilmiş 2. ve 3. Basımları: *Bir Don bir Gömlek* adı ile Öğretmen Yayınları'nda 1984,1985.

Sevgiye Saygı. Kısa yazılar. 1975 kendi yayınım.

Dördüller. 1987 kendi yayınım. Rubailer.

Nasrettin Hoca Birgün. 1996 Çankaya Belediyesi.

AYRI BASIMLAR

Bunlar: *Türk Dili ve Tarihi Üzerine Araştırmalar (Köprülü Armağanı)* 1951 Türk Dil ve Tarih Kurumu. 1959-248. sayfalarda, F.Köprülü'nün Yazıları) *Belleten, Türk Etnografya Dergisi* (Prof. Orhan Burian Bibliyografyası), Türk Dil Kurumu'nun*Ataç* kitabı (Nurullah Ataç Bibliyografyası, s. 295-407) ; *S.B.F. Dergisi*; *BYYO. Yıllık* (Türkiye Bibliyografyası; Seçme kitap listeleri; Macar yazınından çeviriler (Bibliyografya); Atatürk vb.) ; *Ulusal Kültür*; Konferanslar, *İ.Ü.İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü* (Ziya Gökalp HakkındaYazılmış Türkçe Kitaplar; Prof. Dr.

Cavit Orhan Tütengil Bibliyografyası; *İletişim-İTİ* (Türk haflerinin İlk On yılında Devlet Yayınları); *Seha Meray'a Armağan*; Birleşmiş Milletler Türk Derneği- Yıllık;*Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan*- S.B.F.; vb.

KİTAPLARDA

Prof. Dr. Laszle N.Reso'nyi'nin *Dünya Tarihinde Türklük* kitabının ilk basımında iki bölümün çevirisi; *Orhan Veli - Bütün Şiirleri* (Varlık Yay.)'nde bibliyografya; *Laiklik'I.* (Milli Tesanüt Birliği Yay. 1954 (Laiklik ve Kıyafet Devrimi); Suat Y. Baydur, *Dil ve Kültür*. 2. Bs. Türk Dil Kurumu (Suat Y. Baydur Bibliyografyası). Agah Sırrı Levend'in Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmış: *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, *Ahmet Rasim*, *Şemsettin Sami* kitaplarında bu kişilerin bibliyografyaları; Varlık yayınları arasındaki: *Sait Faik - Bütün Eserleri*'nin 15-16 kitabı sonunda, bibliyografya (yazılarına değin); bu *bibliyografya, Sait Faik Bütün Eserleri* (Bilgi Yayınevi) dizisinin 8. Kitabında yinelenmiştir; Varlık Yayınları'nda çıkan: *Sabahattin Ali - Bütün Eserleri* dizisinin 9-10. Kitabı sonunda, kitaplarından başka yazılarını da içeren bibliyografya; Halkevleri Atatürk Enstitüsü'nün yayınlarından: *Atatürk ve Gençlik, Atatürk ve Devrim, Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk ve Halkevleri* kitaplarındaki, Atatürk , ve , Halkevlerinin kitaplık ve yayınları yazıları); TODAİE yayınları arasında çıkmış: *Toplum bilimlerinde Araştırma ve Yöntem* kitabında (Kütüphanelerden Yararlanma ve Danışma, s. 149-179); Folklor Araştırma Kurumu yayını *Hamit Zibeyir Koşay* ve *M. Şakir Ülkütaşır* (İkincisi benim yazım; *Tütengil'e Saygı* kitabında, P. Özben ve Rebab Taşkıran'la (Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil Bibliyografyası. Yukarıda geçen bibliyografya, P. Özben'le). Antolojilerde, Macarcadan çevrilmiş şiirler ve başka çeşitli yazılar.

YILLIKLARDA

Varlık Yıllığı'nda uzune süre: bir yıllık kitapları, bir yılın olayları ve ölenler, dil çalışmaları konulu yazılarım; kısa süre *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*'nda yine kitaplar; bir de biyografyam (60 yaşım).

TEKSIRLER

The Hoover Institute and Library'de Birbuçuk Yıl Süren Çalışmalarımız hakkında Rapor. 1956 Milli Kütüphane. Orada yaptığım *sınıflandırma şeması da eklidir (Ayrı bir teksir).*

Bilgi Kaynakları ve Arşivcilik; Bilgi Kaynakları; Arşivler Kütüphaneler ve Bilgi Kaynaklar; Dokümantasyon ve Bilgi Kaynakları (ders notları; sınav için... ders *özeti) adlarıyla on bir teksir, 1967, 1981; BYYO. Kütüphane Bülteni.*

Çeşitli dergilerde. Araştırma yazılarım yer alır. Örneğin, *Türk Dili*'nin özel sayılarında: "Türk Öykü Kitapları Zaman Dizini" (286, Tem. 1975). "Kurtuluş Savaşı Yazını Zaman Dizini" (Tem. 1976, 298. Sayı) gibi.

BASILMAMIŞ MALZEME

Kendimi oyalamak için, basılması düşünülmemiş roman, öykü, çeşitli konularda yazılarımı saklarım. Çeviriler de öyle. Bunların bir kesimi daktilo iledir.

M.Babita: *Avrupa Edebiyatı Tarihi*. Aslı 700 sayfa. M.Eğitim Bakanlığı Macar bilimsel eserleri gibi bir dizi için bana Prof. Dr. Tiber Halasi Kun ısmarlamıştı. Bu çeviriyi, Dç. (Sonra: Prof.) Janes Eckmann'la karşılıklı

çalışarak- sanırım iki kez- karşılaştırdık. Ancak, örnek olarak istenen otuz sayfayı inceleyen arkadaşımız Sadrettin Karatay (çeviri yanlışı açısından değil), anlatım bakımından uygun bulmamış. Elimde kaldı. Türk Tarih Kurumu kitaplığına (Daktilo iledir.) birinci kopyasını verdim. İkincisi bendedir.

Buna adı geçen yabancı yazarların Türkçeye çevrilmiş kitaplarını ekleyecektim. Fişleri duruyor. *Madach ve İnsanın Trajedisi*. Üniversiteyi bitirme tezim. Bir kopyası Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi'nde olması gerekir.

Macar romancısı Jokai'nin Eserlerine göre Türk Hayatı, Adetleri ve Eşyası, doktora tezim kazaya uğrayınca, bunun bir taslağını (özetini), terfi için istenen çalışma olarak Etnografya Müzesi'ne vermiştim. Orada İlk kopyasının bulunması gerekir. Bendebir kopyası var. Daktilo ile.

Dr. Fethi Tevetoğlu'nun, iki kitabını çıkardığı bir dizi için benden istediği: *Eşref*; Yeditepe Türk Klasikleri için hazırladığım, dizi kesilince elimde kalan daktilo: *Nedim*. Birinci kopyaları Türk Tarih Kurumu kitaplığına verildi. İkincileri bende.

M.Jekat: *Yeni Çiftlik Sahibi*. İlk yarısının Sadrettin Karatay, ikinci yarısının benim tarafımdan çevrilmesi kararlaştırılmıştı. Macar Klasikleri için...Benimkini daktilo ile yazdım. S.Karatay uygun bulmadı. Belki çeviri yanlılarımda vardı. Yarı kitabın daktilosu bende.

Jokai ve Türkler. Doktora çalışmamın- bu işe devam edemeyeceğim üzerine- elimde kalmış notları, konu fişleri el yazısı ile.

Madach: *İnsan(ın) Trajedisi*. Aslı manzumdur; Prof. Rasonyi de manzum çevirmemi istemişti. Kafiyesiz manzum bir çeviri yaptım, ama, Arap harfli el yazısı ile kaldı. Yanlışları bulunabilir.

S.Bonkale: *Rus Edebiyatı Tarihi*. 2 cilt. Prof. Halasi Kun, Fakülte'de Rusça dersleri veriyordu sanırım. Bu kitabı bana çevirtti. İlk cilt ile ikincisinin başı el yazısı Latin harfleri, gerisi Araç yazısı iledir. Kendisi ayrıldı sanırım, el yazısı müsvedde bende kaldı.

J.Kodelany; *Vilma'nın Üç Aşkı*. Kendim çevirmeye kalktım. Çözülmemiş pek çok yeri var el yazması, Arap yazısı ile bende duruyor.

Macarca kısa çeviriler, çıkmış kitaplarla ilgili malzeme vb.

Hungaroloji ders notları. Arap yazısı ile, el yazısı.

YAYIMLANMAMIŞ YAZILARIM

Kendimi oyalamak için yazdığım roman, öykü, çeşitli konularda yazılar, zarflar içinde kutularda.

Manzum yazılar. Kronolojik sırada defterlerde; hepsi bir kutuda. Arap yazısı. El yazısı.

Hatıra defterleri, günlükler. 1936'dan beri. Kimi Latin, kimisi Arap el yazısı, kimileri daktilo ile, defterlerde, dosyalarda. Büyük bir kutu içinde....

Mektuplar. 1950'den sonra saklanmış, aldığım ve yazdıklarımın kopyaları. Genellikle daktilo ile. Bir etajerin içinde, mektuplaştığım kimselerin adlarına göre alfabe sırasında, zarflarda. Ölenler, alt gözlere yerleştirilmişti.

Tanıdığım Yazarlarla ilgili notlar. Latin yazısı ile daktilo. Yazarların adlarına göre alfabetik. Üç kutu içinde. Kimi birkaç satır, kimisi sayfalarca.

Ankara Radyosu Kitap Saati Konuşmaları. Daktilo ile, kronolojik sıralanmış, arada ilgili mektuplarla. Altı klasör içinde. 1950-1954 sonu, 1956 ortası- 1961 ortası. Aradaki boşlukta Amerika'da idim. M.Mercanlıgil yönetti.

48 Yıl Önce Ulus. Ulus gazetesinde yayımladığım, günlük olaylar dizisi. *Hakimiyet-i Milliye*'den alınmış. Basılmış olmakla birlikte, sonlarda basılmamış parçalar vardır.

Wildhaber'e yolladığım bibliyografik notlardan sadece örnekler. Yıllığın kapaklarıyla, katkıda bulunanların listesi sayfaları. Ancak, başladığı yıldan değil. Bir küçük klasörde. Bu klasörde, Köprülü bibliyografyası için yazılmış, Fransızca dergiden fotograf vb.

Türk Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi kupür sınıflandırması sistemi. 8 defter. Bu sistemin Yapı ve Kredi Bankası Atatürk Kitaplığına uyarlanmış 5 defteri.

Bir kitap kutusunda diplomalarım.

Yazılarımın defterlerde listeleri ve kutularda fişlerini veren kayılar. Kutularda.

Büyük bir kutuda: Roman, öykü vb. Yazılar, radyo - tv. konuşmaları. Eli kalem tutan gençlik, arkadaşlarımdan anıları içeren defterler. Seçme kitaplar konulu anket. *Savaşım* ve *K. Atatürk* dergileri hazırlıkları ile ilgili öteberi. Erzurumdan öğrenci ödevleri. Özdeş kutuda.

Atatürk'ün fotoğraflarına yazılmış dörtlükler. Latin yazısı ile. *Atatürk ve Atatürkçülük.* Türk Dil Kurumu'nca ısmarlanmış, tanınmış yazarların yazılarından derleme. Daktilo ile. 12 Mart'tan sonra Kurum bunu -nedense- basamadı. Zaman geçtikten sonra anımsattım yine basmadılar. Bir kopyası Türk Tarih Kurumu'nda.

Babamın yazılarını içeren, Latin yazısı ve daktilo ile tomarlar. Bir kutuda. Anıları... (şimdilik ablamda).

Sadi Borak, İsmail Arar'ın Atatürk için hazırlık şemaları; ayrı dosyalarda. Cemal Kırca'nın şiirleri , ayrı dosyada.

Kitaplarımın (kitaplığımın) fişlerini, galiba A.Ötüken'in kurslarından önce tutmaya başlamıştım. Kitaplar bağışlandıkça, satıldıkça fişleri çıkarıyordum. Yine de iki kutu var. Bunları saklamadığıma iyi etmemişim. Eskişehir'e gönderdiklerim de var, bir öğrenciye verdiklerim de.

Nasrettin Hoca Bir Gün...Öğretmen Yayınları'nca bana yazdırılmış, ANAŞ adındaki bu ortaklık yürümeyince iki kopyası da elimde kalmıştı. Bu ikisi de bende.

Bir zaman, *Atatürkçünün Mektubu* adlı bir teksir (tek yaprak) yayımlıyor, dağıtıyordum. Bir küçük dosyada.

Okuduğum kitaplar. 1926-1945'e değin, yıl sırası ile defterlerde künyeler; Sonra, kağıtlara yazılmış özet ve içerikle. 1946'dan sonra alfabe sırasında kağıtlar, her yılın zarflarında. 1926-1945 arasında okunanların, yazar adlarına göre, fişlerde dizini. Kutular içinde.

Çalıştığım yerlerden saklanmış yazılar (resmi, özel). Etnografya müzesi, Millı Kütüphane (Yönetmeliklerle), Türk Dil Kurumu...T.T.Kurumu Atatürk Merkezi. BYYO'nun ders malzemesi daha önce Anadolu Üniversitesi'ne gönderilmişti. Öğrenci ve dersle ilgili dosyalar bir kutu içinde.

Amerika'daki çalışmalarımın belgeleri. Orada günü gününe tutulmuş, daktilo ile yazılmış anılar anı kutumda, *Mektuplar*, Büyük bir kutuda. Albümlerle.

Macaristanla ilgili not ve fotoğraflar küçük bir kutuda.

Süreli yayınlarım üzerine fişler vb. Ortaokuldun kalma Türkçe ödevleri, Kimi kitaplarımdan kalmış not vb. '(Gürpınar, Atatürk vb.). Çeşitli kimselere ait kartvizitler. Süreli yayınlarda yazı yazmış yazarların listeleri. Büyük bir kutuda.

NUTUK/ SÖYLEV çalışmalarımla ilgili hazırlıklar, fişler, formalar vb. Biri büyük, ikisi

küçük üç kutuda. *Dizin*'in fotokopisi de büyük kutuda.

Yazarlarla ilgili fişler, ölüm gününü saptayan fişler, bir etajerin dört gözünü kaplamaktadır.

Emeklilik dosyası; Öğretmen Yayınları, Atatürkçü Düşünce Derneği, Hayri Balta, vaktiyle Kültür Bakanlığı'nda toplanmış, Derleme yasa tasırısıyla ilgili dosyalar.

Üç kutuda fotoğraflar. İki kutuda eski cep takvimleri. Gericilik olayları nedeniyle resmi kuruluşlara yazdığım mektuplar. Halkevleri Atatürk Enstitüsü ve başka çalışmalarla ilgili dosyalar. Kutularda, ya da raflarda.

Yazılarımın defterlerde listeleri ve kutularda fişlerini veren kayıtlar. Kutularda.

Basılmış kitaplarımla ilgili kimi malzeme de, yayınlarımı içeren etajerlerdir. Bunların arasında, Ecevit iktidarı zamanında, yeniden basılmak üzere- yayınlar genel müdürü Mete Tucay'ca istenmiş, *Üçüncü Kudret* ile *Kule Saatinde Kuzgun*'un türkçeleştirilmiş ekleriyle birer nüshaları da var. Benden Macarca basılacak klasikler listesini istemişlerdi. Bu ikisini en sona koymuştum. İktidar değiştikten sonra, bir tanıdığın orada çalışan kızı bunları dolap arkalarına atılmış olarak bulmuştu.

Hakkımda yazılmış yazılardan seçmeleri, ansiklopedi ve edebiyat sözlüklerine girmiş yaşamöykülerinin fotokopilerini, benden söz açan ya da yazılarımı kaynak gösteren kitap ve yazıların (daha çok kitap) künyelerini (görebildiklerimi) içeren fişlerini içeren bir klasör.

NUTUK'taki kavram vb. lerini, 1979'da, kitabı tarayarak saptamıştım. Bu, bir dizin değil, bir kavramlar dizelgesidir. *NUTUK*'la ilgili büyük kutuda duruyor.

Masraf defterleri. Atılabilir. Büyük bir paket olarak büyük kutulardan birinde. İleride, orta halli bir ailenin geçimi için yararlanılabilir.

Şiir defterleri. Seçme şiirleri toplayan defterler, kitap raflarından birinde. Bir de dosya var. İlk defter, ortaokulda iken, bir cep takvimi cildinin içine ciltlenmiş renkli kağıtlardan oluşmuştu. Yitti. Abdülbaki Gölpınarlı'dan derlediğim seçme eski şiirleri içeren defterleri birgün istemiş yitirmişti.

Yaşam öyküsü kitaplarının kimilerinin içindekileri saptayan notlar, kitap raflarından birinde.

Bestelerim (?). Öteki notaların arasında, notaları ve şarkı sözleriyle, Çoçukluk arkadaşım, besteci Fikri Ürkmez'in ve basılı kimi yabancı tangoların şarkı sözlerimle bir torba içinde.

NUTUK'la ilgili - bulabildiğim- kupür ve fişler; Latin yazısı ile ilgili kupür ve fişler, Atatürk kitapları etajerlerinden birinde (Latin yazısı ile ilgili kitaplarla).

1928-1980 yılları arasında çıkmış danışma (müracaat, referans) kitaplarını *Türkiye Bibliyografyası*'ndan fişlemiş, kabataslak sınıflandırarak zarflara koymuştum. Bunları, başka (Atatürk vb.) fişlerle birlikte Milli Kütüphane'ye vermiştim. Ne olduğunu bilmiyorum. Bilen de yok. Kullanmadığım pek çok konuda fişi de böyle harcadım. Basınla ilgili olanları, BYYO'da basın tarihi okutan Ahmet Danışman'a verdim. Yabancı yazarlarla ilgili fişler de galiba Eskişehir'e.

Sodem ve Gomore, Hüküm Gecesi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu iki romanını bana, Bilgi Kitabevi sahibi Ahmet Küflü, Latin yazısına çevirip dilinin sadeleştirilmesini önermişti. Karaosmanoğlu da kabul etmiş. Bunlar 1966'da yayımlandı. Yalnız yazar, Türkçeleştirmenin hepsini benimsememiş, yeniden rötüş etmiş. Meclis'te idim, o da milletvekili idi. Bir akşam- nöbetçiydim- beni gazete salonuna aldı. Bir yazar olduğunu, kelimelerle oynadığını...gibi yarım saatlik bir

konuşma yaptı. Haklıydı. Bugün de hak veriyorum. Küflü ise dilin özleşmesini istiyordu.

Kitaplığım. Çocukluğumdan beri kitap alırdım. Zaman zaman değiştirirdim. Bağışlarım, arada sattıklarım bilinir. En çok: edebiyat, Atatürk- devrim konuları üzerinde durdum. Sonra: tarih, felsefe, pisikoloji ve ötesi... Ansiklopedi, sözlük gibi danışma kitaplarına düşkündüm. Bibliyografya, kütüphanecilik kitaplarının- Türkiye'de azdı-hemen- hepsi bende vardı. Zamanla bunlardan da arttığım oldu. Sadece, Atatürk'ün *NUTUK-SÖYLEV* basımlarının hepsi, söylev- demeçanı vb. Kitaplarının başlıcaları, genelde resmi olanları, hepsini bir araya koyunca bütün yazıp söyledikleri bende vardır. Latin yazısı devrimi konusundaki kitap ve kitapçıkların çoğu var. Bunların ya hepsi birden bağışlanır, ya hepsi birden satılır. Kupürleriyle, fişleriyle birlikte....
(Ankara 9.6.1991-13.6.1991)

YAZILARIMIN YAYIMLANDIĞI SÜRELİ YAYINLAR

Adım (Ank.)
Ağaç(İzmir)
Ajans-Türk (Ank.)
Akdeniz (Adana)
Akın (İzmir)
Akis (Ank.)
Amatör Sanat (Ank.)
Anadolu (İzmir)
Anahtar (Ank.)
Ankara Akşam Haberleri
Ankara Barosu Dergisi
Ankara Bayram
Ankara Sanat
A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
A.Ü.SBF.BYYO. Yıllık.
Arayış (Ank.) (Sami Güneyçal)
Arkadaş (Ank.)
Ataç (İst.)
Aydın (Aydın)
Aydınlık (İzmir)
Ayrık (Denizli)
Bahçe (Ank.)
Bankacılık Gazetesi (Ank.)
Barış (Ank.)
Başkent (Ank.)
Bekçi (Ankara)
Belgelerle Türk Tarihi D. (İst.)
Belleten (Ank.)
Bibliyografya (Ank.)
Birleşmiş Milletler T.Dr. Yıllığı (Ank.)
Birlik (Ank.)
Bozkurt (İst.)
Bülten (Hayrabolu)
Bütün Dünya Yıllığı (İst)
Büyük Realite (Ank)
Cep Dergisi (İst)
Cumhuriyet (İst)
Çağdaş (Ank.)
Çağdaş (Sonajans, Ank,)
Çağdaş Türk Dili (Ank.)
Çağrı (Konya)
Çaltı (Samsun)
Çankaya (Ank.)
Çatı (Bursa)
Çele (Bolu)
Çığır (Ank.)
Çimen (Ank.)
Çocuk ve Yuva (Ank.)
Çorum ve Kültür eki.
Damar (Ank.)
Damla (Edirne)
Defne (Ank)
Demet (Isparta)
Dernek (Ank.)
Devinim (Ank.)
Devinim (İst.)

Devlet Tiyatrosu Dergisi (Ank.)
Devrim (Öncesi *İnkılap*) *Gençliği* (Ank.)
Devrimci (Ankara)
Dikmen (Ank.)
Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Enstitüsü Kulübü Bülteni (Ank.)
Doğan (Aydın)
Dokuz Eylül (İzmir.)
Dost (Ank)
Dünya (İst.)
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Der. (İzmir)
Eğitim (Ank)
Eğitim Hareketleri (Ank.)
Eğitim ve Bilim (Ank.)
Elek (Mersin)
Emek (Ank.)
Emre (Eskişehir)
Erciyes (Kayseri)
Erek (Eskişehir)
Erzurum
Etibank Dergisi (Ank.)
Evren (İzmir)
Evrim (İzmir)
Eylül (Sivas)
Filiz (Kırşehir)
Forum (Ank.)
Gençlik (*İnkılapçı*, İst.)
Gençlik (TMTG. İst.)
Gerçekler Postası (İst.)
Gerede Postası (Sonra: *Gerede*)
Gerede Ekspres
Göreneller (Ank.)
Görünüm (A.Ü.BYYO.,Ank.)
Gözlem (Ank.)
Gözlem (Sanat.Ank.)
Gülpınar (Ank.)
Gündem (Ank.aktarmalar)
Güney (Mersin)
Hakikat (Ank.)
Hakimiyet (Ank.)
Hakimiyet Sanat (Kayseri)
Halkçı (Yeni Hakçı Ank.)
Halkevleri Dergisi (Ank.)
Halkevleri Gazetesi (Ank.)
Halkın sesi (İzmir)
Halkoyu (Ank.)
Harf (Ank.BYYO)
Hisar (Ankara.)
Hop Dedik (Ank.)
Hür Vatan (İst.)
Hürses (Ank.)
Ilgaz (Ank.)
İletişim (Ank.AİTA)
İlköğretim (Ank.)
İmbat (İzmir)
İmece (Ank.)
İmece (Sivas)
İnanç (Denizli)
İnkılap ve Gençlik (İst.)
İnsan (Ank.)
İş (Ank.)
İzmir Erkek Lisesi (Yıllık)
İzmir Ticaret Postası
K.Atatürk Yolu (Ank. 1959)
K.Atatürk Yolu (Ank. 1982)
Kadın Gazetesi (İst)
Kapı (Ank.)
Karaelmas (Zonguldak)
Karagöz (Ank.)
Kars Haber Gazetesi (Aktarma)
Kaynak (Ank.)
Kebikeç (Ank)
Kemal Yolu
Kemalist (İst.)
Kemalist ülkü (Ank.)
Kırkgöz (Antalya)
Kıyı (Trabzon)
Kim (İst.)
Kitap Belleten (İst.)
Kitap Alemi (Ank.)
Kitaplar Arasında (Ank.)
Körsavaş (Ankara)

Kovan (İzmir)
Kudret (Ank.)
Kurgu (Eİ.T.İ.A. Eskişehir)
Kültür Dünyası (Ankara)
Malul Gaziler Dergisi (Ank.)
Mavi (Ank.)
Mektepli Gazetesi (İst.)
Meltem (Ank.)
Mesleki ve Teknik Öğretim (Ank.)
Milli Eğitim (Ank.)
Milli Eğitim Vakfı Dergisi (Ank:)
Milli Kütüp. Haberleri.
M.K.Periyodikler Bölümü Aylık Bülteni (Ank.)
Milli Mecmua (İst.)
Milliyet (İst.)
Milliyet San.Der.(İst.)
Muğla'da Halk
Musiki Mecmuası (İst.)
Mülkiye (Ank.)
Müstakil Tavşanlı
Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı (İst)
Nitelik (Ank.)
Nokta (İst. mektup)
Ocak (Urla, 1939)
Ocak (Sivas)
Olayların Takvimi (Ank.)
Oluşum (Ank.)
Orman ve Av (Ank.)
Otağ (İst)
Oturum (İst.)
Ozanca (Kayseri)
Öğretmen Dünyası (Ank.)
Öğretmen Gazetesi (Ank.)
Öğretmenler Gazetesi (Ank.)
Öğretmenin Sesi (Ank.)
Özgür (Eskişehir)
Özgür İnsan (Ank.)
Parlemento (Ank.)
Pazar Postası (Ank.)
Pedagoji (İst.)
Petek (Ankara)
Pos-Tel (İst.)
Saçak (İst.)
Sakarya (İst. Erkek Lisesi yıllık.)
Sanat (Ank.)
Sanat Dünyası (İst.)
Sanat Rehberi (Ank.)
Sanat Yolu
Savaş (Ank.)
Düşün Yoluyla Savaşım (Ank.)
Ses (İst.)
S.E.S. (Ank.)
Sesimiz (Ank.)
Sivas Folkloru
S.B.F. Dergisi (Ank.)
Somut (İstanbul)
Son Haber (Ank.)
Son Havadis (Ank.)
Son Telgraf (İst.)
Söz (Ankara.1953)
Söz (Ankara,1960)
Su (Sivas)
Sümerbank (Ank.)
Şadırvan (İst.)
Şafak (Ank.)
Tan (Priştine, alıntı)
Tanin (İstanbul)
Tarih-Coğrafya Dünyası (İst.)
Tarih Dünyası (İst.)
Temel (İzmir)
Tercüme (Ank.)
Toplum (Ank.)
Türk Çocuğu (İst.)
Türk Dili (Ank.)
Türk Dili Der. (İst.)
Türk Etnografya Dergisi (Ank.)
Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni (Ank.)
T.K.D. Aylık Haberler Bülteni (Ank.)
Türkçe (İst.)
Türkiye İktisat Gazetesi (Ank)
Türkiye Muharipler Dergisi (Ank.)
Tv'de 7 Gün (İst. Mektup)

Ulus (Ank.)
Ulusal Kültür (Ank.)
Unasco Haberleri (Ank.)
Ülke (Ank.1960)
Ülke (Sivas, aktarma)
Ülkü (Ankara)
Varlık (İst.)
Varlık Yıllığı (İst)
Vatan (İst., Ank.)
Yaba (Ank.)
Yankı (Ank.)
Yargıtay Dergisi (Ank.)
Yarın (Uşak)
Yedigün (İst)
7 Gün (Ank.)
Yeditepe (İst.)
Yeni Adam (İst.Ank.)
Yeni Bozkurt (İst.)
Yeni Gün (Ank.)
Yeni İstanbul (İst.)
Yeni Kastamonu
Yeni Okul (Ank.)
Yeni Orta Öğretim (Ank.)
Yeni Ortam (İst.)
Yeni Öğretmen (İst.)
Yeni Politika (Ank.)
Yeni Sabah (İst.Mektup.)
Yeni Siyaset Haftası (Ank-Aktarma)
Yenitürk (İst.)
Yeni Ufuklar (önce *Ufuklar*, İst.)
Yeni Ulus (Ank. 1954)
Yeni Ulus (Ank. 1976)
Yeni Yayınlar (Ank.)
Yeşilada
Yordam (Ank.)
Yurt ve Dünya (Ank.)
Yücel (İst)
Yürgü (İzmir)
Zeren (İst)

BAŞKA AKTARMALAR (VB.)

Akşam (İst., Ank.)
Atatürk Kızılcahamam ve Bakış (İst.)
Bugün (Ank.)
Bütün Türkiye (İst.)
Dinimizde Reform (İst.)
Erkekçe (İstanbul-konuşma)
İstiklal (Ank.)
Karınca (Ank)
Kemalizm (İst.)
Kıyı (Mersin)
Yurtta ve Dünyada Kitaplar (İst.)
Günümüzde Kitaplar (İst.)
Kütüphanecilik (Ank.)
Medeniyet (Ank.)
Millet (İst.)
Öncü (Ank.)
Seçilmiş Hikayeler (Ank.)
Siyaset Haftası.(Ank.)
Son Dakika (Ank.)
Son Posta (İst.)
Turizm (Ank.)
Türkiye Köylü Gazetesi
Ülker (Kayseri)
Vakit (İstanbul)
Yeni Halkçı (Ank.)
Yeni İş Dünyası
Ümraniyenin Sesi (ist.)

EK II

Emekli olmama bir iki ay kala, 1983 yazında, ODTÜ'nün Devrim Tarihi bölümünde doçent olan Dr. Seçil Akgün, beni telefonla, ders vermeye çağırdı. Önce, kabul etmek istemedim. Bir hafta sonra bana: "Gericiler gelir diye korkuyoruz !" deyince, damarıma dokunmuş oldu; karşı gelemedim. Ancak, bir arkadaşımı da getireceğimi, benim vereceğim dersin teorik değil, olaylarla ilgili sınıfa alınmasını öne sürdüm. Bir gün bizi"

mülakata" çağırdılar. Emin Arat'ı da götürdüm. Ayrıca, bir form doldurduttular. Döndük. Beklemeye başladık. E. Arat'a çağrı gelmiş, bana gelmedi. Sonra Seçil Akgün telefon etti. Seni reddetmişler. Nedeni de, doldurduğum formda, yaptığım görevler arasında, Türk Til Kurumu Genel Yazmanlığım bulunması imiş. Birkaç yıl sonra, Rektöre mektup yazarak; Üniversitenin bana " yetersiz olduğumu " bildirmesi gerekirdi, anlamında uzunca ve sert bir mektup yazdım; bu gerekçe ileri sürülseydi Üniversiteyi haklı bulurdum, diye ekledim. Mektup arşivimdedir. (23.8.1991)

Bir başka konuya ek. Resim- Heykel bölümü, Müzik malzemesi daha eskiden de vardı. Plak konserleri yapılıyordu. Ben, Müzik Bölümü'nü önceleri gece görevlisi olan Ahmet Borcaklı'yı gündüze alarak ona kurdurdum. Konserler de veriliyordu. Resim- Heykel Bölümü'nün başına Ressam Münip Özben'i getirdim. Br resim galerisi açtım. A.Ötüken zamanından resim koleksiyonumuz vardı. Resim satın aldım. 27 Mayıs 1960'tan sonra beni ihbar etmişler, suçum, resim almakmış. Sonraları bir af furyasında ben de af kapsamına girmişim. Oysa, şu çabalarımla ancak övünebilirim.

Resimler arasında soyut olanları komünist işi saymışlar. Benden sonra bir komisyon kurdular, bunları tasfiye etmek istediler. Komisyon sanırım buna yanaşmadı. Bütün soyut resimleri yukarıdaki salona sürmüşler. Tuhaf bir olay: Romanya Güzel sanatlar Genel Müdürü gelmiş, bu salonu çok beğenmiş: "Ne güzel bir modern sanat galeriniz var !" demiş. A. Ötüken de bunu salonda toplanan kütüphanecilere tercüme etmiş (23.8.1991).

Türk Dil Kurumu'nda iken, o sırada İmar ve İskan Bakanlığında yayın müdürü olan yakın arkadaşım Kemal Arıburnu beni kütüphaneci olarak almak için girişimde bulundu. Atanmam yapılmış (ücretlik), dahası sicilimde de bir ay kadar görünüyor. Ancak, hiçbir ilgi ve yardım görmedim. Vazgeçtim.

Ecevit, Başbakan iken, kendisini ziyarete gelen Cavit Orhan Tütengil'e beni sormuş. Kültür Müsteşarı Bozkurt Güvence beni aramasını söylemiş. Gittim. Beni danışman yapmak istemişler. Ama, politik duruma güvenemediğimi söyledim. Nitekim önce B.Güvenç ayrıldı. Sonra hükümet de dağıldı. (Koalisyondu.) (27.8.1991)

Eski öğrencim, şimdi Eskişehir'de Prof. Levent Kılıç'ın tavsiyesiyle, geçen yıl beni filme alıp konuşturdular. TRT ikinci kanalıyla, Cumhuriyete Kanat Gerenler izlencesinde (geçen yıl Ağustos'ta) ikinci kanalda yayımlandı.

Dil Derneği plaket (2.9.1989), Anadolu Üniversitesi iki kez teşekkür plaketi, Türk Kütüphaneciler Derneği 31.3.1995'te plaket verdi. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Temmuz 1995'te iki gün, yedi saat beni konuşturarak filme aldı (sözlü tarih). Edebiyatçılar Derneği 1.7.1995' altın madalya ve belge verdi. (14.7.1995)

EK II

NUTUK-SÖYLEV'in *Genel Dizin* cildi (IV.cilt) 1993 sonunda basıldı; ancak, pek çok dizgi yanlışı ile.

Ablamın bibliyografyasını hazırlayıp Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Çince Bölümüne verdim; ne var ki, düzeltmeye (!) kalkmışlar, karıştırmışlar, yaşamöyküsü yazısının sonuna- adamı koymadan- eklemişler. Yeniden ayrıca *Prof. D. Muhaddere Nabi Özerdim (Bergama 20.11.1915 - Ankara 19.12.1991) Kaynakçası* adı ile Ankara'da bastırdım. Sekiz büyük sayfa.

Ankara'da çıkan: *Abece, Damar* dergilerine de yazı yazdım.

ŞİİRLERİM

Bunlara şiir demekten çekinirim. Manzum yazılarım derim. Sadece elli kadar rübaiyi *Dördüller* adı ile 1987'de yayımlamış, satışa vermemiştim.

İlk manzum yazılara 1933'te başladım. İlki, takma adla Mayıs 1933'te İstanbul'da *Türk Çocuğu* adlı dergide çıktı. Sonra arkadaşlarımızla İzmir'de, Edebiyat sayfası düzenleyen gazetelerde (*Halkın Sesi, İzmir Ticaret Postası*, Anadolu gazetelerinde şiir ve yazılarımı yayımladım. Nihat Kürşat'la düşünerek *Yeni Asır*'da, ağabeyisinin Eğe Kopuzu adı verdiği sayfayı düzenledik, gece gidip düzeltmelerini yapıyordum. Dört sayı sonra sayfayı kapadılar.

Şiirlerimi hece ile yazıyordum; daha ortaokul son sınıfında aruzla yazmaya giriştim. Gazel yazmaya bile özenmiştim. Şiirlerin kimilerini kendi adımla, sonra takma adlarla yayımladığım oldu. Ama, kendimi şair saymaktan kaçınıyordum. Şiire olan saygımdan, şiirden anladığımdan...

Aruz ya da heceyle yazdığım şaka manzumeler az değildir. Özellikle Yedeksubay Okulu'nda, askerde... Alçıtepe'de, kaside gibi şakalar yazar, mahfelde bayram geceleri okurdum; bütün subayları adlarıyla kasidelere dökerek... Gazel yazmayı hayli ilerlettim. Altmışı aşkın gazeli küçük kağıtlara daktilo ile yazdım; bunları Ali Birinci - fotokopisini çıkaracağım diye- hece ile aruzla yazdığım şiirlerden seçtiklerimi toplayan defteri de aldı. Gazellerde ustaca güzelce olanlar da var. Kasideler de (Osmanlıcadan yararlanan bu şiirler pek yabana atılamaz). Gazel ve kasideleri, kimi şiirleri önemsiz sayarsam da, bunları pek de küçümsememeliyim (16. 7.1994).

TAKMA ADLARIM

Gültekin Özer,
Hayri Gültekin,
Hayri Gültekin Özer,
M.Esine, Mehmet Esiner,
S.Ezgimen,
Naşit Yüce,
M.Kemal Ülkü
Kemalist Ülkü (bu adı taşıyan derginin başyazılarının kimisinde),
Hayri Özer,
Nuri Cengiz (bu adda safyürek bir okul arkadaşımın adı ile, isteğiyle),
Ahsen Bedi (gazetede: Bedri) Ezgimen
M.Eren, Mehmet Eren,
Aşık Eren, Aşık Dazlak (*Karagöz* gazetesindeki manzum yazılarda, gazetede başkalarının da Aşık Dazlak imzalı manzumeleri vardı.)
Sami Dayı (*Karagöz*'de, köşe yazılarındaki adım. Birinde: Sami Hoca Yazmışlar)
Kitap dostu. (Bu adı bana Metin Arad takmıştı. Hasan-Ali Yücel de imzaladığı kitaplarda kullanmıştı.)
Söz, S. ÖZ.
Hayri Gültekin.

Eşim Perihan 6.4.1993'te Meneviş Sokaktaki evde öldü.

SAMİ N. ÖZERDİM'İN ARDINDAN

Ahmet YÜKSEL

Sami N. Özerdim, Karınca Adam yani 5 Mart 1997 günü saat 20.30'da öldü. Bu talihsiz zamanda bir ben başucundaydım. Bir süredir gözlerimin önünde yavaş yavaş erirken bir hocamı, ustamı kaybetmenin derin ızdırabını yaşadım. Tek tesellim, şuurunu kaybetmeden bir zaman önce, yarım saat kadar zar zor sözcüklerle, daha çok da gözlerimizle yaptığımız son konuşmadır. İçimi yakan o ateş sözler, her dem hafızamda kalacak.

Vasiyetinin birinci bendinde, "ölümüm ardından hiçbir dinsel tören yapılmayacak" demesine rağmen "teamül gereği" Maltepe Camii'nde kılınan öğle namazına müteakip Karşıyaka'ya; bu dağı taşı yavaş yavaş işgal ederek kendi ülkesine katan Allah'ın cezası mezarlığın bir boz tepesine, yarı toprak çoğu beton tıkış tıkış bir kalabalığa defnettik. Bu mezarlık değil mi ki, Sami Bey'i ölmeden önce öldürmüş, çok sevdiği hayat arkadaşı Perihan Hanım'ı burada toprağa verince kendini de evine kapatmıştı. Bu gün gibi hatırlarım, Karşıyaka'dan dönerken, "dilimin ucunda Hamid'in mısraları dönüp duruyor" demişti.

Sami Hoca öldü, kurtuldu. Ya geride bıraktığı kitapları ve arşivi ne olacak? Asıl işimiz, bu soruyla başladı. Kolay mı koskoca Sami Hoca'nın terekesini kaldırmak? Kolay mı bir ömür ha babam de babam çalışmış birinin geride bıraktıklarından kurtulmak? Bereket versin her bir şeyi inceden düşünen hocamız, vasiyetini de önceden hazırlamıştı.

Vasiyetinde, terekesinin en değerli kısmı, kitapları ve arşivinin akibeti hakkında bana ve sayın Ali Birinci'ye söz hakkı tanınmasını istemişti. Babalarının bu son arzusuna sonuna kadar uyan iki değerli evladı, Eren Bey ve Ezgi Hanım, bu ağır sorumluluğu bize bıraktılar. Kitaplar bahsi kolaydı. Çünkü Hoca, sağlığında kitaplarının neredeyse tamamını Eskişehir'deki Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi'ne bırakmıştı. Zaten bağışlamayı seven hocamız, zaman zaman birçok kişiye ve kuruma birçok kitaplar verdi. Bu gani gönüllülükten ben de zamanında yeterince hisseme düşeni almıştım. Bundan on beş sene mukaddem, sahaflığa yeni başladığımda, kendi bibliyografya kütüphanesiyle tanıştırıp; "bunlar sende de olmalı, bu işi hakkıyla yapacaksan iyi bir bibliyografyacı olmasın" demişti. Bana hep bibliyografya kitapları hediye etti, durdu. O temel attı, harç koydu, başlattı; ben devam ettim, ediyorum.

Sayesinde iyi bir bibliyografya-biyografi kütüphanem oldu ki, benim için bir tür avadanlık, elimin aleti demektir.

Sami Bey'in arşivi dediğimizde, bir kaç dosyadan ibaret sanılmasın; yüzlerce dosya. Evvel emirde bu şahsi bir arşiv. Hayatın ancak yazıyla devam ettiğini, geçmişin geleceğe yazıyla taşındığına inanan anlayışın velut ürünleri. Her yazdığı kitabın, her makalesinin eksiksiz saklandığı, her müsveddenin atılmadığı, her küçük notun korunduğu yer. Mektuplarını iki nüsha yazan hocamız, göndermediği nüshayı ilgili dosyasında muhafaza ederdi. Milli Kütüphane'de kurduğu biyografi bölümü, ola ki bir gün yürür düşüncesiyle kendisi için de benzer bir arşiv yapmış, çalışmayı yedeklemişti. Yüzlerce yazar için alfabetik fişler tutmuş, hayatının sonuna kadar da bu fişleri güncelleştirmişti; potansiyel halde bir Türkiye Biyografiler Ansiklopedisi. Bu arşivde daha neler var? Basılmamış kitap ve makale çalışmaları, düzenli tutulmuş günceler, yaptığı her işin hesabını kolayca verebilmeye yönelik belgeler. Ve daha neler neler. Hepsi Resmi Gazete gibi tertipli düzenli. Kartotekslenmiş, alfabetik, özenli. Yeni yetmelere; "işte herkes kendisi için böyle bir arşiv düzenlemeli" denilip örnek gösterilecek bir harim-i ismet.

Varisleri, bu arşivin korunacağı, ilgilisinin hizmetine açılacağı ve hatta biyografi bölümünün kaldığı yerden, aynı yöntemle devam ettirileceği emin bir yer bulmak işini bana ve sayın Ali Birinci'ye bırakınca, önce bir kurum aradık. Bu yerin de evvela Ankara'da olması fikri ağırlık kazandı. O halde ilk akla gelen yer, hocanın yıllardır hizmet ettiği, kuruluşunda bulunduğu, başkanlığını yaptığı, hatta babası ve ablasından geride kalan belgelerini bağışladığı Milli Kütüphane oldu. Milli kütüphane yetkilileriyle görüştük. Bağışı

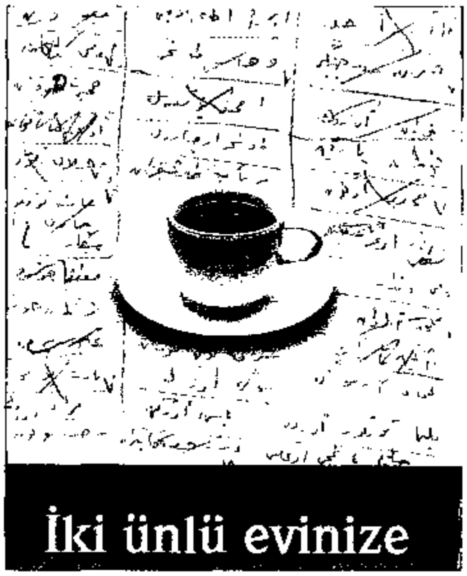

Yukarıda fotoğrafisini gördüğünüz iş bu pusula, Sami N. Özerdim'in ne kertede kağıt tasarruf ettiğinin resmidir. Herşeyi kayıt altına almayı pek seven hocamız son kitabını hediye edeceği "protokol listesini" baştan hazırlamış. İçinde kimler yok; Hayatta kalan birkaç kadim dost, artık ziyaretleri gittikçe azalan eski öğrenciler, yeni tanıştığı bir kaç edebiyat heveslisi, okumayı sevdirmeye çalıştığı mahalleden bir iki çocuk, evlatlar, torunlar akrabadan birileri, hatta hizmetine bakan kapıcı ve köşedeki bakkal... Kitabını teslim alanın ismi çizilmiş. Ben almışım, Ali Birinci almış, Mehmet Aldan da almış, İbrahim Agah Çubukçu ile Şerafettin Turan besbelli almamışlar. İsimlerinin üstü çizili değil.

Bu küçük pusula; gerçek bir hocanın hayatının sonuna kadar öğretmek vasfını asla elinden bırakmayacağından matbu yazının kudsiyetine kadar çok şey söylüyor. Bu küçük pusula, çok yaman bir pusula...

Gitmek istediğim yöne işaret ediyor.

seve seve kabul edeceklerini bildirdiler. Ancak sunduğumuz bu seçeneği, bu tür arşiv malzemelerinin depolarda öylece bekletildiğini düşünen ailesi kabul etmedi. Daha sonra başka kurumların yetkilileriyle de görüştük. Atatürk Araştırma Merkezi'ne, Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne ya da, Üniversite kütüphanelerinden birine bağışlanması seçeneğini de aile, "resmî" buldu. Bu durumda ben, Kebikeç Yayınları ve Kebikeç Başvuru Kütüphanesi ve Arşivi adına hocamızın emeklerine talip oldum. Aile uygun gördü, bize verdi. Yirmi beş koli halinde ve küçük bir odayı dolduracak kadar malzemeyi yayınevimize taşıdık. Şimdilik bizim yedieminimizdedir. Kurmayı tasarladığımız ve ilerde vakıf yapmaya niyet ettiğimiz Kebikeç Başvuru Kütüphanesi ve Arşivi'ne de sağlam bir su basmanı çıkmış olduk. Yakın bir zamanda Sami N. Özerdin Arşivi'ni tekrar tasnif edip, kendi sistemimize göre düzenleyeceğiz.

Yazı kurulundaki arkadaşlarla karar aldık, niyet ettik, hocanın arşivdeki çalışmasına aynen bıraktığı yerden devam edeceğiz. Yayınlayamadığı kitap ve yazılarından uygun olabilecekleri günışığına çıkaracağız. Araştırmacının hizmetine sunacağız. Ve dahi kendi kütüphane ve arşivlerimizin en kıymettar olanlarını buraya bağışlayıp temelinde Sami Bey'in harcı olan bu ortak kütüphanemizi büyüteceğiz.

Dileğim o ki, sağlığında bir çoklarını kitap kütüphane sahibi yapan Sami N. Özerdim, ölümünden sonra da bu sayede, Ankara'yı iyi bir kütüphane ve arşiv sahibi yapsın.

Sevgili Sami Hocam, koca bir ömür okudu, yazdı, düş kurdu. O derece ki, ölüm döşeğinde terini silmek için eline tutuşturulan kağıt peçeteyi matbu bir yazı zannedip gözlerine götürdü. Herşeyi yazdı kaydetti, yazılı bir hayat sürdü. Bilginin dünyaya hakim olacağı düşüyle yaşadı. Kağıda hürmeti, kitaba sevgiyi ondan öğrendim.

Karşıyaka Mezarlığı'ndan son defa ayrılırken dilimde hep Namdar Rahmi'nin şu dizeleri dönüp durdu;

Bilmem ki ne olmaktı, senin gayen, maksadın?
Fare gibi kitaplar arasında yaşadın...
Ne dansettin, eğlendin, ne de sevdin kız, kadın...
Kim dedi hey serseri gençliğine kıy deye
Geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye!

"Ankara'da ilk defa teşekkül eden imalat-ı harbiye fabrikaları işçi cemiyetinin açılış merasimi, soldan sağa Ali Tunalı, Hasan Muslihittin, Eşref, Talip, Tunalı Hilmi, Halis Turgut, Seyfi..."
(Sinan Vardı Arşivi'nden)

DOSYA: İŞÇİ HAREKETLERİ

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI VE SENDİKACILIK HAREKETİ TARİHLERİ

Yıldırım KOÇ

Türkiye işçi sınıfı, güçlü bir kendiliğindenci sınıf hareketi olarak tarih sahnesine çıkmadan, ülkede ve dünyada köklü bir değişimi gerçekleştirmenin ana aracı olarak işçi sınıfını gören sosyalist-komünist hareketin ilgisini çekti. Bu konuda yapılan ciddi çalışmalar sınırlı kalmakla birlikte, bu alana yaygın bir ilgi her zaman varoldu. İşçi sınıfı hareketinin yapısını ve iç dinamiklerini kavramaya yönelik çalışmalar da, kaçınılmaz olarak, işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihiyle ilgilendi. Sosyalist-komünist hareketlerin bu ilgisi, anti-komünist çevrelerin de bu alanla ilgilenmesinde belirleyici etmen oldu. Ayrıca, gelişen sendikacılık hareketi de hem kendi köklerini aradı, hem de kendi geçmişini tanıtmaya yönelik bir çaba gösterdi.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin tarihine yönelik çalışmaları çeşitli biçimlerde gruplandırmak olanaklıdır.

Birinci grupta, işçi sınıfına bir tarihsel misyon yükleyenlerin çalışmaları yer almaktadır. Buradaki ana amaç genellikle yapının ve iç dinamiğin kavranması olmasına karşın, bu konuda yeterince başarılı olunduğunu söylemek pek olanaklı değildir.

Bu gruptakilerin bir alt bölümü, önyargısız yapılan çalışmalardır. Oya Baydar'ın *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi* bu çizgideki örnek bir çalışmadır. İkinci alt bölümdekiler, geçmişi anlamaya çalışmaktan çok, geçmişteki hataları ve eksikleri teşhire ve geçmişi suçlamaya yöneliktir. TÜRK-İŞ ve bazan DİSK hakkındaki çalışmaların önemli bir bölümü bu niteliktedir. Üçüncü alt bölümdekiler ise, geçmişi anlamaya çalışmaktan çok, övmeye ve bazan da efsaneler yaratmaya yöneliktir. Özellikle Sovyetler Birliği kaynaklı ve bunlardan etkilenmiş çalışmaların genel eğilimi budur.

İkinci gruptakiler ise, geçmişe ilişkin bilgi veren, ancak iç dinamiklerin kavranmasına ve açıklanmasına yönelik bir çabası veya fazla bir katkısı olmayan çalışmalardır.

Bu alanda yazılanların önemli bir bölümü, "işçi sınıfı tarihi" olmaktan çok, "sendikal örgütlülük tarihi"dir. İşçi sınıfının sendikalar dışındaki örgütlenmeleri de genellikle ciddi bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

Bu çalışmaların hemen hemen tümünün ortak bir eksikliği, işçi sınıfı kavramı üzerinde yeterince tartışmadan, yürürlükteki mevzuata göre işçi kabul edilenlerin oluşturdukları sendikaların tarihini yazmaya çalışmalarıdır.

İşçi sınıfı, en genelinde, ana gelir kaynağı

bir işverene sattığı işgücü karşılığında elde ettiği ücret olan mülksüzleşmiş ücretlilerdir. Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihlerinin büyük bir bölümü ise, Türkiye'de memur statüsünde istihdam edilenlerin çoğunu inceleme kapsamına almamış olması nedeniyle, gerçekliği kavrayabilmekten uzaktır.

Türkiye işçi sınıfı tarihlerinin çoğunda, mülksüzleşme düzeyi tartışma konusu bile yapılmamış, kişilerin sürekli veya geçici sürelerle bir ücret karşılığında çalışıyor olması yeterli görülmüştür. Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllara kadar ücretlilerin ve özellikle de işçi statüsünde çalışanların önemli bir bölümünün tümüyle mülksüzleşmemiş ücretliler olması, bunu gözönüne almadan yazılan işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihlerinin büyük bir çoğunluğunu yetersiz kılmaktadır.

Çeşitli dergilerde de işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi konusunda yazılar yayınlanmıştır. Yukarıda yapılan değerlendirmeler bu yazılar için de geçerlidir.

Türkiye'de işçilere ilişkin alan çalışmalarının ve anıların çok az olması da, tarih yazımını zorlaştırmaktadır.

Ancak, tüm bu eksikliklere karşın, bu alanda küçümsenmeyecek bir birikim de söz konusudur. İşin üzücü yanı, bu alanda yeni yazılanların önemli bir bölümünün bu birikimden haberdar bile olmamasıdır.

May Yayınları tarafından 12 Eylül 1980 öncesinde yayınlanan *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*'nin 6. 7. ve 8. Ciltleri ve İletişim Yayınları tarafından 1980'li yıllarda yayınlanan *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* ve *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* ile 1990 yılında yayınlanan *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin Türkiye'ye ilişkin bölümlerinde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine ilişkin önemli yazılar vardır. Tarih Vakfı tarafından yayınlanacak olan *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* de, bu konuda temel bir kaynaktır.

Bu alanın önemli kaynaklarından biri, sendikacıların yaşamöyküleridir. Sendikacıların yaşamöykülerinin ele alındığı çalışmalar yararlı olmakla birlikte, ilgili kişilerin ağırlıkla yalnızca olumlu yanlarını sundukları için önemli bir tehlike de taşımaktadır. Bu konuda yayınlanmış çalışmalar aşağıda sunulmaktadır. 1987 yılından beri eski sendikacılarla yaptığım görüşmelerin de bu açıdan yararlı olduğunu düşünüyorum. Bunların bir bölümü Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar, Değerlendirmeler kitabımda yayınlandı. Yenileri de *TÜRK-İŞ Dergisi*'nde yayınlanıyor. Kitap olarak yayınlanmış yaşamöyküleri aşağıda sunulmaktadır:

Aral, F. - Paşaoğlu, T. - Pekin, F., Bir İnsan (Abdullah Baştürk), DİSK Basın Ajansı, İstanbul, 1992, 48 s.

Aral, F., Rıza Kuas, Bir İşçi Liderinin Hikayesi, Lastik-İş Sendikası Yay., İstanbul, 1993, 48 s.

Gelendost, A.N., Oy Anam Oy Seyfi Demirsoy, Savaş Dolu Bir Hayatın Öyküsü, Şiirler, Anılar, Çalışanlar Yayınevi, Eskişehir, 31 s.

Özdemir, K., Seyfi Demirsoy, Türk Metal Yay., Ankara, (Tarihsiz), 349 s.

TÜRK-İŞ, Ve Kalbimizde Demirsoy Vardır, Yay.No.93, Ankara, 1976, 96 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihi konusunda yazanların büyük bir bölümü, tek tek federasyonların, sendikaların veya şubelerin geçmişlerine ilişkin belgeleri incelememektedir. Konfederasyonların yayınlarının ve özellikle de çalışma raporlarının

bile yeterince incelendiği söylenemez. Bu konuda yayınlanmış araştırmaların kaynakçalarının gözden geçirilmesi, sözkonusu yetersizliği gösterecektir. Konfederasyonlar konusunda yayınlanmış bazı çalışmalar vardır. Sendikaların bir bölümü de kendi tarihlerini hazırlamışlar veya hazırlatmışlardır. Ancak bu şekilde hazırlanan ve ilgili sendikalar tarafından yayınlanan sendika tarihlerinin işlevi ve görevi, bazı bilgileri derli toplu olarak vermekle sınırlıdır. Bazı sendikalar bu çalışmaları ayrı birer kitap olarak yayınlarken, bazıları da genel kurullara sunulan çalışma raporunun ilk bölümünde sunmuşlardır. Örneğin, Türkiye Yol-İş Sendikası'nın 1989 yılındaki genel kuruluna sunulan *çalışma raporu*nun ilk bölümünde, bu sendikanın oldukça ayrıntılı bir tarihi yer almaktadır.

1975 yılından günümüze Türkiye'de sendika ve konfederasyonların gelişimiyle ilgili en derli toplu kaynak, *TÜBA İş, İşçi ve Çalışma Bülteni*'dir. Teksir makinesi ile sınırlı sayıda çoğaltılarak yalnızca abonelere gönderilen bu yayının 1982-1995 döneminde "Türkiye'de İşkolları" başlığıyla bir dizi yayınlandı. Bu diziyi kısa bir süre ben hazırladım. Büyük bir bölümünü ise Canan Koç yazdı. *TÜBA*'nın İş, *İşçi ve Çalışma Bülteni*'nin Türkiye'de İşkolları bölümünde önemli tüm sendikaların tarihi bulunmaktadır.

Bazı sendikalar hakkında dava açıldığında hazırlanan iddianameler ve mahkeme kararları da, sendikanın geçmişine ilişkin temel bilgileri ve bazı belgeleri içermektedir.

Sendika, federasyon ve konfederasyon tarihlerine ilişkin çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

Akalın, İ., DİSK Kısa Tarih (1960-1980), Öteki Yay., Ankara, 1995, 191 s.

Akgöl, H., Türkiye Öğretmenler Sendikası, 1965-1971, (Kuruluşu, Etkinlikleri, Sorunları), (Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Eğitim Fak., Ankara, 1971, 117 s. (Çoğaltma).

Altunya, N., Eğitim-İş Deneyimi, Ürün Yay., Ankara, 1996, 400 s.

Aster-İş, Demokratik Kazanımlar Savaşımında Aster-İş'in 4 Yılı, İstanbul, 1979, 16 s.

Bank-Sen, 1972-1992 20. Yıl, Bank-Sen Yeniden Sendikal Yaşamda, İstanbul, 1992, 4 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Nakliyat-İş, İstanbul, 1986, 121 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Dev-Maden-Sen, İstanbul, 1986, 199 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tekges-İş, İstanbul, 1986, 379 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Aster-İş, İstanbul, 1986, 364 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Türkiye Yeni Haber-İş, İstanbul, 19.6, 250 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Sine-Sen, İstanbul, 1986, 121 s. 147 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Devrimci Sağlık-İş, İstanbul, 1986, 123 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Basın-İş, İstanbul, 1986, 200 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), EMAŞ, İstanbul, 1986, 23 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Genel-İş, İstanbul, 1986, 517 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası) Devrimci Toprak-İş, İstanbul, 1986, 227 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar), Limter-İş, İstanbul, 1986, 205 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Devrimci Yapı-İş, İstanbul, 1986, 47 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Baysen, İstanbul, 1986, 137 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Fındık-İş, İstanbul, 1986, 187 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 5-A, Bank-Sen , İstanbul, 1986, 638 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 5-B, Bank-Sen , İstanbul, 1986, 406 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tümka-İş, İstanbul, 1986, 72 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Sosyal-İş, İstanbul, 1986, 133 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Taper-İş, İstanbul, 1986, 26 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası) TİS, İstanbul, 1986, 143 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Hürcam-İş, İstanbul 1986, 270 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı

Sendikalar Davası), Keramik-İş, İstanbul, 1986, 100 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Yeraltı Maden-İş, İstanbul, 1986, 189 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Deri-İş, İstanbul, 1986, 114 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), ASİS - Ağaç Sanayii İşçileri Sendikası, İstanbul, 1986, 276 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Tekstil - Tekstil İşçileri Sendikası, İstanbul, 1986, 140 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 4-A, Türkiye Maden-İş, İstanbul, 1986, 750 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 4-B, Türkiye Maden-İş, İstanbul, 1986, 298 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Genel Fihrist ve Sanık Kimlikleri, İstanbul, 1986, 104 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Hüküm, İstanbul, 1986, 148 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Davaya Genel Bakış, İstanbul, 1986, 271 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-A, DİSK, İstanbul, 1986, 580 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-B, DİSK, İstanbul, 1986, 618 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-C, DİSK, İstanbul, 1986, 478 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Kitap No. 3-D, DİSK, İstanbul, 1986, 419 s.

Birinci Ordu Komutanlığı 2. Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Türkiye Gıda-İş, İstanbul, 1986, 160 s.

Birinci Ordu Komutanlığı, 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Lastik-İş, İstanbul, 1986, 175 s.

Birinci Ordu Komutanlığı, 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi (İstanbul), Gerekçeli Karar (DİSK ve DİSK'e Bağlı Sendikalar Davası), Petkim-İş, İstanbul, 1986, 445 s.

Çimse-İş, 30. Yıl, Ankara, 1993.
Çimse-İş, Çimse-İş 10. Yıl, Ankara, 1974, 85 s.
Demiryol-İş İzmir Şubesi, Kuruluşundan Günümüze (1948-1995) Demiryol-İş Sendikasının Mali Gelişmeleriyle İlgili Genel Bilgiler, İzmir, 1995, 12 s.
DİSK, 13 Şubat 1967 - 13 Şubat 1978, İşçi Sınıfının Devrimci Sendikal Birliği Yolunda 11 Yıl, İstanbul, 1978.
DİSK, DİSK'in Dört Mücadele Yılı, Yay.No.5, İstanbul, 1971, 16 s.
DYF-İŞ, DYF-İŞ'in Dünden Bugüne Gelişi, Ankara, 1968, 69 s.
Evren, S. - Erdem, S. - Yıldırım, C., Eğitim Emekçileri Tarihi, Encümen-i Muallimin'den Eğitim-Sen'e, Bireşim Yayınları, Yay. No. 10, İstanbul, Temmuz 1995, 442 s.
Genel-İş, Kuruluşundan Bugüne Genel-İş'in 10 Yılı, Ankara, 1972, 98 s.
Haupt, G. - Dumond, P., Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler: Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Gözlem Yay., İstanbul, 1977.
Hava-İş, Sendikal Mücadelede 30 Yıl, Eğitim Dizisi 20/3, İstanbul, 1992, 80 s.
Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği, Vakbondsstrijd en Militaire Diktatuur in Turkije, 15 Jaar DİSK, Amsterdam, 1982, 40 s.
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı, İddianame, DİSK, DİSK'e Bağlı Sendikalar, DİSK ile Ortak Amaç ve Faaliyetlerde Bulunan Kişi ve Kuruluşlar Soruşturması I, DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Davası), İstanbul, 1981, 817 s.
Karahasan, Ö., Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası, Z.M-İş Yay., Zonguldak, 1979, 690 s.
Koç, C., Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 1982, 69 s. (Çoğaltma)
Koç, Y., Orman-İş, Kuruluşundan Bugüne 20 Yıl (1975-1995), Orman-İş Yay., Ankara, 1995, 154 s.
Koç, Y., Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş, Açı Yayıncılık, Ankara, 1995, 184 s.
Koç, Y., Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş (1980-1989), Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1989, 176 s.
Koç, Y., Teslimiyetten Mücadeleye TÜRK-İŞ (1980-1992), Öteki Yay., Ankara, 1995, 262 s.
Koç, Y., Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek? Alan Yayıncılık No. 72, İstanbul, 1986, 232 s.
MESS, 25. Yılımız, İstanbul, 1984, 51 s.
MESS, Anılar Güzeldir-1995, Yay.No.216, İstanbul, 1995.
Öğünç, F.Ş., Türk Deniz Sendikacılığını ve Deniz Sendikacılarımızı Tanıyalım, Türk Deniz Ulaş-İş Yay. No. 2, İstanbul, 1967, 239 s.
On Yılın Hatırası, İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası, İstanbul, 1957, 48 s.
Otomobil-İş, Emeğin Savunulmasında 28 Yıl, İstanbul, 1991, 8 s.
Özden, N. - Er, M., Dünden Bugüne TÜRK-İŞ, Uludağ Üniversitesi Bitirme Tezi, Bursa, 1993, 86 s. (Çoğaltma)
Pala, H., Türk Sendikacılık Hareketi İçinde TÜMTİS'in 20 Yılı, Tümtis Yay.,No.20, İstanbul, 1970, 688 s.
Şeker-İş, 25. Yıl Belgeseli, Yay. No. 61, Ankara, 1988, 292 s.
Şeker-İş, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Şeker-İş ve Şeker Sanayii, Yay.No.29, Ankara, 1974, 185 s.
Şeker-İş, Şeker-İş'in Dünü Bugünü, Yay.No.21, Ankara, 1971, 106 s.
Selüloz-İş, Selüloz-İş Sendikası 41 Yıl, 1983, 53 s.
Sönmezsoy R., The History of Turkish Metal

Union, Türk Metal Yay., Ankara, (Tarihsiz), 99 s.
Sönmezsoy, R. - Aslıyüce, E., Metal İşçilerinin Mücadele Tarihi (2. Basım), Bekaş Yay., İstanbul, 1989, 389 s.
Sönmezsoy, R. - Aslıyüce, E., Metal İşçilerinin Mücadele Tarihi, Bekaş Yayınları, İstanbul, 1989, 382 s.
Sönmezsoy, R., Türk İşçi Hareketinin Lokomotifi, Türk Metal Sendikası Tarihi, Türk Metal Sendikası Yay., Ankara, (Tarihsiz), 63 s.
Sülker, K., Gıda-İş'in 30 Yılı, Türkiye Gıda İş Yay.No.4, İstanbul, 1978, 139 s.
Sülker, K., İki Konfederasyon: TÜRK-İŞ ve DİSK, Koza Yay.No.9, İstanbul, 1976, 160 s.
Sülker, K., Lastik-İş'in 25 Yılı, Lastik-İş Yay., İstanbul, 1974, 270 s.
Sülker, K., Petrol-İş (1950-1986), 36 Yaşında Genç Bir Sendika, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1986, 394 s.
Teksif, 12 Eylül 1980 Sonrası TÜRK-İŞ, Ankara, 1986, 24 s.
Teksif, Dünden Bugüne Teksif, Ankara, 1977, 30 s.
Teksif, Dünden Bugüne Teksif, Yay.No.64, 1970, 23 s.
Tez-Koop-İş (Haz.Y.Koç), Dünden Bugüne Tez Koop-İş, Yay. No. 18, Ankara, 1993, 117 s.
Topçuoğlu, İ., Türkiye'de İlk Sendika Sarıkışla'da 1932, Öncü Kitapevi Yay.No.27, İstanbul, 1975, 78 s.
TÖS Dosyası, Cilt 1, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1973, 276 s.
TÖS Dosyası, Cilt 2, Töre-Devlet Yayınları, Ankara, 1973, 215 s.
Tunçay, M., 1923 Amele Birliği, BDS Yayınları, İstanbul, 1989, 160 s.
Türk Metal, 30. Yılında Türk Metal, Ankara, 1993.
Türk Metal, Developing Türk Metal, Brief History of the Türk Metal Union, Ankara, 1978, 16 s.
Türk Metal, Entwicklungsphase Türk Metal, Ankara, 1978, 16 s.
Türk Metal, Gelişen Türk Metal (1963-1978), Ankara, 1978.
Türk Metal, Metal İşçilerinin Mücadele Tarihi, Kadın İşçiler Bürosu Yay.No.2, Ankara, (Tarihsiz), 15 s. (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, 40 Yılda Çalışma Hayatımıza Vurulan Damga, Türk-İş, Ankara, 1992, 115 s.
TÜRK-İŞ, Belgelerle Türk-İş Tarihi (I) (1952-1963), Ankara, 1995, 402 s.
TÜRK-İŞ, Belgelerle Türk-İş Tarihi (II) (1963-1980), Ankara, 1995, 405 s.
TÜRK-İŞ, Çalışma Hayatımıza 40 Yılda Vurulan Damga, TÜRK-İŞ, Ankara, 1991 (?), 115 s.
Türkiye Denizciler Sendikası, Türkiye Denizciler Sendikası (1983-1989), İstanbul, 1989, 463 s.
Yapı-Yol Sen, Yapı-Yol Sendikası 3 Yaşında, Kamu Çalışanları Hareketinin Dünü, Bugünü, Ankara, 1995, 22 s.
Yeraltı Maden-İş, 4 Mücadele Yılı, Ankara, 1979, 38 s.
Yeraltı Maden-İş, Four Years of Our Revolutionary Trade Union Movement, Ankara, 1979, 31 s.
Yol-İş Federasyonu, Kuruluşunun 10. Yılında YOL-İŞ, Cumhuriyetimizin 50. Yılında Karayolları, YSE, Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları, Ankara, 1973, 108 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin çok eksik alanlarından biri, yerel tarihlerdir. Bu konuda yapılmış çalışmalar çok azdır.

Çıladır, S., Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi (1848-1940), Yeraltı Maden-İş Yay., Ankara, 1977, 215 s.
Çıladır, S., Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi, Genel Maden-İş Yay., Zonguldak, 1994, 159 s.
Küley, Z., Sakarya'da Sendikacılık, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, Seri C, Sayı 15, İstanbul, 1971, 42 s.
Fındıkoğlu, Z.F., Erzurum'da Sendikacılık, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yay.No.104, İstanbul, 1969, 16 s.

Türkiye'de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin önderlerinin sendikal mücadelenin geçmişine ilişkin anı yazma geleneği ve alışkanlığı yoktur. Bu konuda saptayabildiğim yalnızca üç kitap vardır.

Ak, L., Şişe Cam'da 30 Yıl, İstanbul, 1975, 231 s.
Demir, İsmet, Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975, İstanbul, 1980, 191 s.
Erik, Ş., Zor Günler, Yalçın Yay., İstanbul, 1992, 744 s.

Memurların ve belirli mesleklerin örgütlenmesi konusunda yapılan çalışma sayısı da azdır:

Akyüz, Y(ahya), Öğretmen Örgütlenmesi, A.Ü.Eğitim Fak. Yay. No. 86, Ankara, 1980, 160 s.
Akyüz, Y(ahya), Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940), Ankara, 1978, 332 s.
Birol, H.Ş., Uyanan Denizcilerin ve İşçilerin Temel Meseleleri, Hür Denizcilerin El Kitabı, İstanbul, 1968, 271 s.
Gülmez, M., Belgelerle Yönetim, Yargı ve Memur Sendikaları (1990-1993), TODAİE Yay. No. 251, Ankara, 1993, 272 s.
Gülmez, M., Türkiye'de Memurlar ve Sendikal Haklar (1926-1994) (Genişletilmiş 2. Basım), TODAİE Yay. No. 255, Ankara, 1994, 251 s.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihine ilişkin genel yayın ise oldukça fazladır. Normal olarak olması gereken, alan çalışmalarının, anıların, işkolu tarihlerinin, sendika ve federasyon tarihlerinin, sendika-dışı örgütlenmelerin tarihlerinin daha fazla olması, bu temel üzerinde de işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi tarihlerinin yazılmasıdır. Türkiye'de olan ise bunun tam tersidir. Genel tarihlerin, daha önce belirtilen kaynaklarla ilişkisi sınırlıdır. Aşağıda, Türkçe olarak yayınlanan genel işçi sınıfı tarihleriyle birlikte, bu kaynaklar sunulmaktadır:

Ağralı, S., Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, İstanbul, 1967, 244 s.
Akin, C., Sendikacılık Hareketi, Vakıfbanksen Eğitim Dizisi No. 3, Ankara, 1980, 70 s.
Avrupa Sendikalar Enstitüsü, Trade Union Movement in Turkey, Yay. No. 24, Brüksel, 1988, 64 s.
Avrupa Sendikalar Enstitüsü, Türkiye'de Sendikal Hareket (Tamamlanmış 2. Baskı), Yay. No. 24, Brüksel, 1989, 59 s.
Aydınlık Yayınları, Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Yay. No. 62, İstanbul, 1979, 251 s.
Barret, F., Emeğin Tarihi, May Yay., No.5, İstanbul, 1970, 190 s.
Basın-İş (DİSK), Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, İstanbul, 1976, 64 s.
Baydar, O., İşçi ve Sendika Hareketleri Tarihçiliğimizin Sorunları ve Perspektifleri Üzerine, Uluslararası Sosyal Tarih

Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyan Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 7 s. (Çoğaltma)

Baydar, O., Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (1), Infograph, Frankfurt, 1982, 380 s.

Brizon, P., Emeğin ve Emekçilerin Tarihi, Onur Yay., Ankara, 1977, 573 s.

Çalışma Bakanlığı, 50 Yılda Çalışma Hayatımız, Ankara, 1973, 250.

Çeşmebaşı, E., Le Syndicalisme en Turquie, 1960-1970, Memoire de D.E.S., 1972, Paris.

Daysal, M., Başlangıçtan 1960'a Kadar Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar, Tekgıda İş Eğitim Yay.No.1, İstanbul, 1975, 126 s.

Daysal, M., Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar - Başlangıçtan 1960'a Kadar (3. Basım), İstanbul, 1977, 126 s.

Dereli, T., The Development of Turkish Trade Unionism - A Study of Legislative and Socio-Political Dimensions, İ.Ü.İktisat Fak.Yay.No.228, İstanbul, 1968, 258 s.

Erişçi, L., Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak), Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, 31 s.

Erkovan, M.K., Siyasi, İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Sendikacılık Tarihi, Milliyetçi-Toplumcu Sendikacılık Görüşü, Ankara, 1974, 102 s.

Erul, Ö.M., Turkish Labor Movement, (Yükseklisans Tezi), Univ. of Pennyslvania, 1965, 110 s.

Fişek, K., Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı, Doğan Yay.No.7, Ankara, 1969, 115 s.

Gelenek Yayıncılık, Geleneksel Sol ve İşçi Sınıfı Hareketinde Tarihsel Çerçeve, Ankara, 1987, 98 s.

Gülmez, M., 1908-1936 Dönemine İlişkin İşçi ve Sendika Tarihi Araştırmalarında Kaynak ve Dokümantasyon Sorunu, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyan Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 15 s. (Çoğaltma)

Gülmez, M., Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961), Öteki Yay., Ankara, 1995, 320 s.

Gülmez, M., Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi), TODAİE Yay. No. 205, Ankara, 1983, 558 s.

Gülmez, M., Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi) (2. Basım), TODAİE Yay., No. 236, Ankara, 1991, 531 s.

Gülmez, M., Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), TODAİE Yay. No. 204, Ankara, 1983, 443 s.

Güran, A.E. (Derleyen), Aydınlık Fevkalade Amele Nüshaları (Olağanüstü İşçi Sayıları), Belgesel Sosyalist Serisi No. 1, Katkı Yay., İstanbul, 1975, 136 s.

Gürgen, Y., Organisation et Action des Syndicats en Turquie, Bordeaux Universite Faculte de Droit et des Sciences Economiques, 1967, 182 s.

Guseinov, A.A., Profsoiuzy v Turtsii (1960-1970), Izdatel 'Stvo Nauka, Moskova, 1975, 203 s.

Güzel, Ş., De L'Empire Ottoman a Nos Jours le Mouvement Ouvrier et L'Historie de Greves en Turquie (Doktora Tezi), Aix-Marsaille, 1975.

Güzel, Ş., Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984), Kaynak Yay., İstanbul, 1996, 320 s.

Güzel, Ş., Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler), Sosyalist Yayınlar No. 5, İstanbul, 1993, 358 s.

Güzel, Ş., Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950), Ankara, 1982, 588 s. (Çoğaltma).

Işık, Y(üksel), Osmanlı'dan Günümüze işçi Hareketinin Evrimi (1976-1994), Öteki Yay., Ankara, 1995, 320 s.

Işık, Y(üksel), Türk Solu ve Sendikal Hareket, Öteki Yay., Ankara, 1995, 198 s.

Işıklı, A. (Ed.), Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, 345 s.

Kalyoncu, A., 1960 Sonrası Türkiye'deki Ekonomik Gelişim ve Sendikal Hareketler, DPT Yay., Ankara, 1977.

Kamar, Y., Türkiye'de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi, Mutluluk Yay., İstanbul, 1975, 144 s.

Koç, Y., Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1992, 329 s.

Koç, Y., Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar, Değerlendirmeler, Yol-İş Yay., Ankara, 1996, 416 s.

Koç, Y., Türkiye Sendikacılık Tarihi, Bilar Eğitim Yay. No. 8, Ankara, 1992, 96 s.

Kornienko, R., Türkiye'de İşçi Hareketinin Başlangıcı (Rusça), Moskova, 1964.

Kornienko, R.P., Rabochee Dvizhenie v Turtsii, 1918-1963, Nauka, Moskova, 1965, 175 s.

Korniyenko, R.P., The Labor Movement in Turkey: 1918-1963, İngilizce Yayını: Joint Publications Research Service, Washington, D.C., 1967, 175 s.

Kutal, G., Türkiye'de İşçi Sendikacılığı (1960-1968), İ.Ü. İktisat Fak. Yay., No. 393, İstanbul, 1977, 304 s.

Ogan, M., Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1988, 34 s. (Çoğaltma)

Oğuz, H., 1980 Sonrası İşçi Hareketinde Durum, Scala Yay., İstanbul, 1995, 196 s.

Öktem, M., Dünyada ve Türkiye'de Sendikal Mücadele Tarihi, Emekçi Öğretmen Eğitim Dizisi No. 3, İstanbul, 1992, 51 s.

Örtülü, E. - Erentöz, E., Türk Sendikacılık Tarihi, Ankara, 1968, 248 s.

Özkan, S. - Özkan, A., Türkiye İşçi Sınıfı 1976 Yıllığı, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, 384.

Pura, T., The Ottoman Foundations of the Turkish Labor Class, (Yüksek Lisans Tezi), Teksas Üniv., Teksas, 1970,70 s.

Quataert, D. - Zürcher E.J., Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839 - 1950, Tauris Academic Studies, Londra, 1995, 208 s.

Rozaliev, I.N., Ocherki Polozheniia Promyshlennogo Proletariota Turtsii, Moskova, 1956, 226 s.

Rozaliev, I.N., Klassy i Klassovaia Borba v Turtsii - Burzhuaziia i Proletariat, Nauka, Moskova, 1966, 167 s.

Rozaliyev, Y.N., Türkiye Sanayi Proletaryası (2. Basım), Yar Yay., İstanbul, 1978, 271 s.

Rozaliyev, Y.N., Türkiye Sanayi Proletaryası, Yar Yay.No.19, İstanbul, 1974, 272 s.

Rozaliyev, Y.N., Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi, (2. Basım), Belge Yay., İstanbul, 1979, 160 s.

Şahin, Ş., İşçi Sınıfının Politik Mücadele Tarihine İlişkin Notlar, 10 Eylül Yay., İstanbul, 1991, 70 s.

Şaylan, G., Memur Sendikacılığı ve Türkiye Deneyi (1965-1971), TÖB-DER Eğitim Yay.No.3, Ankara, 1975, 32 s.

Şeker-İş, Dünya ve Türk İşçi Hareketinin Tarihçesi, Yay. No. 61, Ankara, (Tarihsiz), 23 s.

Sencer, O., Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı, Habora Yay., No. 55, İstanbul, 1969, 314 s.

Şenel, A., İşçi Sınıfının Tarihi Mücadelesi,

Tarihi Görevi ve Kurtuluş Yolu, Kimya İş Kültür Yay.No.1, İstanbul, 1970, 86 s.
Silier, O., Reorganization of the Trade Union Movement in Turkey Along the Lines of American Trade Unionism, Marburg, 1985, 17 s. (Çoğaltma)
Silier, O., Reorganization of the Trade Union Movement in Turkey Along the Lines of American Trade Unionism, Marburg, 1985, 17 s. (Çoğaltma)
Silier, O., Türkiye İşçi ve Sendika Hareketi Tarihi ile İlgili Araştırma, Dokümantasyon ve Yayın Çalışmaları Bakımından Önümüzdeki On Yıl İçin Bazı Düşünceler ve Öneriler, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nın 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyan Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 7 s. (Çoğaltma)
Sipahi, C. (Ed.), Sendika, Uluslararası Sendikacılığın Doğuşu ve Gelişmesi, İşçi Sendikaları, Grev, Yönleri ve Faktörleri, Endüstriyel Demokrasi, Ankara, 1971, 111 s.
Sipahi, C., Doğuşundan Günümüze Sendikacılık, Teksif Yay., Ankara, 1995, 97 s.
Sipahi, C., Doğuşundan Günümüze Sendikacılık, Teksif Yay., Ankara, 1992, 97 s.
Şişmanof, D., Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi, Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya, 1965, 206 s.
Şişmanov, D., Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi (2. Basım), Belge Yay., İstanbul, 1990, 252 s.
Şişmanov, D., Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965), Belge Yay.No.2, İstanbul, 1978, 254 s.
Şnurov, A. - Rozaliyev, Y., Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, Ant Yay., No.39, İstanbul, 1970, 252 s.
Şnurov, A., Türkiye Proletaryası, Yar Yay., İstanbul, 1973, 87 s.
Şnurov, A., Türkiye Proletaryası, Yar Yayınları, İstanbul, 1973, 86 s.
Sönmezsoy, R., Darbe, 12 Mart Döneminde Türk İşçi Hareketi, Umur Yay.No.5, İstanbul, 1978, 351 s.
Sönmezsoy, R., Diskomünizm, Umur Yay., İstanbul, 1978, 287 s.
Sönmezsoy, R., Türkiye'de ve Dünyada İşçi Hareketleri, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1981, 368 s.
Sosyal-İş, Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Eğitim Dizisi No.8, Ankara, 1980, 63 s.
Sülker, K. - Lefranc, G., Dünyada ve Bizde Sendikacılık, Varlık Yay. No. 1207, İstanbul, 1966, 243 s.
Sülker, K., Dünyada ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu, Memet Yayınları, İstanbul, 1967, 78 s.
Sülker, K., Türkiye Sendikacılık Tarihi, Bilim Kitabevi, İstanbul, 1987, 226 s.
Sülker, K., Türkiye'de İşçi Hareketleri (2. Basım), Gerçek Yay., 100 Soruda Dizisi, İstanbul, 1973.
Sülker, K., Türkiye'de İşçi Hareketleri (Genişletilmiş 3. Basım), Gerçek Yay. 100 Soruda Dizisi, İstanbul, 271 s.
Sülker, K., Türkiye'de İşçi Hareketleri, Gerçek Yay., 100 Soruda Dizisi No.4, İstanbul, 1968, 141 s.
Sülker, K., Türkiye'de İşçi ve Sendika Tarihçiliğinin Durumu ve Başlıca Sorunları ile İlgili Bir Kaç Nokta, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nın 19. ve 20. Yüzyıl Türkiye Sosyal Tarihi ile İlgili Araştırma ve Dokümantasyan Çalışmalarında Sorunlar ve Perspektifler Uluslararası Semineri'ne Sunulan Tebliğ, Amsterdam, 1988, 5 s. (Çoğaltma)
Sülker, K., Türkiye'de Sendikacılık, Sendika Kültürü Serisi No. 1, İstanbul, 1955, 288 s.
Talas, C., Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal

Politika Tarihi, Bilgi Yay., Ankara, 1992, 317 s.
Tekgıda-İş, Başlangıçtan 1960'a Kadar Dünyada ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar - Aşamalar, İstanbul, 1975, 126 s.
Tekin, A., Türkiye'de 1963'ten Sonraki Sendikal Gelişmelerde Siyasal ve Sosyal Eğilimler, İ.Ü.Ed.Fak.Sos.Kürs.Lisans Tezi, İstanbul, 1967.
Tes-İş, Son Üç Yılın Kronolojisi (20 Ekim 1989 - 18 Eylül 1992), Ankara, 1992, 48 s.
Tes-İş, Son Üç Yılın Kronolojisi (7 Kasım 1986 - 20 Ekim 1989), Ankara, 1989, 56 s.
TİB (C.Koç - Y.Koç), Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Yay.No.16, Ankara, 1976, 332 s.
Tokol, A., Türkiye'de Sendikal Hareket, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994, 138 s.
Üçüncü, S., The Gewerkschaftsbewegung in der Türkei: Von den Anfaengen im Osmanischen Reich bis zum Ende der 70'er Jahre, G.R.Fischer, Frankfurt, 1980, 391 s.
Uluç, İ., Türk ve Dünya Sendikacılık Tarihi, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1975, 4 s. (Çoğaltma).
Üstün, S. - Yaman, Y., Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi I-IV, Genel-İş Yay., 1977.
Üstün, S. - Yaman, Y., Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 1: Başlangıcından 1946'ya Kadar, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 32 s.
Üstün, S. - Yaman, Y., Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 3: 1961'den 1967'ye Kadar, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 32 s.
Üstün, S. - Yaman, Y., Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 4: 1967'den 1973 Seçimlerine Kadar, Vardiya Yayınları, İstanbul, 1975, 48 s.
Üstün, S., - Yaman, Y., Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, Cilt 2: 1946'dan 1961'e Kadar, Vardiya Yayınları, istanbul, 1975, 32 s.
Yazgan, T., Türkiye'de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1982, 104 s.
Yazıcı, E., Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi, Sistem Yay., Ankara, 1996, 222 s.
Yazıcı, E., Türkiye'de Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde İşçi Hareketlerinin Doğuşu ve Gelişimi (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, 169 s. (Çoğaltma)
Yol-İş, 5. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Türkiye Sendikacılık Hareketi (1992-1995), Ankara, 1995, 552 s.

Türkiye işçi sınıfı, tarih sahnesinde bağımsız bir güç olarak yerini daha fazla aldıkça, bu alanda yapılan çalışmalar daha da artacaktır.

TÜRKİYE'DE GREV VE EYLEMLERE İLİŞKİN KAYNAKÇA

Canan KOÇ - Yıldırım KOÇ

Akbay, M., "Grev Hakkı"na Dair Yeni Neşriyat, Güney Matbaacılık, Ankara, 1951, 36 s.

Akol, O., Grev Meseleleri, Ankara, 1960.

Akova, Ş., Neden ve Niçin Grev Kararı Aldık?, DYF-İŞ Yay., Ankara, 1971, 22 s.

Aksel, M., Grev '95, Ankara, 1996, 92 s.

Aksol, Ş., Türk Hukukunda Grevin Hizmet Akdine Tesiri, İstanbul, 1967, 135 s.

Aksoy, M., Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi (Cilt I), Ankara, 1975, 720 s.

Aksoy, M., Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi (Cilt II), Ankara, 1975, 577 s.

Alınteri Yayınları, Hedef: Süresiz Genel Grev, Broşür No. 9, İstanbul, 1995, 6 s.

Alper, E., Türk Hukukunda Kanun Dışı Grev, (Doktora Tezi), A.Ü.SBE, Ankara, 1987, 254 s.

Ankara Gazeteciler Sendikası, Sendikacılık, Toplu Sözleşme, Grev, Yay.No.1, Ankara, 1963, 28 s.

__________, Arçelik A.Ş. - Türkiye Maden-İş Sendikası Arasında Kanun Dışı Grev Davasına İlişkin Mahkemenin Direnme Kararı ile Temyiz Layihası, İstanbul, 1966, 16 s.

Arınır, T., - Öztürk, S., İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran: Olaylar, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar, Sorun Yay., No.4, İstanbul, 1976, 534 s.

Armağan, S., Grev Hakkı Kötüye Kullanılmamalıdır, Yeni Asya Araştırma Merkezi, İstanbul, 1979.

Ateş, H., Grevimiz Üzerine, Emekçinin Eğitimi Dizisi, İstanbul, 1987, 32 s.

Aykan, F., İşgal, Boykot, Yığın Atılımı; Türkiye'de Sosyalizm Akımının Maddi Temeli, İstanbul, 1976, 174 s.

Bank-İş, 1 Mayıs İşçi Sınıfının Birlik, Dayanışma ve Mücadele Günü, Bank-İş Yay.No.11, İstanbul, 1979, 68 s.

Bank-İş, Grev, Grev Kararının Bildirimini Takip Eden 7. İşgünü mü Uygulanmalı, Bank-İş Yay.No.1, İstanbul, 1965, 80 s.

Banka-İşveren, Grevin Başlama Tarihi Hakkında İnceleme (Kanun Dışı Grev), Türkiye Banka İşverenleri Sendikası Yay.No.1, İstanbul, 1966, 38 s.

Baykara, B., Grev Kazanı (2. Basım), Akyar Yay., İstanbul, 1974, 229 s.

Baykara, B., Grev Kazanı, Milliyetçi Yayınlar,

İstanbul, 1970, 206 s.
Baykurt, F., Sendika ve Grev, TÖS Eğitim El Kitabı No.2, Ankara, 1969, 39 s.
Budak, H., Grevler ve Direnişler, Diyalektik Kitap Dizisi 5, İstanbul, (Tarihsiz), 125 s.
Buldaç, O. - Dinç, T., Sümerbank'ta Neden Grev? Nasıl Lokavt Kararı? Ve Sonuçları, Teksif Yayınları No. 33, Ankara, 1969, 199 s.
Çalışma Bakanlığı, Grev Olayları ve Türkiyemiz, Yay. No. 18, Ankara, 1950, 110 s.
Çelik, N(ecati), Genel Başkan Necati Çelik'in 1 Mayıs Günü Yaptığı Konuşma Metni, Hak-İş Yay., Ankara, 1992, 4 s. (Çoğaltma)
Çelik-İş Sendikası, 137 Gün Süren Grevimiz, Ankara, 1989, 406 s.
Çetingüleç, M., Ferman Padişahın Vurgun Bizimdir, Demir Çelik Grevinin İçyüzü (4. Basım), Ankara, 1989, 64 s.
Çilingir, Y., Hekimhan Grevi, Kayısı Çiçeği ve Faşizm, Yeraltı Maden-İş Yay., Ankara, 1978, 74 s.
Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikası, Grev ve Lokavt Fonu ve Aidat Yönetmeliği, Ankara, 1980, 5 s. (Çoğaltma)
Çimse-İş, 176 Günlük Onur Mücadelemiz, Ankara, 1992, 136 s.
Demir, İsmet, Grev ve Direnişler Üzerine Anılar-Deneyler, İşçi Sınıfı Mücadelesinden Bir Kesit, 1962-1975, İstanbul, 1980, 191 s.
Demiryol-İş, Demiryolu İşçilerinin 1995 Grevi, Ankara, 1996, 225 s.
Dev Maden-Sen, Grev, Yay.No.1, Ankara, 1978, 18 s.
Devrimci Demokrat Sendikal Birlik, 1 Mayıs Harbiye Direnişi, Savunmalar, Belgeler, Umut Yay.No.10, İstanbul, 1992, 128 s.
Devrimci Proletarya Yayınları, 1 Mayıs Eylemi ve Yeniden Hortlatılan Sağcı Provokasyon Teorisi, Yay.No. 9, İstanbul, 1978, 64 s.
Devrimci Sendikal Muhalefet, 15-16 Haziran İşçi Sınıfının Yolunu Aydınlatıyor: Özgürlük ve Sosyalizm İçin İleri, Yay.No. 2, İstanbul, 1979, 32 s.
Devrimci Sendikal Muhalefet, Mersin Soda İşçilerinin Mücadelesi, Yay.No. 3, İstanbul, 1979, 36 s.
DİE, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt İstatistikleri, Yay.No.658, Ankara, 1972.
DİSK, 1 Mayıs, Dünya İşçilerinin Birlik Mücadele Dayanışma Günü, Yay.No.19, İstanbul, 1976, 64 s.
DİSK, 1 Mayıs, Yay.No.25, İstanbul, 1978, 64 s.
DLH-İŞ, Grev, Eğitim Yay.No.4, Ankara, 1975, 29 s.
Dönem Yayıncılık, Merhaba 1 Mayıs 1987, Tarihçe, Konuşmalar, Basında 1 Mayıs, Ankara, 1987, 72 s.
Dönen, M., TBMM'de Demir Çelik Grevi, Ankara, 1989, 42 s.
Durmaz, H., Ölüm Yürüyüşü Güncesi, Devrimci Emek Kitap Dizisi No. 1, İstanbul, 1992, 70 s.
DYF-İŞ, Toplu İş Sözleşme ve Grev Yönetmeliği, Ankara, (Çoğaltma).
Eker, M., Memur Hareketi: Grev Silahını Daha Etkili Kullanırsak Kazanacak, Öz Basım-Yayım, İstanbul, 1995, 44 s.
Ekin, N., Work Conflicts in Turkey - Strikes and Lockouts, İstanbul, 1967, 29 s. (Çoğaltma)
Eksen Yayıncılık, Politik Genel Grev, Broşür Dizisi 2, İstanbul, 1993, 29 s.
Elbir, H.K., Collective Bargaining in Turkey, Legal Principles of Strike and Lockout, İstanbul, 1967, 12 s. (Çoğaltma)
Emeğin Bayrağı Yayınları, Grev ve İşçi Sınıfı, İşçi Eğitim Dizisi 2, İstanbul, 1989, 56 s.
Emeğin Bayrağı Yayınları, Memur Hareketinin Güncel Sorunları ve Genel Grev, Genel Direniş, İstanbul, 1993, 60 s.

Emek Yayınları, 1 Mayıs, İstanbul, 1977, 16 s.

Erdemir, M., 1 Mayıs, Yeni Dünya Yay. No.3, İstanbul, 1978, 47 s.

Erdoğan, A(yhan), Memurların Grevli Toplu Sözleşmeli Sendikal Haklarının Hukuksal Dayanakları, BTS Yay., İstanbul, 1995, 77 s.

Etingü, T., Kömür Havzasında İlk Grev, Koza Yay., No.14, İstanbul, 1976, 156 s.

Fişek, K., Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili, A.Ü.SBF Yay.No.274, Ankara, 1969, 205 s.

Genel-İş, Grev Nedir? Uygulanması, Yay.No.4, Ankara, 1966, 28 s.

Gökçe, E., Kavel Önünde 36 Gün, İstanbul, 1963.

Göldaş, İ., İstanbul İlkokul Öğretmenlerinin Grevi (1920), İstanbul, 1984, 96 s.

Gümüş, F., Türk İş Hukukunda İş Uyuşmazlıkları ve Uzlaştırma, Yabancı Sistemlerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Ankara, 1972, 295 s.

Günay, C.İ., Toplu Hak Uyuşmazlıkları, Türk Harb-İş Yay., Ankara, 1995, 160 s.

Güreli, N., İki 1 Mayıs, Gür Yay.No.1, İstanbul, 1979, 336 s.

Gürkan, K.İ., Darülfünun Grevi, Harman Yayınları, İstanbul, 1971, 84 s.

Güzel, Ş., De L'Empire Ottoman a Nos Jours le Mouvement Ouvrier et L'Historie de Greves en Turquie (Doktora Tezi), Aix-Marsaille, 1975.

Güzel, Ş., Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, 150 s.

Güzel, Ş., Grev, Grevin Yapısal ve İşlevsel Açıdan İrdelenmesine Katkı, Bilimsel Yay., Ankara, 1980, 132 s.

İLKSEN (Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası), Eylemimiz ve Sendikal Mücadelemiz Ekmek ve Özgürlük İçin, İlksen Eğitim Bürosu yay.No.3, Ankara, 1970, 31 s.

İstanbul Deniz Ulaş-İş Sendikası, 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Grev ile İlgili Hükümleri Hakkında Açıklama ve Grev Talimatı, İstanbul, 1971, 23 s.

İstanbul Deniz Ulaş-İş, Grev Bildirisi ve D.B.Deniz Nakliyatı T.A.Ş.İşyeri Grevi İle İlgili Belgeler, İstanbul, 1974, 40 s.

İstanbul Tekstil, Örme ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikası, Kollektif Pazarlık Sistemi ve Grev Hakkı (TÜRK-İŞ ve ICFTU ile Müştereken Tertiplenen Seminer Notlarından), İstanbul, 1962, 14 s.

İzmir Gazeteciler Sendikası, İzmir Gazeteciler Sendikası Grev, İşsizlik, Eğitim ve Sosyal Yardım Statüsü, İzmir, 1964, 2 s. (Çoğaltma)

Karakaş, S.N., Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, 258 s.

Kemal, O., Grev - Hikayeler, Ok Yayınları, İstanbul, 1968, 304 s.

Kimya Mühendisleri Odası, Mersin Soda Olayı-II, Mücadele Sürecek, Ankara, 1979, 16 s.

Kimya Mühendisleri Odası, Soda İşçileri Yalnız Değildir: Mersin Soda Olayı, Ankara, 1979, 16 s.

Koç, Y., Türkiye'de Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı, Tez-Koop-İş Yay., Ankara, 30 s.

Konuk Yayınevi, Şanlı 1 Mayıs, Yay.No.37, İstanbul, 1977, 208 s.

Konuk Yayınevi, Türkiye İşçi Sınıfının Yükselen Hareketi İçinde 1 Mayıs 1978, Yay.No.55, İstanbul, 1978, 109 s.

Kristal-İş, Paşabahçe Direnişi, İstanbul, 1992, 74 s.

Küpeli, B. - Ürtiş, M., Türk İş Hukukunda Grev, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1996, 210 s.

Kurtuluş Yolu, Şanlı 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişinin Derslerini Doğru Kavrayalım, Kurtuluş Yolu Yayınları, No. 7, İstanbul, 1977, 61 s.

Lastik-İş, 1 Mayıs Birlik Mücadele Dayanışma Günü Hepimize Kutlu Olsun, Lastik-İş Yay., İstanbul, 1996, 31 s.

Lenin, V.I., Grev, Devrimci Sendika Muhalefeti Yay.No. 1, İzmir, 1979.

Lenin, V.I., Grevler Üzerine, Üç Kıta Yay., Ankara, 1977, 20 s.

Löker, E., Grev? Grev ve Grev Meseleleri üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma, Ankara İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları No. 1, Ankara, 1951, 127 s.

Losovsky, A.S., Sendikalar Üzerine I, Muharebe Olarak Grev, İstanbul, 1988, 178 s.

Luxemburg, R., Grevler, Sendikalar, Partiler, Habora Yay., İstanbul, (1969 öncesi).

Luxemburg, R., Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar, Z Yay., İstanbul, 1990, 94 s.

Luxemburg, R., Kitle Grevleri, Sendikalar, Partiler, Maya Yay., İstanbul, 1976, 112 s.

Maden-İş Araştırma Dairesi, Türkiye'de Grevler, Maden-İş'in Grevleri, İstanbul, 1975.

Maden-İş, 1980 Grevleri Basın Konferansı, MAHA Ajansı Eki, İstanbul, 1980, 53 s.

Makal, A., Grev, Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar, Verso Yay., Ankara, 1987, 235 s.

Makal, A., Grev: Kuramlar ve Uluslararası Farklılıklar, A.Ü.SBF Yay., Ankara, 1987, 250 s.

Meral, B., 1 Mayıs Nedir, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1993, 32 s.

Meral, B., 1 Mayıs Nedir, Yol-İş Yay.No.1991/5, Ankara, 1991, 30 s.

Meral, B., Niçin Grev? Yol-İş Yay., Eğitim Yay. No. 8, Ankara, 1991, 31 s.

Meral, B., Yaşasın 1 Mayıs, Yaşasın Türk-İş, Türk-İş Yay, Ankara, 1993, 32 s.

MESS, 1976 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları, 1977(?), 15 s.

MESS, 1977 Yılı Yasadışı Eylemleri, Neden ve Sonuçları, İstanbul, 1978(?), 12 s.

MESS, Belediye-İş / Çöp Grevi, Yay. No. 184, İstanbul, 1992, 200 s.

MESS, Ereğli Demir Çelik Grevi: Neden? Niçin?

MESS, Grevdeki İşçiler Listesi (2. Basım), 1980.

MESS, Grevdeki İşçiler Listesi - 2.

MESS, Grevdeki İşçilerin Listesi, İstanbul, 1980, (yaklaşık 300 sayfa).

MESS, İşçi Arkadaş, Niçin Grev? 1977(?), İstanbul, 5 s.

MESS, İşçi Arkadaşımız! Grev Nedir?, İstanbul, 1977(?), 7 s.

MESS, İşyerlerinde Yapılan Grev Oylamalarının Sonuçları Hakkında Rapor, 1977(?), İstanbul, 12 s.

MESS, THY Grevi, Yay. No. 165, İstanbul, 1991, 125 s.

Murray, J., 1926 İngiltere Genel Grevi, Tel Yay., No. 37, İstanbul, 1973, 181 s.

Murray, J., Genel Grev, Arena Yay., İstanbul, 1995, 181 s.

Narmanlıoğlu, Ü., Grev Hakkı, Hukuki Grev Kavramı, Kanunu Grevin Şartları, Dokuzeylül Üniv.Yay., Ankara, 1990.

Nesin, A., Büyük Grev, İstanbul, 1978, 391 s.

Oğuzman, K., Hukuki Yönden Grev ve Lokavt, Banka ve Ticaret Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul, 1964, 157 s.

Oğuzman, K., Hukuki Yönden Grev ve Lokavt, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Sistematik Tahlili ve İlgili Mahkeme İçtihatları (2. Basım), İstanbul, 1967, 251 s.

Oğuzman, K., Türkiye'de Toplu İş Sözleşmesi, Grev, Lokavt, Tahkim ve Arabuluculuk Düzeni Nasıl Olmalıdır? Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü

Yay.No.107, İstanbul, 1973, 229 s.

Ökçün, A.G., Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar, A.Ü.SBF Yay. No. 503, Ankara, 1982, 164 s.

Özek, Ç., Emekçi Sınıfı ve Grev, İzlem Yayınları No. 60, İstanbul, 1969, 79 s.

Özgen, G., Türk Hukukunda Yasa Dışı Grev, Karadeniz Teknik Üniv.Yay., No.117-32, Trabzon, 1980, 127 s.

Özkan, H., Grevden Sonra, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, 288 s.

Partizan Yayınları, Yaşasın 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi, Partizan Yay.No.1, İstanbul, 1978, 47 s.

Pehlivan, K. - Aksoy, N. - Yılmaz, H., İzmir'den Ankara'ya Ölüm Yürüyüşü, Sun Yayıncılık, İstanbul, 1992, 64 s.

Petrol-İş, 1 Mayıs, Birlik Mücadele Dayanışma, Petrol-İş Yay., İstanbul, 1996, 16 s.

Petrol-İş, 63 Grev, 63 Mücadele, Yay. No. 16, İstanbul, 1987, 168 s.

Petrol-İş, 9370 Üye, 63 İşyeri, Grev Dosyası, İstanbul, 1987, (Çoğaltma).

Petrol-İş, Ana Tüzük, Sendika Temsilcileri Yönetmeliği, Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Yönetmeliği, Yay. No. 2, İstanbul, 1965, 68 s.

Petrol-İş, Greve Davetse Evet!, Yay. No. 21, İstanbul, 1989, 32 s.

Roy, D.A., The Zonguldak Strike, A Case Study of Industrial Conflict in Turkey (Doktora Tezi), 1968, 544 s.

Şahhüseyinoğlu, H.N., Hekimhan Dağlarında 335 Gün İşçilerin Direnişi, Başak Yayınları, Ankara, 1992, 112 s.

Samsun Yol-İş, Toplu Sözleşme ve Grev Düzeni, Yay. No. 2, 1967(?), 31 s.

Şanda, H.A., 1908 İşçi Hareketleri, Gözlem Yay., İstanbul, 1976, 42 s.

Şanda, H.A., Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, Evren Yay., İstanbul, 1962, 30 s.

Şanda, H.A., Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, 1908 İşçi Hareketleri, Gözlem Yay.No. 10, İstanbul, 1975, 246 s.

Şeker-İş, Türkiye Şeker Sanayiinde İlk Grev (25-28 Ağustos 1970), Yay.No.16, Ankara, 1970, 244 s.

Şen, S., İşçi Sınıfı Eylemleri ve Devrimimiz, Diyalektik Yayınları No. 3.

Sipahi, C. (Ed.), Sendika, Uluslararası Sendikacılığın Doğuşu ve Gelişmesi, İşçi Sendikaları, Grev, Yönleri ve Faktörleri, Endüstriyel Demokrasi, Ankara, 1971, 111 s.

Sönmezsoy, R. - Aslıyüce, E., En Büyük Grev, Türk Metal Sendikası Yay., Ankara, 1991, 854 s.

Sönmezsoy, R. -Aslıyüce, E., En Büyük Grev (3. Basım), Türk Metal Yay., Ankara, 1991, 854 s.

Sönmezsoy, R., Türkiye'de Grevlerin Tarihi ve Grevlerimiz, Türk Metal Faydalı Cep Kitapları No. 2, Ankara, 1992, 86 s.

Sosyal-İş, 1 Mayıs, Ankara, 1977, 19 s.

Sosyalist Parti Kartal İlçe Örgütü, Reformculuğun Gerçek Yüzü ve Kartal İşçilerinin Görevleri, İstanbul, (Tarihsiz), 8 s.

Sülker, K., Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, Gözlem Yay.No.10, İstanbul, 1976, 302 s.

Sülker, K., Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün, Yazko Yay., İstanbul, 1980, 156 s.

Sülker, K., Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün - 15-16 Haziran, (2. Basım), Verso Yayınları, Ankara, 1987, 135 s.

Sümerbank Gn.Md., Grev ve Lokavt Kararları ve Bazı Açıklamalar, 1969, 9 s. (Çoğaltma).

Sun Yayıncılık, Kartal Belediye İşçilerinin Direnişi, Emeğin Bayrağı Yayınları Dizisi 11, İstanbul, 1992, 32 s.

Sunar, O., Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Anlam ve Uygulanması, İstanbul, 1965, 448 s.

Sur, M., Grev Kavramı, Türk ve Fransız Hukuku Açısından Karşılaştırmalı İnceleme, (Doktora Tezi), Dokuzeylül Üniv., İzmir, 1987, 158 s.

Talas, C., Sümerbank Toplu Sözleşme, Grev, Lokavt Seminerinde Prof.Cahit Talas'ın Konuşması, İstanbul, 1963, 32 s.

Tarım-İş, 3 Yılda 4 Büyük Grev, Ankara, 1992.

Tekgıda-İş, Tekgıda-İş Genel Kurul Yönetmeliği, Sendika İşyeri Temsilcileri Yönetmeliği, Personel Yönetmeliği, Yolluk Yönetmeliği, Grev Yönetmeliği, İstanbul, 1973, 95 s.

Tekgıda-İş, Tekgıda-İş Genel Kurul Yönetmeliği, Sendika İşyeri Temsilcileri Yönetmeliği, Grev Yönetmeliği, Personel Yönetmeliği, Yolluk Yönetmeliği, İstanbul, 1975, 90 s.

Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası Bursa, Ana Tüzük, Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği, İstanbul (Tarihsiz), 54 s.

Tekstil Sendikası, Tariş İplik Fabrikası ve Faşist Saldırılar, Olaylar, Belgeler, İstanbul, 1976, 78 s.

Tel Yayınları, Grev, Yay.No.4, İstanbul, 1971, 128 s.

Tes-İş Federasyonu, Toplu İş Uyuşmazlıkları, Grevler, Ankara, 1975, 67 s.

Tez Büro-İş, Toplu İş Sözleşmesi ve Grev, İşyeri Temsilcileri Seçim ve Delege Yönetmelikleri, Ankara, 1977, 48 s.

TİB (Y.Koç), Grev, Resimli İşçi Dizisi No.4, Ankara, 1976, 40 s.

TİKP, Tariş Olaylarının Ardındaki Gerçek, Yay. No. 9, İzmir, 1980, 32 s.

TİP, 1 Mayıs '79, İşçi Sınıfı Unutmayacak ve Affetmeyecektir, Yay.No.22, İstanbul, 1979, 88 s.

TİP, İşçi Sınıfının Uluslararası Dayanışması ve 1 Mayıs, Yay.No.10, İstanbul, 1976, 43 s.

TİSK, 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Teklifi ile İlgili Görüşümüz, Yay.No.10, Ankara, 1969, 27 s.

TİSK, 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Uluslararası Normlara Uygunluğu, Yay.No.81, Ankara, 1986, 64 s.

TİSK, Conformity of Unions' Law No.2821 and Collective Labour Agreement, Strike and Lockout Law No. 2822 to International Norms, Ankara, 49 s. (Çoğaltma).

TİSK, Genel Grev ve Dayanışma Grevi Hakkında Muhtıra, Ankara, (Tarihsiz), 12 s.

TİSK, Grev Sırasında Stokların İşyerinden Çıkarılması, Yay.No.133, Ankara, 1994.

TİSK, İşyerlerinde Vuku Bulan Kanun Dışı Olaylar Hakkında Raporu, Yay.No.8, Ankara, 1968, 20 s.

TİSK, Yasa Dışı Davranışlarda İşverenlerce İzlenecek Yol, Yay.No.94, Ankara, 1989, 52 s.

TİSK, Yasa Dışı Davranışlarda İşverenlerce İzlenecek Yol, Yay.No.46, Ankara, 1979, 35 s.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği), Soda Raporu: TMMOB, Mersin Soda Sanayii A.Ş. Grevcileriyle ve Örgütleri DİSK Petkim-İş'le Dayanışma İçindedir, Ankara, 1978, 12 s.

TMTF-İTÜTB-İYTOTB-İTÜTOTB-ODTÜÖB, Singer Damgalı Malların Ardındaki Oyun ve Grev, Ankara, 1967, 8 s. (Çoğaltma)

TOBB (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği), Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanun Tasarısı Hakkında Görüşümüz, Ankara, 1962, 35 s.

TOBB, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı Hakkında Muhtıra, Ankara, 1962, 20 s.

TÖS, Öğretmen Boykotu, Ankara, 1971, 40 s.

TOTSİS (Türkiye Opera Tiyatro Sanatkarları ve Yardımcı İşçileri Sendikası), Kuruluş, Direniş, Grev, Ankara, 1965, 31 s.
Tüm-Der İstanbul Şubesi, 1 Mayıs, İstanbul, 1977, 16 s.
Tuna, O. - Kutal, M., Grev Hakkı: Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi, İ.Ü.İktisat Fak. Yay.No.131, İstanbul, 1962, 175 s.
Tuna, O., Grev Hakkı, İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti, İ.Ü.İktisat Fak. Yay. No. 57, İstanbul, 1951, 114 s.
Tuna, O., Grevlerin İktisadi Hayat ve İstihdam Şartları Üzerindeki Tesirleri, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1965, 36 s.
Tuna, O., Sümerbank Tarafından Tertiplenen Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Seminerinde Prof.Orhan Tuna'nın Konuşması, İstanbul, 1963, 40 s.
Tuncer, A., Tariş: Yangından Aydınlığa, İzmir, 1981, 82 s.
Türk Harb-İş, İşçi Sınıfının Birlik ve Dayanışma Günü 1 Mayıs'ta Elele, Ankara, 1994, 16 s.
Türk Metal, 12 Eylül 1980 Sonrasında Yapılan Grevlerin Sayısal Değerlendirmesi, Yay. No. 1989/2, Ankara, 1989, 24 s.
Türk Metal, 62 Günlük Grevin Hikayesi ve Gerçekler, Ankara, 1988, 395 s.
Türk Metal, Grev ve Grevlerin Koordinasyonu Hakkında Yönetmelik, Ankara, 1984, 4 s. (Çoğaltma)
Türk Metal, Grev, Ankara, (Tarihsiz), 16 s.
TÜRK-İŞ, Birleşik Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği, Ankara, 1974, 12 s.
TÜRK-İŞ, Grev ve Toplu Sözleşme Seminer Notları, Yay.No.13, 1962 (Çoğaltma)
TÜRK-İŞ, Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman? (2. Basım), Yay.No.40, Ankara, 1965.
TÜRK-İŞ, Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman? Yay.No.17, Ankara, 1965, 32 s.
TÜRK-İŞ, Grev, Niçin, Nasıl, Ne Zaman?, Yay.No.17, Ankara, 1963, 31 s.
TÜRK-İŞ, Sendikalar ve Grev,Lokavt Hakları, Yay.No.35, Ankara, 1964, 1191 s.
TÜRK-İŞ, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı, Yay.No.9, Ankara, 1962, 9 s. (Çoğaltma)
Türkiye Denizciler Sendikası, Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980), Eğitim Dizisi No. 8, İstanbul, 1987, 175 s.
Türkiye Kimya Sanayii İşverenleri Sendikası, Grev ve Lokavt Fonu Yönetmeliği, İstanbul, 1979, 11 s.
Türkiye Toprak, Seramik ve Çimento Sanayii İşverenleri Sendikası, Aidat ve Grev-Lokavt Yardım Fonu Yönetmeliği, İstanbul, 1980, 6 s. (Çoğaltma)
Ülkücü İşçiler Birliği, Komünizmin İhtilal Provası (15-16 Haziran), Yay. No. 1, Ankara, 36 s.
Uluç, İ., Toplu İş Sözleşmesi Muhtevası, Hazırlıkları ve Grevler, Tekgıda-İş Yay., İstanbul, 1971, 6 s. (Çoğaltma).
Ulucan, D., Streik und Aussperrung in der Türkei, (Doktora Tezi), Köln Üniv., Köln, 1971, 156 s.
Umut Yayıncılık, Genel Grev Nedir? Ne Değildir?, İstanbul, 1991, 64 s.
Uslu, S., Bütün Yönleriyle 1 Mayıs, HAK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 63 s.
Yazar, E., Boğaziçi İşgali: Katledilen Madencinin Haykıran Soluğu, Yurt Kitapları, Ankara, 1992, 140 s.
Yazıcı, F., Sendika ve Grev Hürriyeti, İşçi Kitapları Serisi No.1, İstanbul, 1949, 48 s.
Yeni Çözüm Yayınları, Migros Grevi ve Grevlerin Genel Bir Değerlendirmesi, İstanbul, 1987, 96 s.

Yılmaz, H., İşçi Sınıfı Eylemlerinin Meşruluğu, Koral Yay., İstanbul, 1990, 77 s.
Yılmaz, H., Tariş Olayları, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987, 77 s.
Yılmaz, Ş., TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın 1 Mayıs Töreninde Yaptığı Konuşma, Ankara, 1992, TÜRK-İŞ Yay., Ankara, 1992, 14 s.
Yirmisekiz Ocak Yayınları, 1 Mayıs 1979, İzmir, 1979, 48 s.
Yol-İş, Grev Nedir?, Yay. No. 91/6, Ankara, 1991, 59 s.
Yorgun, S., Toplu Pazarlık Sistemi ve Grev, Toleyis Eğitim Yay. No. 3, İstanbul, 1994, 131 s.
Yurtsever Devrimci Mühendis ve Mimarlar, Faşizmin Artan Saldırılarına Karşı Grevli Toplu Sözleşmeli Sendika Hakkı İçin Genel Greve Hazırlanalım, (Tarihsiz - 1980 öncesi), 16 s.
Zeybek, H., Alpagut Olayı, Koral Yay.No.23, İstanbul, 1977, 112 s.

İŞÇİ HAREKETLERİNİN AKADEMİK DÜNYAMIZDAKİ YERİ ALPASLAN IŞIKLI İLE GÖRÜŞME

İşçi hareketlerinin akademik dünyada ele alınışı, tarihçesi ve sorunları üstüne, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Başkanı Profesör Alpaslan Işıklı ile görüştük.

SORU: Bir çok bilimsel disiplinin konusu içine giren işçi hareketlerinin akademik örgütlenme içinde ele alınışı, yeri, gelişimi ve çeşitli üniversitelerdeki yaklaşım farklılıkları konusunda bizi aydınlatır mısınız?

IŞIKLI: Türkiye bir çok bakımdan Batıdaki gelişmelerden etkilenerek kurumlarını oluşturmuş bir ülke. Bunda da yadırganacak bir taraf yok, özellikle işçi hareketleri söz konusu olduğu vakit bizim Batıyı geriden izlediğimiz hepimizin bildiği bir gerçek. Dolayısıyla işçi hareketlerinin akademik yaşama yansıması da Batıda bizden daha önce olmuş. Çeşitli Batı ülkelerinde ülkelerin geleneklerine göre, birikimlerine göre bu konu değişik adlar altında incelenmiş, değişik yaklaşımların ürünü olan incelemelere konu olmuş. Örneğin Amerika'da bu, daha ziyade *Labor Economics* adı altında toplanan bir dal içerisinde inceleniyor. İngiltere'de *Industrial Relations* kullanılıyor. Labor Economics: Çalışma Ekonomisi, Industrial Relations: Sınai İlişkiler. Avrupa'da, Fransa'da daha çok hukuk ve sosyoloji yaklaşımı egemen oluyor. *Economie du Travaill, Droie du Travaill, Economie Social,* Türkçelerini söylersek: İş İktisadı, Sosyal İktisat, İş Hukuku gibi başlıklar içerisinde.

Bizim ülkemizdeki gelişmelere esin kaynağı olmuş olanlar ise daha ziyade Almanya ve İsviçre'dir. Bu ülkelerde de Sosyal Politika adı altında incelenir. Bu ülkelerin bize esin kaynağı olmuş olmasının çok somut bir nedeni var; bildiğiniz gibi II. Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda Alman ve İsviçreli, Yahudi kökenli bilim adamı Türkiye'ye geldi. Türkiye'de bilimsel çalışma yapma ortamı buldu. Kurulu olan bilim dallarının çoğu, maliye gibi, hukuk gibi onların katkılarıyla zenginleşti. Bazı bilim dalları da onların katkılarıyla kuruldu. Bu bağlamda Gerhard Kessler adını anmamız gerekir. Gerhard Kessler İsviçreli, Yahudi kökenli bir profesör. İstanbul Üniversitesi'ne geldi. Orada bu alanı İçtimai Siyaset adı altında oluşturdu. Daha sonra "İçtimai Siyaset", "Sosyal Siyaset" olarak değiştirildi. Ankara'da bunun kurucusu bizim hocamız Prof. Dr. Cahit Talas oldu. Talas Hoca SBF'ye 1953'de girdi. Onun birkaç saatlik ders olarak başlattığı İçtimai İktisat sonradan kürsü oldu. 1980'de de Sosyal Siyaset bölümü kuruldu. Bizim hocamız Cahit Talas da formasyonunu İsviçre'den aldı, doktorasını Cenevre'de verdi. Dolayısıyla bu İsviçre ekolünün etkileri

böylece de sürüyor. Ama Hoca daha ziyade İsviçre'nin Fransa'ya açık yapılanmasının, ekolünün temsilcisi olarak Türkiye'ye geldi.

O zamana kadar işçi hareketleri üniversite dışında tabiatıyla belli ölçüde inceleme alanı buluyor. Bu arada Lütfi Erişçi'nin adını herhalde anmamız gerekir. Bir çok çalışmaya kaynaklık etmiştir. Daha sonra Kemal Sülker'i anmalıyız. Doğrusu gerek İstanbul Üniversitesi'ndeki içtimai siyaset alanı oluşumu, gerekse bizim Fakültedeki içtimai iktisat konusundaki çalışmalar bu alanda üniversite dışı çalışmalara da geniş katkılarda bulundu. 1960 sonrasında Türk-İş kolejinde bu konu işlendi. Yani üniversite dışında bir alanda ve sendikal örgütlerde sendikal eğitim çalışmaları üniversitelerdeki bu yapılanmayla önemli ölçüde desteklendi. Buralarda faaliyet gösteren insanların önemli bir kısmı bu dallarda, bu kurumlarda yetişmiş insanlar. Mesela bir Toker Dereli, bir İmren Aykut İstanbul Üniversitesi'nden kaynaklanmış yetişmiş insanlardı. Yıldırım Koç, bizler Ankara Üniversitesi'nden. Yıldırım ODTÜ mezunudur ama masterını bizde yapmıştır.

Dolayısıyla Ankara ile İstanbul arasında bir fark var mı acaba? Belki vardır. Dışarıdan bakan sizler daha iyi görebilirsiniz. Yani yaklaşım olarak. Bizim hocamız Cahit Talas 27 Mayıs'a bakan oldu. Belki fark orada başlıyor. Türkiye'deki sosyal alandaki farklılaşmalarda zaten 27 Mayıs bir dönüm noktasıdır. Saflar orada belirlendi. İstanbul'daki hocalarımızı biliyorsunuz: Orhan Tuna, Sabahattin Zaim, Nevzat Yalçıntaş gibi isimler.

Bizim burada sosyal / içtimai iktisat kürsüsünü ve dersini 1980'e doğru genişletmek ve bunu sonra bir bölüm haline getirmek için büyük bir çaba, özlem içinde olduk. Hatta o yıllarda Profesör Talas'la birlikte yine bu adda bir fakülte yapılanmasını bile hayal etmekteydik doğrusu. Önce bölüm oluştu. Kürsünün yerine bölüm oluştu. Sonra YÖK yakaladı bizi, 1980'den sonra. YÖK, bizim projemiz hayata geçmek üzereyken geldi ve bizim sosyal siyaset olarak başlattığımız bölümü model olarak aldı, ismini ve içeriğini değiştirerek Türkiye'ye önemli ölçüde yaydı. İktisadi Ticari İlimler fakültelerinde yaydı. Ankara başta olmak üzere on beş civarında fakülteye bizim sosyal politika bölümü olarak planladığımız ve hayata geçirmek üzere olduğumuz yapılanma taşındı. Fakat sosyal de siyaset de kulağa pek hoş geliyor sayılmamış olacak ki onun yerine "çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri" adı belirlendi. Böylece aslında aynı alanın Fransa'daki ve Amerika'daki karşılıkları ardarda eklendi. Yani bir tekerrür var şimdiki isimlendirmede. Bence "Sosyal Politika" daha iyi ifade ediyordu konuyu. Ama mühim olan isim değil, içeriktir. Daha sonra bizler 1983'de üniversiteden ayrıldık. Bizim dalın üniversitelerdeki öğrenimi önemli bir darbe yedi. Özellikle Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde. Ben, 1402 sayılı yasa ile uzaklaştırıldım, Talas Hoca istifa etti.

O dönemin ilginç bir dönem olduğu anlaşılıyor. Türkiye İşveren Sendikalar Konfederasyonu genel sekreteri herhangi bir bilimsel geçmişi olmamasına rağmen, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İş Hukuku dersini o verdi.

Biz 1989'da döndük, yeniden bir hız katmak istedik, ama sizlerin de çok iyi bildiği gibi dünya değişti. "Yükselen değerler" çıktı. Sendikacılığı toplum yaşamından silmek doğrultusunda evrensel ve yoğun bir çabaya tanık olduk. Bunda bir ölçüde muvaffak olundu. Çünkü bir Neo-liberal düzen kurulmak isteniyordu, küreselleşme vs. ismi altında; ekonomik yapılanması da Neo-liberalizmdi. Bu da 19. Yüzyıl vahşi kapitalizminin yeniden kurulması manasındaydı. Bu yapılırken bir taraftan da

bunun ebedi kılınması çabası eksik bırakılmıyor. Bunun ebedi olması için öncelikle bunun ebedi olacağına inanmamız isteniyor. Çünkü ebedi olacağına inanırsak ebedi olmasının daha kolay sağlanacağı düşünülüyor. Bunun için tezler geliştiriliyor: "Tarihin Sonu", "İdeolojilerin Sonu Geldi" gibi tezler geliştiriliyor. Bunlar yapılırken "Elveda Proletarya" diye de ayrı bir tez geliştiriliyor. Çünkü tarihin sonunun, ideolojilerin sonunun gelmesi için bunların toplumsal temelinin de sonunun gelmesi lâzım. Tarihin çarkını ileriye döndüren güç, içinde yaşadığımız dönemde işçi sınıfıdır, proletaryadır. Tarihin sonunun gelmesi için proletaryanın da sonunun gelmesi gerekir. Böylece "Tarihin Sonu", "İdeolojilerin Sonu" doğrultusundaki tezler "Elveda Proletarya" teziyle bütünlenmiş oluyor. Bütünlenmek isteniyor. Tabiatıyla sonunun geldiği iddia edilen ideoloji işçi sınıfı ideolojisidir. Neo-liberal ideoloji egemen kılınırken bir taraftan da ideolojilerin sonu geldi deniliyor.

Bununla yapılmak istenen şey Neo-liberalizmin tek ve tartışmasız, rakipsiz bir ideoloji olmasının sağlanmasıdır. Bu, tabii, işçi hareketi, sendikacılık gibi konuların toplumsal yaşamdaki önemini azaltmak doğrultusunda önemli bir işlev görüyor. Bu, ideolojik koşullandırma. Medya buna hizmet ediyor. Bir takım tarikatler, sivil toplum örgütleri olarak sendikaların önüne geçirilmek isteniyor. Bunda da gayet başarılı oldukları söylenebilir. Örneğin tarikatlerin tüm perişanlığına rağmen, bu süreç, nihayet Erbakan'ın tarikat şeyhlerini kabulüyle somutlaştı. Halbuki yakın zamanlara kadar, muhafazakar bir politikacı olmasına rağmen Süleyman Demirel, örneğin yurt dışı gezilerinde ve çeşitli temaslarında yanında bir de sendika temsilcisi bulundurmaya özen gösterirdi. Batıda bu çok daha vurgu kazanmış bir

gelişmedir. Tarihin sonunu getirmek isteyenler bu tür ilişkilerin de sonunu getirme çabası içerisindedirler. Bunda da bir ölçüde muvaffak oldular.

Bu muvaffak olmak geçici olmaya mahkum bir muvaffakiyettir. Kalıcı bir muvaffakiyet sağlamaları mümkün değil ama şunu kabul etmek zorundayız ki bir ideolojik gerileme dönemi içerisindeyiz. Bu gerçeği görmek zorundayız. Bunu aşmak için öncelikle bunu görmek zorundayız.

Bunun somut örneklerinden bir tanesi de şu olmuştur: Biliyorsunuz bir şekilde benim de katkım olan *Sendikacılık Tarihi Ansiklopedisi* çıkarıldı. Bu sendikacılık ansiklopedisini Tarih Vakfı çıkarıyor. Bu ansiklopedinin tanıtımını yapan bir yazar bir taraftan da şunu söylemekten geri kalmamış; bir gazetede rastladım, diyor ki: "Tarih Vakfı'nın çıkarması çok isabetli, çünkü sendikacılık artık tarih

oldu..." diyor. "Tarihçilerin konusu oldu..." diyor. Dolayısıyla ben de Sendikacılık dersi veriyorum, mesela benim de Sendikacılık Tarihi dersi vermem gerekir. Eğer bu bayların tezleri bu ölçüde muvaffak olursa...

Fakat gerçeklerin örtülmesi mümkün değil. Dünyada da mızrak çuvala sığmıyor. "Tarihin Sonu Geldi" diyenlerin komikliğinin gizlenmesi mümkün değil. Kapitalizmin ömrü şurada nihayet taş çatlasa iki yüz sene. Osmanlı İmparatorluğu da beş yüz sene yaşamış. Osmanlı İmparatorluğu'nun iki yüzüncü yılında bizim dedelerimiz de buna benzer şeyler söylüyordular. "Osmanlı İmparatorluğu dünyanın düzenini belirlemiştir, bundan sonra artık olacak bir şey yoktur" dedikleri anda burunlarının dibinde Sanayi Devrimi oldu. Osmanlının yerinde yeller estiğini gören bizler için şimdi dedelerimizin o bakış açısı bize çok komik geliyor. Ama komikliklerin sonu gelmiyor. Şimdi de Batıda "Tarihin Sonu Geldi", "İdeolojilerin Sonu Geldi" diyenler aynı komiklik içerisindeler. Belli bir zaman kesiti içerisinde var olan hegemoniyi ebedi görmek gibi bir zihinsel tembellik içerisindeler. Veyahut en azından bu yöndeki zihinsel tembellikleri istismar çabası içerisindedirler. Kendi temsil ettikleri çıkarların başarıya ulaşması açısından "Proletaryanın Sonu Geldi" diyorlar. İşte bugün bile Türkiye'de yüzbinleri Türk-İş Ankara'ya toplayabiliyor. Paris'te "Küreselleşmeye Hayır" diyenler, "Biz Varız" diyenler milyonlarca insan. Seul'de, dünyanın her tarafında.

Bu küreselleşme ideologları "Elveda Proletarya" tezinde inandırıcı olmak için başka şeyler de söylediler. Çok hoş şeylerdi bunlar. "Artık bilgisayar icat oldu, kirli işler bitti, proletaryanın sonu geldi, insanlar bundan sonra yalnızca boş zamanlarında ne yapacaklarını düşünecekler" gibi savlar ileri sürdüler. Böylece boş zamanlarında bilgisayarla Internette sörf yaparak, sağa sola ulaşarak vaktini geçirecek insanlardan oluşan bir dünya hayali içinde bir hayli inandırıcı oldular.

Ama şimdi aradan geçen çok kısa bir zamanda anlaşılıyor ki bilgisayar bazı gerçekleri değiştirmedi. Gene hayatın kanunları devam ediyor. Boş zamanı olan insanlar var ama bu boş zamanı olan insanlar işsizliğe mahkum edilmiş yığınlar, işsizler. Bu manada

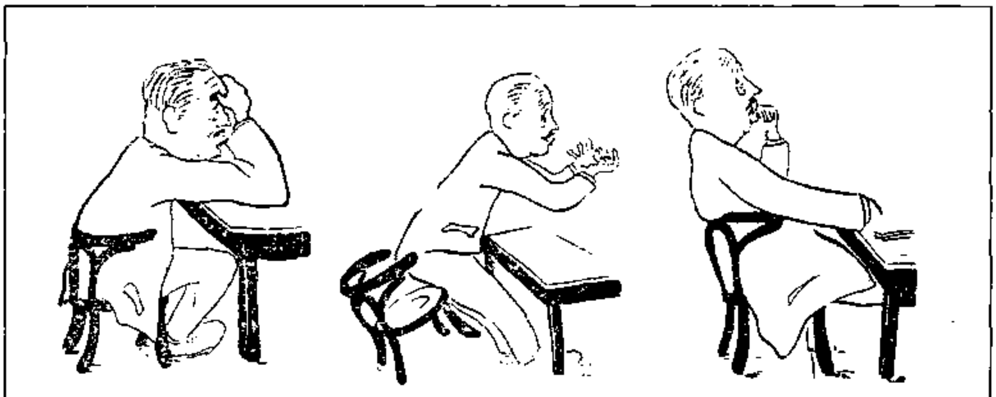

Prof. Kessler İçtimaî Siyaset dersinde, çizen Sabahaddin Fındıkoğlu
İş Dergisi, C. XVII, Sayı 113 1 Ocak 1951

boş zaman var. Daha dün Renault Belçika'da 4000-5000 kişiyi işten attı. Dünyanın her tarafında işsizlik çığ gibi büyüyor. Sadece gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar için, gelişmiş ülkelerdeki insanlar için sorun değil. Ve bir başka dünyaya kayıyoruz ama bu başka dünya işsiz kalmak anlamında boş zamanı olan insanların dünyasıdır. "Elveda Proletarya" sloganı bu yeni dünyayı izah etmez. "Hoşgeldin İşsizler Ordusu" demek gerçekçi ve daha doğruyu yansıtan bir slogan olacaktır.

Bilhassa üretmeyen, yatırıma kanalize olmayan bir kapitalizm türü ortaya çıkmaktadır. Devlet müdahaleciliğinin ortadan kalkmasıyla, devletin düzenleyici rolünün, devletin sermayeyi olumluya, yaratıcılığa kanalize eden etkilerinin ortadan kalkmasının sonucu olarak, kazanan fakat üretmeyen, kazanan fakat yatırım yapmayan bir sermaye tipi çıkmaktadır. Bunun da Batıda adını bulmuşlardır; "Gazino Kapitalizmi", "Kumarhane Kapitalizmi" dönemidir bu. Bu kumarhane kapitalizmi döneminde, geçmişte emeklerinden başka satacak şeyleri olmayan kitleler şimdi emeklerini bile satmak olanağından yoksun olmak gibi bir duruma itilmektedirler. Emeklerini bile satamamaktadırlar. Bu tabii peşinde bir yığın ek, bununla bağlantılı sorun getiriyor. Ahlakî sorunlar getiriyor, toplumsal yapıdaki çözülmeler geliyor.

Burada da gene çözümün örgütlü işgücünde olduğunu kabul etmek zorundayız. Ve nitekim dünyanın dört bir yanında bu işsizleri de mobilize edecek bir ideolojiyle sendikalar temelinde bir işçi hareketinin siyasal çözümü getirmesi olasılığı tek çıkış yolu olarak karşımızda duruyor. Bunun gerçek olmasını sağlamak hepimizin görevi. Bu beklentinin gerçeğe dönüşmesini sağlamak hepimizin görevi. Çünkü çok kesin bir tercihle karşı karşıyayız. Geçen asrın tercihi vahşet ve sosyalizm arasındaydı. Yani insanlar ya mağara devri vahşetine dönecekler, yahut sosyalist olmayı başaracaklar biçiminde bir tercihle karşı karşıya gelindi. Sendikal mücadelenin, işçi hareketinin ağırlıklı bir yer tuttuğu mücadelelerin sonucunda kapitalizm ehlileştirilerek bu vahşet önemli ölçüde ertelendi, yani sosyal devlet doğdu. Bu da bu vahşeti erteleyen 19. yüzyıl vahşi kapitalizmini ehlileştirilmiş kapitalizme dönüştüren bir faktör olarak işlev gördü. Ama çağımızdaki tercih daha da çelişkili bir tercih. Bir tarafta yok olmak, diğer tarafta sosyalizm demek abartılı bir bakış açısı olmayacaktır kanısındayım. Bu yok olmaktan kurtulmak, her manada yok olmaktan kurtulmak sorunu, ahlakî çöküş, insanî değerlerimizin korunması vs. eski Doğu Bloku toplumlardan tutunuz Batının sanayi metropollerine kadar her yerde kendini hissettiren bir sorun. Bütün insanî değerlerin çürümesi manasında bir yok olma biçiminde kendisini göstermektedir. Mafya, mafya'nın uluslararasılaşması, yoksulluk, sömürü, bütün bunlar yok olmanın bence somut belirtileridir. Bundan kurtuluşun yolu da işçi hareketinin, çalışan insanların, kısaca insanların temel oluşturacağı adil ve demokratik bir gelişmenin evrensel düzeyde gerçekleştirilmesinden başka bir şey olmaz ki, bunun adı sosyalizmdir. Sosyalizmden başka bir şey olmadığını görmek zorundayız.

SORU: Anadolu'ya yayılmış yeni bölümlerin çalışmaları, bilimsel üretimleri zaman içinde nasıl gelişim gösterdi?

IŞIKLI: Bu konuda iyimser olmak şu aşamada çok zor. Ama her şeye rağmen insandan ve gençlerden ümidi kesmemek lazım. İslamiyeti kendilerine göre yorumlayarak ortaçağ karanlığını egemen kılmak doğrultusunda çok sistematik bir akım geliştiriliyor. Ben şunu söyliyeyim hemen; bu konuda Castro ile aynısını düşünüyorum. Dinle sosyalizm

arasında zorunlu bir çelişki yoktur. Bu, dine verilecek manaya bağlıdır. Bu Latin Amerika'da giderek ayırdına varılan bir gelişmedir. Ama din diye bir takım, insanları aptallaştırıcı bombardımanların sürümü sözkonusuysa elbetteki sosyalizm buna da karşı olmak zorundadır. Örneğin Marx'ın yaşadığı dönemde Avrupa'da din diye Marx'ın karşısına çıkarılan Hıristiyanlığın versiyonları, Marx'ın afyon nitelendirmesine fazlasıyla layık oluşumlardı. Hıristiyanlığın önde gelen azizleri çıkıyordu "Hıristiyanın vazifesi esiri esâretten kurtarmak değil, efendisine sadık, iyi bir insan yapmaktır" diyorlardı. Esâret ilahi bir hediyedir diyen anlı şanlı Hıristiyan azizler vardır. Hıristiyanlık buydu; Galile'yi işkence tehdidiyle karşılayan Hıristiyanlık. Elbette ki bu bakış açısının, böyle bir din anlayışının afyon olarak nitelendirilmesi en hafif tepkidir; mümkün olan tepkilerin en hafifidir. Marx bu noktada son derece haklıdır. Ama din adına ne varsa ona karşı çıkmak mecburiyetinde de değildir sosyalizm. Nitekim Castro Türkiye'ye geldiği vakit Habitat dolayısıyla çok anlamlı bir şey söyledi: "Kadıncağız ölmüş çocuğuna öbür dünyada kavuşacağına inanıyorsa bundan sosyalizmin göreceği bir zarar yok, bu sayede mutlu oluyor, bu sayede kendine güveni oluyor."

Türkiye'de din adına bazı taşra üniversitelerinde sistematik bir şekilde ve özenle, sosyal adalet, adalet doğrultusundaki değerleri dünyanın düzeltilmesi özlemini ve çabasını karatmaya yönelik bir bakış açısı egemen kılınmak isteniyor ve bir aptallaştırma operasyonuna girişiliyor. Halbuki en basit mantık kuralıdır: Yeni sorunlar yeni çözümler gerektirir. Ortaçağa özgü bir hastalık olan vebanın ilacıyla aklı başında bir doktor günümüzün aidsini, kanserini tedavi etmeye kalkışmaz. Ama bu baylar asırlar öncesinde yapılmış veya yapıldığını zannettikleri, iddia ettikleri kurumlarla günümüzün sanayi devrimi sonrasında sorunlarına çözüm bulacaklarını zannediyorlar, iddia ediyorlar. Bu sayede bir taraftan genç kuşakları, üniversite öğrencilerini, akademisyenleri yoğun ve etkili bir aptallaştırma operasyonuna tabi tutarken diğer taraftan da kapitalist sömürünün bir özel versiyonuna etkin bir kılıf hazırlamış oluyorlar. "Yeşil Sermaye" diyebileceğimiz bir sermaye türü bunların ideolojik malzemeleriyle alanını genişletmek imkanına kavuşuyor. Faizin daniskasını başka adlar altında alıyor. Bir yandan gayri resmi sektörün, kayıt dışı ekonominin en uç örneklerini ortaya koyarak kapitalist sömürüyü ileri boyutlarda gerçekleştirdiler, diğer yandan, bir takım görüntüye ilişkin hususlarla, logolarına yeşil işaret koyarak, islamî inancı çağrıştıran isimleri şirketlerine takmayı ihmal etmemek suretiyle kendilerini sanki kapitalist sömürünün dışında oluşumlar gibi tanıtmak imkanına kavuşuyorlar. Bu ideolojik bombardıman, akademik düzeyde yürütülen ideolojik bombardıman, bir takım ticari çabalara da ayrıca bir yan ürün olarak destek oluyor.

Tabii hayattan ümidi kesmemek lazım derim her şeye rağmen. Bütün bu oluşumlara rağmen farklı şeyler oluyor. Farklı şeyler olması için çabayı elden bırakmamak zorundayız. Taşra üniversitelerinde, hiç ummadığımız yerde, ummadığımız pırıltılar da oluşabiliyor. Onlarla diyaloğu kesmemek, bırakmamak zorundayız.

Belki bunun daha da belirgini imam hatip mezunlarının öğrenci olarak bizim karşımıza oturmaları durumunda ortaya çıkıyor. Tabii bizim elimizde insanların düşüncelerini, önyargılarını bir anda değiştirecek bir sihirli değnek yok. Ama biz onlarla öğrencimiz olarak sabırla, özenle diyaloğumuzu sürdürürsek sonuç aldığımızı da görüyoruz. Benim

öğrencim olup imam hatip kökenli hatta belli tarikat mensubu insanların Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bizlerle ilişkiler çerçevesinde fevkalade olumlu yönde etkilendiklerini sonradan gördüm. Onlar çeşitli basın organlarında, dergilerde geleneksel, dinsel iddialı basın organlarında çalışıyorlar. Ama o etkilenmenin izlerini onlarda görmemek mümkün değil. Bu iş böyle olur zaten, başka türlü olması mümkün değil. İnsanlardan ümidi kesmemek lazım. Diyaloğu ve etkileşim olanaklarını sonuna kadar zorlamak lazım.

SORU: Üniversite dışı kurumlar olarak, Türk-İş Kolejinden de söz ettiniz, sendikalarda bilimsel bir eğitim ve yaklaşımdan, katkıdan söz etmek, mümkün mü? Akademik kurumlarla sendikaların etkileşimi nasıl oldu?

IŞIKLI:. Amerika II. Dünya savaşı sonrasında dünya çapında sendikaları etkileme çabasına girdi. Dünyanın jandarmalığına soyunmasına paralel olarak sendikacılığın kurulduğu, belli bir gelişme gösterdiği ülkelerde eğer sendikalar komünistlerin, sosyalistlerin denetimi altına girmişse o sendikaları parçalamak, o sendikalara karşı oluşumlar yaratmak bakımından büyük çaba sarf edildi. Mesela Fransa'da, İtalya'da bu yapıldı. Buna karşılık, sendikacılığın henüz gelişmediği, hatta doğmadığı ülkelerde veya yeni doğmakta olduğu ülkelerde sendikacıların ideolojik açıdan istedikleri şekilde yapılanması için Amerika büyük çaba sarf etti. Türkiye bu gruba giren ülkelerden. Yunanistan, uzakdoğu ülkeleri böyle oldu.

Türkiye'ye belki bir çok konuda olduğu gibi bu konuda da olağanüstü yüklendiler. Çünkü Türkiye hem gelişmekte olan ülke, hem de Avrupa'nın burnunun dibinde bir ülke. Ayrıca, Arap ülkelerine ve bugün de Türkî Cumhuriyetler denilen ülkelere açılan kapının ağzında duruyor ve petrol bölgesinin kapısında yer alıyor. Onun için Türkiye'ye zannediyorum pek çok ülkeden daha fazla yükleniyorlar. Ve Türk sendikacılığı açısından da bu böyle oldu. Türk sendikalarını eğitiyoruz diye önce AID devreye girdi, 1960'a kadar. Çalışma Bakanlığı kanalıyla para verdi, birşeyler yaptı. Sonra bu dolaylı yardım Bülent Ecevit'in çalışma bakanlığı zamanında doğrudan yardıma dönüştü. "Ben sendikalara güveniyorum" dedi, "Bir mahzuru yok doğrudan ilişkide bulunmanın" dedi. Bu sefer sendikalar doğrudan Amerika'dan yardım almak, doğrudan Amerika'yı muhatap almak durumunda kaldılar Neticede 1960'dan 70'lere kadar bu yolla aidatların üstünde paralar oldu sendikalarda. Ve müthiş bir etkilenme, zaten bu etkilenmeyi Amerika çalışma bakanı da bir sözünde, konuşmasında ifade ediyor.

Ama bu etkilenme nasıl bir etkilenme, biraz evvel akademik nitelikte mi oldu dediniz. Mesela böyle bir etkilenmenin sonucunda öncelikle ve hiç değilse İngilizce öğretmiş olsalardı yararlı bir iş yapmış olurlardı. Ama bugün Türk sendikacılığında tek bir sendika lideri yok ki bu yolla İngilizce öğrenmiş olsun. Bunu bile yapmadılar. Hiç olmazsa İngilizce öğretselerdi, İngilizce öğretmediler.

Bunun önemi var; burada bir parantez açarak yan bir konu olmasına rağmen buna da değinelim. Böylece sendikalar uluslararası ilişkilerinde uzmanlara teslim oldular. Her uzman da bizim arkadaşlarımız gibi olmuyor tabii. Başka uzmanlar da var. O uzmanlar da uzmanlıklarını gösterdiler. Gayet uzman bir şekilde bu ilişkileri manüple ettiler. İngilizce öğretmediler, İngilizce bile öğretmediklerine göre başka hiç bir şey öğretmediler. Ama yaşam biçimini, Amerikan sendikacılığının yaşam biçimini Türkiye'ye taşımakta çok etkili oldular.

Bu ne zamana kadar sürdü? AID tabii çok eleştiri aldı. 1970'lere kadar sürdü. AID devreden çıktı, doğrudan bir devler örgütü

olduğu için onun yerini AAFLİ Asya-Amerika Hür Çalışma Enstitüsü aldı. AAFLİ bir vakıf statüsünde ama şeklen Amerikan sendikalarının en üst örgütü AFL-CIO'ya bağlı. Fakat geliri çokuluslu şirketlerden geliyor; parayı veren düdüğü çalıyor. Bunun ne tür marifetler ortaya koyduğu konusunda en önemli ipucumuz bunun kardeş örgütü olan AIFLD'nin Latin Amerika'da yaptıklarıdır. Askerî darbelere zemin hazırlayan kaos ortamı oluşturma yönünde, örneğin Şili'de, neler yaptıklarını sonradan kendileri anlatmaktalar. Bu AIFLD'nin ve AAFLİ'nin yöneticileri genellikle aynı kişilerdir. Biraz orada hizmet görüp gerekli deneyimi kazandıktan sonra AAFLI'de görev alanlar var. Latin Amerika'da deneyim kazanmış bir zat, bunlardan birisi, 1980 sonrasında Türkiye'de AAFLI'nin direktörü olarak Morris Paladino'yu sahnede görüyoruz. Bu Morris Paladino 12 Eylül askerî hükümetinin getirdiği kısıtlamalara vesaireye razı olmak gerektiğini, bunun doğal olduğunu, dünyanın pek çok yerinde böyle şeyler olduğunu ifade eden bir basın toplantısı bile yapabildi. Artık perde arkasında ne yaptı, onu da sadece el yordamıyla yakalayabiliyoruz ve bazı sonuçlar çıkarmak bu sayede mümkün olabiliyor.

Türkiye'de bu işe ters veya bu gidişi dengeleyecek bir sendikal eğitim açılışı, sıçraması 1960 sonrası dönemde kısa sürede bir yanıp sönme biçiminde Türk-İş bünyesinde oldu. O zaman Doğan Avcıoğlu'nun da içinde yer aldığı ve belki de başında yer aldığı bir aydın kadrosu Türk-İş'de faaliyetteydi. Danışman olarak, uzman olarak, eğitimci olarak vs. 27 Mayıs Anayasasının sağladığı ortamda Türk-İş de bir sosyal açılış içerisine girdi. Ve bir takım sosyal ilkeler, faaliyet raporlarında dile getiriliyordu. Bu aydınlarla etkileşimin ürünü olarak ortaya çıktı. Ama bundan dolayı hemen alarma geçen çevreler bunu kısa zamanda ortadan kaldırmak için çok etkin çaba gösterdiler ve muvaffak da oldular.

1965 seçimlerinde AP'nin kazanmasının ardından 1966'da Türk-İş Genel Kurulunda 1961'de kurulmuş olan Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşuna katılmış olan sendikacıların hepsi tasfiye edildi. Türk-İş farklı bir çizgi izlemeye başladı. Ve bu biraz evvel işaret ettiğim aydın kadrosunun da tasfiyesini hemen beraberinde getirdi. Zannediyorum bu sadece Türk sendikacılığının kaderinde bir dönüm noktası olmadı, Türk aydınının kaderinde de bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra farklı arayışlar içerisine girdiler. Özellikle Doğan Avcıoğlu'nun kişiliğinde öyle sanıyorum ki bu yansımalarını çok belirgin bir şekilde buldu. Artık Kemalist ordu, 27 Mayıs'da olduğu gibi ilerici müdahaleler vs. işçi sınıfa dayalı demokratik özlemlerin yerini almaya başladı. Çünkü işçi sınıfından ümit kestiler, 1966 VI. Genel Kurulda uğranılan hezimetin sonucu olarak. Bu bir yenilgiydi. Bu yenilgiden olumsuz bazı dersler çıkarıldı. Daha uzun soluklu, daha kalıcı çabalar yerine daha kestirme başka bazı arayışlar içerisine girildi. Bunun arkasında yatan nedenlerden biri de 27 Mayıs'a konulmuş olan yanlış teşhistir. Yani 1961 Anayasası bir askerî darbenin ürünü gibi görüldü. Halbuki 1961 Anayasası bir askerî darbe ortamında bile kendisini ifade etme olanağı bulan bir demokratik birikimin ürünüdür. Yani 1961 Anayasasında yansıyan ilkeler ordunun iç hizmet talimatnamesinde yer almaz. Ama o ilkeler Türkiye'de demokratik yaşam içerisinde zaten biçimlenmişti. Üniversite özerkliği, grev hakkı, sendika özgürlüğü, yargı bağımsızlığı vs. Türkiye'de bu demokratik birikim -sadece siviller açısından söylemiyorum- askerlerde de bu demokratik birikim yansımalarını gösterdi. Cemal Gürsel gibi

bir paşa, daha sonraları kendilerini yakından tanıdığımız demokrat kişilikli insanlar askeriyle, siviliyle 1961 Anayasasını ortaya çıkardılar.

Yani 1961 Anayasası askerî darbenin ürünüdür deme yanlışlığı çok yüzeysel bir tahlilin sonucudur. Olayları sadece perdenin önündeki aktörlere göre tahlil etmek alışkanlığının sonucudur. Bu bir taraftan 27 Mayıs'ta olanı tekrar etmek için yeni bir askerî darbe yapılması özlemini taşıyan bazı sol çevrelerin içine düştüğü yanlışlıkta görülmüştür. Bir taraftan da 27 Mayısla 12 Eylülü aynı kefeye koyan II. Cumhuriyetçilerin tavrında bu yanlışlık kendini göstermektedir.

Halbuki 27 Mayısla 12 Eylül, her ikisinde de perdenin önünde üniformalar olmasına rağmen, gerisindeki oluşumların, gerisindeki konjonktürün ve dünya konjonktürünün farklı olması nedeniyle tamamen farklı nitelikte olgulardır. 1961 Anayasası, II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada kabaran demokrasi ve sosyal devlet yanlısı dalgaların Türkiye'deki son serpintisidir. 1982 Anayasası ve 12 Eylül ise Neo-liberalizmin ürünüdür. Yükselen değerlerin bambaşka bir nitelik kazandığı bambaşka dönemin ürünüdür; sonuçları da farklıdır. 12 Eylül, Atatürkçülük görüntüsüne sığınmasına rağmen daha ziyade ilhamını Pinochet'den alan, o çizginin ürünü olan bir harekettir. Onları aynı kefeye koymak, kavrayışımızın perdenin önündeki aktörlerle sınırlı olması halinde doğru olabilir. Kaldı ki aktörlerin elbiseleri bile değişmiştir. Sadece ikisinde de askerî üniformalar vardır diye aynı kefeye konulamazlar.

Bu konuya şuradan geldik; aydınların hayatında da bir dönüm noktası oldu, sadece Türk sendikacılığında değil. Ve aydın kadrolar orduyla beraber bir sosyal ve demokratik dönüşüm, yeni bir atılım, 1961 Anayasında olduğu gibi bir devrim yapma özlemi içerisine girdiler. O da tabii Türkiye'ye çok pahalıya mal oldu. 12 Mart 'sol' unsurların da desteğini alarak -Dev-Genç dahil, DİSK dahil- onların da desteğini alarak hayata geçti. Ama en acımasız balyoz harekatı gençlere ve işçi hareketine karşı vurdular. Ve tabii Doğan Avcıoğlu gibi aydınlar da bunun faturasını çok ağır ödediler. İşkencehanelerde ödediler. Bunlar memleketin yetiştirdiği pırıl pırıl çok değerli insanlardı. Ama işçi sınıfına olan umutsuzluk onlarda zannediyorum farklı arayışları tahrik eden unsurlardan biri oldu. Bu da şaşırtıcı bir şey değil. Dünyanın her tarafında böyle olmuştur. İşçi sınıfının oportünizm batağına saplanması bir başka

ekstremde arayışları tahrik etmiştir.

SORU: Amerikan sendikacılığı ile yapılan işbirliğinin, sendikaların eğitim faaliyetleri konusundaki etkilerini biraz daha açar mısınız?

IŞIKLI: Şimdi deminki şeyi bir tamamlayalım, onunla da kısmen alakası var. Biliyorsunuz bu AAFLİ ile ilişkilerin kesilmesi, yani eğitimleri sendikaların kendilerinin yapması doğrultusunda Türk-İş'in 1995 yılı Genel Kurulunda karar alındı. O karar doğrultusunda hareket ediliyor mu? Ne kadar ediliyor? O ayrı, ama bu kararın alınması bile önemli bir adımdır. Bu noktaya Türk-İş gelmiştir. Yabancıların güdümünde bir sendika eğitiminin olumsuzluğu ve işçi hareketinin karakteriyle bağdaşmaz olduğu gerçeği kabul edilmiştir.

Aydınlar - aydınlar derken herhalde sosyalist aydınlar demek zorundayız - sendikalara her şeye rağmen en yoğun ilgiyi göstermekle asla yanlış bir şey yapmazlar. Benim bu yargım yeni ortaya konmuş bir yargı değil; bunun kitabını yazanlardan bir tanesi bir kitabına "Marksizm'in Çocukluk Hastalığı" kitabında bir başlık koymuştur. Sormuştur: "Sosyalistler Gerici Sendikalarda Çalışmalı mıdırlar?" Altına da net bir şekilde cevabını vermiştir: "Evet, çalışmalıdırlar". Yani bu kadar açık. Evet biz her şeyi yaşamın öğretileriyle, sınayarak kabul etmek veya reddetmek durumundayız. Türkiye'deki somut gerçekler de bu yargıya yürekten katılmamızı gerektiriyor. Aksi takdirde işçi sınıfının ve kitlenin gerçekleri yakalaması nasıl mümkün olacak? Aydınların gerçekleri yakalaması nasıl mümkün olacak? Ancak bu etkileşim sayesinde mümkün olacak. Bu etkileşim olanaklarını sonuna kadar kullanmak lazım. Sadece kendisine güveni olmayanlar böyle bir etkileşimden korkarlar. O da çok pahalıya mal olmuştur. Dünya işçi sınıfı hareketi tarihinde bunun örnekleri vardır. Mesela İngiltere'de marksistler İşçi Partisi oluştuğu vakit "...bunlar oportünisttirler, işbirlikçidirler..." gibi gerekçelerle katılmayı reddetmişlerdir. Kitle bir yerde toplanıyor, bunlar ayrı bir yerde; bir kızgınlıkla kendilerini yalnızlığa mahkum ediyor. Bu bana Kayahan'ın şarkısını hatırlatıyor: "Bir öfkeye mahkum ettim kendimi..., Asırlardır yalnızım..." Komünist Partisi asırlardır yapayalnız kalmıştır. Halbuki o hareketin içinde olsaydı o hareketi etkilemek ve o hareketi yönlendirmek, Dünya için, yalnız İngiltere için değil, dünya için önemli bir tarihsel fırsatı kullanmak olanağına sahip olabilirlerdi. O çok belirgin bir hatadır kanımca. Biz bu hatayı tekrar tekrar yinelemek zorunda ve bilinçsizliğinde olmamalıyız. Yani aman bana çamur bulaşır, aman adım kirlenir. Bu kendine güveni olmayan, ideolojik bekâretlerinin bozulmasından çok korkan insanların tavrıdır. Böyleleri evde kalmaya mahkum olurlar.

SORU: Hukukçuların, tarihçilerin, ekonomist ve sosyolagların, üniversite içinde ve dışında, bilimsel çalışmaları ile, konunun kuramsal bakımdan zenginleştirilmesi açısından, kamuoyunu bilgilendirme açısından veya gündemi etkileyebilme açısından olsun, bu konudaki katkılarının niteliği, birikimi ve ortamı hakkındaki değerlendirmeleriniz nasıldır?

IŞIKLI: Bu sorunuzu yanıtlamaya, ülkemizde genel olarak aydınların rolüne ilişkin bir değerlendirmede bulunarak başlamak istiyorum. Aydınlarla ilgili beklentiler, ülkemizin tarihinde dönemden döneme çok büyük değişmeler göstermiştir.

27 Mayıs günlerinde, neredeyse bir tür aydın fetişizmi denilebilecek bir tutumun egemenliğine tanık olduk. O günlerde, Anayasa alimlerinin ortaya çıkaracakları ileri düzeyli bir Anayasa metninin, türkiye'yi bir çırpıda özlenen demokrasiye kavuşturmaya yeteceğine inananlar az değildi. Keza, kimileri de iktisatçıların Planlama Dairesinin odalarında oluşturacakları bir takım formülleri Plan metnine dercetmeleri halinde, kalkınma sorununun çözüme kavuşabileceğini

düşünebiliyordu.

Bu, bir yönüyle, halksız bir demokrasinin veya halksız bir kalkınmanın olabileceğini düşünmek demektir.

Bu tür tutumlar, bir bakıma da, sorumluluğu üzerimizden atma ve kendi dışımızda kurtarıcı arama hastalığımızın tezahürleridir. Her dönemin kendine özgü kurtarıcıları vardır. 27 Mayıs günlerinde icadedilen kurtarıcı, aydın denilen kişiler olmuştur.

12 Eylül'ün yararlı bir yönünü bulmak gerekirse, aydının gücü ve rolü konusunda verdiği derstir diyebiliriz. 12 Eylül ile ilgili her şey gibi bu da bazı acılar pahasına sağlanmıştır. 12 Eylül göstermiştir ki aydın denilen varlığın, kendisinden beklenenleri her koşulda ve her şeye karşın, gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. Eğer dayanabileceği bir toplumsal güçten yoksunsa, bizatihi aydının kendisi kurtarılmaya muhtaç bir konuma yuvarlanabilir.

Esasen hiç bir şeyin, hiç bir doğrunun hayata geçebilmesi için, aydın bir kişinin ağzından ifade edilmiş olması yeterli değildir. Dünyanın en sade gerçeğini ortaya koymuş, dünyanın yuvarlak olduğunu dile getirmiş olan Galile'nin başına gelenler, bu açıdan çok ibret vericidir. Ancak asırlar süren bir aydınlanma mücadelesi sayesinde kiliseye haddi bildirildikten sonradır ki gerçekler, bilimdeki ve yaşamdaki yerlerini alabilmiştir.

Sendikal konularda da bu genel doğruların anımsanması gerekir. Ayrıca anımsanması gerekir ki aydınların rolü denildiği vakit, 'hangi aydın' sorusunu sormamız gerekir. Küçük çıkarlarının peşinde, kafasını ve vicdanını demokrasi dışı emellerin hizmetine sunmuş olanların, kendilerini adadıkları görevin doğrultusu, elbette ki bambaşka olacaktır; nitekim olmuştur da. 12 Eylül'de veya öncesinde/sonrasında işçi ve sendika hareketinin sokulmak istendiği kalıba 'bilimsel' katkı sağlayanlar da bir bakıma aydındı. Uluslararası sermaye çevrelerinin dayattığı modellerin ve bunların uzantısı olan özelleştirme, kuralsızlaştırma gibi sözde çözümlerin, toplum tarafından sanki bir kurtuluş reçetesi gibi benimsenmesi yolunda çaba sarfeden yazarları, akademisyenleri de bir anlamda aydın sayanlar elbette olmuştur.

Ülkemiz sendikacılık hareketinin aydınlara bakışı, genel olarak, Amerikan tarzı sendikacılık akımının bilinen etkilerine koşut doğrultuda biçimlenmiştir. Amerikan tipi denilen sendikacılık akımında, yol gösterici, gerçeklerin yakalanması doğrultusunda ışık tutucu bir rol oynayan kişi anlamında aydına yer yoktur. Çünkü bu tür sendikacılık anlayışı açısından, gösterilecek yol, yakalanacak gerçek yoktur; her şey, kurulu düzen çerçevesinde yerli yerindedir. Sendikalarda aydına tanınan yer, sendika yönetimlerinin benimsediği veya onlara egemenlerce benimsetilen hedeflere ulaşmada yardımcı olacak, istatistikçi, araştırmacı gibi işlevleri üstlenmiş dar anlamda teknisyenlik gerekleriyle sınırlıdır.

Kuşkusuz, bütün bunkara karşın, ülkemiz sendikacılık hareketinin kendisine yaraşır bir düzey ve doğrultu kazanması açısından etkili olan aydınlar da daima olagelmiştir. Bunlar, sendikalar içindeki eğitim, danışmanlık türü etkinlikleri çerçevesinde veya akademik çerçevedeki çabalarıyla veya basın, yayın yoluyla ortaya koyabildikleri katkılarıyla bu etkilerini gerçekleştirmişlerdir.

Somut bir örnek vermek gerekirse, sendikalar üzerindeki Amerikan kaynaklı eğitimin ipoteğinin kırılmasını anımsayabiliriz. Kabul etmek gerekir ki bı sonuç, kendiliğinden sağlanmamıştır. Bunun gerisinde kimi aydınların yıllardır süregelen mücadelelerinin önemli bir payı vardır.

GREV
GREV

İŞÇİ HAREKETLERİ TARİHİNDE KAVRAMLAR

ORTA DOĞU'DA İŞÇİLER, İŞÇİ HARKETLERİ VE TARİHYAZIMI

Kudret EMİROĞLU

İşçi sınıfı ve işçi hareketleri tarihi, yeni oluşumların ortaya çıkması ve çeşitli bilimsel disiplinlere yansımasıyla yeni kavramlar üreten ve bunları tartışan, yeni yöntemler denemeye çalışan bir devinim içindedir. Toplumsal tarih anlayışının yaygınlaşmasının yanı sıra, genel olarak toplumsal bilimlerde ve siyasette yaşanan yeni açılımlarla, işçi tanımından başlayarak sınıf tanımı, sınıf bilinci ve eylemleri, mesleki ve siyasal örgütlerin tanımlanması ve tarihe konu ediliş biçimleri, işçilerin ve sınıflarının devlet, iktidar ve toplumsal kültürle, toplumu oluşturan çeşitli unsurlarla ilişkilerinin tarih içine nasıl yerleştirileceği daha yoğun ve kuramsal biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

Nisan 1990'da Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nde Orta Doğu Emek ve İşçi Sınıfı Tarihi, Kavramlar ve Yaklaşımlar başlığıyla oluşturulan tarih çalışma grubunun, 1994'de Zachary Lockman editörlüğünde yayımlanan *Orta Doğu'da İşçiler ve İşçi Sınıfları - Mücadeleler, Tarihler, Tarihyazımları* adlı yayını,[1] hem kavram ve tarihcilik tartışmaları, hem de Türkiye dahil Orta Doğu ülkeleri hakkındaki örnekleriyle, bu alanın gündeme getirilip sunulması açısından verimli bir kaynak olarak görünmektedir.

Orta Doğu'nun ne kadar tarihsel bir birim oluşturduğu ve sınırları Z. Lockman tarafından kısaca tartışılmışsa da, karşılaştırmalı tarih çalışmalarının büyük eksikliğinin görüldüğü ülkemizde bu konuyu ayrıca irdelemeye gerek görmeyip, kavram/kapsam tartışmalarının, bu sorunun da,akılda tutularak, karşılığını kendi içinde bir dereceye kadar göstereceğini sanıyorum.

İşçinin tanımı ve tarih konusu edilmesi, bu ülkelerin kapitalistleşmesi, modernleşmesi, kalkınması, sanayileşmesi çerçevesinden ayrı düşünülememektedir. Bu ülkeler için önemli tartışma konularından ve kimliği ile, geleneksel üretim ve örgütlenmeler içinde yer alan sınıf/katmanların arasında yapılabilecek ayrımın sağlığıdır. Lonca sistemi ve bu sistem içinde yer alıp, çeşitli mücadelelere giren insanların işçi sınıfı içinde ele alınıp alınamayacağı her zaman kolay karşılık bulanabilecek bir sorun değildir. Örneğin Yıldırım Koç, 'Kapıkulları Hangi Sınıftandı' adlı makalesinde, zaman içinde değişimler geçirmiş olmakla birlikte, özce, kapıkulllarının mülksüzleşmiş özgür ücretliler olduğunu, feodal devletle, kapitalist topluma özgü, özgün bir ilişki içinde olduklarını söyler.[2]

Üç beş kişinin çalıştığı küçük ölçekli

[1] Zachary Lockman (ed); *Workers and Working Classes in the Middle East - Struggles, Histories, Historiographies*, State University of New York Press, New York, 1994, 341 s.

[2] Yıldırım Koç; 'Kapıkulları Hangi Sınıftandı', *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Eylül 1989, Sayı 111, s. 51-57.

üretim birimleri esnaf/zanaatkar tanımı içinde ele alınarak, işçi sınıfı ve tarihi dışında mı tutulacaktır? Sherry Vatter, On dokuzuncu yüzyıl Şam dokumacılarını incelerken (s. 1-19) küçük işletmelerdeki işçilerle ustalar arasındaki sömürüyü, mücadeleleri gündeme getirmekte, tarih içinde örgütlenmenin anlam değiştirdiğini, ustayla olan ilişkinin dönüştüğünü ve bu işçilerin ortak bilinç ve eylem gerçekleştirebildiklerini ortaya koymaktadır. 1870'lerden beri dokuma sektöründe grevler yaygınlaşmaktadır. Yeni işyeri açma lonca sistemi dışına çıktığı gibi, çıraklar, zaman içinde usta olma umudunu da yitirmişlerdir. Ustalar ise, ürünlerini uluslararası pazara sunan tüccarların taşaronu durumuna düşmüşlerdir. 1870'lerin sonunda üretim tekrar gelişme eğilimine girdiğinde, dokuma işçileri ücretlerindeki kısıntıya tepki göstermiş, örneğin 1879'da Şam'ın yaklaşık 4 - 5 bin işçisinden üç bini dört hafta süreyle greve gitmiş ve sonuçta isteklerini kabul ettirmişlerdir. Bu tür 'işçi' hareketleri Mısır (Kristin Koptiuch, s. 41-70), Türkiye (Donald Quataert, s. 21-40) örneklerinde de incelenmektedir.

Geleneksel Osmanlı/Orta Doğu sisteminde her meslek bir ***taife*** olarak anılmaktadır. 18. yüzyıl sonunda Mısır'da 'işçi' olarak sözü edilenler, bu taifeler dışında kalan ev hizmetçileri, eşekli sucular, ahır görevlileri ve gündelikçilerdir. 1850'lerde Süveyş Kanalı inşaatının başlamasıyla burada çalışanlara ***nefer*** denmeye başlanır. Mısır'da İngiliz ve devlet yatırımlarının artışı, sigara, tramvay, baraj işçilerinin eylemleri ve örgütlenmeleri, ***cemiyet*** örgütlerinin yerini ***nikaba*** örgütlerinin alması ile, ***nefer***, ***fellah*** ve ***acir*** sözcüklerinin yerini ***amil*** sözcüğü alır ve ***amil***'in çoğulu olarak ***amala*** yerine işçi sınıfı terimi anlamını kazanan ***ummal*** kullanılmaya başlanır.[3] 1909'da ilk nikaba örneği olarak ün kazanan El İşçileri Sendikası, üyelerine bir yandan güzel konuşma, okuma yazma kursları verirken bir yandan da her 'sanat' dalında 'ustalık eseri' yarışmaları açmaktadır. Ne kadar lonca ne kadar sendika olduğu tartışmalı bu ilk örgütlenme, bir yandan da Mısır yurtseverlerinin partisi ile açık işbirliği içindedir (Z. Lockman, s. 71-109). Mısır'da 1880-1920 yılları arasında gerçekleşen grev ve direnişler, sömürü ve sömürgelik/

[3] Nejat Ethem, *Kurtuluş* dergisinin ilk sayısında (İstanbul, 20 Eylül 1919) "Proletarya Kimlerdir?' yazısında, bu terimin Türkçesi olmadığını, telefon, telgraf benzeri diğer uluslararası sözcükler gibi onun da karşılığı aranmadan kabul edilmesi gerektiğini söyler ve proleteri 'yevmun cedid, rızkum cedid' çalışanlar olarak tanımlar. Ne yazık ki fakirlik, baskı ve sömürü altında her gün büyüyen proletarya kendisini tanımıyor diye ekler. (Feroz Ahmad, s. 139).

egemenlik sorununu bilince çıkarmış, 1906 yılından itibaren yurtsever aydınlar, şehirde tatminsiz ve ortaklaşa eylem yapm yeteneğine sahip bir kitlenin varlığını keşfetmişler, sınıf ve ulus ortaya çıkmıştır.

Üretim biçimlerinin eklemlenmesi konusu, tarih araştırmalarıyla yeterince ete kemiğe büründürülmüş değildir. Kristin Koptiuch'un Mısır'daki küçük üretim üstüne çalışması (s. 41-70) Üçüncü Dünya ülkelerinde küçük üretimin ve esnafın kapitalist üretimle eklemlenişini, büyük sanayi işçilerinin ve dar gelir grubu şehirlilerin geçimine ucuz üretimleriyle katkıda bulunarak kapitalist egemenliğin kurulmasında pay sahibi olduklarını vurgular. İşçi sınıfının doğuşu, toplumbilim ve ekonomi tarihiyle içiçe geçen, açıklanması gereken bir süreç oluşturduğu gibi, dünyanın büyük çoğunluğunda 'işçi sınıfı'ndan daha geniş nüfusu temsil eden küçük üretici ve 'marjinal/informel' kesimin sürekliliği ve eklemlenmesi de, işçi sınıfının tarihini yazanlar için, yeterince işlenmemiş olarak durmaktadır.

İşçisinin çoğunluğunu kırsal kesimden yeni gelmiş insanlardan devşiren Orta Doğu ülkelerinde, işçi sınıfı tarihinin öznesi olarak yalnızca sanayi işçisi ve daha doğrusu onların örgütlenmelerinin ele alınması, bu ürünlerin toplumsal gerçekliğin ne kadarını, nasıl yansıttığı konusunda kuşkular doğurmaktadır. İşçinin üretim araçları karşısındaki konumuna göre, ücreti, gelir düzeyi gibi 'nesnel' ölçütlerle tanımlandığı uzun süre tartışılmamıştır. Bu tanım işçi sınıfının toplumsal bir gerçeklik olduğu anlayışını da birlikte getirir. Ancak işçi sınıfının sınıf bilinci taşıyıp taşımadığı sorunundaki ölçütler, sınıf tanımının nasıl yapılması gerektiği sorusunu tekrar gündeme getirmiştir. Marx, bu sorunu 'kendinde sınıf' ve 'kendi için sınıf' ayrımı ile çözer ve bu ayrımdan çıkışla kendi nesnel konumları ile çıkarlarına göre davranış içinde görünmeyen işçilerin 'yanlış bilinç' içinde oldukları söylenmiştir. Gelişmiş veya azgelişmiş ülke işçi sınıflarının toplumsal varlık ve bilinçleri ile ortaya koydukları tarih, gerçekliğin araştırılması için tanımların derinleştirilmesi gereğini hissettirmiştir. Sınıfı toplumsal/ nesnel gerçeklik, bilinci öznel algı ve anlam olarak gören yaklaşımın bıraktığı boş alanı, E. P. Thompson sınıfın bir yapı veya kategori değil insan ilişkilerinde yaşanan ve kültürel anlamlarıyla gelenek, değer sistemleri, kurumsal oluşum olarak aktarılan bir 'deneyim' tanımı ile doldurmuştur.[4]

İşçi sınıfının bilinci ve eylemliliği konusundaki teleolojik yaklaşımlar, 'bilimsel' beklenti ve normatif dayatmaların aşıl(n)masıyla ("sınıf bilincinin gelişmesi sosyalizme yönelmeyi doğuracaktır"), işçi tarihi maddi çevrenin gelişimi (sanayileşme) ve ücret mücadeleleri çerçevesinden çıkarılarak, sanayileşmenin kültürel boyutu gündeme gelmiştir. Gerek Thompson'un 'deneyim'in içeriğini dolduran çalışma ve dinlenme alışkanlıkları, ortak değer ve eylemler, laiklik gibi kültürel pratikleri bilinç kriteri olarak kullanmasındaki İngiliz tarihinden doğan darlaştırıcı özellik, gerek Joan Scott'un,[5] kültürel pratikleri dilde ayrışma ve anlam yaratma olarak yorumlayarak sınıfı sınıf bilinciyle özdeşleştirmesi, bu yaklaşımların kullanılabilirliğini sınırlamakta, bilinci saptama kriterlerini öznel yorumdan kurtaramamaktadır.

---

[4] E. P. Thompson; *The Making of the English Working Class*, New York, 1964; ——; "18th-Century English Society: Class Struggle Without Class?", *Social History* 3, no 2 (May 1978), s. 146-150; ——; *The Poverty of Theory*, Londra, 1978.

[5] Joan Scott, *Gender and the Politics of History*, Columbia U. P., 1988, New York.

Gramsci'nin organik önder, toplumsal konum, tarihi blok, savaş konumu, egemenlik kavramları, toplumun kültürel, bölgesel, dini, etnik katmanlaşması karşısında yeni açılımlara olanak sağlamakta ise de bu kavramların da tarihsel süreç içine yerleştirilip yorumlanması gerekmektedir.[6]

İşçi tarihini sanayi sektöründeki sendikaların tarihi olarak gören, sınıf bilincinin ve mücadelelerinin sosyalizme varmasını bekleyen bilimadamları, kuramcı, tarihçi ve eylemciler, örneğin Orta Doğu için önem taşıyan dünya ekonomisini, eklemlenmeyi, sektörel farklılıkları ve devlet sektörü ile işçi aristokrasisini, bölgesel, dinsel, etnik farklılıkları kavramlaştırmamış olmaktadırlar.

İran işçi sınıfı tarihini yazan İranlı Marksistler, ekonomik indirgemecilik içindedirler. Tudeh Partisi'nin işçilerin ekonomik ve siyasal kazanımlarının 'temel etkeni' olduğu iddiası bir yana, tarihi yalnız kurumsal bakımdan ve siyasi açıdan incelerler. İşçi sınıfını yekpare bir blok olarak tanır ve 'tarihi misyon' sahibi tek sınıf olarak ortaya koyarlar; kavramsal ve şematiktirler. İran Solu, sosyalist olmadıkça ve işçi sınıfı partisi oluşturmadıkça işçi sınıfı bilincinden söz edilemeyeceği düşüncesi ile, gerçeklikle yalnızca siyasal öneriler çerçevesi içinde ilgilenmişlerdir. Jazani'nin açıkladığı gibi, Tudeh, etkisinin en yoğun olduğu 1940'larda da, Marksizme ilgi duyan aydınlarla yükselen küçük burjuvazinin bir parçası olabilmiştir (A. Bayat, s. 174).

İran'da Marksist veya sosyal demokrat işçi, 'emekçi' tarihcilerinin, sonuçta devlet güçlü olduğunda muhalefetin zayıf, zayıf olduğunda güçlü olduğu gibi siyasal indirgemeciliğe varan çözümlemeleri de fazla öğretici değildir. Sonuçta İran'da işçi ezilmişlik ve kimlik duygusu, kendisini dini söylemle ifade etmiştir. Din işçi örgüt ve hareketlerini etkilerken, politik dil popüler olmadığından, din politik olmuş, politika dini dil, slogan hatta ibadetle ifade edilmeye başlanmıştır. İran İslam devriminin işçi sınıfına yaklaşımı çalışmanın ibadet olduğu, bir anının ziyan edilmesinin, mazlumların hakkına ve şehitlerin kanına haksızlık olduğu, çalışmanın 'cihat' olduğu yönündedir. İşçiler de 'kul' (bende)dir ve ümmetin, mustaz'afin'in (ezilmişlerin) parçasıdır. İşçiler, halkı bölmemeli, İslam kardeşliğine zarar vermemelidir. Bu bakış açısıyla İran'da kargar (işçi) sözcüğü yerine karpezir (çalışmayı kabul ve taahhüt eden) sözcüğü kullanıma sokulmuştur. İşçiler komünizmde olduğu gibi devlet, kapitalizmde olduğu gibi sömürücü azınlık için değil, din, hak ve ümmet için çalışmaktadırlar!

Irak'ta da ilk işçi kuruluşları ve hareketleri, İngiliz egemenliğine karşı eylem içinde olmuşlardır. Irak işçilerinin doğrudan siyasal talepler ileri sürdüğü ve daha etkin olduğu 1944 - 1958 yılları içinde Marksistlerin önderliği söz konusudur. Irak toplumsal yapısının etnik bölümlenmesi ve tabakalanması üstünde duran tarihçi yaklaşım da Marksistlerinki olmuşdur, ancak onlar konuyu,yalnızca kendi yaklaşımlarının etnik bölümlenmeyi aşacak bir şemsiye oluşturduğu iddiası çerçevesinde işlemişlerdir. Solcuların orta sınıfları dikkate almayan örgütlenmeleri 1963'de ezildiğinde, sosyalistlik iddiasını taşımış olan Baas iktidarı kendi işçi tarihi anlayışını üretmeye başlamıştır. Bu yaklaşımda esas, bilincin dışardan getirtildiği çerçevesindedir ve parti önderleri ile işçi önderleri arasındaki ayrımı kaldırarak,

[6] Ayrıca burada anmadığımız G. Stedman Jones, *Language of Class*; Eric Hobsbawm, *Workers: Worlds of Labor*; George Lukacs, *History and Class Consciousness* adlı eserlere bkz.

kalkınma programları ile ücret mücadelelerini örtüştürmekte, ekonomizm yapmaktadır. 70'lerden beri Baas iktidarı Mezopotamya tarihi, Abbasi dönemi üstünde eğitimini yoğunlaştırırken, kendi tarihinin başlangıcı olan 1952 yılını temel alarak işçi tarihi üretimini de ülkedeki etnik ayrımcılığın ve ayrışmanın temellendirilmesi doğrultusunda kullanmaktadır.

Mısır'da 1959'daki geniş tutuklamalar ve 1965'de iki komünist partinin dağılmasından sonra, 1975'e kadar komünist parti kurulamamıştır. Nasır'ın itibarı ve 'sosyalizm'i karşısında gerileyen ve uzlaşmaya giren sol, Enver Sedat'ın kendilerine karşı daha zayıf olduğunu düşünmüş ve kabineye verdiği iki bakanla buna emin olmuştur. 1971'deki tutuklamalar da bu düşünceyi sarsamamıştır. 1974'de Sedat'ın açık pazar ekonomisine kesin dönüşünden sonra işçi eylemlerini desteklemeye başlayan sol, Sedat'ın IMF kararlarını uygulamaya sokmasıyla patlak veren ve 79 ölü, bin yaralı, 1250 - 1500 tutuklu ile sonuçlanan 18 - 19 Ocak 1977 patlamasının dışında kalmıştır. Sedat rejimi olayların sorumlusu olarak solu göstermişse de, yasal ve yasa dışı sol, bir yandan dahli olmadığını açıklarken, bir yandan da şiddetin sorumlusu ve doğruluğu yanlışlığı, haddi aşıp aşmaması veya sisteme yönelip yönelmemesini tartışmıştır.

Mısır'daki işçi eylemlerinin 35 yılını değerlendiren M. P. Posusney, 1977 yılı dışında bütün kesimleri kapsayan bir eylem görülmediği, işçilerin, refah dönemlerinde daha az eylemlilik gösterdiği, eylemlerinde 'akılcı çıkarcılık'tan çok hakkaniyet duygusunun ön planda olduğu ve bir de, geleneksel olarak sol örgütlenmelerin bulunduğu iş yerlerinde daha fazla eylemlilik bulunduğu sonuçlarını çıkarır.

Büyük sanayi kuruluşlarından daha yaygın olarak kadın ve çocuk emeği kullanımının geçerli olduğu, örgütlenme ve eylemliliğin zamanın çoğunda yasal sınırlamalar ve yasa dışı baskılar altında olduğu, Batılı anlamda sınıf ve çıkar örgütlerinin ekonomik ve siyasal bakımdan çok sınırlı kaldığı Orta Doğu ülkelerinde işçi hareketlerinin, ulusal siyaset içi niteliği gözden kaçmamalıdır. Orta Doğu ülkelerinde devletin rolü, ulusal kalkınma programına sahip oluşu ve en büyük işverenlerden birini oluşturması, işçi hareketlerinin devlete karşı oluşu, baskı ve direnç ikilemini gündeme getirmiştir.

Çağdaş sınıfın oluşumu çağdaş devletin oluşumundan ayrılamaz. Sınıf üyesi olma, yurttaş olma ile eşanlamlıdır. Sendika, kendi için bilince doğru atılmış adımsa, yasal çerçevenin sağlanması da o kadar önem taşımaktadır. Yasal çerçeveyi devletin biçimlenişindeki daha geniş siyasal tarihten ayırt etmek çok zordur. Yurttaşlık hakları ile etnik, bölgesel kültürler arasındaki çelişkiler, işçi tarihinin akacağı tarihsel çerçeveyi de çizer. Yani laik, sivil toplumun kuruluşu ile işçi sınıfı ve alt kimlikler arasındaki bağlantı gözden kaçırılmamalıdır.

Ulusal devlet düzeyindeki bu belirlenimlere, son iki yüzyıldır evrenselleşen kurumları da katmak gerekir. Dünya ekonomisi içinde biçimlenen hükümet etme ve bürokratik yapılanma karşısında, bilinç sorunu da haklarını kullanmak isteyen yurttaş olma yani hukuki çerçeve ve iktidar sorunu dolayımında gerçekleşir. Orta Doğu tartışmalarına Hindistan'dan bakarak katılan Chakrabarty, Marx'tan alıntı yaparak, tarih boyunca 'genel çıkarlar', 'özel kişiler' olarak tanımlanan bireylerce yaratılmıştır, genel çıkar sürekli kişisel çıkarlarla üretilirken ve onlarla ilişki içindeyken, hiçbir şekilde bağımsız bir güç de değillerdir...

"Kayseri Kombinasının işçileri
Hayat Ansiklopedisi, 1936
Cilt 10, s. 4335

ve bu pratikte sürekli yıkılıp yeniden üretilen bir çelişkidir... diye vurgular.[7] Orta Doğu'da genel anlamıyla sol, ulusal devlet ve yurttaşlık bilinci yaratma peşinde olmuştur.

Orta Doğu'da işçi hareketleri tarihi araştırılırken, oryantalist ve kolonyalist söylemler geride kalmakta ancak ekonomizmin etkisinin arındırılması ile Avrupa merkezlilik ve yerellik arasındaki farklılığın bilimselleştirilmesi en önde gelen sorun olarak durmaktadır.

Bu yazı geniş oranda, anılan çalışmadaki görüşlerin topluca değerlendirildiği çok dar tutulmuş bir özettir. Elbette yazarları bu özetteki bütün ifadelere katılmayıp özellikle vurgu ve önemseme farklılıklarını kabul etmeyebilirler. Makalelerin dökümü aşağıdadır:

Introduction, Zachary Lockman xi
Militant Journeymen in 19th Century Damascus: Implications for the Middle Eastern Labor History Agenda, Sherry Vatter 1
Ottoman Workers and the State, 1826 - 1914, Donald Quataert 21
Other Workers: A Critical Reading of Representationsof Egyptian Petty Commodity Production at the Turn of 20th Century, Kristin Koptiuch 41
"Worker" and "Working Class" in pre-1914 Egypt: A Rereading, Zachary Lockman 71
Worker's Voice and Labor Productivity in Egypt, Ellis Goldberg 111
The Development of Working-Class Consciousness in Turkey, Feroz Ahmad 133
Historiography, Class and Iranian Workers, Assef Bayat 165
Collective Action and Worker's Consciousness in Contemporary Egypt, Marsha Pripstein Posusney 211
Will the Real Egyptian Working Class Please Stand Up? Joel Beinin 247
History for the Many or History for the Few?The Historiography of the Iraqi Working Class, Eric Davis 271
The History of the Working Classes in the Middle East:Some Methodological Considerations, Edmund Burke III 303
Labor History and the Politics of Theory: An Indian Angle on the Middle East, Dipesh Chakrabarty 321

[7] D. Chakrabarty, s. 327; K. Marx, F. Engels, *The German Ideology*, Progress Publishers, Moskova, 1976, s. 245, 247; Türkçeye çevrilmeyen (*Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. Sevim Belli, Sol Y., Ankara, 1976) Leipzig Konsulü bölümünden alıntılar kitapta yanlışlıkla 262-264 s.da gösterilmiştir.

ÇALIŞMANIN ANLAMI

Kudret EMİROĞLU

Çalışmak sözcüğü, bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak, işi veya görevi olmak, iş üzerinde bulunmak, makina ve aletler için işe yarar durumda olmak veya işlemekte bulunmak, kendini zorlamak ve çaba harcamak, öğrenmek veya yapmak için emek vermek (*Türkçe Sözlük*) anlamlarını sonradan kazanmıştır ve Eski Türkçe'de de, Türkiye Türkçesinde ve akraba öteki dillerde de bu biçim ve anlamla bulunmamaktadır.

Anadolu ağızlarında (yakın yıllara kadar) çalışmak karşılığı olarak **işlemek** fiilinin kullanıldığı bilinmektedir. Şemseddin Sami *Kamus-ı Fransevî*'de (1882) **travailler** karşılığı olarak önce "işlemek" sözcüğünü verir (=*işlemek, çalışmak, iştigal ve tevaggul etmek*); 1841 yılında A. Handjéri'nin karşılıkları şöyledir (*Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et Turc*, Moscou):"*travailler = çalışmak, işlemek, hidmet etmek, kendü içün işlemek, gice gündüz işlemek ve say etmek, bağda yahut bağçede işlemek, dükkanda işlemek...*" Yalnız konuşma dilinde değil yazı dilinde de işlemek sözcüğünün ömrü yakın yıllara kadar gelir. Örnek olarak 1925 yılında Vedat Nedim "*kahir bir ekseriyet vardır... bu zümre işleyenler ve muztaribler zümresidir*"[1] demektedir.

[1] Vedat Nedim, Beklediğimiz Fırka, *Son Telgraf*, 14 Kanunisani 1925, çev. y. Yücel Demirel, Toplumsal Tarih, 1/Ocak 1994, s. 50.

Çalışmak sözcüğü akraba diller içinde yalnız Azerice'de işlemek'le yanyana bulunmakta, Başkırtca (**işlav**), Kazakca (**istev**), Kırgızca (**iştö**), Özbekce (**işlamak**), Tatarca (**işlav**), Türkmence (**işlemek**), Yeni Uygurca'da (**işlimak**) hep **iş** kökünden biçimler kullanılmaktadır.

Çalışmak sözcüğünün Anadolu'da bugünkü anlamını ne zaman kazandığını saptamak, Türkçe'nin tarihsel sözlüğü yazılmadığı için çok zordur. Ancak bir örnek olarak Osmanlı şairlerinden Eyyûbî,*Menâkıb-ı Sultan Süleyman*'da, XVI. yy.da su kemeri inşaatını anlatırken çalışmak fiilini kullanmaktadır: "*Kimi tâş u kimi toprak çekerler/ Kimisi çalışıp suyın dökerler/ Derûndan çalışır her biri bi-pâk/ Olıbdur cümlesi âlude-i hak/ Temelin kazdılar çâk suya indi/ Etek belde çalışur aga kendi*" (994-996).[2]

XIV. yüzyılda ise çalışmak vuruşmak, savaşmak, mücadele etmek, çarpışmak, didinmek, uğraşmak, çabalamak anlamlarına gelmektedir. *Dede Korkut*'dan "*Kadir seni namerde muhtac itmesün, çapar iken ağ boz atun büdrimesün, çalışanda kara polat öz kılıcın gedilmesün*" ve "*...alnına yumruğın tayadı, sürdi meydanın başına çıkardı. Çok*

[2] Eyyûbî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman*, haz. Mehmet Akkuş, Kültür B., Ankara, 1991. Çalışmak bugünkü anlamıyla Tayyibe Uç'un çalışmasında da yer almaz: *Anadolu Türkçesinin Başlangıç Döneminde Türk Söz Varlığı*, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1986.

çalışdılar. Ne buğa yener ne Kan Turalı yener" örnekleri, Muhammed bin Hamza'nın *Kuran* çevirisinde "*....Dakı çalışman anlarunıla Mescid'il-haram katında, tâ çalışalar sizün-ile. Pes eger çalışurlarısa sizünile depelen anları. Andayıkdur cezası kâfirlarun*" örnekleri gösterilebilir.[3]

Bu örneklerle çalışmak sözcüğünün nerden türediğini saptamak da kolaylaşıyor. *Dede Korkut*'da **çalış**: çalma, vuruş; *Kuran* çevirisinde **çalış**: savaş, sertlik, katılık, güçlük, uğraşma; çalış eylemek: mücadele etmek, cihat açmak; çalış tonu:savaş elbisesi, zırh anlamlarındadır. Yani sözcüğün kökeni **çalmak**'tır. *Orhon Yazıtları*'nda çalmak köküne rastlanmıyor. Uygurca'da **çalmak** vurmak, eğilmek demektir. *Divan-u Lugat'it Türk*'de **çalış** biçimiyle çelme, güreş, fiil olarak güreşmek ve bir şeyin çatlakları araları açılmak ve yere vurmak anlamları bulunur (*Ol mening birle çalıştı*= O benimle güreşti; bugün de yaşayan anlamıyla *kapuğ çalıştı*= kapının tahtaları ayrıldı; *Er özün yerge çalındı*= adam kendini yere çaldı yahut çalar gibi göründü). *Kudatgubilig*'de **çal-** yere çalmak, vurmak, yenmek demektir. "*Sakışta usansu kayu işçiler/ Sakış birdükinde ulır baş çalar*"= hangi hizmetkar hesapta ihmalkar davranırsa hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur (2781). Clausen sözlüğünde, şaşı gözlü, sakat, çarpık, benzemek, güreşmek, çaba göstermek, uğraşmak, döğüş, savaş, birbirine bir şey atmak ve fırlatmak, birbiriyle döğüşmek ve savaşmak anlamlarını verir.[4]

Kıpçak-Memluk Kıpçakçası sözlüklerinde çalmak ve çalışmak biçimleri vurmak ve vuruşmak anlamlarını sürdürmektedir. *Kuman Sözlüğü*'nde (XIII. yy) **çalış**: şaşı; çalıh: öfkeli, şiddetli, zorlu. *El İdrak Haşiyesi*'nde (XIV. yy) **çaldıramak**: çırpınmak, tepinmek; **çalış-**: birbirine silah çarpış, muharebe; *Et'Tuhfet'üz-Zekiyye*'de **çalış-**: ok atışma, *Mühenna Lügati*'nde (XV. yy) **çalışcı**: güreşçi, pehlivan.. Harizm Türkçesiyle *Mukaddimetü'l-Edeb*'de (XII. yy.) **çalış-**: birbirine çarpmak demektir.[5] Anadolu yazı dilinin *Tarama Sözlüğü*'ndeki örnekleri: **çaldıramak**: hareket etmek, şakırdamak (XV. yy); **çalgın yürümek**: şuraya buraya çarparak, intizamsız, delice yürümek (XVIII-XIX. yy); **çalıklanmak**: (hayvan) haşarılık etmek (XV. yy); **çalım**: vuruş (XV. yy); **çalım yeri**: kılıç ağzı (XVIII. yy); **çalınmak**: telaşla etrafı yoklamak, yaralanmak (XVI.yy); **çalış**: çarpışma, cenk, muharebe (XIV. yy); **çalışmak**: vuruşmak, çarpışmak, savaşmak, kılıçlaşmak (XIV. yy); **çalışık**: çalışma, gayret (XV. yy) biçim ve anlamları vardır.[6]

Türkiye Türkçesinde çalmak, aşırmak anlamı yanında, vurarak ses çıkarmak, atmak, çarpmak, vurmak, mayalamak, oymak, benzemek, andırmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca **çalım, çalımlamak, çalık, çalgı, çalgın, çalarmak, çalacak, çala kalem/kaşık** türetmeleri bulunmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde bulunan biçim ve anlamlar şunlardır: **çalabımak**: uğraşmak, didinmek; **çala çala**: vura vura; **çalamak**: gözden geçirmek; **çallamak**: görmeden el yordamıyla aramak;

---

[3] *Dede Korkut Kitabı*, M. Ergin, TDK, Ankara, 1989, 154-8, 66-4; *Kur'an Tercümesi*, Ahmet Topaloğlu, Kültür B. Y., Ankara, 1976, 14a-8.

[4] Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, Ank., 1988; Ahmet Caferoğlu, *Uygur Dili Sözlüğü*, TDK, Ank., 1968; *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, Besim Atalay, TDK, Ank. 1985-86; *Kudatgu Bilig Metin-Çeviri-İndeks*, Reşit Rahmeti Arat, TDK, Ank. 1979-91; Sir G. Clausen, *An Etymological Dictionary of Prethirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972.

[5] Zamahşari, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Nuri Yüce, TDK, Ank., 1988; Bkz. Recep Tokatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Erzurum, 1993.

[6] *Tarama Sözlüğü* V, TDK, Ankara.

çalgın; **çalık**; **çalıntı**; **çalgın**; **çalık**: deli, delimsi, oynak, terbiyesiz, kötürüm, inmeli, sakat; **çalınmak**: kendi kendine aranmak; **çalakşam**: akşam olur olmaz.[7]

Çalmak sözcüğünün bugün ilk akla gelen aşırmak anlamından önce gene bugün yaşayan vurmak, yere vurmak anlamında olduğu görülüyor. Çalmak yukardan aşağıya doğru vurmaktır; çalmak çırpmak ikilemesinde de yer alır. Çalmak'ın işteş biçimi olarak çalışmak da vuruşmak anlamındadır. Çaba göstermek, gayret etmek anlamlarını XIV.yy'dan itibaren (*Kuran* çevirisinde didinmek, uğraşmak, çabalamak) kazandığı (şimdilik) söylenebilir.

Çalmak sözcüğünün Anadolu'daki aşırmak karşılığı olarak Azericede **çalmag** ve **oğurlamag**, Tatarca'da **çaldirü** ile **urlav**, **urlaşu**, Türkmence'de **çilmak** ve **oğurlamak**, Başkırtca'da **saldırıv** ve **urlav** sözcüklerini, Kazakca **urlav**, Kırgızca **ürdö**, Özbekce **oğırlamak**, Yeni Uygurca **oğurlimak** sözcüklerini buluyoruz. Yani Azeri - Türkmen alanı dışında çalmak, aşırmak anlamını taşımıyor ve öteki dillerde eski anlam birlikteliği sürüyor. Müzik aleti çalmak anlamıyla Azeri, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Yeni Uygurlarda bulunuyor, vurmalı çalgılarda birliktelik devam ediyor. Çalışmak sözcüğünün güreşmek anlamı yalnız Yeni Uygurlarda yaşıyor, Türkiye Türkçesi dahil bu anlamda "güreşmek" sözcüğü ve kökdeşleri (**gülaşmak**, **körişav**, **küres**, **küröş**, **küraş**, vb) onun yerini almış. Gene çelmek, çelmelemek anlamıyla, 'çalmak' kökünün bu anlamı, dillerde gösterdiği ses değişimleriyle (**salıv**, **çalu**, **çalmak**, **çalu**, **salmak**) yaşıyor.

Çalışmak sözcüğünün anlam dönüşümü, **uğraş** sözcüğünün gösterdiği koşut gelişimde de örneklenebilir. **Uğra** Eski Türkçede bir amaçla gitmek, üstüne varmak, saldırmak (*öpkem kelip uğradım* = öfkem gelip üstüne yürüdüm), işteş biçimi **uğraş** birbiriyle döğüşmek demektir. Osmanlıcada anlamı savaş, bugünkü anlamı iş veya meslek, meşguliyet, güçlüğü yenmek için gösterilen sürekli çaba, mücadeledir.

Eski Türkçe vurmak anlamındaki **ur** kökü de Türk dillerinde yaygın biçimde (**uruşgu**, **uruş**) savaş anlamına gelmiştir. Türkiye Türkçesindeki uğraşmak kavramı Asya'da dirişmek, güreşmek, iş edinmek biçimleriyle karşılanmaktadır. Savaş kavramının karşılığı ise Başkırtca'da **köraş** ve Tatarca'da **küraş** ve **suğış**, Kazakca'da **soğıs**, Kırgızca'da **soğuş**, Özbekce'de **uruş**, Türkmence'de **söveş** ve **uruş**, Yeni Uygurca'da **sokuş** ve **uruş**'dur. Eski Türkçenin **sü** - asker sözcüğünden ürettiği **sülemek** fiili unutulurken, **savaşmak** (bugün savcıyla diriltilen) **sav** sözcüğünün işteş halinden türetilmiştir; **savlaşmak**, karşılıklı söz söylemek, iddiada bulunmak, münakaşa etmek kökünden gelmektedir.[8] Bu anlamıyla **savaş** Anadolu'ya kadar gelmiştir. Yunus Emre "*Sohbetleri yavaş yavaş /Dillerinden gelmez savaş/ İman ile Kuran yoldaş/ Huriler indi sohbete*; "*İşkla gelen erenler/ İçer ağuyu nuş eder/ Topuğa çıkmayan dereler/ Deniz ile savaş ider*" demektedir.

Eski Türkçe'de **teg**: hucum, **tegiş**: çatışma; **tokı-**: vurmak, dövmek; **soquş-**: vuruşmak; **sünüş-**: savaşmak; *Divan*'da **tür**: dürmek, **türt-**: sürtmek, sıvamak, salmak, **türüş-**: dürtmekte yardım ve yarış etmek, *Derleme Sözlüğü*'nde **dürmek**: bükmek, katlamak, tomar haline getirmek, **dürtmek**: sürmek, sürtmek, **dürüşmek**: çalışmak, sebat etmek, karşı karşıya gelmek, çarpışmak, mücadele etmek demektir. *Tarama Sözlüğü*'nde savaş anlamına gelen **kırış**, **sancış**, **uğraş**, **uruş** sözcüklerinde, Eski Türkçede de bulunan isim

[7] *Derleme Sözlüğü* TDK, Ankara.

[8] Eskimoların davalaşmalarının söz yarıştırmayla yapılmasını anımsayalım.

Eski Mısır resimlerinde çalışma yaşamından görünümler

ve fiil yapım eki ş türetmesi vardır ve işteşlik içerir. Vuruşmak, uğraşmak, çalışmak, tokuşmak, tekişmek, toplumsal bir örgütlenme olarak savaşı değil karşılıklı, teke teke çarpışma fiilini anlatmaktadır. Örgütlü, siyasal iradenin varlığını gerektiren anlamıyla savaş ancak Türk adını miras bırakan Köktürk devletinde vardır. Bugün de Asya'da, yukardaki sözcüklerin ortaya koyduğu gibi, döğüş alanından çıkmış değildir. Anadolu'da ise **"çalışma** (kılıç vurmak)" bireysel iş olmaktan çıkıp toplumsallaşır ve meslek/uzmanlık halini alırken yerini **harb**'e bırakır; 'çalışmak' mücadele etmek, didinmek, çaba göstermekle özdeşleşerek **iş yapma** anlamını kazanır. XX. yüzyıla kadar gelen bir süreç içinde de **işlemek** sözcüğünü yerinden eder.

Bu yorumu yaparken, **çalmak** sözcüğünün ne zamandan itibaren, aşırmak anlamını kazandığı, işteş haliyle vuruşmak iken, tekil anlamla didinmek, uğraşmak ve nihayet işlemek, bugünkü anlamıyla çalışmak'a dönüşme süreciyle, hırsızlık anlamını kazanma sürecinin koşutluğunu yakalayabilmek ilginç olacaktır.

Çalışma kavramı insandan kopmaz bir kategori değildir. **Proletarya** sözcüğü de Latince öne çıkma, atılma, fırlama'dan türetilmiştir.[9] Toplumsal olarak işçi ortaya çıktıktan sonra, toplumsal-tarihsel dönüşüm sürecinde mevcut sözcük hazinesinden bir sözcükte gerçekleşen anlam değişmesi-daralması ile yalnız bu yeni kavram anlatılır olmaya başlanır. Hangi sözcüğün hangi bağlamda yeni anlamı kazandığı, bugüne taşındığı, toplumsal biçimleniş, öndelik ve statüleri göstermesi bakımından öğreticidir. Örnek olarak Yeni Yunanca'da **douleuo** çalışmak demektir, Eski Yunancadaki anlamı ise köleci topluma uygun biçimde (**douleia**) kölelikti; **doulos** köle sözcüğünden türemiştir.[10]

Germen dillerinde de çalışmak yetim ve yoksullara özgüdür. Gotca **arbaits**, Eski İzlanda dilinde **erfidi**, Eski İngilizce **aerfebe** katı, sert, zor, güç demektir. Almancıların çok iyi bileceği Eski Yüksek Germencedeki **ar(a)beit**, Orta ve Yeni Germence'de (Almanca'da) **arbeit**, Hollanda dilinde **arbeid** (Orta Aşağı Germence > Danimarka dili **arbejde**, İsveç dili **arbete**) sözcükleri Gotca **arbaidjan** fiilinden gelmektedir ve sıkıntı, rahatsızlık verme, taciz etme ve çalışmak demektir. Olasılıkla kökü Eski Yunanca **orfanos** "yetim", Latince **orbus** yoksunluk sözcüklerine gitmektedir.

Aynı kökten gelen Kilise İslavcasındaki **rabu** köle sözcüğü de yetimlikle köleliğin, aşırı çalıştırma ve eziyetin özdeşleştirilmesidir. Lehçe **rabota**, Rusca **rabota**, Çekçe **robota** ve fiil halleri **robic, rabotat, robotit**= çalışmak aynı köktendir.[11]

---

[9] Latince'de, eski Roma'da, devlete malıyla değil yalnızca çocuklarıyla hizmet veren en alt sınıf. İngilizce'de 1579'da isim, 1609'da sıfat olarak, aşağı sınıfın çocukları için kullanılmış, 1850'lerde aşağılama ve düşmanlıkla bu sınıfa ad olmuş, 1856'dan sonrasiyaset dilinde salt emeği karşılığında aldığı ücretle geçinen sınıfı ifade etmiştir (*Webster*).

[10] Sözcüğün Hint-Avrupa kökten olmayıp Eski Yunanca'da alıntı olduğu ileri sürülmüştür; J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans*, Thames and Hudson, 1992, s. 67.

[11] Sigmund Feist, *Etymologisches Wörterbuch der Gotischen Sprache*; Hint-Avrupa kökü olarak ***orbh** ayırmak demektir ve ***orbho** babadan ayrı ve özgür-

Kızılderili Vintu dilinde çalışmak sözcüğünün kökeni, titremek, siniri bozulmak, yorulup tükenmek anlamlarında **lit** kökünden gelmektedir. Çalışmak **litik**, aynı zamanda hazırlamak, yerleştirmek, **litika** yorulmak, sıkılmak, dert edinmek anlamlarındadır. Ücret için çalışmak anlamına gelen **yoruna** sözcüğünün kökeni **yor** ise yolmak, koparmak, toplamak demektir; **yoru** sepet örmek için belli bir otu toplamayı anlatır. Çalışmak anlamını kazanan **yor** sözcüğü aynı zamanda göndermek, iş yapmak için yollamak, ücretle tutmak ve birisinden iyilik rica etmek anlamlarına gelir. Üretimin ne olduğu (ot yolmak, sepet örmek) ve nasıl örgütlendiği (rica ve iş buyurmak) etimoloji ile çok açık biçimde ortaya çıkıyor.

Köleci toplumla, "barbar" bir toplumun çalışırken aynı derecede zorlandığı görülüyor. Köleci toplum çalışmayı kölelere özgü kılarken, özgür yurttaşların yaptıkları iş de sıkıntıyı dışlamaz. Yunanca **kamno** çalışmak, eziyet çekmek, yorulmak, **kamatos** yorgunluk, emek, yorucu iş, **kamatiros** yorucu, zor, güç, yorgun, halsiz, hasta anlamlarındadır.[12] Kökü Sanskritce **çam-** çalışma, didinme, eziyetdir.

Yunanca didinmek, uğraşmak anlamlarında **poneomia** Homeros'da işlenmiş, aşınmış, yorulmuş anlamlarında bulunur, bu kökten **penomai** sözcüğü ise eziyet çekme, didinme, fakir olma anlamlarına gelmektedir. Yeni Yunanca çalışmak sözcüğü **ergo** ise Hint-Avrupa kök ***werg** yapmak fiiline çıkmaktadır. Avesta'da **varez** çalışmak, yapmaktır. Yunanca'da bu kökten gelen **erdo** yapmak, sunmak, kurban etmek, **kergou** iş, çalışma, toprağı işlemek demektir. Türkçe **ırgat** sözcüğünün de kökeni olan **ergatis** işçi sözcüğü burdan gelmektedir. Yunanca **ergazomai**, Gotca **waurstw**, Eski Yüksek Germence **wyrcan** yapmak ve çalışmak anlamlarını içerirler. Eski İngilizce **wircan, wercan, weorc** kökünden uygulama, yapma, meşgul olma, mayalanma demektir ve bugünkü **work** çalışmak fiilinin de köküdür. İngilizce **wrought** işlenmiş, çekiçle dövülmüş sözcüğü de **work**'un eski çekimli halidir. Eski İngilizce **werk** sözcüğü acı, eziyet anlamına gelir. Ermenice çalışmak **gors'el** fiili de aynı köktendir.[13]

Kızılderili Cocopa dilinde çalışmak en temel gereksinimden ayrışmış değildir: **rar** çalışmak, meşgul olmak, uğraşmak ve pişirmek[14] anlamlarına gelir; **kvarar** hem işçi hem aşçı anlamındadır. **Rar** aynı zamanda 'etmek' anlamında fiillere sonek olmaktadır: **mcrar** sevişmek, **mrar** karışmak, burnunu sokmak, **srar** daima meşgul olmak, **sarar** çalıştırmak demektir. **Sa** yapmak anlamındadır.

Çalışmak kavramı ile yapmak kavramının köken birliği gösterdiği örnekler çoktur. Latince **opus** ve **opera**'dan **operari** fiili İtalyanca **operare**, İspanyolca **obrar**, Fransızca **ouvrer**'in (iş, çalışma) köküdür, Latince aslı **ops, opis** güç,

lüğünden sıyrılmış anlamlarına gelir. Batı Avrupa dillerinde yetim anlamı yaşarken Doğu Avrupa-İslav dillerinde köle ve burdan hizmet, çalışmak anlamlarında evrimleşmiştir. **Robot** sözcüğünü de Çek yazar Karel Capek 1920'de bu kökden türetmiştir. Craig M. Carver, *A History of English In Its Own Words*, Harper-Collins, 1991, New York, s. 253.

[12] Suat Sinanoğlu, *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1953.

[13] Delamarre, *Le Vocabulaire Indo-Europe'en*, Libraire d'Amerique et d'orient, Paris, 1904.

[14] Yapmak ve pişirmek ilgisi Eski İzlanda dilinde de görülür. **Gor(v)a**, Danca **gore**, İsveççe **gora** yapmak, hazırlamak, Eski Yüksek Germencede **garawen** hazırlamak, Eski İngilizce **gierwan** hazırlamak, pişirmektir. Eski İzlandaca **gorr**, Eski Yüksek Germence **garo** ve Eski İngilizce **gearu** hazır anlamına gelirken sıcak kökünden pişmiş yemeği anlatmaktadır; C. D. Buck, *A Dictionary of Seleceted Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Şikago, 1949.

Paskalya Adası'nda işçi kızlar turist grubunu karşılamaya hazırlanıyor.. National Geographic, *Mart 1993.*

zenginlik kökünden gelir ve sıkıntı, acı, gayret, çaba, emek fiil olarak da emek vermek, meşgul olmak anlamlarındadır. Sanskritce **apas-** özellikle hayırlı iş anlamıyla kullanılır, Avesta'da **hv-apah** iyi iştir. İrcedeki **opair**, Yeni İrcede **obair** ve fiil hali **opraim** de Latince **opera** köküne bağlanmaktadır.

Kilise İslavcası'nda **delo**, genel İslavca'da **deti** çalışma ve koyma anlamlarına gelir. İncil çevirisinde **su-delati** önce **ergazomai** sonra **poieo** karşılığı olarak kullanılmıştır. Çekce'de **delati** yapmak ve çalışmak, Lehce ve Rusca yapmak demektir. Sırp-Hırvatca **raditi** çalışmak fiili yapmak anlamını da içerir. Kilise İslavcası'nda **raditi** bakmak, ilgilenmek demektir. Gotca **garedan** aynı anlamdadır, Eski Yüksek Germence'de **ratan** öğüt vermektir; Sanskrtice **radh** hazırlamak, gerçekleştirmek, başarmak kökü İslav dillerinde ilgilenmek ve uğraşmak, işle meşgul olmak anlamlarını kazanmıştır.

Sanskritce **kr-** yapmak, karman eylemek, yerine getirmek, **karma-kara** işci demektir. Bugün **kâr** örneğiyle yaşayan, Osmanlıca'da yaygın kullanımı olan Farsca **kar** iş, güç anlamına gelir, **kar-gêr** işçi, **kar-kerdan** iş yapmak, çalışmak, **kar-kuşiden** çalışmak, çaba harcamak demektir. Farscada **kar** aynı zamanda fiil yapım ekidir, Türkçe'deki yapmak, etmek türü yardımcı fiillerin yerini tutmaktadır.[15] Kurmançca **kar kirin** çalışmak, hazır olmak, **karîn** yapabilmek, muktedir olmak, Zazaca **kar kerdış** iş yapmak, çalışmak, kar etmek, **iş kerdış** iş yapmaktır. Urdu dilinde çalışmak **mihnat karna**, işçi **karıgor**, yapmak **karnadır**.

Bantu dil ailesinden Luganda dilinde **kola(-koze)** çalışmak, işlemek, hareket etmek, geçişli fiil olarak ise yapmak, etmek demektir. İşteş hali **kolagana** birlikte çalışmak, iş yapmak, **kozesa** kullanmak, istihdam etmek, **kozesa-kozi** çok çalışan, hareketli, **mukozi** yapan, çalışan, emekçi, müstahdem anlamlarına gelir.

Yapmak - çalışmak köken birliğinin bozulmadığı diller için, belki çalışmanın uzmanlaşmaya dönüşmediği dönemin izini yitirmemiş oldukları ileri sürülebilir. Çalışmanın büyülü bir eylemi anlattığı diller de vardır. Eski İzlanda dilinde **vinna** iş sözcüğü fiil olarak çalışma ve kazanma anlamlarını içerir. Sözcük, arzu, kazanmak için mücadele anlamlarını içeren Sanskritce **van-** köküne kadar gider; Latince **venari** avlanmak (İngilizce **venison**: geyik, karaca eti), **venus** aşk ve Venüs aşk tanrıçası (İngilizce **venerate**: saygı göstermek, ululamak) aynı köktendir. Gotca'daki **winno** biçimi ise acı çekme, **winnan** acı demektir. Eski İngilizce'de **winnan** emek, uğraş, didinme, eziyet anlamlarında iken bugün **win** kazanmak,

[15] Steingass'da (*Persian-English Dictionary*, Beyrut, 1970) **kar**'ın anlamları iş, şey, uğraş, emek, meslek, ticaret, etki, işlemek, tarım, çekişme, çatışma, savaştır. **Kardan** yapmak, karkar tanrı, güç sahibi prens anlamlarına gelir, **kar-kardan** çalışmak, etkilemek, acıtmak, eziyet etmektir.

elde etmek demektir.[16]

Gene Eski İzlanda dilinde **afl**, Eski İngilizce **afol** güç demektir; Eski İngilizce'de **oefnan** yerine getirme, uygulama, Eski Yüksek Germence'de **uoda** festival anlamlarına gelir. Bu bağıntıyı açıkca gösteren bir fiil bugün İngilizce oyun **play** ve ant, yemin, rehin anlamlarına gelen **pledge** sözcüklerinin kökü olan **pflegen**'dir: risk almak, tehlikeye maruz kalmak, kutsal bir iş yapmak, şükran, yemin, yas, sevgi, büyü, iş, taahhüt etmek, kutlamak ve zenginliği teşhir etmek anlamlarını içerir.[17] Avcı toplumların avlarıyla kurdukları ilişki avın, üretimi ve yeniden üretimi garanti altına alacak kutsal bir kurban riti olmasını gerektirdiğini bildiğimizde,[18] bu köken birliğinde şaşırtıcı bir yön bulunmaz. Nepal dilinde de **kam** iş, meslek ve tutku, **kamdar** işçi, **kamnu** titremek, ürpermek, **kamana** şehvet ve **Kamdeva** aşk tanrıçasıdır.

Endonezya dilinde **kerja** çalışmak ve şenlik yapmak anlamına gelir. Akrabası Malay dilinde işçi **pekerja** yanında **buruh**'dur ve İşçi Partisi için bu ikinci sözcük kullanılır (*Kaum Buruh*); buru avlanmak demektir; Endonez dilinde de **buruh** işçi, **buru** acele etmek, koşturmak, izlemek, avlanmak ayrıca oyuna başlamak anlamlarına gelir.

Afrikalı Yoruba dilinde iş **işé** sözcüğü aynı zamanda dert, sıkıntı, üzüntü, mihnet ve ticaret, çağrı demektir; fiil hali **şişé**'dir, çalışmak, endişelenmek, yorulmak anlamlarına gelir. **Onişe** işçi, haberci, elçi, peygamber, **işe-iyanu** mucize, **işenu** çocuk düşürmek, **şişoro** zor, güç aynı kökten gelir. Gene Afrika'dan Hausa dilinde **aiki** iş, uğraş, görev, eylem anlamlarına, **aike** bir haber veya iş için bir yere gönderilmek, bu gönderilmenin gayesi, iş, **aikata** ise yapmak, yerine getirmek, uygulamak anlamlarına gelir, **maaikaci** işçi, **maaiki** peygamberdir.

Bask dili ise tarımcı bir toplumun sözlüğünü ortaya koyar: **lan** iş, çalışmak **lan egin** iş yapmaktır, işçi **langile**'dir; **landar** sefil, fakir, **landu** tarlada çalışmak, **landare** bitki, **landareztatu** dikmek demektir.

Maori dilinde çalışmak kavramının gerçekten bulunup bulunmadığını anlayacak kadar kaynağa sahip değilim. Çünkü çalışmak anlamındaki **mahi** iş ve yapmak anlamlarına da gelir. Öte yandan işçi **kaimahi** sözcüğü, yapan anlamına gelen **kai** sözcüğüyle oluşmuştur, yapmak, etmek anlamında fiil türetmelerinde ön ek işlevi de görür. Gene **kai** yiyecek anlamına da gelir. **Mahi** istihdam anlamına da gelmektedir ve bir anlamı da hareketlidir; bu anlamda dilde **omaoma** sözcüğü de bulunmaktadır ki bunun da kökü **oma** koşmaktır. İşçi anlamında kullanılan bir diğer sözcük de **ringa wera**'dır (kızgın eller, **wera** kızgın, ısınmış, **werawera** terlemek).

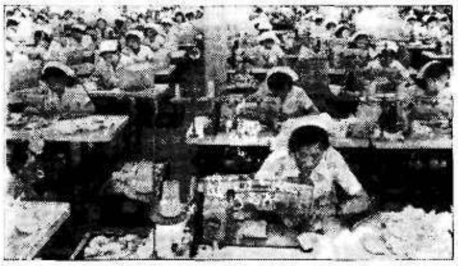

Koreli işçi kızlar...

Üretim biçimlerine göre veya kronolojik biçimde çalışmak sözcüklerinin dökümünü yapmak, ansiklopediciliğe dönüşecek. Anadolu, Mısır ve Mezopotamya'nın ölü, devlet kurmuş ve yasalar çıkarmış dillerine

[16] Buck, *a.g.e.*

[17] Johan Huizinga, *Homo Ludens, A Study of the Play Element in Culture*, The Beacon Press, Boston, 1955, s. 39.

[18] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Y., 1992, Ankara; 'İlkel Avcıların Mitolojisi' bölümüne, özellikle s. 314-316'ya bkz.

girmeden tek örnek görelim: Harran'ın adı Asurca karayolu, yol, patika, seyahat, yolculuk, iş seyahati, kervan, iş riski, iş merkezi, sefer, askeri sefer, akın, ordu, yağma, angarya, hizmet birimi, matematik terimi olarak zaman anlamlarına gelmektedir.[19]

Eski dünyada çalışmak eylemi acı ve sıkıntıdan kopmaz ve çeşitli dönemlerde bu anlama gelen fiiller öne çıkmıştır. İrlanda dilinde çalışmak anlamına gelen **saether**, Yeni İrce'de **saothar**, İrce **saeth** sıkıntı, eza, Eski İngilizce **sar** (Yeni İngilizce **sore** acı veren yer, yara) ile birlikte Gotca **sair** acı kökünden gelmektedir. Romence çalışmak fiili **munci** İslav dillerinin en eski yazılı örneği Kilise İslavcası'ndaki işkence, eziyet etmek, azap çektirmek, canını sıkmak kökünden gelmektedir.

İngiliz İşçi Partisi'ne (*Labour Party*) adını veren Latince labor olasılıkla kaymak anlamındaki **labare**'den gelmektedir ve anlamı yük altında sallanmaktır sonra didinmek, yorulmak, zahmet çekmek, acı çekmek anlamlarını kazanmıştır. İtalyanca **lavoro**, Eski Fransızca **labor**, **labour**, İngilizce **labo(u)r**, Bretonca **labour**, Fransızca **labeur**, İrce **lubair**, Galce **llafur** bu kökten gelmektedir. Latince **labor**'dan türetilen **laborare**= çalışmak fiili İtalyanca **lavorare**, Eski Fransızca **labourer** ve Eski İngilizce **labor** fiillerinin de köküdür; sözcük Fransızca'da özellikle **labourer** çift sürmek, toprağı işlemek, İspanyolca'da **labrar** toprağı işlemek ve süslemek, bezemek anlamlarını kazanmıştır. **Labour** İngilizcede doğum acısı anlamına da gelmektedir.

Tarihi gelişimi daha açık olan bir örnek ise Fransızca **travail** sözcüğüdür. Fransızca **travail**, İspanyolca **trabajo**, fiil biçimleriyle **travailler**, **tarabajar** çalışmak sözcükleri,halk Latincesinde ***tripalium** (İ.S. 6. yy **trepalium**) sözcüğünden türetilen ***tripaliare** işkence aracının adından gelmektedir; **tri** üç ve **palus** kazık sözcüklerinin birleşmesidir ve fiil olarak geçişli anlamda işkence etmek, dönüşlü anlamda eziyet çekmek, didinmek, uğraşmak demektir. Eski Fransızca ve Eski İngilizce'de **travail** (bugün **travel**) çalışmak anlamı yanında doğum sancısı ve seyahat anlamlarına da gelmiştir; çalışmak, yolculuk ve doğum işkencenin üç biçimi olarak değerlendirilmişlerdir. Galce **gweithio**, İrce **fecht** 'çalışmak' da yolculuk, seyahat anlamlarını içerir ve kökleri Latince **vehere** taşımaktır. Benzer anlayış Osmanlıların emek karşılığı kullandıkları Arapça say sözcüğünde de görülür; sözcük dolaşmak, zorlu yürüyüş, çaba göstermek, denemek, uğaşmak demektir.

Litvanca **darbas** Letonca **darbs** fiil biçimi **dirbti** Eski İngilizce'de **deorf** fiil biçimi **deorfan**'la akrabadır ve didinme, eziyet çekme, sıkıntı, zahmet çekme anlamlarındadır. Gene Letonca **stradat** fiili Rusca **stradat** acı çekme, çekmek, tahammül etmek kökünden gelmektedir. Kilise İslavcasındaki **truditi** fiili Çek, Rus, Polonya dillerinde **trud** biçimiyle eziyet, sıkıntı, zorluk anlamalarına gelmektedir ve Latince **trudere** itmek, dürtmek kökünden gelmektedir. Gotcada **us-triutan** sıkıntı demektir, Eski İngilizcede **treotan** biçimiyle bulunur ve baskı yapmak, zorlamak, ezmek anlamlarındadır; Yeni İngilizce'deki **threaten** tehdit etmek fiilinin kökü de bu sözcüktür.

Şiddetin çok açık olduğu örnekler de vardır. Eski İngilizce çalışmak **swincan** Orta İngilizce **swinken** kırbaçlamak, vurmak, dövmek anlamındaki **swingan** kökünden gelmektedir (Yeni İngilizcede **swink**). Eski Yüksek Germence'de **swingan** atmak, fırlatmak, savurmak, seğirtmek demektir. İngilizce çalışmak, didinmek, eziyet çekmek anlamlarına gelen **toil** Orta İngilizce **toyle** çekişme, döğüş,

[19] Aynur Özfırat, *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Y., 1994, İstanbul, s. 18.

mücadele, Eski Fransızca **toil**, **touil** çekişme, döğüş, **toiler**, **toillier** çekişmek, karıştırmak, harekete geçirmek (Fransızca **toiller** harekete geçirmek, karıştırmak) Latince **tudiculare** karıştırmak, incitmek, ezmek, dövmek, **tudicula tundere** vurmak, döğmek kökünden zeytin ezme makinasıdır.

Bedenin emeği ile elin işi, *homo faber*le *animal laborans* arasındaki ayrımın, hizmetçi, köle emeği, ücretli işçi ve mübadele-piyasa ile ticaret ortamının biçimlenmesinin dile yansıyışını burada izlemek mümkün değil. Hannah Arendt'in *İnsanlık Durumu* kitabını okuyanlar bunun tartışmasını ve dille ilgili örnek ve kaynaklarını da bulacaklardır.[20] Ancak, bizim açımızdan konu Türkçe **emek** ve **iş** sözcüklerini irdelemeden bitemez.

Bu iki sözcüğe geçmeden önce, yalnızca burada anılan örneklerle, çalışmanın pişirmek, sepet örmek ve yapmakla veya yetimlikle ilgisini, bir de avcı toplumun izi olarak açıkladığımız kavram alanını gördük; bir benzeşen kavram daha var ki bu da koşmaktır. Avlanmak sözcüğünün izlemek, peşinden koşmak anlamını içermesini de anımsayarak, Vintu dilinde çalışmak aynı zamanda iş yapmak üzere yollamaktı, Maori dilinde **oma**, Arapça'da **say**, Fransızca **travail**, Galce **gweithio**, İrce **fecht** ve Yoruba, Hausa dillerinde peygamber anlamını da içeren haberci, elçi, haber veya iş için bir yere gönderilmek bu kavram alanına girerler (**çalım** veya **çalkamak** da yürüyüşle ilgili değil mi?). Türkçede **yumuş** sözcüğü de bu alana aittir. Başkırtca **yomoş**, Kırgızca **cumuş**, Özbekçe **yumuş**, Tatarca **yomuş**, Kazakca **jumıs** iş ve **cumuşçu**, **jumusşi** sözcükleri işçi anlamına gelir. Kazakca **cumsav** iş vermek, iş buyurmak, kullanmak, sarf etmek demekken **cumıldırıv** hücum ettirmek demektir. Sözcük *Divan*'da hizmet, vazife anlamıyla bulunmaktadır. Clausen bu anlamları yanında orijinal anlamının dolaşmak, haber yollamak olduğunu bildirir ve Osmanlıcada **yumuş oglanı** haberci, ulak örneğini de verir. *Derleme Sözlüğü* de Anadolu'da iş, hizmet buyruğu anlamıyla yaşadığını göstermektedir. Gerçekten **uğramak/uğraş**'da olduğu gibi **yağma**, **akın**, **çapul (çapmak)**, **eşmek** sözcüklerinde hep bir yönelme ve döğüş anlamı bulunmaktadır.

Dumézil Hint-Ari mitolojisinin ortak kökenlerini ve üç katmanlı toplum biçimlenişini ortaya koyarken, siyasal ve dinsel egemenlik alanlarında büyücü kralla adil-rahibin karşılaştırmasında yürümenin koşmakla zıtlaşmasını, '*ahuryan*' varlıkların daima yürüdüğünü (**-dvar**, **-dram**), '*devian*' varlıklarınsa (cinler, ifritler, kötü yöneticiler, vb) koştuğunu (**-gam**) gösterir.[21] Bu kısa değini ile, çalışmak ve koşmak kavramlarının tarihin ne kadar gerilerine gidebileceğini ve belki en ilkel/temel kavramsal çerçevede bir çok toplumda benzerlik taşıdığını hisstemiş oluyoruz. Bu anımsatma, Türkçe **emek** ve özellikle **iş** sözcüğü ile ilgili kurgulara da alan açmış oluyor.

Türkçe "**emek**" sözcüğünün eski biçimi **emgek** ve anlamı zahmet, eziyet, sıkıntıdır: "*...adınlarnın emgekin kötürü kentü özining emgekinçe emgenip...*" Başkalarının ızdırabını yüklenerek kendi özünün ızdırabınca ızdırap edinip...[22] *Orhon Yazıtları*'nda (VIII. yüzyıl) bu anlamıyla yer aldığı gibi *Divanü Lûgat-it-Türk*'de ve *Kudatgu Bilig*'de de (XI. yüzyıl)

[20] Hannah Arendt, *İnsalık Durumu, Seçmeler 1*, çev. İletişim Y., İstanbul, 1994, özellikle III. Bölüm. Ayrıca bkz. Oskar Negt "Ütopya ve Emek", *21. Yüzyıl Eşiğinde Sosyalizm*, Belge Y., İstanbul, 1989, s. 270-292.

[21] Georges Dumézil, *Mitra-Varuna*, çev. Derek Coltman, Zone Books, New York, 1988, s. 41.

[22] F. W. K. Müller, A. von Gabain, *Çaştani Bey Hikayesi*, çev. S. Himran, TDK, İstanbul, 1945, s. 275-76.

anlamı budur. Sözcük bugünkünden daha işlek bir kullanıma sahiptir, çeşitli türetmeleri ve çekimi vardır. Divan'da **emge-**: zahmet çekmek; **emgeklen-**: zahmetli saymak, **emgen-**: zahmet çekmek; **emgeş-**: birbiri yüzünden zahmet çekmek; **emget-**: yordurmak, emek çektirmek biçimleri bulunur. *Derleme Sözlüğü*'nde Anadolu'da kullanılan **emeksiz** üvey evlat, evlatlık, hizmetçi anlamlarını buluruz.

Emek Arendt'in yaptığı emek-iş ayrımındaki emek kavramına denk düşmektedir. "... *bu iki kelimenin Antik ve modern eş anlamlı kullanımları, dilbilim açısından son derece önemli bir noktada, isim halinin kurulmasında tam bir başarısızlığa uğrar. Yine burada da tam bir oybirliği ile karşılaşmaktayız; isim olarak alınan 'emek' kelimesi asla çalışmanın neticesi olan bitmiş bir ürünü anlatmaz; gerund (Latincede isim olarak kullanılan fiil şekli) sınıfına dahil bir isimsi fiil olarak kalır. Oysa güncel kullanım, modern gelişmeyi 'iş' kelimesinin fiil halinin Şworkingç modası geçecek duruma düşecek kadar yakından takip ettiği zamanlarda bile, ürünün kendisi Şproductç kaçınılmaz olarak 'iş' anlamına gelen kelimeden üretmektedir.*"

"*Fransızca ouvier ile Almanca werken'in durumu budur. 'Labor' (emek) kelimesinin bugün İngilizce'deki anlamından ayrı olarak, her iki dilde de travailler ile arbeiten kelimeleri, kökenindeki acı ve sıkıntı anlamlarını hemen hemen yitirmiştir... Work, ouvre, werk [iş] isim hallerinin bu iç dilde de artan ölçüde sanat eserlerini [work of artsç ifade etmek üzere kullanılmaları ilgi çekici bir durumdur.*"

"... *üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım, önyargılı da olsa, iş ile emek arasındaki daha temel bir ayrımı içermektdir. Aslında her çalışmanın emaresi, ardında hiç bir şey bırakmayışı, mesainin sonucunun neredeyse mesainin harcanmasına eş bir hızla tüketilmesidir. Ancak yaşamın bizatihi kendisi ona bağlı olduğundan, beyhudeliğine rağmen yine yakıcı bir aciliyetten doğmakta, gerisinde başka harhangi bir şeyle kıyaslanamıyacak kadar güçlü bir saik bulundurmaktaydı. Batılı insanlığın sergilediği bu benzersiz üretkenlik karşısında nutukları tutulan genelde modern çağ [düşünürleriç özelde de Marx, emeği ve zorunluluğu tümüyle ortadan kaldırmak için atılacak sadece tek bir adım kaldığı umuduyla, emeği iş gibi görmek ve animal laborans'ı daha çok homo faber'e uygun düşen terimlerle ele almak yönünde karşı konulmaz bir eğilime kapıldılar." (..."Mesele emeği kurtarmak değil, onu kaldırmaktır.").*[23]

Türkçe'de emek sözcüğünün / kavramının kazandığı itibar üstüne (halk dilindeki bebek emeklemesi ile resmi dilin emeklisi de birlikte olarak) düşünmek üzere, sanat ve zanaat arasındaki ayrımın dil açısından yapaylığına (suni = sanat eseri, Arapcanın Batı ile uyumu, yapmak ve yaratmak tartışması) ve sanat eseri veya yeni türetme yapıt'ın bu bağlamdaki yerine dikkat çekerek, iş sözcüğüne geçebiliriz. İşlemek sözcüğünün yerini çalışmak alırken, işçi sözcüğü de itibar kazanmıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresinde "*kadın erkek çalışanlarına bundan böyle 'işçi' denilecektir*" maddesiyle[24] kullanılmaması istenilen ve bugün vasıfsız işçi anlamına gelen **amele** sözcüğünün kökü Arapcadır ve çalışma, üretme, uygulama, etkileme anlamlarını verir; **fiil** ile eşanlamlıdır ancak **amel** kasıtlı, bir amaca bağlı işi, fiil ise her türlü işi anlatır. İş anlamında

[23] Arendt, *a.g.e.*, s. 115, 123-24.

[24] Kemal Sülker, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek Y., İstanbul, 1973, s. 36.

san'a yapma, işleme, **emr** (çoğulu **umur**) olay, gerçeklik, buyruk demektir. Bugün daha çok işgal, meşgul sözcükleriyle tanınan, II. Meşrutiyetin ünlü grev yasası Tatil-i Eşgal Kanunu'nda terim olarak kullanılan **eşgal** sözcüğü Arapca rahatsız etmek, zorlaştırmak, fazla iş vermek, aşınmak anlamlarına gelir. Günümüz Türkçesinde **mihnet** ve **imtihan** sözcüklerinde yaşayan Arapca **mihne** sözcüğünün kök anlamı ise hizmet etmek, hizmetci olmak, küçük görülmek, zayıf olmak anlamlarına gelir.

Türkçe'de **işlemek** fiili standart dilde kullanımdan düştüğü için **iş yapmak/ çalışmak**la **iş** arasındaki isim-fiil bağı kopmuştur. Türkçe'de **iş** sözcüğü sorun, konu, mesele, maslahat anlamlarına da gelmekte, bu anlamıyla sıkıntı, zorluk, güçlük anlamlarını içermektedir. Bir çok dilde ise bu konuda ayrım vardır; Fransızca **affaire/ travail**, Hollandaca **zaak/werk**, Sırpca **stvar/rad**, Fince **asia/työ**, Svahilice **jambo**/kazi örneklerinde olduğu gibi. İkinci anlamlar genellikle çalışma fiili ile kopmayan iş anlamında isimdirler. Böylece Türkçede emek iş dünyası yerine çalışmak iş dünyasının söz konusu olduğu söylenebilir; sanat/zanaat zaten Arapçadan alıntıdır. Çalışmanın kökeni ve yeniliği açıklandığına göre, **iş**in kökenini bulmak gerekir.

İş sözcüğü Eski Türkçe'de **iş/işig** biçimleriyle bulunmaktadır, **iş güç (işig küçüg)** ikilemesi *Orhon yazıtları*'nda da vardır. Tekin, iş güç karşılığı olarak hizmeti verir: "*Ne kaganga işig küçüg birür men tir ermiş*" = Hangi hakana hizmet ediyorum der imiş. İşlemek fiili Uygur döneminden beri çalışmak anlamında yazılı dilde vardır. Türk dillerinin uzak ve arkaik akrabası Yakutcada **is-** hareket etmek, gitmek, gelmek, sürüklenmek, sallana sallana gitmek, koşmak, birlikte gitmek anlamlarına gelir. Belki **iş**'in en eski anlamı budur. Yakutca **is** iş, el işi, dikiş < **is, isten** - herhangi bir iş, sanat yahut dikişle meşgul olmak, çalışmak, dikmek <**işlen** Türkm. **iş** iş açıklaması[25] ile Kazak, Kırgızcada **iş-** dikmek, Türkm. **iş** - Moğolca **üyile, üyle** <**üβ ile** < **iβile** eşitlemesi[26] ve Yakutca üle aralarındaki ilişkiyi açıklamak altayistlere kalmaktadır.

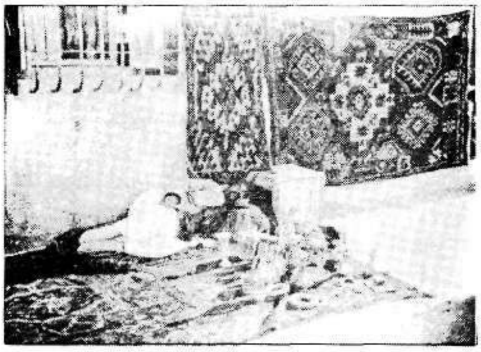

Fas, Tanca'da bir sokak satıcısı...

Öte yandan Çağatayca'da **iş** savaş anlamına da kullanılmıştır; *Abuşka Sözlüğü*'nde **iş**: cenk; **iş küni**: savaş günü açıklaması vardır.[27] Bugün halen yaşayan **iş güç** ikilemesinin **güç**'ü (**küç/ küçüg**) ise kuvvet, zor ve zulüm anlamlarına gelmiştir; Uygurca **küçamak** çabalamak ve eşkiyalık etmek demektir; *Divan*'da **küçe-**: çabalamak, zorlamak, yağma etmek, zulmetmek, **küçeş-**: yağmada yardım ve yarış etmek, **küçet-**: yağma ettirmek demektir. *Tarama Sözlüğü* güç'ün Anadolu'da da zulüm, gadr, haksızlık, zor, cevir, eziyet, sitem anlamlarında kullanıldığını göstermektedir; **güçlemek**: zorlamak; **güç edici**: zalim demektir. XVI. yüzyılda yazılmış olan *Babus-ül-Vasıt* adlı Arapca'dan Türkçe'ye sözlükde **cesaret**

25 Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Hacettepe Ü. Y., 1975, Ankara, s. 43.

26 *a.g.e.*, s. 239.

27 Besim Atalay, *Abuşka Lügatı veya Çağatay Sözlüğü*, Ankara, 1970.

sözcüğünün karşılığı "*uluk ve bahadırlık ve güçgenlik*" olarak açıklanmıştır. Clausen Eski Türkçede **küdüg** biçimiyle de görülen **güç** sözcüğünün Moğolca olabileceğini bildirir. Doerfer de sözcüğü alıntı kabul eder ancak Ramstedt ve Poppe'un akraba saydıklarını da bildirir. Doerfer'in görüşüne katılmadığı Ramstedt'e göre Mançuca **kusun**, **husun** işçi ve Korece **kuci** yardım, yardımcı sözcükleri de aynı köktendir.[28]

Güç, insan topluluklarının bir arada bulunmasının ve kamu alanı yaratabilmesinin anahtarını sağlayan potansiyeldir.[29] Divitçioğlu da, *Kök Türkler* incelemesinin '*savaşçılık (küç)*' başlığını soy ve bağlaşma ilişkileri ile açar ve savaş ve stepokrasiyi irdeleyerek, kağan töreyi korurken, budunun ona '**iş güç**' verdiğini ve Tengri '**küç**' verdiği için, kağanın giriştiği, bir yandan kutsallaşıp oyun niteliği yüklenmiş savaşları kazandığını anlatır.[30]

İngilizce'de iktidar ve güç anlamlarına gelen **power** sözcüğünün kökeni Latince **potansiyele** gider. Türkçede ise **güç**'ün etimolojik olarak **iş**'le ilişkisi araştırılmaya muhtaç görünmektedir ancak semantik ilişkisi daha ortadadır. Herkesin kendisini yiğit/er gördüğü pastoral yaşamda bunu temellendirmek kolayken ("*Moğol bahadırları Cengiz'i başbuğ intihap ederken şöyle yemin ediyorlar: 'sürek avlarında biz başkalarından önce atılırız ve avladıklarımızı sana veririz*'"),[31] Asya'da **iş** ve **yumuş** köküyle bağını sürdüren işin Anadolu'da **hırsızlık** ve **kılıçlaşma**ya varması daha da ilginç bir durum ortaya koymaktadır.

Çalışmak, çabalamak, uğraşmak, didinmekle ilgili geçmişte kalmış onlarca sözcük sayılabilir; Anadolu'da **iş**, egemen bakış açısının '**çalışma**'sına özenerek görülmüş ve bu sözcük standartlaşmıştır (**gazi** sözcüğünün ilk İslam kaynaklarında göçebe Türklere karşı kervanları koruyan ve sonra onları kendileri haraca kesen yeni müslüman Türk gönüllüleri tanımlayışı ve sonra Anadolu ve Akdeniz'de bu gazilerin itibarlarını yeniden kazanışının anlatıldığı Şinasi Tekin'in makalesine bkz).[32]

Batı dillerinde **kariyer** koşmak kökünden gelir. **Yupi**ler kariyer sahibi olurken, **esnaf** işe soyunup peştemal kuşanır, meslek donuna girer yani ten değiştirir(di). İşçilerin amelelikten kurtulması için kavramsal temel oluşmuşken, Batı'daki **studium** köküne karşı Türkçe'de yalnızca '**ders çalışma**'nın bulunması, mollalıktan çıkmanın temeline daha çok harç gerektiğini göstermektedir.[33]

---

[28] G. Doerfer, *Die türkischen und mongolische Elemente im Neupersischen*, III, Weisbaden, 1967, s. 625-8. Moğolcada **ködel-**: çalışmak; **ködelmüri**: iş; **kōdelmüriçi**: işçi demektir.

[29] Bkz. Arendt, *a.g.e.*, s. 273-274.

[30] Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler*, Ada Y., İstanbul, 1987, s. 137-220.

[31] B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. A. İnan, TTK, Ankara, 1987, s. 67.

[32] Şinasi Tekin, "Türk Dünyasında Gazâ ve Cihâd Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, 109/ Ocak 1993, s. 9-18; 110/ Şubat 1993, s.9-16.

[33] **Ücret** kavramı da bir anahtar olmakla birlikte, ayrı bir yazı konusu olması gerekir. Yalnızca Asya - Anadolu farkını ortaya koymak açısından:Uygurca maaş, ücret, aylık anlamında **yal**, Clausen'de istenilen veya gereksenени elde etmek, kullanmak, tatmin olmak anlamlarıyla açıklanan **yalçı**, **yalçıt**, Kazakca ve Kırgızca'da para karşılığı çalışmak, çalıştırmak, kiralamak (**jalşuv**, **calda**, vb) anlamlarıyla yaşamaktadır. Başkırtca **yalsı**, Kazakca **jalşı**, Kırgızca **calçı** ve Tatarca **yalçı** ırgat, gündelikçiyi karşılamaktadır. Anadolu ağızlarında **yal** pişirilerek hazırlanan hayvan yemeği, özellikle inek, köpek yemeğidir.

1908 AVUSTURYA BOYKOTUNDA LİMAN İŞÇİLERİ[1]

Mehmet Emin ELMACI

1908 yılında Avusturya'nın, Meşrutiyet'in Bosna - Hersek'de de uygulanacak olması ile, bu bölgenin Osmanlı Devleti'ne daha da yakınlaşacağını hissetmesi nedeniyle, Bosna- Hersek'i kendi topraklarına katması, Osmanlı Devleti'ni hazırlıksız yakalamıştı. Ancak önce Protesto gösterileriyle başlayan tepkiler, daha sonra yerini Avusturya'ya karşı büyük zararlar vrecek olan boykotaj uygulamasına bırakmıştı. Osmanlı ülkesinin dört bir tarafında büyük bir şiddetle uygulanmaya başlayan boykotajda en önemli nokta, Avusturya mallarının limanlara girişinde büyük katkıları olan liman işçilerinin boykotaja başlangıçtan itibaren destek vermeleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde, Avusturya boykotunun yönünü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile cemiyetin yayın organları belirliyordu. İstanbul'da cemiyetin yayın organı olan *Tanin*, "*limanlarımızda işleyerek Osmanlı parasıyla zengin olan terakki eden Avusturya vapur kumpanyalarına, bundan sonra bir küçük sandık bile vermeyelim*"[2] diyerek liman işçilerine bir boykot alanı açmış oluyordu. Birkaç gün sonra İstanbul'da, bütün kayıkçı ve mavnacılar, Avusturya vapurlarından mal çıkarmayı red ediyor, hamallar ise malları taşımaktan kaçınıyorlardı.

Liman işçileri, özellikle hamallar ve mavnacılar aracılığıyla boykot süresince büyük bir güç oluşturmuşlardı. Bu gelişmenin arkasında yer alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, liman işçilerinin uzun yıllar ellerinde bulundurdukları hakları son bir- iki yıl içinde kaybetmesi nedeniyle kendisine boykot konusunda kesin destek verebilecek uygun bir ortak bulmuştu.

Hamal ve mavna loncaları, 1890'lı yıllarda Rıhtım şirketinin kurulmasıyla limanlardaki tekelci denetimlerini kaybetmeye başlamışlardı. 1906 yılında ise, durumlarında bazı iyileştirmeler istemeleri nedeniyle yapılan anlaşma ile, hamalların özerkliği de tamamen ortadan kalkmıştı. II. Abdülhamit yönetimi, Rıhtım şirketi ortaklarını ve yabancı tüccarları yumuşatmak amacıyla liman loncalarını sıkı bir denetim altına almaya çalışmış dolayısıyla hamallar ile çatışma içine girmişti. Bu durum da, liman loncalarının ittihatçılarla işbirliği yapmalarına neden olmuştu.[3]

---

[1] Bu makale, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalında Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın danışmanlığında gerçekleştirilen "*Bosna- Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı ve doğurduğu tepkiler (1908- 1912)*" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

[2] *Tanin*, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908).

[3] Hamallar ve mavnacılar, Osmanlı Devleti'nde iktisadi güçlerinin yanında, siyasi bir güce de sahiptiler. Yaptıkları hizmetler ve aralarındaki güçlü dayanışma nedeniyle de, II. Abdülhamit'in bu son dönemlerine kadar saray tarafından devamlı korunmuşlardı.

Önemli bir tarih olan 1907 yılında ise, Rıhtım şirketi hamalların tüm denetim haklarını elinden alarak, çıkarttığı yönetmelikle yasadışı ücret alan 42 hamalı zorla limandan uzaklaştırmış ve limanları büyük ölçüde eline geçirmişti.[4] 1908 yılında Meşrutiyet' in ilan edilmesiyle devletin Rıhtım şirketine verdiği desteklerinin ortadan kalkmasıyla, bu şirketin liman loncaları üzerindeki yetkileri de azalmaya başlamıştı. Meşrutiyet sonrası, daha önce işlerinden çıkartılmış olan 42 hamal zorla işe girmeye çalışmış, bunun yanında mavnacılar da çalışmalarını engelleyen yüzer doklar yerine yalnızca kendi mavnalarını kullanma direncini göstermişlerdi. Bu amaçla, Ağustos 1908' de Sirkeci' de yaptıkları büyük grev nedeniyle, hükümet zor kullanma yoluna da gidebilmişti.

İşte Rıhtım şirketlerinin liman işçilerine boyun eğmeye başladığı bu dönemde, Bosna-Hersek' in Avusturya tarafından ilhak edilmesini kullanarak, liman işçilerinin bu huzursuz ortamından yararlanan İttihat ve Terakki, hamal ve mavnacılarla yaptığı işbirliğini dışarıda Türk düşmanları için kullanırken, içeride ise hükümete karşı bir baskı aracı olarak görmeye başladı. Özellikle malların girişinin olması nedeniyle İstanbul, İzmir, Trabzon, Selanik, Beyrut ve Yafa gibi liman şehirlerinde başlayan Avusturya boykotajı, liman işçilerinin ve demiryollarındaki hamalların da büyük gayretiyle şiddetlenmeye başlamıştı.

Ancak, Boykotajın Osmanlı tüccarlarına da zarar vermesi ve Avusturyalıların limanlarda hamallar ve mavnacıların boykota verdiği desteğe tepki göstermeleri sonucunda boykotaj, Ekim sonunda etkisini yitirmeye başladı.

Boykotajın etkisini yitirmeye başlaması üzerine, dizginleri tamamen eline geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, boykotajı daha iyi örgütleyebilmek amacıyla yeni bir çalışmaya gitti. Genelde İttihatcılardan oluşan tüccarların katılımıyla ilk kez 3 Kasım 1908 yılında bir boykotaj sendikası oluşturuldu.[5]

Kasım ayında boykotaj sendikalarının sayesinde artan boykotaj, Avusturya'yı iyice kuşkuya düşürmeye başlamıştı. Hatta, önemli Avusturya mağazalarından olan Orosdia Back şirketinin de sahibi olan Joseph Back'ın başkanlığındaki İstanbul Avusturya Macaristan Ticaret Odası, kendi hükümetlerine Osmanlı liman işçilerinin boykota katılmasını şikayet etmişlerdi. Onlara göre, liman işçileri, bütün malları yükleyip boşaltmaya yasal olarak zorunluydular.

Avusturya'nın bazen tehdit dolu politikaları, Osmanlı Devleti üzerinde etkili oldu ve 28 Kasım tarihinde Sadrazam Kamil Paşa, bütün gümrüklere bir genelge yollayarak, Avusturya-Macaristan eşyalarının gümrük limanlarına girişlerinde hiç bir engellemenin yapılmamasını istedi.[6] Bu genelgeye rağmen Avusturya Hükümeti baskılarına devam etti. Olaya gerçekci bakdıkları için boykotajın hemen sona ermeyeceği düşüncesindeydiler. 1 Aralık tarihinde Viyana'daki Osmanlı elçiliğinden yollanan tezkerede, Avusturya Dısişleri Bakanlığı'nın Avusturya mallarına karşı gümrük ve zabıta memurlarıyla, liman işçilerinin boykota katılarak, görevlerini kötüye

---

[4] Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908)*, Yurt Y., Ankara 1987, s. 98.

[5] Quataert, *age*, s. 107 Harb-i İktisadi Cemiyeti adı da verilen bu sendikadan etkilenen İzmir, Selanik ve Tarabzon şehirleri de aynı tarihlerde boykotaj cemiyetleri oluşturarak, hem boykotu merkezi bir yapıya bürün-dürmüş hem de gazetelerde yayınladıkları ilanlarla halkı Avusturya'ya karşı boykota çağırmışlardı.

[6] Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (*BOA. HR. SYS. 266/1*).

kullandıkları şikayeti üzerine, Osmanlı elçisi verdiği yanıtta, gümrük hamallarının Osmanlı memuru sayılmasının yanlış olduğunu ve hamalların ücretle kendi hesaplarına çalışan esnaflar olduğunu belirtmiş, daha sonra bu nedenle, hükümetin hamal ve mavnacılara ihtar etme yetkisinin olmadığını ancak, Avusturya vapurlarının kendi adamlarının çalışmasına engel olacak hamallara müdahale edilebileceğini de eklemişti.[7]

Bu ortamda, liman işçileri ile boykotaj sendikaları sadrazamın genelgesini kabul etmemişler ve boykotajda büyük direnç göstermeye devam etmişlerdi. O kadar ki hamal ve mavnacılar Kasım sonlarında genelgeye uyarak, Avusturya vapurlarında çalışmak isteyen Rum amelelerle çatışmaya bile girişmişlerdi.[8] Rum amelelerin boykotun direncini kırma amacıyla gerçekleştirdikleri bu hareket, hamal ve mavnacıları tam tersi yönde etkileyerek, liman işçilerinin toplanarak boykota daha şiddetle devama yemin etmelerine neden olmuştu. Hatta Üstüdar'daki bir makarna fabrikası sahipleri, bir manda arabasına Haydarpaşa'dan yükledikleri Avusturya şekerlerini Üsküdar iskelesine nakletmek için mavnacılara başvurmuşlar ancak mavnacılar, çuval başına bir lira verilse bile, bunu kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi.[9]

Sadrazamın genelgesine karşı çıkan hamal ve mavnacılar hakkında gazetelerin de övgü dolu haberler yazmaya başlaması, lonca işçcilerini daha da güçlendirmişti. Bu amaçla 4 Aralık tarihinde lonca işçileri, İstanbul'da büyük bir gösteri düzenlemiş ve boykota devam eden bütün hamallar tebrik edilerek, ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti ile gazete matbaalarına gidilmiş ve boykota bütün güçleriyle devam edileceği belirtilmişti.[10] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liman işçileri tarafından ziyaret edilmesi, liman işçilerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ve boykotaj sendikası ile olan işbirliğine de önemli bir kanıt olmaktaydı.

İzmir'de de 7 Aralık tarihinde limana gelen Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın[11] Hungaria vapurunun yükünü boşaltmayan Müslüman ve Rum hamallar, sabah toplanarak yemin etmişler ve Avusturya vapurlarına yanaşmayacaklarını bildirerek[12], İstanbul'daki meslekdaşlarına destek vermişlerdi.

Bütün bölgelerde liman işçilerinin boykotaja devam etme kararı almaları ve yaptıkları gösterilerde şiddet kullanmaları, Avusturya elçisi Pallavicini'nin Babıali'ye şikayetine yol açmıştı. Bu ortamda özellikle bölge valilerinin, merkezin emirleri nedeniyle liman işçileriyle sürtüşmeleri artmıştı. Artık hükümet liman işçileriyle gizli bir savaşa girişmişti. Kamil Paşa, Lloyd Kumpanyası'na kendi personeli ile mallarını boşaltma imkanını vermişti ama kendisine Zaptiye Nezareti'nden verilen raporda, bu kararın hamallar ile çatışmaya neden olabileceğinden bahsedilmişti. Ayrıca Lloyd acentası müdürü de, özellikle Kürt kamallara karşı korunma

---

[7] *BOA . HR. SYS. 266/1.*

[8] *Ahenk*, 4 Kanunevvel 1908.

[9] *Sabah*, 2 Kanunevvel 1908.

[10] *İkdam*, 5 Kanunevvel 1908.

[11] Lloyd Kumpanyası, boykot nedeniyle en fazla zarar gören Avusturya şirketiydi. Boykotun başlamasından hemen sonra hiç bir Osmanlı limanına mal indiremeyen Lloyd vapur şirketi bu nedenle, Viyana Ticaret Odasına başvurmuş ve boykotajdan dolayı 1,5 milyon kron zarar gördüklerini belirterek, durumun düzelmesini istemişti.

[12] *İkdam*, 11 Kanunevvel 1908. Hamalların bu gösterisi, İzmir'de büyük olay olmuş ve halkın da destek vermesiyle, özellikle Avusturya malı olan fesler başlardan çıkartılarak yırtılmaya başlanmıştı.

güvencesi olmadan kendi hamallarını çalıştıramayacağını belirtmişti.[13]

Osmanlı limanlarındaki hamallar, Avrupalı ticaret şirketleri tarafından önlerinde engel olarak görülüyorlardı. Bunları örgütleyen loncaların tekelinin de ticarette örgütlenme bozukluklarına neden olduğu ve yerli sanayinin gelişmesini engellediği de belirtiliyordu. Lonca kethüdalarına verilen rüşvet zorunluluğundan da şikayet eden İstanbul'daki Avrupalılar, Kürt hamalları "*sürekli tehlike kaynağı, saray çetesinin her an kullanabileceği bir silah*"[14] olarak görüyorlardı.

Bu düşmanlık Aralık başlarında boykotajla ilgili olarak araştırma yapmak için İstanbul'a gelen *Neue Fraya Presse* adlı Avusturya gazetesi muhabirinde de görülmekteydi. Muhabir sırasıyla Kamil Paşa, Hariciye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa[15] ve Zaptiye Nazırı Sami Paşa ile görüşüp hükümetin boykotajda ilgisinini olmadığı yanıtını alınca, en sonunda boykotun suçlusu olarak cahil bir Kürt olan hamal kethüdası Kürt Ali'yi bulmuştu. Kürt Ali ona; "*Eğer bizi sizin için çalışır zannederseniz size deli derim. Biz mallarınızı çıkartmamak için yemin ettik. Kamil Paşa bizi Galata Köprüsü'ne astırsa yine de mallarınıza el sürmeyeceğiz efendilerinize böyle söyleyin*" deyince muhabir de "*işte bu kadar dolaştıktan sonra bütün bunlardan sorumlu adamı buldum. Vaktiyle Todori isminde birini demir bastonla öldürmüş, cahil bir Kürt*"[16] diyerek teşhisini koymuştu.

[13] *İkdam*, 12 Kanunevvel 1908.

[14] Quataert, *age*, s. 91.

[15] Hüseyin Hilmi Paşa daha sonra Kamil Paşa'nın yerine sadrazam olacak ve Osmanlı Avusturya görüşmelerinin sonunda Bosna-Hersek'i Avusturya'ya 2,5 milyon Osmanlı lirası karşılığı bırakan ve boykotun da sona ermesini sağlayan protokolü imzalayacaktır.

[16] *İttihat ve Terakki*, 12 Kanunevvel 1908.

Liman işçileri, başlangıçtan bu yana Avusturya malı getiren bütün vapurlara boykot uygulamaktaydılar. Bu nedenle, boykotu delebilmek amacıyla liman işçileri nezdinde birçok teşebbüstde bulunuyordu. Tüccarlar Trieste şehrinden gelen Avusturya mallarını ülkeye sokabilmek için önce Atina'ya yolluyor, daha sonra buradan Yunan ve İtalyan vapurlarıyla tekrar İstanbul ve İzmir limanlarına getirmeye çalışıyorlardı. Ancak, hamal ve mavnacıların uyanıklığıyla tüccarların bu çabası, Yunan ve İtalyan vapurlarına boykot uygulanması dışında bir işe yaramamıştı.

Yine İstanbul'a Trieste'den gelen Montegro adlı bir İtalyan vapurunun yükü arasında Osmanlı tüccarlarına ait 17 sandık Avusturya malının, İtalyan mallarıyla birlikte rıhtıma çıkartılmak istenmesi, hamallar tarafından farkedilmiş ve boykotun örgütlenmesinde önemli yeri olan hamallar kolbaşısı Kürt Ali, İtalyan vapur acentalarını da uyararak malları tekrar vapura yükletmişti.[17]

Bazı tüccarlar ise liman ve demiryolu işçilerini kandırma yoluna gitmişlerdi. İstanbul'a Kasım başlarında şeker tüccarı İntipa adına gelen dört vagon Avusturya şekeri, tütün gümrüğü hammallarınca çıkartılmıştı. Şekerlerin Avusturya malı olduğunu daha sonra anlayan hamallar, *İkdam* gazetesine yazdıkları mektupta, tacirin kendilerini Avusturya postasının yalnızca çarşamba günleri geldiği için şekerlerin Avusturya malı olmadığı yalanıyla kandırdığından dolayı, malları yanlışlıkla çıkarttıklarını belirtmişlerdi.[18]

Bir diğer ilginç kandırmaca da yine Kasım sonlarında yaşanmıştı. İstanbul'da Mamulat-ı Osmaniye mağazası sahibi olana Leon Papazyan Efendi adına, Avusturya'dan trenle

[17] *İkdam*, 26 Teşrinsani 1908.

[18] *İkdam*, 18 Teşrinsani 1908.

gelen 170 adet çini soba, tacirin hamallara bu malların Almanya'dan geldiğini ve Meclis-i Mebusan'a ait olduğunu söylemesiyle gümrüğe çıkartılmıştı. Ancak daha sonra sobaların Avusturya malı olduğunu anlayan hamallar, malları gümrükte bırakarak mağazaya taşımaktan vazgeçmişlerdi.[19]

Hamal ve mavnacılar sadrazamın genelgesine uymamakta kararlıydılar. Bu kararlılık bütün Osmanlı limanlarında İttihatcılar tarafından desteklenen liman işçileri tarafından da uygulanıyordu. Liman İşçilerinin bu kararlılıkları, bazen sertlik yanlısı olayları da beraberinde getiriyordu. Özellikle bu sertliğin fazlaca hissedildiği Trabzon'da gümrüklerde tüccarları gizlice izliyerek, Avusturya malı alan tüccarları uyaran boykot sendikasının casusları ortalarda dolaşıyordu.

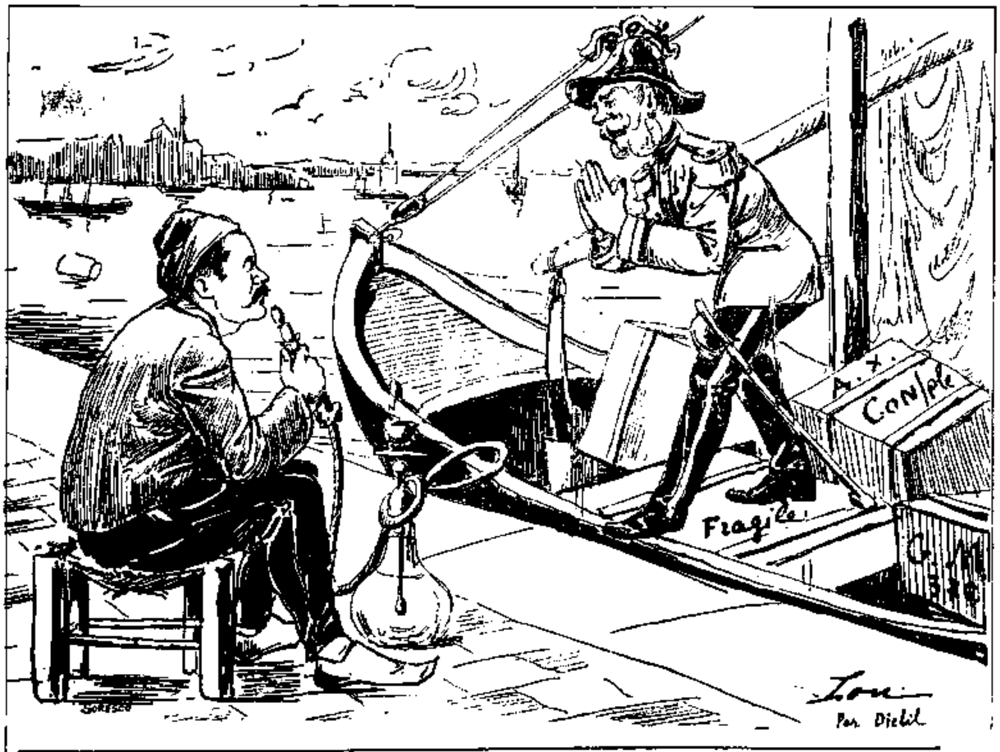

François – Aman kulun olayım Ali Ağa, müsade buyurunuz da şu mallarımı çıkarlayım.
Ali Ağa – Hayır olmaz. Evvelden aklın neredeydi?
Şimdi Ali Ağa'ya yalvaracağına, milletin kalbini bi yap da sonra...

Kalem, 30 Kânun-ı evvel 1324

Trabzon valisi ve Belediye Başkanı İttihatcıların baskısı altında olduklarından, hamalların ve mavnacıların sertlikleri önlenemiyordu. Aralık ayı sonlarında

[19] *Sabah*, 28 Teşrinsani 1908.

Trabzon'da Avusturya ticarethanelerinden birisi adına gelen ve gümrükten boykotajcılar tarafından çıkartılmayan 6 adet paket, ertesi gün tekrar vapura gönderilmek üzere gümrük civarında Kahveci Kamil'in kahvesine götürülmüştü. Ama Boykotaj sendikasının ihtarı üzerine, bu mallara boykot yapılmasına son verilince, ticarethane memuru bir hamal tutarak mallarını mağazaya taşımaya başlamıştı. Bu sırada yolları mavnacı esnafından Katipoğlu Yusuf ve bir arkadaşı tarafından kesilerek ellerinden mallar alınmış ve üzerine gaz dökülerek yakılmıştı. Avusturya'nın Trabzon konsolosunun şikayeti üzerine bu kişiler yakalanmış ve adliyeye sevk edilmişlerdi.[20]

Artık limanlarda devletin azalan yetkisinin yerini ittihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleşerek, yeni bir kimlik kazanan hamallar ve mavnacılar almaya başlamıştı. Hükümet ile liman işçileri arasındaki soğuk savaş devam ederken, Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa 5 Aralık tarihinde Osmanlı hamallarının yerine Almanya, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinden işçi getireceğini acıkladı. Bu karar, bir gün önceki, hamalların sadrazamın genelgesine uymayacaklarını belirtmelerine karşı bir tepkiydi. Hükümet ile liman işçileri artık karşı karşıyaydılar. Liman işçileri, uzun yıllar önce kabybetmeye başladıkları haklarını tekrar ele geçirmek için Bosna- Hersek' in ilhakı gibi önemli bir dayanak noktası bulmuş ve boykotajı hükümete ve yabancı rıhtım şirketlerine karşı büyük bir koz olarak ellerinde tutmuşlardı.

Hamal ve mavnacıların boykotajdaki etkilerinin üst düzeyde olmasının bir diğer nedeni de özellikle tüccarların oluşturduğu Boykotaj Sendikası ile birlikte hareket etmeleriydi. Ancak kişisel davranmaları ve bazı tüccarlar tarafından kandırılmaları da tepki çekmiyor değıldi, ama yine de istediklerini kaba kuvvetle elde etmeyi başarıyorlardı. Örneğin Avusturya vapurlarına çalışmaya giden bazı kayıkça ve mavnacılar hamalların kendilerine zor kullanmaları nedeniyle Boykotaj Sendikası'na giderek boykota uyacaklarına dair yemin etmişlerdi.[21]

Aralık ayı, liman işçilerinin boykotu en yoğun uyguladıkları ay olmuştu. Lloyd Kumpanyası'nın Hungaria vapurunun, 11 Aralık tarihinde istanbul'da hamalların boykot uygulaması nedeniyle, bir gün sonra liman işçilerinin alkışlarıyla geri gitmesi[22] 13 Aralık tarihinde ise içinde tuhafiye eşyası yüklü Alga adlı Avusturya vapurunun yükünü boşaltamadan, Bulgaristan' ın Varna şehrine gitmek zorunda kalması[23], her iki devleti de bu konuda yeni çareler aramaya itti.

Bu nedenle zarara uğrayan iki devlet, 14 Aralık tarihinde Bosna- Hersek konusunda ikili görüşmelere başlamak zorunda kaldı.[24] İki devletin görüşmelere başlaması, boykotajı zayıflatmıştı ancak, hamal ve mavnacılar hala boykotta direniyorlardı. Çünkü henüz haklarını geri alamamışlardı. Selamet-i Umumiye Kulübü de Sirkeci gümrüğüne giderek liman işçilerine gösterdikleri bu fedekarlıktan dolayı, teşekkürlerini sunmuşlardı.[25] Hamal ve mavnacıların bu dirençlerine destek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ise, Bosna-

[20] *BOA. HR. SYS. 266/1.*

[21] *Tanin*, 9 Kanunevvel 1908.

[22] *Sabah*, 13 Kanunevvel 1908.

[23] *İkdam*, 14 Kanunevvel 1908.

[24] *Sabah*, 16 Kanunevvel 1908. Avusturya daha önce boykotaj bitmeden görüşmelere başlama niyetinde değildi. Osmanlı Hükümeti ise, devamlı olarak görüşmelere başlanırsa boykotajın sona ereceğinin bildiriyordu. Bu nedenle Avusturya'nın görüşmelere başlaması boykotajdan gördüğü zararlar nedeniyle, politikasındaki büyük değişikliği göstermekteydi.

[25] *Tanin*, 10 Kanunsani 1909.

Hersek'in ellerinden çıktığını baştan beri kabul etmişlerdi ve yalnızca tavizat koparma amacındaydılar.

Hamallar, iki devlet arasında görüşmelere devam edildiği sırada, boykotaj sayesinde kazandıkları güç nedeniyle gerçek niyetlerini ortaya çıkarmaya başladılar. 28 Aralık tarihinde sadrazama verdikleri dilekçeyle 1907 yılında işten çıkarılan 42 hamalın tekrar işe alınmalarını istediler.[26] Ancak olumlu karşılanmayan bu istek, boykotaj konusunda ters etki yaratmaması için mahkemelerin kararına bırakıldı. Bu şekilde, henüz yeni bir kazanç elde edemeyen hamal ve mavnacılar boykota devam ediyorlardı.

16 Ocak tarihli gazetelerde çıkan haberlere göre; Avusturya ile Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek hakkında kesin bir anlaşmaya varmışlardı.[27] Bosna-Hersek konusu çözümlenmişti ancak boykotaj hala devam etmekteydi. Avusturya görüşmelere başlarsa boykotun sona ereceğini hesaplamıştı ama, anlaşmaya varmalarına rağmen boykotun devamını görmeleri onları epey kızdırmıştı. Bu sırada, İstanbul Boykotaj Sendikası 24 Ocak tarihli telgrafında "*Milleti memnun edebilecek bir potokolün imza ve teati olduğunu, matbuat-ı Osmaniye resmen ilan edinceye kadar boykot devam edecektir*"[28] derken aynı gün liman işçileri, oluşturdukları bir komite ile Mebusan Meclisi'nin önüne gitmişler ve hükümetin emirlerine rağmen itilafname, Mebusan Meclisi'nden geçene kadar boykotaja devam edeceklerini bildirmişlerdi.[29]

Bu dönemde, *Neue Fraya Presse* gazetesi muhabiri boykot konusunda, sendika üyeleriyle görüşürken içeri Kürt Ali girmiş ve en yetkili ağızdan anlaşma, Mecliste onaylanıncaya kadar liman işçilerinin boykota devam edeceklerini belirtilmişti.[30] Cemiyet gerçekte boykotu bitirmeye razıydı ancak hamalların ikna edilmesini istiyordu. Cemiyet üyelerinin bu kararında, çoğunluk üyelerinin tüccar olması nedeniyle boykotun bitmesini istemelerine rağmen, hamalların eski haklarını elde etmelerine destek vermeleri önemli bir yer tutuyordu.

Şubat ayı içinde sadrazamın emriyle Rüsumat Emini Raif Paşa'nın, mavnacı ve hamal esnafı ile görüşerek, Avusturya mallarına yapılan boykotaja lüzum kalmadığının belirtmesine rağmen, liman işçileri hem boykota devam edeceklerini hem de Avusturya'dan alınacak tavizattan kendilerine verilmek istenen payı da kabul etmiyeceklerini bildirmişlerdi.[31] Sadrazam Kamil Paşa da hamalları yumuşatmak amacıyla, Ocak ayı sonlarında rıhtım şirketleriyle başlattığı görüşmelerin sonunda, 7 Şubat tarihinde daha önce işten çıkartılan 42 hamalı tekrar işe aldırmayı başarmıştı.[32]

Ancak hamallar, Kürt Ali'nin önderliğinde hala boykotaja devam etmeye kararlıydılar. Bu dönemlerde hamalların istekleri yavaş yavaş yerine getiriliyordu ancak, durumdan memnun olmayan bir grup bulunmaktaydı: Mavnacılar. Gerçekten de boykotajda önemli bir yere sahip olan mavnacılar hem ücretlerinin yükseltilmesini istiyorlar hem de yabancı mavna ve mavnacıları rıhtımdan çıkartarak, eski tekelci durumlarına dönmeyi amaçlıyorlardı. Bu

[26] Quataert, *age*, s. 100.

[27] *İttihat*, 16 Kanunevvel 1908. Anlaşma protokolü, onaylanmak için Avusturya-Macaristan'a gönderilir ve bir ay süren görüşme sonucunda, Macar Meclisi'nin karşı gelmesine rağmen onaylanarak Türkiye'ye Mebusan Meclisi'nin imzası için getirilir.

[28] *Ahenk*, 26 Kanunsani 1909.

[29] *İttihat*, 26 Kanunsani 1909.

[30] *İkdam*, 27 Kanunsani 1909.

[31] *İkdam*, 5 Şubat 1909.

[32] Quataert, *age*, s. 110.

nedenle hamalların, durumları iyileştirilmiş olsa bile, boykotajda devamlılık göstermeleri, başlangıçtan beri ortak davrandıkları mavnacılara verdikleri desteği de ortaya çıkartmaktaydı. Kürt Ali ise bu konuda sorulan sorulara verdiği yanıtlarda, mavnacılarla ilgisinin olmadığını sert bir şekilde belirtmişti.

Hamalların lideri Kürt Ali'nin bu sıralarda başı yolsuzlukla derde girmişti. Gazetelere verilen ilanlarda Kürt Ali, Hamal esnafı üyeleri tarafından suçlanmaktaydı. Buna göre; Kürt Ali, hamal esnafının boykotta gösterdiği gayrete ödül olarak, hamal esnafı adına para toplamaktaydı. Ancak, loncanın yapmış olduğu araştırmada, hamal esnafının bu olaydan haberdar olmadığının anlaşılması, hamal esnafı lonca odasına kayıtlı üç ustabaşının, Kürt Ali'yi kendi şahsi çıkarını düşünmekle suçlamasına neden olmuştu.[33]

Osmanlı Avusturya protokolünün, 26 Şubat 1909 tarihinde Mebusan Meclisi'nden geçmesi ve son imzaların atılması üzerine, yeni sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa hamallarla görüşerek, boykotun sona erdirilmesini istemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri de bu yönde görüş bildirince, hamallar 27 Şubat 1909 tarihinde işbaşı yapmışlar ve Avusturya mallarını boşaltmaya başlamışlardı.

Hamalların boykotu sona ermişti ancak mavnacılar hala boykota devam ederek direnmekteydiler. Lloyd kumpanyasının 18 tane mavnası olduğu için kendi mallarını bu mavnalarla karaya çıkarmasından da rahatsız olan mavnacılar, yabancı şirketlerin mavnalarını da kendi esnaflarına katabilmek için boykota devam edeceklerini bildirmişler ve önceden 60 kuruşa kiralanan mavnalara 70, 25 kuruşa kiralanan salapuryalara da 30 kuruş ücret istemişlerdi.[34]

Rıhtım şirketi ve Avrupalı şirketler mavnacıların bu isteklerini çok aşırı buluyorlardı ancak, istekleri kabul edilmezse mavnacıların kaba güçle de olsa istediklerini mutlaka elde edeceklerini çok iyi biliyorlardı. Mavnacıların, beklenen kaba güce başvurmaları üzerine yabancı şirketler, mavnalarını teslim etmek zorunda kalmışlardı. Lloyd kumpanyası da zaten beş ay süren boykot nedeniyle büyük zararlara uğramıştı ve artık uğraşacak gücü kalmadığı için mavnacıların isteklerini kabul ederek, kendi mavnaları yerine mavna esnafının mavnalarını kullanacağını belirtmişti.

Limandaki yabancı, özellikle Dalmaçyalı mavnacıların da görevlerine son verilmesiyle 13 Mart 1909 tarihinde mavnacılar da boykota son vermişler ve beş ay boyunca Bosna-Hersek' in Avusturya tarafından ilhak edilmesini kullanarak, haklarını geri alma politikasını başarıyla tamamlamışlardı.

Ekim ayından başlayan Avusturya boykotajında önemli yer tutan hamal ve mavnacılar önceden kaybettikleri tekellerini boykotu kullanarak kısa aralıklarla olsa da tekrar ele geçirmişlerdi. Hükümet, bu başarılarında liman işçilerine Avusturya'dan tavizat alabilmek için, gerekli desteği vermişti ancak, liman esnafının tekelinin olumsuzluklarının da farkındaydı. Bu amaçla, 1909 Mayısında boykotajdan hemen sonra hamalların gücünü kısıtlayan bazı kararları da alabilmişti. Yine de boykotun hakim olduğu bu kısa dönem liman işçilerinin zarferiyle sona ermişti.

[33] *İkdam*, 20/ Şubat 1909.

[34] *İkdam*, 4 Mart 1909.

ARABACILAR GREVİ - 1912

Kemal YAKUT

Osmanlı İmparatorluğu'nda 23/24 Temmuz 1908'de "Hürriyetin İlânı" ile birlikte meşruti sistem tekrar kurulmuştu. Basının ve düşüncenin üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ülkenin siyasal ve sosyal yaşamına göreli bir canlılık getirmişti. İşçiler, coşkulu bir özgürlük ortamı içinde, yıllardır sözü edilen "hürriyetin" kendilerine de birtakım haklar getirdiği inancıyla çeşitli işkollarında greve gitmişlerdir.[1] Bu grevlerin nedenlerini genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz: Ücretlerin arttırılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, hafta dinlencesi hakkının tanınması, fazla çalışmaların ücrete tabi olması, çalışma sürelerinin indirilmesi ve yılda dört hafta ücretli izin verilmesi gibi.[2]

Ülkede meydana gelen bu grevler başta yabancı sermaye temsilcileri olmak üzere çeşitli kesimlerde huzursuzluk yarattı. Hükümet bu huzursuzlukları yatıştırmak için 8 Ekim 1908'de "Ta'til-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" adlı geçici bir yasayı yürürlüğe sokarak grevleri önlemeye çalıştı.[3] Meclis-i Mebusân'ın açılmasından sonra da bu geçici yasa bir takım küçük değişikliklerle 8 Ağustos 1909'da "Ta'til-i Eşgal Hakkında Kanun" olarak yeniden düzenlenerek kalıcı hale getirildi.[4] Böylece bu yasanın kapsamı ve İttihat ve Terakki'nin siyasal tutumu, II. Meşrutiyet Dönemi'nde işçi hareketi ve örgütlenmesinin daha başlangıcında durdurulmasına yol açtı.

İşçilerin örgütlenmeden yoksun olması, sosyal politik anlayışlarının gelişmemesi ve dönemin siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı grevlerde büyük ölçüde düşüşe yol açmıştır. Yapılan grevler ise -bir kaçı hariç- işçi hareketi bilincinden yoksundu.[5]

İncelemeye çalıştığımız grev de çalışanların politik mücadelesinin dışında, bir esnaf teşkilatı olan arabacıların[6] kendilerine

[1] 1908 grevlerinin işkollarına ve yapıldıkları bölgelere göre dağılımı için bkz. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1985, s. 811-815.

[2] Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Ankara, 1983, s. 397,401.

[3] *Düstûr*, Tertib-i sâni, C.1, s. 88-90; Gülmez, *a.g.e.*, 288-294.

[4] *Düstûr*, Tertib-i sâni, C.2, s. 433; A. Gündüz Ökçün, *Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1982.

[5] Yasanın çıkmasından sonra terzi ve kunduracıların yaptıkları grevler daha çok yabancı büyük mağazaların rekabetine dayanamamaktan ileri gelmişti. Yapılan grevler için bkz. Gülmez, *a.g.e.*, s. 406-408.

[6] İstanbul'da başlangıçta saray kadınları için şehir içinde binek aracı olarak kullanılan arabalar, Lale Devri'nde kentin ileri gelen aileleri tarafından mesire yerlerine giderken kullanılmaya başlandı. II. Mahmut döneminde 1826 yılında çıkarılan "İhtisab Ağalığı Nizam-nâmesi" ile yolcu taşımacılığı yapan bu arabacılar, bir esnaf topluluğu olarak düzene sokuldu.' Arabacıların kılık ve kıyafetleri, çalışma koşulları ve kimlerin arabacılık yapacağı gibi noktalara açıklık getirildi. Tanzimâtın ilanını izleyen yıllarda da araba ile yolcu taşıma halk

yönelik bir vergi uygulamasını kabul etmemelerinden kaynaklanmıştır. Kuşkusuz bu karşı çıkış bile iktidar ve muhalefetin çok gergin olduğu bir ortamda toplumsal politika açısından önemli olmuştur.

ARABACILARIN GREVİ

1909 yılında çıkartılan "Ta'til-i Eşgal Hakkında Kanun" kapsamına girmeyen bu grev, 29 Eylül 1912 tarihinde İstanbul'da bulunan "Arabacılar Esnafı Cemiyeti" tarafından organize edilmiştir.[7]

Arabacılar meşrutiyetten evvel yıllık olarak Şehremaneti'ne 360 guruş tezkire rüsûmu ödemekle yükümlüydüler. Meşrutiyetin ilanından sonra bu verginin toplanması Maliye Nezâreti'ne devredilmişti. Bu yeni düzenleme gereğince arabacılar üç sınıfa ayrılarak, belirlenen rüsûmu bütçe kanununun 30. maddesi gereğince maliyeye ödemeye başladılar. Şehremaneti ise yalnızca temettu' vergisinin maliyeye devredildiğini, belediye rüsûmunu kendilerinin toplaması gerektiğini açıklayarak arabacılardan 360 guruş tahsil etmeye başlamıştı.

Bunun üzerine arabacılar uygulamaya itiraz ettiler. Şehremaneti'ne, Dahiliye Nezâreti'ne ve Meclis-i Mebusan'a başvurdular. Ancak bir sonuç elde edememişlerdir.

Bir süre sonra Üçüncü Daire-i Belediye'nin 30-40 lira değerinde olan arabalardan sekizini haczederek at pazarında ucuz fiyata satması üzerine arabacılar tekrar Dahiliye Nezâreti'ne başvurdular. Bu kez Dahiliye Nezâreti sorunun Şura-yı Devletçe çözülmesine kadar arabacılara dokunulmaması kararını Şehremanet'e bildirdi. Şehremaneti bu kararı Üçüncü Daire-i Belediye'ye tebliğ etti. Üçüncü Daire-i Belediye eski düşüncesinde ısrar etti ve önce 13 daha sonra 45 arabayı haczederek sattı. Bu arada araba sahibi bir kadına da kötü muamele yapması arabacılar üzerinde olumsuz etki bıraktı. Bu nedenle 27 Eylül 1912 günü akşamı arabacılar Sadaret'e ve Şehremaneti'ne telgraflar çekerek sorunlarının çözülmesini aksi takdirde 24 saat sonra greve gideceklerini bildirdiler. Arabacıların bu istekleri ilgili yerlerden karşılık bulmadı ve sözü edilen sorunlar çözülemedi. Böylece 29 Eylül 1912 günü İstanbul ili içinde bulunan 20 Daire-i Belediye'de mevcut bulunan arabacılar greve başladılar.

Arabacılar grevin sona erdirilmesi için isteklerini şöyle sıralamışlardır:

1. Belediye rüsûmunun 1912 yılından itibaren temettuâtın bir misli olarak[8] ve temettu' kanununda olduğu gibi üç sınıf üzerinden alınmasını,

2. Arabacılardan makbuz kesilmeden talep edilen cezanın cemiyet üyelerinin huzurunda alınmasını,

3. Çeşitli noktalarda bulunan arabacıların nöbet mahallerinde serbest bırakılmasını,

4. Üçüncü Daire-i Belediye tarafından haczedilip satılan araba ve ev eşyasının iade edilmesini,

istediler.

Şehremini Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa[9]

arasında yaygınlaştı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru kira arabaları, kentin her tarafına yayılarak sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası oldular. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arabacılar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1993, s. 287-288.

[7] *Tanin*, 30 Eylül 1912, No: 1456, s. 3-4.

[8] Bu tarihte arabacılardan alınan temettu' vergisi 100 guruş civarındadır.

[9] Bu olaya Şehremini Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa anılarında yer vermemiştir. Cemil Paşa'nın Şehremanetindeki diğer çalışmaları için bkz. Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa, *İstibdad- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

arabacıların yolları bozduklarını, onlardan yılda alınacak 360 guruş vergi ile sokaklarda bıraktıkları dışkıları bile temizleyemediklerini, kendilerinin 400.000 liralık bütçe açıklarının olduğunu bildirerek toplanacak vergilerle şehrin sorunlarını çözeceklerini açıkladı. Dolayısıyla bu isteklerin kabul edilemeyeceğini ve arabacıların fazla karşı koymadan görevlerini yapmalarını istedi. Şehremini'ne göre esnafın hepsi hem temettu' hem de belediye rüsûmunu ödemekteydiler. Öte yandan kendilerinin Avrupa ülkelerine oranla en az belediye rüsûmunu arabacılardan talep ettiklerini de ileri sürerek bu ödemenin yapılmasında ısrarlı olduğunu söyledi.

Grev, İstanbul'da büyük bir titizlikle sürdürülmüştür. Arabacılar, İstanbul'un tüm semtlerini kontrol edip greve katılmayan çok az araba sahibinin de çalışmalarını zorla engellemişlerdir. Grevciler zaman zaman zabıta ile de çatışmaya girmişler ve bu olaylar sonucunda 2 kişi silahla yaralanmıştır.

Arabacıların grevi, İstanbul'un ulaşımını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Halktan birçok kişi arabacıların haklı olduğunu düşünerek Şehremaneti'ni protesto etmişlerdir. *Tanin* muhabirine göre grev nedeniyle "İstanbul suyu çekilmiş değirmene dönmüştü: Koca İstanbul'da tek bir araba kalmamış, hepsi uzlet-gâh sükûta çekilmişti !... Herkes rahat rahat yollarda yürüyor. ...Bilhassa gazete muharrirleri hayat-ı tahrîriyyelerinde ilk defa olarak gürültüsüz bir muhît-i sâkin içinde düşünüp yazı yazmak saadetini" gördüler[10] Şehremini Cemil Paşa Çifte Havuzlar'daki köşkünden araba ile yola çıkmış fakat yolda arabadan indirilmiştir. Cemil Paşa yoluna yaya olarak devam etmek zorunda kalmıştır. Meclis-i Vükelâ üyeleri de araba bulamamışlar ve bir çoğu yürüyerek Bab-ı âli'ye gitmişlerdir.

Yalnızca Hariciye Nâzırı Noradonkyan Efendi binbir zorlukla bulduğu bir otomobil ile işine gidebilmiştir. Grev öylesine ısrarla sürdürülmüştür ki akşam saatlerinde Meclis-i Vükelâ dağılırken bile nâzırlara araba bulunamamıştır. Bunun üzerine bulunan 3 otomobil ile servis yapılarak nâzırlar birer birer evlerine bırakılmışlardır.

Grevi "Mükârî Esnaf Cemiyeti" ve "Bilumûm Bârgîrci Esnafı"da destekledi. Ancak iş kaybına uğrayan demirci, marangoz, döşemeci, boyacı ve madenci esnafı da greve karşı çıktı. Hatta zararlarının Şehremaneti'nden karşılanması için sadrazam ve nâzırlara telgraflar çektiler.

Hükümet ulaşımda yaşanılan bu sıkıntıyı atlatabilmek için bir yandan grevi sona erdirmek için güvenlik önlemleri alırken öbür yandan çalışmak isteyen arabacıları engellemeye kalkanları şiddetle cezalandıracağını belirtti. Gerek hükümetin bu tavrı gerekse zaten yaşamlarını günlük kazançlarıyla sürdüren arabacılar, bir süre daha grevi sürdürdüler. Daha sonra da birer birer çalışmaya başladılar.

[10] *Tanin*, 30 Eylül 1912, No: 1456, s. 3.

Türk-İş

Dünyanın Kahrını ve Yükünü Taşıyanlar: İSTANBUL'DAKİ KÜRT HAMAL TOPLULUĞU*

Rohat ALAKOM

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da çağımızın başında ve daha önceleri yaşamış olan Kürtlerin tarihinin yazımı son derece yeni bir inceleme alanıdır. Bu konuda yazılanlar sınırlıdır. Hatta daha da ileriye gidersek bu konuda ciddi bir bilimsel çalışmanın yapılmadığını da söyleyebiliriz. Kürt siyasi tarihi açısından olduğu kadar, toplumsal tarih açısından da önemli olan bu konu, yeni belgelerin ortaya çıkmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Şimdiye değin İstanbul'daki Kürt topluluğuna hep siyasi ve kültürel bir gözle bakılmış fakat bir "*İstanbul perspektifi*" yani İstanbul gibi bir büyük şehir perspektifiyle bakılmamıştır. Kent araştırmacılığı konusundaki incelemelerin yokluğu veya azlığı bu konuda bir boşluk yaratıyor.

Bir yandan Kürdistan'daki yoğun işsizlik ve geçim sıkıntısı, bir yandan "*taşı toprağı altın olan İstanbul*" üzerine anlatılan öyküler ve efsanelerden oluşan "*İstanbul Romantizmi*", zamanla bu büyük kenti yoksul Kürtler açısından da bir çekim merkezi haline getirir. Buraya çalışmaya gidenlerin çoğunluğu hamallık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Hamallık mesleği bilindiği gibi tarih boyunca iş yaşamında en ağır ve yıpratıcı mesleklerden birisi haline gelmiştir. Zaman zaman köleliği andıran bu mesleğe hep toplumun en alt tabakalarından gelen insanlar talip olmuştur. Para karşılığında yük taşıyan bu zavallı insanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir çile çekmişlerdir. Bu nedenle olsa gerek, iş ve toplumsal yaşamda insanların karşılaştığı tüm ağır, yıpratıcı ve düşük ücretli işler hep "*hamalliye*" olarak adlandırılmıştır, örneğin diğer mesleklerde sürekli gece -gündüz çalışan insanlar, emeklerinin karşılığını alamayınca: "*Bizim yaptığımız hamalliye...*" diye hep yakınmışlardır. Böylece hamallık kavramı dilsel planda da zamanla Türkçe'de ezilmişliğin bir simgesi haline gelmiştir.

Çağımızın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da binlerce Kürt hamalı bulunmaktaydı. İstanbul'da yaşıyan Kürt topluluğunun büyük bir kesimini bu hamallar oluşturuyordu. Hamallık mesleği dışında çalışan işçiler de vardı ama onların sayısı hamallara nazaran daha azdı. Bu nedenle olacak ki onlar da hamal sayılıyor veya öyle adlandırılıyordu. Kürt din adamlarından Said-i Kürdi, ilerde de göreceğimiz gibi İstanbul'daki Kürt hamallarının sayısını bir yerde yirmi bin, başka bir yerde de kırk bin olarak gösteriyor. Bu rakamlar hamalların sayısından ziyade o yıllarda İstanbul'da yaşayan Kürt topluluğunun genel sayısını

* Bu metin 19-21 Eylül 1996 tarihinde Fransa'nın Sevr kentinde düzenlenen "Kürtler ve Şehir" (The Kurds and City) adlı uluslararası konferansa bildiri olarak sunulmuştur.

Kürt hammallar bir kahvenin önünde, *Dr. Walter Philipp Schhultz, Die Welt des İslam, 1917, München.*

gösterebilir. İstanbul'daki diğer Kürt işçileri, bakıcılık, odacılık, hademelik, odun kesiciliği, garsonluk, çöpçülük veya küçük dezgah ve işletmelerde çalışıyorlardı. Hatta kaynaklarda bir *Kürt Amele Partisi*'nin var olduğu da öne sürülmektedir[1]. Van yöresinden gelip, İstanbul'daki büyük konaklarda çalışan ve kendilerine *ayvaz* denilen Kürt gençlerinin konumu da incelemeye değerdir : " *İstanbul'daki büyük konaklarda hizmet yapan ve çoğu Van yöresinden gelen Ermeni ya da Kürt asıllı gençler. 19.yy'ın ikinci yarısında İstanbul'daki ayvaz sayısı giderek artmış, buna karşılık 20.yy'ın ilk çeyreğindeki savaş yılları ardından konaklarda ayvaz kalmamıştı. Resmi dairelerde de bu adla hademe istihdam edilirdi*"[2].

Sayıları binlere varan Kürt hamallar konusunda şimdiye değin bildiğimiz kadarıyla her hangi bir araştırma ve inceleme kaleme alınmış değildir. Dinamik bir güç oluşturan bu insanlar, zaman zaman ekonomik, siyasi ve etnik bazı saldırıların hem hedefi haline gelmiş, hem de kendileri çaresizlik ve bilgisizlik yüzünden bazı olaylara karışmak zorunda kalmışlardır. Fiziksel açıdan güçlü olan ve halkın deyişiyle "*vurduğunu yere seren*" bu insanlar, diğer yandan özellikle yoksulluk, bilgisizlik ve gurbette yaşamış olmanın da etkisiyle, ufalanarak toplumun en alt tabakalarından birisi haline gelmiş, her türlü haksızlığa maruz kalmışlardır.

Bu olumsuzluklar nedeniyle, hamalların bazı olaylara karışmasının koşulları her zaman vardı. Doğal olarak hamallar konusunda değişik çevrelerin hesapları da vardı. Kendilerine düşman olan bir dünyaya ve yaşam koşullarına bu kez kendileri tepki göstermek zorunda kalmışlardır. Hamalları sürekli kışkırtan bazı çevreler, böylece onları kendi amaçlarına alet etmişlerdir. Bu hesapların her zaman tutmadığını da belirtmek gerekir.

Kürt hamallara ilişkin litteratürde geçen *hamalbaşı, hamal kahyası, hamal reisi, hamal tahsildarı, hamal loncaları* gibi örgütsel bazı ifadelere rastlamaktayız. İstanbul'daki Kürt hamal örgütlenmesine ilişkin olarak elimizdeki teknik bilgiler ve veriler ne yazık ki son derece sınırlıdır. Ama yukarıda sıraladığımız ifadeler bile, Kürt hamalların kendi aralarında resmi, yarı-resmi veya resmi-olmayan geleneksel bazı örgütlenmelere giriştiğinin açık birer işaretidir. İlerde de göreceğimiz gibi, özellikle 1918 yılından sonra Kürt hamallar zamanla birbirlerine kenetlenmiş ve aralarında bazı küme bağları oluşmuştur. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması gereği ortadadır.

[1] Nuri Dersimi anılarında daha fazla ayrıntıya girmeden bir Amele Partisi'nden söz eder ve bu partinin Kürt Öğrenci Derneği'ne maddi yardımda bulunduğunu söyler (Bak., Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s.42). Diğer yandan kaynaklarda Kürt Amele Reisi, Reşid Ağa'dan söz edilir (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.186). Bu bilgilere dayanarak, İstanbul'da çoğunluğunu hamalların oluşturduğu hatırı sayılır bir Kürt işçi kitlesinin olduğunu söyleyebiliriz.

[2] Nejdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 1985, s.13. Ayvaz sözcüğü Kürtleri küçük düşürmek için de kullanılmıştır.

KÜRT HAMALLARIN SAYISI VE GELDİKLERİ YÖRELER

19. Yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında sayıları giderek artan Kürt hamalların sayısı konusunda kesin bir rakam vermek son derece güçtür. Sayıları binleri aşmaktadır, hatta onbinleri bulduğunu belirten

Bir kahve sahibi ve bir Kürt hamalı, *Dr. Walter Philipp Schhultz, Die Welt des İslam, 1917, München.*

kaynaklar da vardır. İstanbul'daki Kürt hamalların sayısındaki belirsizlik, İstanbul'da o dönemlerde yaşamakta olan genel Kürt nüfusunun sayısındaki belirsizlikten kaynaklanıyor. Bu konuda çok değişik tezler var. Dönemin nüfus sayımlarında Rum, Ermeni, Yahudi gibi temel azınlıklar dışında kalan diğer etnik topluluklar bir bütün olarak "*müslüman*" kategorisi altında gösterilmiştir. Böylece müslüman nüfusun kendi içindeki etnik görünümü ve dağılımına ilişkin sayısal veriler kayıtlara geçmemiştir.

1918 Yılında Kürt hamallar konusunu da ele alan bir yazıda, bunların sayısı "*beş-on bin kişi*" olarak kabul edilmiştir[3]. Başka bir kaynak, çoğunluğunu hamalların oluşturduğu İstanbul'daki Kürtlerin, Unkapanı civarında yaşadıklarını ve sayılarının on bin civarında olduğunu belirtir[4]. Bu verilerden yola çıkarak İstanbul'daki Kürt hamallarının beş bin ile on bin arasında değiştiğini söyleyebiliriz.

Eskiden beri İstanbul'da dinamik bir Kürt kitlesinin bulunduğunu dolaylı olarak diğer bazı kaynaklardan da öğrenebiliyoruz. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılan Bedirhanilerden Ali Şamil Bey, İstanbul'dan gönüllü 3000 civarında Kürt toplayıp, savaşa göndermiştir. Bunlardan çoğu savaşta ölmüştür[5]. Savaşa gidebilecek yaş ve güçte olan bu nüfusun İstanbul'da bulunan Kürt işçiler ve hamallar arasından seçildiğini kestirmek güç değildir. Çağımızın başında Kürt hamallar arasına katılan ve onların sorunlarına çare bulmaya çalışan Kürt din adamlarından birisi olan Said-i Kürdi, bir kitabında İstanbul'daki Kürt hamalların sayısını yirmi bin olarak vermektedir[6]. İstanbul'un her tarafında hamallar vardı. Hatta o yıllarda turistler için yayımlanan kitapçıklarda, İstanbul'un her caddesinin başında hamalların bulunduğu açıklaması yer almaktadır. İskeleler, gümrük kapıları, meydanlar, sokak başları, kahve, çeşme ve camii önleri hamalların uğrak yerleridir. Kürt hamallar İstanbul'un Gedikpaşa, Unkapanı, Galata, Sirkeci ve diğer bazı semtlerinde kalırlardı. Sabahtan akşama kadar bir yerlerde toplanır, iş beklerlerdi, İstanbul'da büyük yoksul bir Kürt kitlesi vardı: "*Muhteşem Sinan Paşa Camisi, kapısız mağara ağzı gibi büyük girişiyle meydana hükmederdi. Sabahın ilk gün ışığından, gece*

[3] İstanbul'da Kürd İşçileri, *Jîn*, sayı: 25. Arap Harflerinden Latin Harflerine Çeviren: M. Emin Bozarslan, Uppsala, 1988.

[4] Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Ankara, 1966, s.59.

[5] Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara, 1982, s.119.

[6] Bediüzzaman Said Nursi, *Divan-ı Harb-i Örfi - İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi*, İstanbul, 1992, s.10

karanlığına kadar, önünde boydan boya bir kalabalık kaynardı. Hepsi ayakta, omuz omuza. Beşiktaş'dan Ortaköy'e uzayan caddeye, Hasan Paşa'nın büyük karakoluna, iki yanındaki çeşmelere bakar dururlardı...Çeşmelerden aşağıdaki musluklu, solundaki musluksuzdu, gece gündüz akardı. Tramvaylar on-on beş dakikada bir, otlardan sakınarak, geçerler, otların arasında kalan raylar üzerinde insan olmasın, yol verilsin diye zil çalarlar. Kalabalıktaki insanların çoğunluğu Kürttü. Erzurum, Bitlis, Van vilayetlerinin Kürtleri. Kendilerine özgü, alaca renkli, geniş şalvarlı, yine alaca kısa saltahydılar. Aralarında yeni giysili hiç yok gibiydi. Şalvarlar da saltalar da her renkten yamalıklarla yamanmıştı. Çağrılıp iş verilmesi için bekleşirlerdi. Her ne iş olursa olsun..."[7].

Kürdistan'ın her yöresinden hamallar İstanbul'a akın etmişler, bunlardan büyük bir kesimi, Erzurum, Bitlis, Van, Muş, Elazığ gibi yörelerden gelmişler. İstanbul'daki Ermeni hamallar da yaklaşık olarak aynı yöreden gelmişler. Daha önceleri İstanbul'a giden Ermeni veya Kürt hamallar daha sonraları, kendi yörelerinde bulunan insanları İstanbul'daki iş olanakları hakkında haberdar ederek, bazı "*hemşeri kolonileri*" yaratılmasına zemin hazırlamışlardır. Bazıları kış aylarında İstanbul'a gelerek burada çalışmış, bazıları da temel gereksinimelerini karşılayıncaya kadar, örneğin iki-üç yıl İstanbul'da kalmışlardır. Kürt hamalların en eski temsilcilerinden birisi olan Zaro Ağa gibi yaşamlarını İstanbul'da geçirenler de vardır. Kürtler ve Ermeniler aynı yöreden İstanbul'a geldikleri için, her iki topluluktan insanlar böylece birbirlerine İstanbul'un yolunu göstermiş ve birbirlerine bu büyük şehirdeki iş ve yaşam koşulları konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Kısacası, İstanbul'a ilişkin olarak bu yöre halkları arasında güçlü bir sözlü informasyon ağı oluşmuştur.

HAMALLARA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER

Eski İstanbul'daki sokak yaşamının sergilediği renkli ve canlı görüntü, İstanbul'u ziyaret eden gezginlerin dikkatlerini sürekli kendi üzerine çekmiştir, seyyar satıcılar, dilenciler, hamallar, dervişler ve sahipsiz köpekler, bu sokak yaşamının en gözde unsurlarını oluştururlar. Büyük çile çeken toplulukların başında hamallar gelmektedir. İnanılmayacak derecede ağır yükleri sırtlarında taşıyan hamallar "*herkül*" diye adlandırılır. Dört insanın taşıyabileceği bir yükü, bir hamalın taşıdığını gören gezginler, bu durum karşısında şaşırıp kalmışlardır. Ağır bir piyanoyu bir çırpıda sırtlarına vuran hamalların İstanbul sokaklarındaki yürüyüşü, bu ağır yükler altında ezilen hamalların vücudlarındaki anatomik değişim, özellikle patlama derecesine varan damarların şişmesi, ister istemez insanların dikkatlerini çekmiştir. Bazı gezginler hamalları "*insani eşekler*" diye adlandırmışlardır.

Kürt hamallar arasına katılan ve boş zamanlarını yakından izleyen Birger Mörner adlı bir İsveç'li gezgin, hamalların taşıdığı yüklerin "*bir öküzün sırtını kıracak*" derecede ağır olduğunu belirtir. Birger Mörner, ramazan ayında geceleri İstanbul'un bir kahvesinde toplanan Kürt hamalların yorgunluklarını gidermek için nasıl halay çektiklerine de tanık olur. Bu Kürt halaylarını Katalonyalıların

[7] Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları* 1897-1940, İstanbul, 1993, s.35.

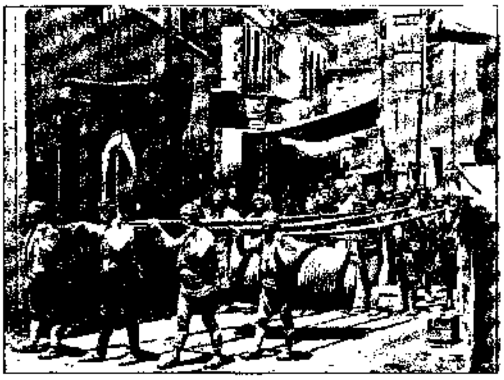

Galata'da bir sokak, *Carl Ramberg, Profetens Söner, 1912, Göteborg*

"*zardanas*" danslarına benzetir [8].

Hamalların taşıdıkları sadece cansız yükler, eşyalar değildir. O yıllarda özellikle kitle taşımacılığının gelişmediği yıllarda, hamallar bu işler yanında hastalar, sakatlar, yaşlılar ve çocukları da sırtlıyarak bir yerlerden bir yerlere taşımışlardır. Bunlar arasında ünlü Türk yazarlarından Halide Edip Adıvar da bulunuyor. Anılarında bu konuyu şöyle dile getirir: "*Beni Beşiktaş'tan Köprü'ye kadar nasıl indirdi hatırlıyamıyorum, fakat Köprü'de beni bir hamalın kucağına vermesi, içimde unutamıyacağım bir utanma ve küçüklük duygusu uyandırdı. Süleymaniye'ye kadar bir hayli yol, özellikle Mercan gibi sarp ve dik bir yokuş vardı. O zaman Hamine beni bir yere götüreceği zaman ya atlı tramvaya yahut arabaya bindirirdi. Hamal kucağında gördüğüm çocuklara yukardan bakar dururdum. O günden sonra hamal kucağındaki çocuklara karşı çok yakın bir sevgi duymaya başladım. Hamal uzun boylu, esmer, fakat her halde kalbi yumuşak bir Kürttü. Durmadan yanaklarımı, saçlarımı okşuyor, beni konuşturmaya çalışıyordu. Hatta bir yerde durdu, eğer Bacı karşı çıkmazsa bana kendi zavallı kesesinden şeker bile alacaktı. Burnumu o iri vücuttan gelen ter kokusu bürümüş, kocaman alın yüzündeki sevgi bile beni ilgilendirmemişti. Öyle haysiyet kırıcı duruma düşmüş, sanki bütün İstanbul halkı beni seyretmeğe gelmiş gibi içimde bir utanma meydana gelmiş, bu hamaldan olanca gücümle tiksinivermiştim. Fakat şimdi, ona da ona benzeyen dışı kaba ve hayvani, içi basit fakat insanlık anlatan yaratıklara çok, ama çok yakınlık duyarım*"[9]

1826 -KÜRT HAMALLARININ TASFİYESİ

Kürt hamallarının İstanbul'a kesin olarak ne zaman geldiklerini bilemiyoruz. İstanbul'a ilk kez toplu olarak ayak basan Kürtler, Kürt hamallarıdır diyebiliriz. 1826 yılında ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'na birçok Kürt hamal kayıtlıydı. Bir dizi isyanda vurucu güç olarak ön saflarda savaşmışlardır. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ortadan kaldırılmasıyla, Kürt hamallar önemli ölçüde işlerini yitirmiş ve uzun yıllar bir güç olarak etkileri kalmamıştır[10].

Kürt hamalların yerini Ermeni hamallar doldurur: "*Bütün Türk ve Kürt hamalları loncalardan ihrac edildi ve bir bölümü bir daha İstanbul'a dönmemek üzere gemilerle derhal Asya'ya taşındı*"[11]. Fakat bu görüşe tümüyle katılmayanlar da var: "*Türk ve Kürt hamallarının başkentten tamamen tasfiye edildiği doğru olmasa gerek, fakat Yeniçerilerle ve Bektaşilerle olan yakın*

[8] Birger Mörner, *Under Halfmånen*, Stockholm, 1906, s.79-80.

[9] Halide Edip-Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, 1992, s.45.

[10] Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğunda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Bâbıâli 1826-1896, *Tarih ve Toplum*, sayı: 33 / 1986.

[11] *Tarih ve Toplum*, sayı: 33 /1986.

ilişkilerinden dolayı ellerinde tuttukları işlerini kaybetmiş oldukları açıkça anlaşılıyor"[12]. 1876 Yılında iktidara gelen Abdülhamid'in pro-Kürt siyasetini düşündüğümüzde, başkent İstanbul'un öyle uzun bir dönem Kürt hamallarına kapalı olduğunu söylemek olanaklı değildir.

1896 - KÜRT HAMALLARIN "İSTANBUL FETHİ"

Bir kesim Ermeni devrimcisinin 26 Ağustos 1896 tarihinde Galata'da bulunan Osmanlı Bankası'na saldırmasıyla başlayan olaylar çok kanlı geçmiştir. Binlerce Ermeni, özellikle İstanbul'da çalışmakta olan birçok Ermeni hamal öldürülmüştür. Ölen veya işlerini bırakıp kaçan Ermeni hamalların yerine Kürt hamallar geçmiştir. 1826 Yılında hamallık mesleğindeki hakimiyeti yitiren Kürt hamallar, böylece 1896 yılında tekrar bu mesleğe hakim olmuşlardır[13]. Özellikle Kumkapı'da yoğun olarak bulunan Ermeni hamalların hakimiyetine son verilmiştir[14]. Abdülhamid tarafından İstanbul'a getirilen Kürt hamallar siyasi bir güç olarak Ermenilere karşı mevzilendirilmiş ve Kürt hamalların adı dünya medyasında kötüye çıkmıştır. Osmanlı Bankası'na saldıran Ermeni devrimcileri daha sonra bir yolunu bulup Yunanistan'a kaçmışlardır. 26 Ağustos 1896 yılında başlayan olaylar günlerce devam etmiş, Ermenilere yönelik saldırılar şehrin birçok yöresine sıçramıştır. 28 Ağustos tarihli gazeteler ölü sayısının 1000 olduğunu yazmışlardır[15]. Bu olaylar sırasında ölen veya işini bırakmak zorunda kalan Ermeni hamalların sayısı 400-500 arasında değişmektedir[16].

1896 Yılındaki bu olaylara karışanlar sadece Kürt hamallar olamaz, Türk hamallar ve diğer azınlıklardan insanlar da bu olaylara karışmışlardır. Özellikle de bu olayı fırsat bilen resmi ve askeri çevreler, Ermenilere yönelik olarak İstanbul'da gelişen bu saldırıları bilinçli olarak desteklemişlerdir. Ama adı kötüye çıkan yine Kürtler olmuştur. Bu yıllarda Kürt karşıtı bir litteratur gelişmeye başlamış ve Batı'ya yayılmıştır. Maria Yordanidu, İstanbul'u konu edinen *Loksandra* adlı romanında, Abdülhamid'in "*Kürdistan'dan getirttiği baltalı Kürtlere*" değinir, yazara göre bu Kürtler, Ermenilere karşı vurucu bir güç olarak kullanılmıştır. Odun kesicileri olarak İstanbul'da çalışan bu Kürtleri, yazar bu romanında şöyle betimler: " *Sabah sabah otuz çeki kalın odunu sokağın ortasına boşaltmışlar, sonra da feslerinin etrafına mendil bağlamış, bileği güçlü dev gibi Kürtler, parıldayan keskin baltalarıyla odunları kesmeye gelmişlerdi. Kürtler baltalarına meraklıydılar. Kürdistan'daki köylerinde bile Kürtler baltalarını yanlarından ayırmazlar ve gurbete gidecekleri zaman anaları, Ispartalı kadınların oğullarına kalkan verdikleri gibi, ellerine balta verirlerdi. Kürt çocuğu ondörtonbeş yaşlarına gelip de ilk gençlik heyecanlarını duymaya başlayınca eline çiçek almaz, baltasını omuzuna vurduğu gibi "derdim var, derdim" diye bağırarak mahalleleri dolaşmaya başlar, kafesli pencerelere bakardı. Onun derdine derman olmayı kabul eden kız da penceresini açar*

[12] *Tarih ve Toplum*, sayı: 33 / 1986.

[13] Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, London, 1916, s.162.

[14] Edwin Pears, *Life of Abdul Hamid*, London, 1917, s.257.

[15] Revolten i Konstantinopel, *Svenska Dagbladet* 19.8. 1896.

[16] Donalt Quataert, "Osmanlı İmparatotluğunda İşgücü Politikası ve Siyaset: Hamallar ve Babıali", *Tarih ve Toplum*, sayı:33 / 1986.

"derdine kurban olurum" diye karşılık verirdi. Bunun üzerine "ben de baltayı burda vururum" diyen damat namzedi, baltayı kız evinin kapısına saplardı. Sonra eve gider, baltayı geri getirmesi için anasını yollar ve bu fırsatla anası kızı görmüş olurdu. Baltanın, Kürt için büyük anlamı vardı. Kürdün baltasına söz atmak, Peygamberine söz atmaktan kötüydü"[17]. Yıldız Sarayı'nın atölyelerinde özel olarak hazırlanmış sopaların da kullanıldığı bu olaylar sonucunda Abdülhamid'in adı "*Kızıl Sultan*"a çıkmıştır[18].

Bundan tam yüz yıl önce hamallık mesleğinde hakimiyeti ellerine geçiren Kürt hamalları, ilerde de göreceğimiz gibi bu kez daha değişik baskı ve entrikaların kurbanı olacaklardır.

Bir hamal, *O.A. Rygaard, Mellan tyrker og kurder, 1935 Kopengag*

1906 - BÜYÜK GÖZDAĞI

Kürt hamallar daha küçük çaptaki olaylara da karışmış veya İstanbul'da bir olay patlak verdiğinde günah keçisi olarak akla ilk gelen Kürt hamallar olmuştur. 1906 yılında Üsküdar Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayının Bedirhaniler tarafından yapıldığı öne sürülmüş, olay sonucunda birçok Kürt yakalanmıştır. Bunlar arasında hamallar ve hamal tahsildarları da vardır[19]. Rıdvan Paşa'yı Göztepe'de öldüren silahlı kişilerin, özellikle Bedirhanilerden Ali Şamil Paşa ve yeğeni Abdürrezak Bey tarafından silahlandırıldıkları ve korundukları öne sürülmüştür.

Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi, İstanbul'da sayıları hayli kabarık olan Bedirhaniler üzerinde büyük bir terörün esmesine neden olmuştur. Başta Ali Şamil Paşa olmak üzere birçok Bedirhani Trablusgarp'a sürgün edilmişlerdir.

Sadece Bedirhaniler değil, İstanbul'da yaşamakta olan diğer Kürtlerin adı da bu olaya karışmış ve bunlardan bazıları ağır cezalara çarptırılmışlardır. İdam edilenler arasında Vanlı, Bitlisli ve Hakkarili bazı Kürtler bulunmaktadır. Bunların hamal olup-olmadıklarını bilemiyoruz ama konuyu ele alan kaynaklarda, "*...birçok Kürt hamalın da katılması*" belirlemesi yer almaktadır[20].

Bu olay sonucunda İstanbul'da Kürtlere yönelik olarak başlatılan sürek avı son derece kapsamlı olmuştur. Suç, kişisel olmaktan çıkmış; yapılan sürgünlerin boyutlarına

[17] Maria Yordanidu, *Loksandra - İstanbul Düşü*, İstanbul, 1990, s.115.

[18] Michel de Grèce, *II. Abdülhamid - Yıldız Sürgünü*, İstanbul, 1995, s.221.

[19] Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Beylikleri*, Ankara, 1982, s.125.

[20] *a.g.e*, s.120.

nin aileleriyle birlikte toplu olarak ırıldığı görülmektedir. Bu durum, ımid'in Kürt politikasında önemli bir . Değişik kaynaklarda öne sürülen *amid'in Kürtleri koruduğu!*" tezinin ıa geldiği de böylece ortaya çıkmış ı. Genel olarak İstanbul'da yaşayan ɔluluğu ve özel olarak da burada Kürt hamallara pahalıya mal olan bu ıtü etkisi, ancak 1908 yılında ilan edilen tiyet'ten sonra ortadan kalkabilmiştir.

ıMALLARIN BAZI BOYKOT GİRİŞİMLERİ

Yılında Avusturya'nın bazı Osmanlı ını ilhak etmesi sonucunda Avusturya-ı ilişkileri kötüleşmeye başlar. a'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle, /a mallarına karşı bir boykot eylemi tihatçılarca da desteklenen bu eylemi nallar da yığınsal olarak destekler, ya malları gümrüklerde kalır. larda satılan Avusturya malları da dilir. Kürt hamalların başını Kibar Ali ir hamal çekmektedir. Kibar Ali'nin ve hamalların direnişi o zamanlar medyasına da yansır, hatta bir /a gazetesi Kibar Ali'nin kendisiyle şme de yapmıştır[21]. Galata hamal-ɔaşını çeken Kibar Ali: " *okuma-olmayan, kasa sağlam vucutlu, köse* "[22] olarak tanıtılır.

ralarda Kürt hamalları yatıştırmak için :cayanlardan birisi de Said-i Kürdi hamalların yoğun olarak bulundukları yöreleri "*umum yerleri ve kahveleri*" dolaşan Said-i Kürdi, hamalları yalnız bırakmaz, onları kışkırtan güçlere karşı uyanık olmaya çağırır. Said-i Kürdi bu sıralarda Kürt hamallara seslenirken, Ermeniler için :"*...dost olup, el ele vereceğiz*" uyarısında bulunur. Said-i Kürdi bu sözlerle geçmişe göndermede bulunmak ister, büyük bir olasılıkla 1896 yılındaki kanlı olayların kötü sonuçlarını, Kürt-Ermeni hamallar arasında yaşanılan gerginlikleri, böylece gerilere dönerek Kürt hamallara tekrar hatırlatmak ister. Babasının da hamal olduğunu söyleyen Said-i Kürdi[23], İstanbul'daki Kürt hamalların sayısını bir yerde 20 bin[24], bir başka yerde de 40 bin olarak gösterir[25]. İstanbul'daki Kürt nüfusunun büyük bir kesimini hamallar oluşturduğundan, Said-i Kürdi'nin sunduğu bu rakamlar, büyük bir olasılıkla hamalların sayısından ziyade İstanbul'da bulunan tüm Kürtlerin sayısını dile getirmiş olmalıdır. Çünkü bu rakamlar çok yüksek sayıları gösteriyor.

KÜRT AYDINLAR VE HAMALLAR

Çağımızın başında İstanbul'da örgütlenen Kürt aydınlar ve yurtseverler, Kürt hamalların içinde bulundukları kötü koşullar ve ağır sömürü karşısındaki rahatsızlıklarını, geç de olsa dile getirerek onlarla dayanışma halinde olmuşlardır. 1918 Yılında kurulan *Kürdistan Teali Cemiyeti, Bedirhani Ailesi Derneği* ve *Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti* gibi örgütlerin bu konuda bazı çabaları olmuştur.

1918 Yılında İstanbul'da kurulan

ıch beim Boykotsundikat, *Neue Freie Presse*, 1909.

Quataert, *Social Disintegration and Popuance in the Ottoman Empire 1881-1908*, : University Press, 1983, s.130.

[23] Bediüzzaman Said Nursi, *Divan-ı Harb-i Örfi...*, s.18.

[24] *a.g.e.*, s.10.

[25] Bediüzzaman Said Nursi, *Nutuklar ve Makaleler*, s.20 (bak. İstanbul'da Kürtlere Edilen Telkin).

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yarı-resmi organı olan *Jîn* (Yaşam) adlı dergide bu konuda bazı yazılar çıkmıştır. Derginin 24. sayısında *Görev Sınırları - Haddi Aşma* başlıklı imzasız bir yazı yayımlanmıştır. Sirkeci iskelesinde çalışmakta olan hamalların durumu ele alınmakta, yazıda Kürt hamalları sömüren ve ezen güçlere karşı çıkılmaktadır: "*...İstanbul'da yıllardan beri oluşmuş ve bugün var olan bir Kürt kolonisi vardır. Bu koloniyi, başkalarının "hamal" adını verdikleri pek büyük bir sayıdaki Kürd işçileri oluşturur. Bu adamcağızlar, Kürdistan'ın değişik yerlerinden hem kendi, hem de ailelerinin rızklarını kazanmaya gelmiş, burada en namuslu bir biçimde, hakkıyla alınteriyle sabahtan akşama kadar yorulan, didinen, yıpranan zavallılardır. Her ülkede benzerleri olduğu gibi, bunların da hükümetçe onaylanmış bir lonca kurulu vardır. Kendilerine ilişkin konuları, özel uğraşları dolayısıyla aralarında baş gösteren anlaşmazlıkları ve diğer işleri bu lonca kurulu çözüp sonuca bağlar. Hükümet de belediye aracılığıyla bu kurulu ve işçilerin hareketlerini kontrol eder. Demek ki işçilerle ilgili işler, iyi-kötü ne şekilde olursa olsun bir örgüte, resmi bir başa bağlıdır. Buna dışardan bir kişinin ya da bir gücün el uzatması, haddini bilmezlik ve kendini bilmezlik deyimleriyle dahi açıklanmayacak kadar çirkin ve kapkara bir davranıştır*"[26]. Yazıda *Alemdar* gazetesi başyazarı Refi Cevad Bey ve gazetenin yazı-işleri müdürü Ahmed Kadri Efendi'nin Sirkeci'deki Kürt hamalların yanına giderek, istedikleri birisinin lonca başkanı olması konusunda onlara baskı yaptıkları öne sürülmektedir. Derginin 25. sayısında bu kez *İstanbul'da Kürt İşçileri* adlı başka bir yazı yayımlanmıştır. Kürt işçiler ve bu arada Kürt hamalların içinde bulundukları ağır yaşam koşullarına dikkat çekilmekte ve Kürtlerin kendilerinin bu insanlara yardımcı olması gereği üzerinde durulmaktadır: "*...Özet olarak, demek istiyoruz ki Kürt işçileriyle bizler uğraşalım ki yabancılar parmağını sokmasın*", daha sonra bu işçiler aynı yazıda "*...Gelecekteki Kürdistan'ın iyi bir tohumu*" olarak tanıtılmışlardır[27].

1920 Yılında kurulan *Bedirhani Ailesi Derneği*'nin yapılan altıncı toplantısında Kürt hamalların uğradığı bir haksızlık ele alınmış ve bu konudaki gerekli önlemler görüşülmüştür. Alınan kararların dördüncüsü bu konuya ilişkindir: "*Hasır İskelesi hamalları tarafından Salih Reis'e pay vermediklerinden - bu pay yasaya aykırıdır- Eminönü Merkez Memuru ve Tahtakale Komiser yardımcısının adı geçenlere baskı yaptıkları konusunda yapılan başvuru konuşulduktan sonra, Abdurrahman ve Celadet Ali Beyler'in Polis Müdürlüğü'ne başvurarak adı geçen memurların yasadışı müdahalelerinin önlenmesi girişiminde bulunmaları kararlaştırıldı*"[28]. Burada sözü edilen *Celadet Ali Bey* daha sonraları Kürt dili konusunda yaptığı çalışmalarıyla tanınan Celadet Bedirhan'dır.

İstanbul'da kurulan *Kürd Tamimi-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti*'nin çalışma programında yer alan bir maddede de Kürt işçileri arasında bazı kooperatiflerin kurulması gereği üzerinde durulmuştur[29].

KÜRT HAMALLARI VE MİLLİYETÇİLİK

İstanbul'daki Kürt milliyetçileri ve aydınları

---

[26] Görev Sınırları - Haddi Aşma, *Jîn*, sayı: 24, 1919.

[27] İstanbul'da Kürd İşçileri, *Jîn*, sayı: 25, 1919.

[28] Malmisanıj, *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Aile Tutanakları*, s.27.

[29] Kürd Tamim-i Maarif Cemiyeti Bildirisi, *Jîn*, sayı:10.

geç de olsa İstanbul'da çalışan Kürt işçi kitlesi ve bu arada hamallarının önemli bir güç olduğunu kavramışlardır. Sürekli aşağılanan, kötü koşullar içinde yaşam kavgası veren ve her türlü haksızlığa uğrayan hamalların, Kürt toplumunun bir parçası olduğu, sorunlarına sahip çıkılması gereği ve bunların ulusal saflara kazandırılması ancak problemin ciddi boyutlar kazandığı ve patlama noktasına geldiği bir sırada, yani ancak 1908 Meşrutiyet'ten sonra anlaşılmaya başlar.

Kürt işçileri arasına katılma ve propaganda yapma görüşü, özellikle Kürt öğrencileri ve hamalları arasında daha sıkı bağların kurulması görüşü önem kazanır, ilk kontakların oluştuğunu da görüyoruz[30].

İstanbul'daki Kürt hamallarının, burada gelişmekte olan Kürt milliyetçiliği ve aydın hareketiyle ilişkisini sağlayan Seyid Abdülkadir'dir. Kendisi 1908 yılında sürgünden İstanbul'a döndüğünde ramazan ayında hamallar kendisine sevgi gösterisinde bulunmuştur[31]. Seyid Abdülkadir'in Kürt hamallar tarafından sevilip, sayılan bir kişi olduğu çoğu kaynaklarda ele alınmaktadır, döneme tanıklık eden Kadri Cemil Paşa ve Nuri Dersimi bu konuda bazı açıklamalarda bulunurlar. Seyid Abdülkadir, değil yalnız hamallar tarafından, İstanbul'daki tüm Kürt kolonisi tarafından sevilip, sayılan bir şahsiyettir: "*Seyid Abdülkadir Efendi İstanbul'da bulunan Kürt topluluğunun temsilcisi, sembolü bir şahsiyetti. Kürt amelelerin, her işleri, sıkıntıları onun şahsiyetinin müdahalesiyle halledilirdi. İstanbul'da Kürt öğrencilerinin Hêvi Cemiyeti'ne Kürt işçilerinin maddeten yardımı O'nun aracılığı ile yapılıyordu*"[32].

Seyid Abdülkadir ve Said-i Kürdi gibi Kürt önderlerinin hamallarla ilişkisi, ilk sıralarda aslında "büyük abi" ve "diğer kardeşler" arasında var olan saygı ve sevgi temelinde gelişiyordu. İlişkiler çağdaş anlamdaki örgütlenmelerden uzaktı.

Hamalların ulusal harekete kazandırılması konusunda, ilk ciddi çaba, 1918 yılında *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin kurulmasıyla oluşur. Derneğin başkanlığına yine Seyid Abdülkadir getirilir. Bu yeni dönemde "*büyük abi*" ve "*diğer kardeşler*" arasındaki ilişkiler yavaş yavaş terk edilerek, yerine derneksel modern bir yaşam hakim olmaya başlar. Seyid Abdülkadir vasıtasıyla Kürt işçi ve hamallarından edinilen maddi gelirin büyük bir kesimi, örgüt harcamalarına ayrılır[33].

Eskiden sadece bir yaşam mücadelesi vermekle yetinen Kürt hamallar, bu sıralarda artık kendi halkının etnik ve ulusal mücadelesiyle de ilgilenmeye başlarlar. Kendisi aslen Hınıs yöresinden olan *Kürt Amele Reisi* Reşid Ağa'nın, Kürt ulusal hareketine yakınlık duymasını da böyle bir çerçevede değerlendirebiliriz. 1925 Yılında patlak veren Kürt ayaklanmasının liderlerinden Şeyh Said, sorgusunda oğlu Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'da bazı görüşmelerde bulunduğu sırada, İstanbul'da yaşıyan Kürt Amele Reisi Reşid Ağa'nın evinde kaldığını söylemiştir[34]. Reşit Ağa'nın *Kürdistan Teali Cemiyeti*'nin aktif üyeleri arasında olduğunu belirten kaynaklar da vardır[35].

---

[30] Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Ankara, 1992, s.42.

[31] İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul, 1991, s.18.

[32] Kadri Cemil Paşa, *Doza Kürdistan (Kürdistan Davası)*, Ankara, 1991, s.97.

[33] Kadri Cemil Paşa, *Doza Kürdistan*, s.42.

[34] Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, Ankara, 1991, s.18.

[35] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.186.

1925 Yılında İstanbul'da yakalanıp, Diyarbakır'a götürülerek orada idam edilen Seyid Abdülkadir, Kürt hamallar açısından büyük bir kayıp olarak görülür. Seyid Abdülkadir'i yakalayan İstanbul emniyet müdürü Ekrem Bey, bu kez Kürt hamalları susturmaya çalışır: " *Ekrem Bey, İstanbul'da muhtemel bir Kürt ayaklanmasına karşı tedbir aldı. İstanbul'daki Kürtlerin miktarı onbin kadardı ve bunlar genellikle Unkapanı çevresinde bulunan hamallardı. Hamallar bir ara coşmuşlar, bir polis memurunu denize atacak kadar azmışlardı. Ekrem Bey onları da sulta altına almayı ihmal etmedi*"[36]. Bu sıralarda "İstanbul'daki silahlı Kürtlerin" ayaklanma hazırlığı içinde oldukları söylentisi ortalıkta yayılmış ve bu konudaki haberler İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne ulaşmıştır.

HAMALLARIN EFSANEVİ LİDERİ: ZARO AĞA (1774-1934)

Dünyanının kahrını ve yükünü taşıyan Kürt hamallar, başlarından bir sürü olay geçtikten sonra, en sonunda kendi efsanevi liderleri Zaro Ağa'yı da yaratmışlardır. İstanbul'daki Kürt Hamal Topluluğu'nun en karizmatik kişisi, hiç kuşkusuz Zaro Ağa'dır, diyebiliriz. 18. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'a gelen ilk Kürt hamallarından birisi olan Zaro Ağa'nın ünü, kendi döneminde dünyanın en yaşlı insanı olarak tanınmasından kaynaklanır. Son yıllarda Amerika[37], İngiltere[38] ve Stockholm'de[39] çıkan bazı dergilerde yayımlanan yazılarda kendisinden tekrar söz ettiren Zaro Ağa'nın öyküsü başlı başına uzun bir inceleme konusudur.

1774-1934 Yılları arasında yaşıyan Zaro yaklaşık olarak 160 yıl yaşamış ve dünyanın en yaşlı insanı olarak kabul edilmiştir. Bitlis'de dünyaya gelen Zaro Ağa, İstanbul'a gitmiş, orada hamal olarak çalışmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ortadan kaldırıldığı sırada 50 yaşında olan Zaro Ağa, uzun yıllar İstanbul'daki Kürt Hamal Topluluğu'nun başında kalmıştır: " *Yeri gelmişken bu büyük şehrin ağır gümrük işlerini hemen hemen tamamiyle ellerinde bulunduran İstanbul Kürtlerini de unutmamak istiyoruz. Başkanları, dünyanın en yaşlı adamı olan meşhur Zaro Ağa olup, 152 yaşındadır ve bu sayfaları yazdığım zaman henüz sağdır*"[40]. Daha sonra şehir meclisi başhademesi görevini de yürüten Zaro Ağa, son günlerini İstanbul'da geçirmiş ve 1934 yılında ölmüştür. Zaro Ağa yaklaşık olarak tam yüzyıl İstanbul'da hamal olarak çalışmıştır.

29.6.1934 tarihinde ölen Zaro Ağa'nın ölüm haberi tüm dünya medyasını ilgilendirmiş, yatmakta olduğu hastahane gazetecilerle dolmuştur. Daha sonra tüm gazeteler Haziran ayının sonlarına doğru 30.6.1934 günü şu haberi okuycularına duyururlar: "*Dünyanın en yaşlı adamı öldü*".

---

[36] Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, s.59.

[37] Vera Beaudin Saeedpour, The Resurrection of Zero Agha, *Kurdish Times*, vol.1, no:2, 1986, s.60-62. (Yazar eski bir arşivde bulduğu Zaro Ağa'nın ilginç bazı resimlerini de aynı dergide yayımlanmıştır. Bir resimde Zaro Ağa'nın elinde gitar bir konserde görünmekte, bir diğer resimde New York'da bir genç kızla birlikte görülüyor. Kapakta yer alan resimde Zaro Ağa Kürt giysileriyle poz vermiştir, büyük bir olasılıkla bu resim daha önceki yıllarda çekilmiştir).

[38] Anthony Bryer, Zaro Ağa (1774-1934): The Stories of a Legend - Last of the Lions, *Cornucopia* 7/11 1994-1995 (Bu yazının bir yerinde, Zaro Ağa kendisini ziyaret eden bir İngiliz arkeoloji ekibiyle birlikte görülüyor, resim 1928 yılında çekilmiştir).

[39] Rohat Alakom, Ev Dinya ji Zaro Axa re ji Nemaye. Armane, *Hejmar*:133, 1992.

[40] Mesud Fani, *Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Ankara, 1993, s.11 (Mesud Fani, Zaro Ağa'nın anti-alkolik bir dernek tarafından Amerika'ya davet edildiğini, belirtir).

Zaro Ağa'yı daha yakından tanımak için kesinlikle rakamların diliyle konuşmak gerekir. Zaro Ağa bir buçuk asır yaşamış ve altı önemli savaşa katılmıştır. Yaşadığı dönem sırasında yaklaşık olarak on sultan Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm sürmüştür. Zaro Ağa bazı kaynaklara göre 12, bazı kaynaklara göre de 10 kez evlenmiştir. Bu rakamlar dışında Zaro Ağa hakkında daha detaylı rakamlar da ortaya çıkmıştır. Rakamları seven birisinin hesaplarına göre, Zaro Ağa tam 1884 ay, 58305 gün yaşamıştır. Zaro Ağa hakkındaki söylentiler, efsaneleri de eğer hesaba katarsak bu rakamların listesini daha da uzatabiliriz, örneğin kendisinin 3 böbreği olduğu söylentisi gibi...[41] Zaro Ağa gençlik günlerini düşündüğünde unutamadığı yıllar, 90 yaşında olduğu gençlik! yıllarıdır.

Zaro Ağa'nın dünyanın en yaşlı insanı olarak kabul edilmesi bazı şirketler ve çıkar çevrelerinin işine yaramış, bu nedenle Zaro Ağa'ya dünyanın değişik ülkelerini gezme olanağı doğmuştur. Her yurt dışı gezisi bayağı yoğun ve renkli geçen Zaro Ağa, 1925 yılında İtalya, 1930'da Amerika ve 1931 yılında da İngiltere'yi ziyaret etmiştir. Özellikle 1930 yılında Amerika'ya yaptığı gezi çok renkli geçmiştir. 18 Temmuz 1930 yılında Amerika'ya gelip, burada 9 ay kalan Zaro Ağa birçok önemli şahsiyet ve kurum temsilcisiyle görüşmüştür[42].

Birçok basın organı, özellikle Türk medyası Zaro Ağa'yı Kürt kökenli olmasına rağmen, Türk olarak tanıtmış, böylece Kürt kimliği gizlenmiştir.

Bazı kaynaklara göre iki kez Atatürk'ün huzuruna çıkan Zaro Ağa, Atatürk'ü "*sultan*" olarak adlandırmıştır[43]. 1925 Yılında patlak veren Şeyh Said İsyanı'na ilişkin olarak, Zaro Ağa'dan bazı demeçler de sipariş! edilmiştir. Zaro Ağa *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir demecinde, bu isyanı eleştirir: "*İstanbul'daki Kürtlerin en yaşlısı Zaro Ağa, isyanı kınayıp mahkum etmiştir. Zaro Ağa, ben ne Şeyh Said denen o melunu tanırım ne de adamlarını bilirim. Allah belalarını versin! dedi...Zaro Ağa ayrıca Allah devletimize, milletimize ve Gazi Paşa'mıza zeval vermesin, dileğinde de bulundu*"[44].

Zaro Ağa, *Kurdish Times, No: 2, 1986*

[41] M. Salahattin, "Zaro'ya Da Kalmayan Dünya" (Zaro Ağa'nın ölümü münasebetiyle 1934 yılında *Milliyet* gazetesinde yayımlanan bu yazının tıpkı bir basımı da *Nokta* dergisinin 15 Aralık 1991 tarihli sayısında yayımlanmıştır).

[42] 156-Year Old Turk Comes to Visit Us, *New York Times* 19.7. 1930 (Zaro Ağa kendisi Kürt olmasına rağmen, bu yılların gazetelerinde genellikle hep "Türk" olarak tanıtılmıştır. Kürtçe konuşan Zaro Ağa, bu Amerikan gezisinde kendisine eşlik eden Asım Rıdvan ve Ahmed Musa adlarındaki tercümanlar vasıtasıyla basının ve değişik çevrelerin sorularını yanıtlamıştır).

[43] The Oldest Man - A Visit to Amerika, *The Times* 3 July 1930.

[44] Faik Bulut, *Türk Basınında Kürtler*, İstanbul, 1992, s.80 (Zaro Ağa'nın bu demeci 28 Şubat 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır).

Eski Kürt kaynakları nedense Zaro Ağa ve yaşam öyküsünden pek söz etmezler. Özellikle bu yılların Kürt periyodik basınında Zaro Ağa'nın ölüm haberine rastlamak bile olanaklı değildir.

HAMAL ÖYKÜLERİ

Kürt hamalların İstanbul'daki çilesi ve ızdırabı Çağdaş Türk Edebiyatı'nın motifleri arasına da girmiştir. Özellikle bazı öykülerde İstanbul'a giden değişik Kürt hamal tiplerine rastlamaktayız. Bu öykülerden yola çıkarak, hamalların içinde bulundukları ağır iş ve yaşam koşulları konusunda önemli bazı bilgiler edinmekteyiz.

İstanbul'daki etnik azınlıklar arasındaki ilişkileri, özellikle de İstanbul'da yaşayan Rum Topluluğu'nu öykülerinde önemli bir tema haline getiren Said Faik'in *Köye Gönderilen Eşek* adlı öyküsündeki Kürt hamal Ramo, tüm Kürt hamalların alınyazısını paylaşmaktadır: "*İran hududuna yakın köylerin birisindendi. Bütün dertlerini, yüz kelimelik bir kamus içinde anlatabileceği için; dertsiz denebilirdi. Saçında bir tek ak olmadığı halde, kırk yedi yaşındaydı. İnce, kara ve uzun bıyıkları vardı. Kaya kadar kuvvetliydi. İskelenin en ağır yükünü omuzlarına yükledikleri zaman, bir gurur duymasa homurdanır, hiç olmasa suratını buruşturur; yahut, çocuk gözlerinde bastırılmış bir hiddetin alevi parlardı. Böyle şeyler olmazdı! Kuvetini muhafazaya mecbur insanların insiyaki haliyle gülerdi. Ne memnun ne de mağrurdu, denemez. Yüzünden hiçbir şey anlaşılmazdı. Adeta esrarengizdi*"[45].

Van yöresinden İstanbul'a gelen Ramo'nun Kürtçeden başka bir dil bilmemesi, İstanbul'da kendisine yeni sorunlar yaratır. Yazara göre, Ramo'nun kamusu sadece bazı sözcüklerden oluşmuştu, örneğin: *Ahmet, Mehmet, yük, arkalık, bey, mektup, memleket, yalan, doğru, gömlek, demir*.. Memlekete gönderecek bir eşek almaya parası yetmeyen Ramo'nun İstanbul'daki macerası öyküde güzel bir biçimde dile getirilmiştir. Said Faik'in bu Kürt hamal konusundaki gözlemleri son derece inandırıcıdır: "*Ramo yükü arkalığına aldıktan sonra şöyle bir tartardı. Bu hareket, adeta bir kadere alışmaya karar vermiş, iradeli bir adam silkinmesiydi. Artık arkasında yüz yirmi kiloluk eşya sandığı, sanki yoktu. İskeleden giden ince yolu arşınlarken yüzüne konan karasinekleri Türkçesinden başka bir lisanla küfürederdi. Kafalarından, bir kuyruk rüzgarı geçmiş gibi sinekler kaçışırdı. Ağır ağır ilerler ve katiyen düşünmezdi*"[46].

Van yöresinden gelen başka bir hamalı, bu kez Yaşar Kemal'in *Ağır Akan Su* adlı öyküsünde buluruz: "*Son güzdü. Hamal Reşit geldi. İri bir adamdı. Eşeğini önüne katmış da Van'dan İstanbul'a kadar sürmüştü. Otuz yıldır İstanbul'da, Kınalı'da tüm yazlığa gelenlerin yüklerini Reşit taşırdı. İki üç yılda içini bir memleket hasreti sarar, bir eşek alır önüne katar, yürüye yürüye Van'a gider gelirdi*"[47].

Orhan Kemal'in *Kardeş Payı* adlı öyküsünde Siverekli bir hamalın başından geçenler anlatılmaktadır. Kendilerini kandıran hamalbaşını afetmez.

Siverekli bu Kürt hamal haksızlıklara dayanmaz, canı pahasına da olsa direnmekten yanadır: "- *Bundan böyle kendi göbeğimizi kendi elimizle keselim arkadaşlar! Bu ibneye*

[45] Sait Faik, *Bütün Eserler:2*, Şahmerdan, Lüzumsuz Adam, İstanbul, 1982, s.80-86.

[46] *a.g.e.*, s.81.

[47] Yaşar Kemal, *Sarı Sıcak - Bütün Hikayeler*, İstanbul, 1983, s.223.

lüzum yok! Kazancımızı da kardeş payı ederiz. Oldu mu?
Olmayacak ne vardı.
Arkasında elleri, omuzunda ceketi, ensesine yıkılı ama siperi dönmüş kasketiyle arkadaşlarının önünde, elektriklerin aydınlattığı caddede ağır ağır yürüdü"[48].

Bekir Yıldız'ın *Elazığlı Hamal* adlı öyküsünde Hasan adındaki Elazığlı bir hamalın, Niğdeli hamallar tarafından nasıl öldürüldüğü anlatılır. Kendisine yeni bir arkalık alan Hasan Dayı, umutlarının tam arttığı bir sırada, pazara hakim olan başka hamallarla giriştiği kavgada bıçakla vurularak öldürülür[49].

HAMALLARIN İNFORMASYON MERKEZLERİ: KAHVEHANE

Orhan Kemal'in *Kardeş Payı* ve Bekir Yıldız'ın *Elazığlı Hamal* adlı öykülerinde de görüldüğü gibi hamalların kendi içlerindeki sorunları, özellikle *hamalbaşı - hamallar, hamallar-başka hamallar* ve *hamallar-mal sahipleri* arasındaki çekişmeler ve çatışmalar çoğu kez kanlı olaylarla sonuçlanır. Bu olaylarda etnik nedenler büyük rol oynamaktadır. Bekir Yıldız'ın da işaret ettiği gibi, yeni gelen hamallar, çoğu kez daha önceleri kendi aralarında kumpanya kuran, etnik ve mahalli gruplar oluşturan hamallar tarafından istenmedik tipler olarak görülmüştür. Bu kuralı bozmak her zaman kolay olmaz. Bir yardım ağını andıran hemşeri örgütlenmelerine katılım ve üye olma, bu konuda atılması gereken adımların ilkidir. Bu nedenle İstanbul'un yolunu tutan hamalların, büyük şehirlerdeki en sağlam referansları kesinlikle kendi yörelerinden gelen hemşerileridir. Kendi yörelerinden gelmeseler dahi, kendilerine "*geçici hemşeriler*" veya "*sözde hemşeriler*" bulmak zorundadıydılar. Bu toplumsal örgütlenme, özellikle İstanbul'a yeni gelen ve Türkçe bilmeyen Kürt hamallar tarafından sürekli yaşamsal bir önem kazanırdı. Aksi takdirde grup dışına itilerek, ortalıkta sürünme tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Bu durum ise; özellikle İstanbul'a ilk kez gelenler için bir yıkım demekti. Bazılarının imdadına yine hemşerileri yetişirdi. Şanssız olanların bir kesimi eli boş memleketlerine döner, bir kesimi de sözcük anlamının kökü hamallık mesleğinden gelen "*ipsizler*" sınıfına dahil olurdu[50].

Hamalların kendi hemşerilerini, tanıdık ve referanslarını görebilmeleri için en uygun yerler, kahvehane, çayhane, lokanta ve birahaneler idi. Böyle yerler informasyon merkezleri olarak büyük rol oynuyordu. Diğer yandan milliyetçilik ateşi de böyle umumi yerlere sıçradığında birden tutuşuyordu. Diyarbakırlıların gittiği kahve, Erganili Abdullah Çavuş'un kahvesiydi[51], Dersimliler de Erzincanlı Ali Paşa'nın kahvesine gidiyorlardı[52]. 1922 Yıllarında Amerikalı bilim adamları tarafından İstanbul üzerine hazırlanan bir araştırmada, İstanbul'da Kürt lokanta ve birahanelerinin olduğu belirtiliyor[53].

---

[48] Orhan Kemal, *Onuncu Kadın*, İstanbul, 1982, s.188-195.

[49] Bekir Yıldız, *Güneydoğu Öyküleri*, İstanbul, 1979, s.85 -95.

[50] İpsiz: "Hamallar loncasından ucunda damgalı çatalı bulunan taşıma ipi almadan, kaçak taşıyıcılık yapan ve bir hamala güven duyabilmenin başlıca nedeni sayılabilen ip'ten yoksun olduğu için bu adla anılan bekarlar "(Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, 1985, s.65).

[51] Kadri Cemil Paşa , *Doza Kurdistan*, s.28.

[52] Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s.31

[53] *İstanbul-1920*, Editör: Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul, 1995, s.227.

SONUÇ

İstanbul'a ilk ayak basan Kürt veya Kürtler kimdir? Bilemiyoruz. Ama yüzyıllardan beri Kürtler İstanbul'da yaşamaktadır. 1922 Yılında İstanbul üzerine hazırlanan bir araştırma da gösteriyor ki İstanbul *"sosyal bir mıknatıs"* gibi insanları kendine doğru çekmiştir. İlginç bir nokta da, aynı incelemenin İstanbul'daki Kürtlerin başlı başına bir araştırma konusu olabileceğini vurgulamasıdır "*...keza, kentteki İranlılar, Kürtler, Arnavutlar, Araplar ve benzeri azınlıklar da ayrı araştırma konusu olarak ele alınabilir. İstanbul, öteden beri, her çeşid insanı kendine çeken bir sosyal mıknatıs olmuştur: buraya kimileri zevk için, kimileri kazanç, kimileri sefahat için, kimileri de sığınmacı olarak gelmişlerdir*"[54]. Kürt hamalların İstanbul'daki yüzyıllık serüvenini (1826-1925) ele alan bu incelemede de görüldüğü gibi, Kürt hamalları inanılmayacak derecede yıpratıcı ve ağır işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, bu kez de siyasi, etnik ve kişisel çatışmaların içine itilmiş ve etkili bir güç olarak kullanılmışlardır. Çağımızın başında İstanbul'da hareketlenmeye başlayan Kürt milliyetçileri ve yurtseverleri geç de olsa Kürt hamallarının içinde bulundukları tarihi çileyi en azından kavramaya başlamışlardır. Hamalların tümüne ulaşma fırsatı bulamayan Kürt milliyetçileri, 1925 yılında patlak veren Şeyh Said İsyanı sonucunda kendileri İstanbul'dan tümüyle ayrılmak zorunda kalmış ve hamallar da böylece eskiden olduğu gibi yine kara! alınyazılarıyla başbaşa bırakılmışlardır. Uzun yılllar Kürt hamalların dert babası olan ve onlara yol gösteren, başka bir anlatımla onların *"fahri başkanı"* olan Seyid Abdülkadir'in İstanbul'da tutuklanıp, 1925 yılında Diyarbakır'da idam edilmesi olayı, İstanbul'daki Kürt hamal topluluğuna indirilen darbelerin belki de en ağırlarından birisidir, diyebiliriz.

[54] *a.g.e.*, s.76.

ÇUKUROVA'DA SENDİKACILIK VE İŞÇİ EYLEMLERİ 1923-1960

Yüksel AKKAYA

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çukurova'da pamuk üretimine geçilmesiyle bölgede mevsimlik tarım işçiliği şeklinde de olsa ücretli emek oluşmaya başladı. Bölgede yerleşik nüfusun azlığı nedeniyle ilk dönemlerde Suriye'nin yanısıra çevredeki diğer yerleşim merkezlerinden işçi gereksinimi karşılanmaya çalışıldı. Toprakkulluğu ve işçilik arasındaki geçiş dönemini de temsil eden bu mevsimlik, yarı-köylü işçiler, kapitalist ilişkilerin giderek yoğunlaşmasına bağlı olarak köyleriyle bağlarını koparmaya başlayarak, küçümsenmeyecek sayıda artmışlardır.[1]

Tarım kesiminde oluşan çalışma ilişkilerini düzenlemek için İbrahim Paşa'nın Adana valiliği yaptığı dönemde, zamanın koşullarına göre oldukça iyi sayılabilecek düzenlemeler yapıldı. Bu kurallar gelenekselleşerek uzun yıllar uygulandı.[2] Verimli çalışmayı sağlamak kaygısı ile düzenlenen bu kurallara göre haftanın beş buçuk günü çalışan işçiye yedi günlük ücret, her gün dört kez dinlenme molası verilecekti. Çalışma süreleri gün doğumundan gün batımına kadar olup, dinlenmeler de güneş altında olurdu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sayıları elli bin ile yüz bin arasında değişen mevsimlik tarım işçilerinde uzun süreli yorucu çalışmalara rağmen ne örgütlülük ne de eylemlilik bakımından bir hareketlilik olmuştur. İşçiler rahatsızlıklarını ne örgütlenme ne de eylemlilik şeklinde dile getirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Çukurova'da da kapitalist fabrika sanayi ancak XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Pamuk üretimine bağlı olarak ilk sanayileşme hareketi tekstilde başladı. Sanayileşmedeki bu gecikme sanayi işçisinin oluşumunu da geciktirdi. Tekstil alanındaki ilk sanayileşme hareketi, 1863'de Mersin'de İngiliz asıllı Gold adlı kişinin kurduğu çırçır fabrikası ile başlamış, 1864 ve 1885 yıllarında Adana'da kurulan iki çırçır "fabrikasından" sonra, 1887 yılında Tarsus'ta açılan Mavromati ve Şürekası İplik Fabrikası ile 1901 yılında Havace Tırpani tarafından kurulan bez fabrikası, ve 1911 yılında Tarsus'ta açılan Rasim Bey ve Şürekası İplik Fabrikası ile sürmüştür. 1914 yılında bu üç dokuma fabrikasında yaklaşık bin işçi çalışıyordu ki, bu sayı imparatorluk sınırları içindeki dokuma işçilerinin üçte birini

[1] Kurthan FİŞEK, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Ankara, 1969, s. 39.

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz., Hilmi URAN, *Adana Ziraat Amelesi -Ziraat Tetkiklerinden-*, İstanbul, 1939; Cemil ÇALGÜNER, *Türkiye'de Ziraat İşçileri*, Ankara, 1943; Bülent VARLIK, *Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi*, Ankara, 1977.

oluşturuyordu.[3] Çırçır fabrikalarında çalışan işçiler ile birlikte dokuma sanayii işçileri bölgenin sanayi işçisinin önemli bir bölümünü meydana getirmekteydi.

İmparatorluk döneminde sanayi işçileri arasındaki en önemli eylem 1908 yılında iki iplik fabrikasındaki işgal oldu. 1908 yılında "Temmuz Devrimi"nden sonra, Eylül ayında, İmparatorluğun bir çok yerinde olduğu gibi Çukurova'da da sanayi işçileri tepkilerini Havace ve Tırpani kardeşlere ait iki fabrikayı işgal ederek dile getirmişlerdir.[4]

İşgal yıllarında, 1919'da, Adana'da Türközü Matbaası işçilerinin işgalcilerle işbirliği yapılmasını öngören bildiriyi basmayı reddetmesi nedeniyle arkadaşlarının işten atılmasını protesto için direnişe geçmeleri İmparatorluk döneminin bir diğer önemli eylemi oldu.[5]

Çukurova bölgesi işçilerindeki eylemsizlik örgütlenme alanında da sürdü. 1920 yılında Baku'da Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) 1. Kongresi'ne katılmak için Adana teşkilatın-dan da delege seçilmişse de, savaş nedeniyle delegeler bu Kongre'ye katılamamıştır.[6] Ancak 1922 yılında TKP, bölgelerde parti teşkilatları kurmaya başlar. Sanayileşmenin ve ücretli emeğin görece geliştiği Çukurova bölgesinde "Bölge Parti Komitesi" kuruldu. Komite *Doğrusöz* adlı bir gazete yayınladı.[7] 15 Ağustos 1922'de Ankara'da yapılan 2. Kongre'den sonra yayınlanan bildiride komünistlerin Mersin'de, Adana'da güçlü işçi teşekkülleri kurdukları belirtilmiştir. 2. Kongre'nin ardından TKP (Türkiye Halk İştirakiyun Partisi) 5 Ekim 1922'de Mersin'de bir konferans topladı. "Kilikya İşçileri Konferansı" adı altında düzenlenen bu konferansa Mersin, Tarsus, Adana ve Osmaniye'deki teşkilatlardan gelen 42 delege katıldı. Bu konferansta Mersin'de bir "Çukuova Genel İşçiler Birliği" kurulması benimsendi. Bu "Birlik" aynı zamanda Güney Anadolu'daki işçi sendikaları federasyonu görevini de yerine getirecekti.[8] Ancak bu konferansa katılanların büyük çoğunluğun yakalanıp tutuklanması üzerine bu kararlar gerçekleştirilemedi. Böylece, bölgede sendikal örgütlenmeye ilişkin çalışmalar amacına ulaşamamış, İmparatorluk dönemi boyunca İstanbul, Selanik gibi ücretli işçiliğin başladığı yerlerde çok sayıda işçi örgütü kurulmasına rağmen Çukurova'da tek işçi örgütü bile kurulamamıştır. Çukurova işçileri İmparatorluk döneminden Cumhuriyet'e eylem ve örgütlülük bakımından ne bir birikim ne de deneyim aktarabilmiştir.

I. 1923-1945 DÖNEMİNDE İŞÇİ EYLEMLERİ VE ÖRGÜTLENME ÇABALARI

Cumhuriyet'ten önce olduğu gibi Cumhuriyet dönemi boyunca da sürekli ve mevsimlik tarım işçiliği bölgenin en önemli işçi kitlesini oluşturmuştur. İşgücü talebi yine çevre illerden karşılanmaktadır. Tek parti yönetimi süresince, İmparatorluk döneminde olduğu

---

[3] H. Şinasi DEVELİ, *Dünden Bugüne Mersin 1836-1987*, Mersin, 1987, s. 133.; Adana Ticaret Odası, *Adana İli Ekonomik Etüdü*, Adana, 1984, s. 184-185.; Adana Sanayi Odası, *Cumhuriyet'in 60. Yılında Adana Sanayi*, Adana, 1983, s. 22-23.; Yurt Ansiklopedisi, 1. cilt.

[4] TİB, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1976, s. 54.

[5] TİB,age, s. 57.

[6] Mete TUNÇAY,*Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Basım, Ankara, 1978, s. 219.

[7] Dimitir ŞİŞMANOV, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (Kısa Tarih 1908-1965)*, '. Baskı, İstanbul, 1990, s. 113.

[8] Age, s. 116-117; M. TUNÇAY, age, s.276; Yalçın KÜÇÜK, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978*, 3. Basım, İstanbul, 1980, s. 46-47.

gibi, tarım işçileri ve sanayileşmeye bağlı olarak sayıları giderek artan sanayi işçileri eylemlilik ve örgütlülük açısından sessiz bir dönem geçirmişlerdir. Tarımda makineleşme ile birlikte işgücü talebinde bir düşüş gerçekleşmişse de bu çok etkili olmamıştır. Pamuğu çapalama ve toplama işlemi daha çok basit işgücü emeğini gerektirdiğinden çapa ve pamuk toplama işçileri tarımda makineleşme-den pek etkilenmemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin pamuklu dokuma sanayisinin önemli bir bölümü Çukuova'da bulunmakta idi. 1927 yılında Adana'da sanayi kesiminde çalışan 6119 işçinin 3052'si tekstil sektöründe çalışıyordu. Aynı yıl Mersin'de tekstil sektöründe çalışanla-rın sayısı ise 2235 idi, ki bu sayı tüm işyerlerinde çalışanların %40'ını oluşturmakta idi.[9] Türkiye'de ücretli emeğe dayalı bir sanayileşmenin egemenliğinden sözetmenin zor olduğu 1920'li yıllarda Çukurova tekstil alanında önemli bir yer tutmaktadır. 1927 sanayi sayımına göre başı tarım çekmekte, bunu tarıma dayalı sanayi kolları izlemekteydi. 970 işyerinin 376'sı tarım, hayvancılık, balıkçılık ve av ürünleri sanayi, 174'ü dokuma sanayii, 118'i ağaç ve ağaç ürünleri sanayiinde yer almaktaydı.

1927 yılında Adana'da çalışan toplam 76.750 kişinin %76'sı tarımda, %8'i sanayide idi. 1930'lu, 40'lı yıllar boyunca devletin ve özel sektörün tekstil sanayiine yatırımları nedeniyle tekstil sanayi gelişimini süedürdü. Sanayideki bu gelişmeye paralel olarak tekstil sanayii işçileri de arttı ve Çukurova sanayi işçileri içindeki yerini ve önemini korudu. 1940 yılında Adana'da 10 ve daha fazla işçi çalıştıran imalat sanayi işyerleri sayısı 11 idi. Bunun 3'ü gıda, 6'sı dokuma sektöründe bulunmaktaydı. 1949 yılında bu sayı 26'ya yükselirken, dokuma sektöründeki işletme sayısı 16'ya çıktı. İkinci sırayı 5 işletme ile gıda sektörü aldı.[10]

Tek parti yönetimi süresince dokuma sektöründe görece hızlı bir gelişme gösteren Çukurova, işçi eylemleri bakımından pek hareketlilik gösteremedi. 1924 yılında Kasım ayında Adana demircileri konulan vergileri protesto etmek, kozacılar da ücret arttırımı amacıyla 3 gün iş bıraktılar, eylem başarı ile sonuçlandı. 1925 yılı Temmuz ayında Adana'da ücretlerine zam isteyen telgrafçıların grevinden sonra dönemin en önemli eylemi 1927 yılında Yenice-Adana-Nusaybin demiryolu hattındaki demiryolu çalışanlarının grevi oldu.[11] Tatil-i eşgâl Kanunu'nun yürürlükte olduğu bu dönem demiryolu işçileri taleplerini işverene ilettiler, işverenin uzlaşma sürecine katılmaması, taleplere cevap vermemesi üzerine greve gitme hakkı doğan işçiler greve başladılar. Grevi kırmak isteyen işverene karşı rayların üstüne yattılar. Bu eylemleri polis tarafından engellendi. Grev daha sonraki günlerde Nusaybin'e de sıçradı. Grev tarafların anlaşmasıyla sona erdi.[*]

[9] Adana Ticaret Odası, agc, s. 187-188, Yurt Ansiklopedisi, 1. cilt, s. 92-93, 135.

[10] 9 nolu dipnotta agc.

[11] TİB, agc, s. 76-78.

[*] 1927 yılında Adana-Nusaybin demiryolu hattında meydana gelen grev, Türkiye işçi hareketini anlatan hemen hemen tüm kaynaklarda abartılarak yazılmıştır. Bu kaynaklara göre, Fransız şirketinin grevi kırmak için yola çıkardığı trenin önüne yüzlerce işçi kanları ve çocuklarıyla yatarak trenin geçmesini önlediler. Bunun üzerine Hükümet buraya askeri birlikler göndererek silahsız bu kişilerin üzerine ateş açtırttı. Bir çok kişi öldü. Adana'da çıkan *Türk Sözü* gazetesi gelişmeleri günü gününe yansıtmaktadır. Gazete, Fransız şirketinin yola çıkarmak istediği trenin önüne orada o an bulunan işçilerin ya oturarak ya da yatarak bu girişimi engellemeye çalıştıklarını belirtir. Gazeteye göre grevi düzenleyen işçi temsilcileri bu eylemi engellemeye çalışır. (Ancak, resmi açıklamalarda işçi liderlerinin işçileri tahrik ettiği belirtilmektedir.) Komiser ve diğer polisler işçilere rayların üzerinden çekilmeleri uyarısında bulunur. İşçilerin rayları terketmemesi üzerine 5 el ateş edilir, 29

1920'li yıllarda Çukurova işçileri içinde örgütlenmeye çalışan Türkiye Komünist Partisi bu çabalarını 1930'lu yıllar boyunca sürdürdü. 1930 yılında bildiri dağıtan komünistler,[12] TKP'nin yayın organı olan *Orak Çekiç*'in 8(17)., 10(19). ve 12(21). sayılarında da Çukurova bölgesinde işçilerin çalışma koşullarını anlatan yazılar yayınladı. Bu yazılarda tarım işçilerinin sorunlarından, yol vergisi adı altında angarya çalıştırmadan, fabrikalarda 7-8 yaşlarındaki çocukların çok kötü koşullarda 10 kuruş karşılığında 12 saat çalıştırılmasından, ücretlerin zamanında ödenmemesinden, işçilere haksız para cezaları uygulanmasından, 12 yaşındaki çocuk işçilerin falakaya yatırılarak cezalandırılmasından söz edilmektedir.[13]

Cumhuriyet'in ilanından 1946 yılına kadar önemli bir eylemlilik göstermeyen Çukurova işçileri örgütlenme açısından ise bir varlık gösterememiştir. 1924 yılında Adana'da Amele Teali Cemiyeti kurulduğu belirtilmektedir.[14] 1936 İş Kanunu ile iş kanunu kapsamındaki işyerlerinde grevler yasaklanırken, 1938 yılında da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle "sınıf esasına dayalı cemiyet kurma" yasaklandı. Böylece, işçi eylemleri ve örgütlenme açısından zaten hareketsiz olan Çukurova 1946 yılına kadar tamamen ölü bir dönem yaşadı.

Çukurova'da yarı feodal ve yarı sömürge koşulları içinde, cılız da olsa doğmaya başlayan işçi hareketi, kapitalist üretim ilişkilerinin yoğun ve yaygın olmayışı, sanayi işçisi birikimi-nin önemsizliği nedeniyle güçlü bir harekete dönüşememiştir. Sosyalistlerin işçi hareketine canlılık kazandırma çabaları baskılar nedeniyle başarılı olamamıştır. Düzen ve kalkınma arayışları içindeki kurucu kadrolar bu süreç içerisinde sınıf mücadelelerine sıcak bakma-mış, çıkarlar arasında bir çatışmadan çok bir uzlaşma olması gerektiğinden söz etmişlerdir. Kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kurumlarda sendika kurulmasını yasaklayan ve 1947 yılına kadar yürürlükte olan 1909 tarihli Tatil-i eşgâl, dört yıl yürürlükte kalan 17 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Yasası, grev yasağı getiren, sendikalara uyuşmazlık hakkı tanıma-yan 1936 tarihli İş Kanunu, sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı getiren 1938 yılı Cemiyetler Kanunu değişikliği yasal açıdan da örgütlenmenin ve eylemlerin önünü kapamaktaydı. Bu koşullar altında Çukurova'-da işçiler çok partili hayatın canlılık kazanmaya başladığı 1946 yılına kadar üzerlerine düşecek sorumlulukları taşıyacak gerek örgütlülük ge-rekse eylemlilik açısından bir bilinç ve güç ka-zanamamışlardır.

II. 1946-1960 DÖNEMİNDE SENDİKA-CILIK VE İŞÇİ EYLEMLERİ

2.1. Sendikal Örgütlenme

II. Dünya savaşından sonra esen "demokrasi rüzgarları" Türkiye'yi de etkiledi. İlkin, 18 Temmuz 1945'de Milli Kalkınma

---

kişi gözaltına alınır. Adana demiryolu grevi Tarih Vakfı'nın hazırlamakta olduğu *Sendikacılık Ansiklo-pedisi*'nde ayrıntılı olarak ele alındı, ayrıntılı bilgi için bu Ansiklopedi'ye bakılabilir. Bu grev gibi, aynı kaynaklarda yer alan diğer bir yanlış da 1938 yılında 1 Mayıs'ın işçiler tarafından kutlandığıdır. Aynı gazeteyi taramalarımızdan ulaştığımız sonuç bu eylemi doğrula-mamaktadır. Gazeteye göre havanın iyi olması ve 1 Mayıs'ın pazar gününe denk gelmesi nedeniyle "ilk tedri-sat ve bir kısım orta tedrisat" öğrencileri öğretmenleriyle birlikte kırlara gitmişlerdir. Bahar Bayramı nedeniyle Adana'daki Türk Maarif Cemiyeti de rozet dağıtmıştır.

[12] Mete TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, İstanbul, 1992, s. 221.

[13] Age, s. 418-450.

[14] Kemal SÜLKER, *Türkiye'de Sendikacılık Tarihi I*, İstanbul, 1987, s. 29.

Partisi'nin kurulmasıyla[15] çok partili hayata tekrar geçildi. Sonra, 28 Haziran 1938'de 3512 sayılı yasa ile Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılarak getirilen "sınıf esasına veya adına dayanan" cemiyet kurma yasağı, 21 Temmuz 1946 seçimlerinden bir ay önce, 1946 yılı Haziran'-ında kaldırıldı. Böylece, Türkiye'deolduğu gibi Çukurova'da da yasal engellerin ortadan kaldırıldığı, işçilerin özgürce örgütlenmesine, sendikalar kurulmasına yasal dayanak sunan yeni bir dönem başladı.

1946 yılında işçi sınıfının nicelik olarak belirginleştiği pek çok kent gibi Adana'da da sendikalar kurulmaya başladı. 1946 yılı sendikalarının kuruluşunda olduğu gibi Adana'da da sosyalistler sendikaların kurulması için çaba sarfettiler. Çukurova'da örgütlenmeyi amaçlayan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, Rasih Nuri İleri'nin öncülüğünde Adana İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası, Adana İnşaat İşçileri Sendikası, Adana Terziler Sendikası ve Adana Deri İşçileri Sendikası'nı ve bu sendikaları bünyesinde toplayan Adana Sendikalar Birliği'ni kurmayı amaçladı.[16] Kurulması tasarlanan bu sendikalardan önce, 19 Eylül 1946 tarihinde, Hasan Özgüneş başkanlığında Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası kuruldu. Diğer kurucular ise Nadir Kanaç, Ali Tokmak ve Halim Türkmen idi.[17] Daha sonra, Ekim 1946'da Adana İnşaat İşçileri Sendikası (AİİS) kuruldu.[*] AİİS'in kurucuları ise Cabbar Arlıdağ, Beşir Bayrakdar, Emin Sami Ürkmez, İsmet Gökçe, Cumali Ünverdi, Bekir Abucak, Mahmut Kılınç, Zeynel Sönmez, Ferhad Tekin, Haşim Demrelli ve Süleyman Bayraktar idi. 1. Olağan Genel Kurula (OGK) kadar başkanlığı-nı Cabbar Arlıdağ yapmış, 1. OGK'da başkan-lığa, kurucular listesinde olmayan Kamil Kılıç seçilmiştir. Kurulması tasarlanan diğer iki sendika ile Adana Sendikalar Birliği Aralık 1946'da ilan edilen sıkıyönetim nedeniyle sosyalist partiler ve sendikalar üzerinde kurulan baskılar sonucunda kurulamamıştır.[18] Sosyalist partiler ve kurdurduğu bazı sendikalar kapatılırken Adana'da kurulmuş olan iki sendikaya yönelik kapatma girişiminde bulunulmamıştır. Bunda, her iki sendikanın da Balkanlardaki Türklere yönelik girişimleri Başbakana çektikleri birer telgraf ile kınamalarının önemli payı oldu.[19]

---

[15] Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 638-639.

[16] Rasih Nuri İLERİ, "1946 Sendikacılığı", *Vatan Gazetesi*, 26 Ocak 1978.

[17] Hasan ÖZGÜNEŞ, "Çukurova Sendikacılığının Yedi Senelik Tarihçesi", *İşçi Haberleri*, Sayı: 18, 18 Eylül 1953, s. 1.

[*] Adana İnşaat İşçileri Sendikası'nın (AİİS) tüzüğü 18 Ekim 1946 tarihli *Yeni Adana* gazetesinde yayınlandı. Tüzüğün yayınlanmasından yaklaşık bir hafta önce Valiliğe verdiği düşünülürse AİİS'in Eylül sonu, Ekim başında kurulduğu ileri sürülebilir. Çukurova'da 1946 sendikacılığını temsil eden AİİS'in tüzüğü Ek.I'de verilmiştir.

[18] Şehmuz Güzel, R. N. İleri ile yaptığı görüşmede İleri'nin Adana Sendikalar Birliği'nin 9 Aralık 1946 tarihinde kurulduğunu söylediğini belirtmektedir. M. Şehmuz GÜZEL, *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950) II*, yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1982, s. 307. Ancak, Adana'daki iki önemli yerel gazetede yaptığımız taramalarda bu Birliğin kurulduğuna ilişkin bir habere rastlayamadık.

[19] Sendika adına Hasan Özgüneş'in çektiği bu telgrafta "Balkanlardaki Türk kardeşlerimize yapıldığını hergün gazetelerde okuduğumuz zulümler, Adana iplik ve dokuma fabrikaları işçilerini derin teessür içinde bırakmıştır. Bu yolda vereceğiniz emirleri ifaya yekvücut olarak amade olduğumuzu derin saygılarımızla arz ederim" denilmektedir. *Türk Sözü*, 15 Aralık 1946. AİİS adına Cabbar Arlıdağ'ın çektiği telgrafta ise "Balkanlarda kan kardeşlerimize yapılmakta olduğunu duyduğumuz işkenceler, Adana İnşaat İşçileri Sendikası'nı derin teessür içinde bırakmıştır. Türk halkının ne demek olduğunu bilmeyen ve tanımayanlara sesimizin duyurulması yolunda vereceğiniz emirlere tek vücut

1946 yılında kurulan her iki sendika da hızla sosyalistlerden uzaklaşmış, dönemin milliyetçilik rüzgarlarına kapılmıştır.[20] Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası'nın 11 Mayıs 1947 tarihindeki yıllık kongresine dönemin çalışma bakanı da katılmıştır.[21] Adana İnşaat İşçileri Sendikası faaliyette bulunduğu dönem içinde önemli bir etkinlik gösterememiş, Mimar Sinan'ı anma mitingi,[22] cami yaptırmak için yardım toplama[23] gibi faaliyetlerde bulunmakla yetinmiştir.

Dokuma işkolundaki Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası izleyen yıllarda işyeri bazında sendikal örgütlenmeler nedeniyle uzun ömürlü olamazken Adana İnşaat İşçileri Sendikası 1963 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

1946 yılında Adana'da başlayan sendikal örgütlenme 1947 yılında da sürdü ve Hatay'ın büyük bir ilçesi olan İskenderun'a yayıldı. Hasan Özgüneş'in başkanlığını yaptığı dokuma işkolundaki tek sendikaya rakip olarak, Adana'daki sendikacılığa damgasını vuran sendikacılardan birisi olan Nusret Anafarta'nın kurucularından olduğu, Adana Milli Mensucat Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası Mart 1947'de,[24] Adana Sümerbank Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası[25] ise Ağustos 1947'de kuruldu. Böylece mesleğe yönelik kent sendikacılığından mesleğe yönelik işyeri sendikacılığına geçildi. Bu iki sendikaya ek olarak 1947 yılında İskenderun Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası kuruldu. Milli Mensucat Fabrikasında kurulan sendika 1950 yılına kadar faaliyetini sürdürürken, Sümerbank'ta kurulmuş olan sendika daha kısa ömürlü oldu.

1948 yılında kurulan Çukurova İçel Mensucat Fabrikası İşçileri Sendikası 22 Ağustos 1948 tarihinde yaptığı Genel Kurul'da sendikanın adını Sümerbank Mensucat Fabrikası İşçileri Sendikası'na dönüştürdü, başkanlığa Hasan Özgüneş'i seçti. 1948 yılında kurulan diğer bir sendika ise Sümerbank İplik Dokuma ve Çırçır İşçileri Sendikası oldu. Sendikal örgütlenme çırçır işçilerini de kapsamaya başlamasına rağmen dokuma işkolunda sendikal parçalanma sürmekte, giderek sayısı artan küçük ve güçsüz sendikalar yaygınlaşmaktadır. 1949 yılı dokuma işkolunda fabrika işçilerinin yanısıra gıda işkolunda da örgütlenmenin başladığı yıl oldu. Çukurova Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın yanısıra Ağustos 1949'da sadece çırçır işçilerini içeren Çukurova Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası[26] ve Kasım 1949'da Adana Tütün ve İspirtolu İçkiler Sanayii İşçileri Sendikası[27] kuruldu.

1946-1949 döneminde kurulmuş olan 11 sendikanın 10'u Adana'da, 1'i İskenderun'da, 8'i dokuma işkolunda kurulmuşken, birer tane de gıda, inşaat ve ardiye-antrepo işkolunda kuruldu. Sendikal örgütlenme Adana ili ile dokuma işkolunda yoğunlaşırken güçlü merkezi sendikacılık yerine birbiri ile rekabet eden, küçük, zayıf, meslek temelinde işyerini

olarak hazır olduğumuzu arz eyler ellerinizden öperiz" denilmektedir. *Türk Sözü*, 17 Aralık 1946.

[20] Hasan Özgüneş Adana'da yayınlamakta olduğu haftalık *İşçi Haberleri* dergisinin 20. sayısındaki başyazısında "Türk işçisinin bulunduğu yer komünizm için mezardır" diyordu. *İşçi Haberleri*, sayı: 20, 2 Ekim 1953.

[21] *Yeni Adana*, 12 Mayıs 1947.

[22] *Yeni Adana*, 12 Mayıs 1947.

[23] *Türk Sözü*, 13 Mayıs 1952.

[24] Tüzüğü 18 Mart 1947'de *Yeni Adana* gazetesinde yayınlandı.

[25] Tüzüğü 23 Ağustos 1947'de *Yeni Adana* gazetesinde yayınlandı.

[26] Tüzüğü haftalık *İşçi Sesi* dergisinin 11. sayısında yayınlandı.

[27] Tüzüğü 9 Aralık 1949 tarihli *Yeni Adana* gazetesinde yayınlandı.

baz alan çok sayıda sendika kuruldu. Tek parti yönetiminin hakim olduğu bu dönemde sendikacılık CHP'nin denetimi ve gözetimi altında şekillenmeye başladı. DP'nin güç kazandığı 1940'ları sonu ise sendikacılıkta siyasal partilere göre bölünmenin, saf tutmanın başladığı yıllar oldu. Grev hakkı konusundaki görüşler de bu saflara göre belirlendi. Türkiye'de olduğu gibi Çukurova bölgesinde de sendikalar CHP ve DP'nin tutumuna bağlı olarak grev hakkı konusunda görüşler ortaya koydular. CHP yanlısı sendikalar CHP'nin iktidarda olduğu dönemde grev hakkına karşı çıkarken DP yanlısı sendikalar ile bazı güçlü sendikalar grev hakkını savundular. DP döneminde ise bu kez roller tersine çevrildi, DP yanlısı sendikalar grev hakkı konusunda soğuk davranırken CHP yanlısı sendikalar grev hakkı konusunda sürekli taleplerde bulundular.

1950'li yıllar boyunca Çukurova bölgesi Türkiye geneline göre daha hızlı bir büyüme gösterdi. Sanayileşmeye paralel olarak 1950'li yıllar Çukurova'da sanayide çalışan ücretli işçi sayısında da artış oldu. Sınıfsal tabakalar daha belirgin olarak ortaya çıkmaya başladı. Adana'da istihdam artışı %11, İçel'de %9 ve Hatay'da %5 oldu. Çukurova'da ortalama istihdam artışı ise yaklaşık %10 olarak gerçekleşti. Adana'daki işçilerin %50'si, Hatay'da %35'i, İçel'de %14'ü nitelikli işçi idi.

1950 yılı hem sendikaların işkollarına hem de diğer illere yayılmaya başladığı yıl oldu. 25. 02. 1950 tarihinde kurulan İçel Lokanta, Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası CHP döneminde kurulan son, Mersin'de kurulan ilk sendika oldu. DP dönemi, Çukurova'da sendikal örgütlenmenin hızlandığı dönem oldu. 1950 yılı Mayıs'ından sonra dokuma, basın-yayın, konaklama ve eğlence yerleri ile ardiye-antrepo işkollarında birer sendika kuruldu. Böylece, 1946'dan sonra ilk kez Çukurova'da bir yılda beş sendika kurulmuş oldu. 1950 yılında örgütlenmede meydana gelen bu sıçramayı, 13 sendikanın kurulduğu 1951 yılındaki patlama izledi.* 7 sendika ile 1951 yılı Hatay'da sendikal örgütlenmede önemli bir çıkış yaşadığı yıl oldu. Hatay'ı 4 sendika ile Adana, 2 sendika ile Mersin izledi. 1951 yılında kurulan sendikaların 3'ü dokuma, 2'si gıda, 3'ü tarım, 2'si konaklama ve eğlence, 2'si ulaşım, 1'i metal işkolundaydı. 1952 ise 24 sendika ile en çok sendikanın kurulduğu yıl oldu. Sendikal örgütlenmede iller bazında başlayan yaygınlık, 1951 ve 1952 yıllarında ilçelere sıçradı, İskenderun, Ceyhan, Osmaniye, Reyhanlı, Samandağı ücretli emeğin belirgin olarak oluştuğu işlerde sendikal örgütlenmeye gidilen ilçeler oldu. 1952 yılı sendikalarının 13'ü Adana'da, 6'sı Mersin'de, 5'i Hatay'da kuruldu. Bu sendikaların ise 4'ü inşaat, 6'sı tarım, 4'ü gıda, 4'ü dokuma, 1'i konaklama ve eğlence yerleri, 2'si ulaşım, 2'si ardiye ve antrepo, 1'i enerji işkolunda kurulmuştu. 1951 ve 1952 yıllarında hem yerleşim alanları hem işkollarında sendikal örgütlenmede meydana gelen bu patlama 1950 yılındaki genel seçimler sonrasında meydana gelen iktidar değişikliği ile yakından ilgili görünmektedir. CHP döneminin ürkek, çekingen örgütlenme çabaları 1950 yılında iktidar değişikliği ile birlikte yerini bir atılıma, her alanda örgütlenme çabalarına bırakmıştır. 1950 yılında Türkiye genelinde yeni kurulan 11 sendikanın 5'i Çukurova'dayken 1951 yılında yeni kurulan 88 sendikanın 13'ü, 1952 yılında yeni kurulan 111 sendikanın 24'ü, Çukurova bölgesindeydi. 1946 yılından DP'nin iktidarı devraldığı 1950 yılı Mayıs'ına kadar Çukurova'da 12 sendika kurulmuşken 1950 Mayıs'ından 1952 yılı sonuna kadar 31 sendika kuruldu. Sendikal

* 1950 ve sonrasında kurulan sendikalar Ek-B'de sunulmaktadır.

örgütlenme bölgede hakim olan işlerde, tarım ve dokumacılık sektöründe yaygınlaştıktan sonra konaklama ve eğlence ile gıda işkollarına yayıldı, bunu inşaat ve ardiye-antrepo işkolları izledi.

1953yılında "yorgunluk" geçiren sendikal örgütlenme, işçilerin örgütlenmediği işyerlerinde sürdü. Bu yıl üçü Adana'da ikisi Hatay'da ve biri de Mersin de olmak altı sendika kuruldu. 1953 yılını dinlenerek geçiren sendikal örgütlenme 1954 yılında kurulan 9 sendika ile yeniden canlanır gibi olduysa da 1955 yılında Adana Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası kurulduktan sonra 1956 yılını var olan sendikalar ile yetinerek geçirdi. 1957 yılında kurulan tek sendika sendikacılığın girmediği Anamur'daki bakır ve madeni işlerde çalışan işçilerin kurduğu sendikaydı. 1957 yılında Mersin'de bir şube açan Türkiye Gemi Adamları Sendikası, bir şube de 1959 yılında İskenderun'da açtı. Bunu 1959 yılında Teksif'in Tarsus'ta açtığı şube izledi. Artık şubeler dönemi başlamıştı. Ancak Adana, Mersin, Hatay illeri ile ilçelerini merkez alan sendikacılık da son bulmamıştı. Cılız da olsa varlığını sürdürüyordu. Bunun son örnekleri 1959 yılında Adana'da kurulan Çukurova Enerji İşçileri Sendikası, Güney Bölgesi Baraj Enerji ve Su İşçileri Sendikası ve Adana Çimento ve Toprak Sanayii İşçileri Sendikası ile Mersin'de kurulan Mersin Narenciye İşçileri Sendikası, 1960 Şubat'ında İskenderun'da kurulan İskenderun Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşçileri Sendikası oldu.

1946 Haziran'ından 1960 Mayıs'ına kadar 43'ü Adana'da, 16'şarı da Hatay ve Mersin de olmak üzere Çukurova bölgesinde toplam 75 sendika kuruldu. Bu sendikaların 12'si CHP'nin iktidarda olduğu 1946 Mayıs 1950 döneminde, 63'ü de DP nin iktidar'da olduğu Mayıs 1950 Mayıs 1960 döneminde kuruldu. 1951 ve 1952 yılında kurulan 37 sendika ise 1946-1960 döneminde kurulan sendikaların yarısını oluşturmaktadır.

1946-1960 döneminde kurulan sendikaların 19'u dokuma, 10'u tarım, 9'u gıda, 8'er tanesi inşaat ve konaklama ve eğlence yerleri, 7'si ardiye-antrepo, 3'ü enerji, 4'ü ulaşım, 2'si metal, 1'er tanesi basın-yayın, petrol çimento, milli savunma ve genel işler işkollarında kurulmuştur. Bölgede hakim olan tarım ve dokuma işkolları sendikal örgütlenmenin yoğunlaştığı alanlar olmuştur. Tekstil sanayinin oldukça geliştiği Adana'da dokuma 14 sendika ile en çok sendikanın kurulduğu işkolu olurken, tarım ağırlıklı bir işçi kitlesi barındıran Hatay'da tarım 5 sendika ile en çok sendika kurulan işkolu oldu. Bölgenin en önemli limanına sahip olup dışa açılan kapısı olan Mersin'de ise yükleme ve boşaltma işlerinin yapıldığı ardiye ve antrepo 5 sendika ile en çok sendikanın kurulduğu işkolu oldu.

Çukurova'da 1940'lı yılların sonunda başlayan sendikalaşma hareketi, 1950 yılında iktidarın değişip Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemin ilk yarısında 1955 yılına kadar hızla gelişti. Başta imalat sanayi olmak üzere tarım ve hizmetler sektöründe çok sayıda sendika kuruldu. 1950'li yıllar boyunca bölgedeki bütün büyük işyerlerinde sendika kurulmuştu, sendikalaşma

faaliyeti daha küçük yerlere, özellikle çırçır ve prese işletmelerine, yönelmek zorunda kaldı. Sendikalaşma dönemin genel eğilimine uygun olarak mesleki temeli baz alarak kent, bölge, işletme, işyeri düzeyinde gerçekleşmiş, üst kuruluşlar olarak birlikler ve federasyonlar şeklinde örgütlenmeye gidilmiştir.

28 Ağustos 1950 tarihinde ilk üst örgütlenme olarak merkezi Adana'da olan Çukurova İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Ancak sendikal rekabet nedeniyle tüm sendikalar Birliği üye olmadı. Birliğe üye sayısı sürekli değişti. 24 Nisan 1951'de Nusret Anafarta ve kendisine bağlı yedi sendika Birlikten ayrıldı.[28] 1951 yılı sonunda ise Birliğe üç sendike üye iken,[29] Çukurova İşçi Sendikaları Birliği'ne Nisan 1952'de 14 sendika üye idi. 14 sendikadan 115 delegenin katıldığı 27 Nisan 1952 tarihinde yapılan kongrede Birlik bir tüzük değişikliği ile Güney İşçi Sendikaları Federasyonu'na (Güney İş Federasyon) dönüştü.[30] Güney İşçi Federasyonu'nun başkanlığına yine Hasan Özgüneş seçildi. Federasyon ulusal düzeyde bir üst örgüt olan Türk-İş'in kuruluş çalışmalarına katıldı, kurucu federasyonlardan biri oldu. 1950'li yıllarda faaliyet gösteren bölgenin bir diğer üst kuruluşu merkez Mersin'de olan Akdeniz Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği'dir.[31]

1950 yılında kurulan Adana Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası, 1951 yılında işkolu sendikacılığının doğuşuna katkıda bulunarak (milli tip sendikacılık), Türkiye Otel ve Lokanta ve Eğlence Yerleri Sendikası'nın (TOLEYİS) kuruluşunda yer aldı. Çukurova ve Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası ile Milli Mensucat Fabrikası Sanat İşçileri Sendikası da yine milli tip bir sendika olan Türkiye Tekstil ve Örme Sanayii İşçileri Sendikaları'nı (TEKSİF) kuruluşuna katkıda bulundular, Çukurova Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası Aralık 1951'de Teksif'e katılma kararı aldı.[32] Teksif'e üye olan bu iki sendikanın temsilcileri (toplam 10 temsilci) 17 Şubat 1952'de Teksif'in İstanbul'da yapılan ilk genel kurul toplantısına katıldılar.[33]

1946 sendikacılığına müdahale eden CHP hükümeti, 1947 yılından sonra Çalışma Bakanlığı aracılığı ile yeni kurulan sendikaları denetimi altına alarak kontrol etmek istemiştir. Bu amaçla, Çalışma Bakanı sanayileşmenin görece geliştiği, sendikaların kurulduğu yerlere seyahatlar düzenlemiş, sendikalar ile işçiler ile toplantılar yapmıştır. Bu toplantılardan biri de 11 Mayıs 1947'de Adana'da yapılmış, toplantıya Adana'da faaliyette bulunan Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası, Adana İnşaat İşçileri Sendikası ve Adana Milli Mensucat Fabrikası İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası, Adana İnşaat İşçileri Sendikası ve Adana Milli Mensucat Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası'na üyü işçiler ile sendikalı olmayan işçiler katılmıştır.[34] Demokrat Parti iktidarı döneminde de DP'li Çalışma Bakanları Çukurova'ya gelerek sendikacılarla toplantılar yapmıştır.[35]

Türkiye genelinde olduğu gibi Çukurova'da da sendikacılık hareketi

[28] *Yeni Adana* gazetesi, 24 Nisan 1951.

[29] *Güney İşçi Postası*, Sayı: 12, 3 Aralık 1951

[30] *Yeni Adana* gazetesi, 28 Nisan 1952; *Türk Sözü* gazetesi,29Nisan1952.

[31] *Yeni Mersin* gazetesi, 12 Haziran 1954.

[32] *Güney İşçi Postası*, Sayı: 14, 17 Aralık 1951.

[33] *Güney İşçi Postası*, Sayı: 20, 18 Şubat 1952; Sayı: 21, 25 Şubat 1952.

[34] *Yeni Adana* gazetesi, 11 ve 12 Mayıs 1947.

[35] *Yeni Adana* gazetesi, 20 Şubat 1951.

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında bölünerek siyasallıştı. 1940'lı yılların sonu ile 1950'li yıllar siyasal partiler arasındaki çekişmenin sendikal alanda da yaşandığı yıllar oldu.

Adana Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri Sendikası başkanlığı yapan Melahat Şan bu dönemin ilk kadın sendika başkanı oldu.[36] Dönemin sendikacılık açısından bir başka özelliği Hasan Özgüneş, Nusret Anafarta ve Şevki Erencan gibi "profesyonel" sendikacıların oluşması, sendikal alanda önemli faaliyetlerde bulunmasıdır. Hasan Özgüneş çok sayıda sendikada kurucu ve yönetici olurken Nusret Anafarta ve Şevki Erencan bu türden faaliyetlerin yanısıra işçilere yönelik dergiler çıkarmış (*İşçi Sesi*, *Güney İşçi Postası*) işçi sorunlarını, sendikal alanla ile ilgili gelişmeleri açıklamışlar, işverenlerle sert polemiklere girmişlerdir. Sendika kurucuları daha çok nitelikli, usta düzeyindeki işçilerden oluşmaktadır. Bu kural tarım sektöründe kurulan sendikalarda da bozulmamış, takım kılavuzu sıfatı ile "elciler" sendika kurucusu olmuşlardır. Bu nedenle 1950'li yıllar boyunca tarım sektöründeki sendikalar "elcilik sisteminin" kurumsallaştırıldığı yerler olmuştur.

1950'li yıllar boyunca sendikalar, sendikacılar sendikal yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İlk meslek gazetesi Adana'da çıkarılan *İşçi Sesi*'dir. 18 Haziran 1949'dan 27 Kasım 1950'ye kadar çıkmış, 23 sayı yayımlamıştır. 17. sayıya kadar haftalık yayınlanmış, bu sayıdan itibaren on beş günde yayınlanmaya başlamıştır. Ancak 20. sayıdan itibaren bazen ayda bir bazen iki ayda bir olarak düzensiz yayınlanmıştır. 17. sayıya kadar dört sayfa çıkmış,bu sayıdan itibaren iki sayfa olarak çıkmaya başlamıştır. Yazı işleri müdürlüğünü Nusret Anafarta yapmış, dergi Çukurova Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası'nın yayın organı olarak çıkmıştır. 21. sayıdan itibaren Şevki Erercan başyazarlık yapmaya başlamıştır. Son sayı olan 23. sayıda *İşçi Sesi*'nin sahibi Hasan Özgüneş olmuş, yazı işleri müdürlüğünü de Arif Öcal üstlenmiştir. İşçi sorunlarının dile getirildiği bu yayında sendika tüzükleri ve sendikal faaliyetlere de yer verilmiştir.

İşçi Sesi kapandıktan yaklaşık bir yıl sonra 10 Eylül 1951 tarihinde yine Adana'da *Güney İşçi Postası* çıkarılmaya başlanmıştır. *İşçi Sesi*'nin devamı olarak düşünülebilir. Başyazı birer sendikacı olan Şevki Erencan, yazı işleri müdürü de Nusret Anafarta'dır. Haftada bir yayınlanan bu dergi 22 sayı çıkmış, 10 Mart 1952'ye kadar yayın faaliyetini sürdürmüştür. *Güney İşçi Postası* da işçi sorunları ile ilgilenmiş, sendikal faaliyetlere yer vermiştir. *İşçi Sesi*'nde Mu. Ge. takma adıyla yazan Muhittin Gediklioğlu *Güney İşçi Postası*'nda da "Vakit Vakit" başlıklı köşede yazmayı sürdürmüştür. Ancak bu köşede işçi sorunlarından çok milliyetçilik, vatan sevgisi gibi konular işlenmiştir.

18 Temmuz 1952 tarihinden itibaren 17 Temmuz 1953 yılına kadar merkezi Tarsus'ta olan haftalık *İşçinin Fikri* yayınlanmaya başlamıştır. 32 sayı çıkan bu derginin sahipliği ve başyazarlığının İsmail Doğan yapmıştır. İş yasalarının değerlendirildiği bu dergide işçiye öğütler verilirken işverenler gözetilmiştir.

24 Nisan 1953'te sahibi Sümerbank ve Milli Mensucat Fabrikaları İşçiler Sendikası, yazı işleri müdürü ve başyazarı Hasan Özgüneş olan *İşçi Haberleri* yayınlanmaya başladı. Haftalık olarak yayınlanan bu dergi 8 Ocak 1954'e kadar 33 sayı yayınlandı. Dört

[36] *Yeni Adana* gazetesi, 13 Haziran 1952.

sayfa olarak çıkan dergide sendikal faaliyetler, işçi sorunları, yasalar ele alınmıştır. Bölge haberleri kadar Türkiye'deki diğer sendikal gelişmelere de yer verilmiştir.

16 Kasım 1954'den itibaren haftalık olarak *İşçinin Sesi* yayınlanmaya başladı. 31 Mayıs 1955 tarihine kadar 21 sayı çıktı (Milli kütüphane'nin karteteksleriņde kayıtlı bulunan bu dergiye depoda bulunamadığı için ulaşamadık).

1950'li yıllarda Türkiye'deki sendikal örgütlenme ile ilgilenen ve "sendikaların konfederasyon çatısı altında toplanmasını teşvik etmek üzere" gelen Amerikalı sendikacılar. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu temsilcileri[37] Çukurova'daki sendikalaşma hareketlerini izlemiş.[38] bazı sendikaların genel kurullarına "misafir" olarak katılmışlardır.[39] 1951 yılı Aralık ayında Adana'ya gelen Amerikan İş Federasyonu temsilcisi R.F. Renoud işçileri ile yapılan toplantıda Türkiye'nin "komünistlerin tesiri altında kalmayan yegane yer olduğunu" belirttikten sonra Türk işçisinin "batak komünizm hakkında" sağlam görüşü olduğunu ifade etmiştir.[40] 1952 yılı Şubat-

ında Adana'ya gelen Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu yönetim kurulu üyesi Herman Petet, Adana'daki sendikacılığı nasıl bulduğu sorusuna "Bazı teknik tavsiyeler neticesinde Türk sendikacılığının büyük inkişaflar kaydedeceğine kani" olduğu şeklinde bir cevap vermiştir.[41]

2.2. Sendikal Faaliyetler ve İşçi Eylemleri

Çalışma yasaları 1950 yılına kadar sendikalara iş uyuşmazlığı çıkarma hakkı tanımadığından, Çukurova'da sendikal faaliyet dah çok piyango düzenlemek, sünnet törenleri yapmak, balo ve çay partileri düzenlemek gibi sosyal faaliyetlerle sınırlı kaldı.[42] Ancak iş uyuşmazlığı çıkarmak hakkına sahip olunmamasına rağmen zaman zaman büyük işyerlerinde kurulmuş olan sendikalar, örneğin Milli Mensucat, Sümerbank fabrikalarında, iş uyuşmazlığı çıkaran işçilere önderlik etmiş, onlara yol göstermiş, gerekli işlemleri yapmış, uyuşmazlıkların ilgili kurumlara iletilmesine

[37] Fatih Güngör, "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde demokrasi Kavramının Gelişimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 173.

[38] Amerikan İş Federasyonu Avrupa temsilcisi Roy Fred Renoud ile Amerikan İktisadi İşbirliği temsilcisi Ralph L. Harvood 11 aralık 1951'de Adana'ya gelmişler, sendikacılarla görüşmüşler, bir gün kaldıktan sonra Kayresi'ye gitmişlerdir. *Güney İşçi Postası*, Sayı: 14, 17 Şubat 1951.

[39] 10 Şubat 1952 tarihinde yapılan Adana Tütün ve İspirtolu İçkiler İşçiler Sendikası ile Çukurova Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası'nın yıllık kongrelerine Herman Petet de katılmış, bir konuşma yapmıştır. *Yeni Adana* gazetesi, 11 Şubat 1952.

[40] *Güney İşçi Postası*, Sayı: 14, 17 Aralık 1951.

[41] *Yeni Adana gazetesi*, 11 Şubat 1952.

[42] Piyango, çay, balo ve benzeri faaliyetlerden elde edilen gelirler sendikaların önemli kaynağını oluşturuyordu. Örneğin Çukurova-Çırçır Fabrikaları İşçiler Sendikası'nın 1951 yılı bütçesinin 27.000 TL olan gelirinin 21.000 lirası düzenlenen eşya piyangosundan sağlanmıştı. *Yeni Adana* gazetesi, 8 Ocak 1951. Yeni Mersin gazetesi, 22 Temmuz 1953.

yardımcı olmuştur.[43] 1950 yılında sendikalar toplu sözleşme yapma hakkı tanınıncaya kadar Çukurova'da sendikalar daha çok sosyal faaliyetlerde bulunan dernekler özelliği taşıdılar. Dönemin siyasal yapısına uygun olarak sendikacılar milliyetçilikilerini ortaya koyan demeçlerin yanısıra,[44] komünizmi telin mitinglerine katıldılar. Komünizmle mücadele edeceklerini açıkladılar.[45]

1946-1950 döneminde kamu kesiminde kurulan sendikalar hükümetlerle iyi ilişkiler kurarak sorunlarını çözüp bir takım haklar elde etmeye, çalışırken, özel kesimde kurulan sendikalar 1950 yılına kadar iş uyuşmazlığı çıkarma hakkına da sahip olmadıklarından daha çok yürürlükte olan İş Kanunu'nun uygulanmasına çalışmışlardır. İş Kanunu'-ndaki 8 saatlik çalıma sürelerine, uyulmasını, fazla mesai ücretlerinin ödenmesini, çalışma koşullarının düzeltilmesini sağlamak istemişler, sendikalı işçilerin bu nedenle işten çıkarılmalarına karşın mücadele vermişlerdir.[46] Ancak bunları yaparken bile çok zorlanmışlardır. Bölgenin önemli sendikacılarından birisi olan Hasan Özgüneş dönemin sendikacılığını şöyle anlatmaktadır: "*Çukurovada sendikalar kuruluncaya kadar işverenler uzun senelerin alışkanlığı olarak; işçilere karşı hiç bir kanuni ve vicdani mes'uliyet duymaz günde işçiyi 12-16 saat çalıştırır, az ücret verir, istediği işçiyi istediği anda bir paçavra gibi kapı dışarı atar ve kafa tutan işçi olursa, idare âmirinin odasına çekerek dört beş tane zobu gibi adama temiz bir de dayak attırırlardı. İş yerlerindeki sıhhi şartlara ve işçi sağlığına da hiç aldırış etmezlerdi. Tek kelime ile Çukurova işçisinin hayatı ortaçağ ecirlerine benziyordu. Sendikalar kurulduktan sonra, işverenleri bu alışkanlıklarından vaz geçirmek için yaptığımız mücadele pek çetin oldu. o tarihteki hükümet makamlarını işgal eden vazifeli memurlardaki sosyal anlayışın da pek geri olması bizim bu mücadelemizi büsbütün güçleştiriyordu. zaman geldi; bir çok sendikacılar işten kovuldu. Bir çoklarımız komünistlikle itham edildi. Gine birçoklarımız mürettep mektuplarla ilgili olduğumuz iddia edilerek birinci şubeye götürülerek en galiz küfürlere muhatap oldu ve dayak yedi. (...) Zaman geçti, halk efkarında sosyal anlayış değişti. Hükümet makamları ve emniyet teşkilatı bu gibi hareketleri tabii karşılamaya başladı. (...) İşçi düne nazaran sendikaların sayesinde daha iyi bir hayat seviyesine ulaştı*".[47] Özel kesim kadar Sümerbank gibi kamu kesimi işverenleri de sendikal örgütlenmeye

---

[43] *Yeni Adana* gazetesi, 22 Eylül 1947.

[44] Adana Milli Mensucat Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası genel başkanı Nusret Anafarta şöyle diyordu: "... Türk işçisi hiçbir zaman milli varlığını parçalamak isteyen bir rejimin kalesi olmamış ve olmayacaktır. Türk işçileri Kemalist rejimin çocuklarıdır ve tarih boyunca bu rejimin altı oklu inkılap meşalesinin nurlu ışığı altında yaşayacaktır." *Yeni Adana* gazetesi, 5 Mayıs 1947.

[45] *Yeni Mersin* gazetesi, 20 Ocak 1951; 15 Mart 1951; *Türk Sözü* gazetesi, 23 Ocak 1951. Adana'nın önemli sendikacılarından Şevki Erencan Çalışma Bakanının da katıldığı bir toplantıda "Biz ırkçılığı ve komünistliği asla sokmayacak ve aramızda yer vermeyeceklerdeniz" demektedir. *Türk Sözü* gazetesi, 20 Şubat 1951. Çukurova Matbuat Teknisyenleri Sendikası, ilk yıllık kongresinde Milli Türk Talebe Birliği Federasyonu'na "komünizm ve irtica'a karşı mücadelede" birlikte olduklarını belirten bir telgraf çekilmiştir. *Yeni Adana* gazetesi, 22 Ocak 1951. *Yeni Adana* gazetesi, 26 Şubat 1953.

[46] *Yeni Adana* gazetesi, 1 Ekim 1948.

[47] Hasan ÖZGÜNEŞ, "Çukurova Sendikacılığının Yedi Senelik Tarihçesi", *İşçi Haberleri*, sayı: 18, 18 Ağustos 1953.

direnmiş, sendikalı işçileri nitelikli olmalarını bile önemsemeden işten çıkarmışlardır.[48]

25 Ocak 1950 tarihinde 5518 sayılı yası ile İş Kanunu'nda değişiklik yapılara. "temsilci işçi seçimi mecburi olmayan işyerlerinde" "toplulukla iş uyuşmazlıklarında, taraf teşkil eden işçilerin çokluğu sendika üyesi bulunuyorsa sendikalarının aracılığını isteyebiilrler." (madde 78/A)[49] şeklinde bir düzenlemeye gidilmiş, sınırlı da olsa sendikalara toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarma hakkı tanınmıştır. Bu düzenlemeye dayanarak. Çukurova'da sendikalar toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak bu uyuşmazlıkları işverenle çözmeye çalışmışlar, çözemedikleri zamanlarda da önce "İl Hakem Kurulu"na, burası da çözümleyememişse "Yüksek Hakem Kurulu"na götürmüşlerdir.[50]

Çok partili dönemin ilk eylemi, 12 Temmuz 1946'da Osmaniye'de çiftliklerde patozda çalışan işçilerden ikisinin vaat edilen ücret verilmediği, yetkili makamlardan ilgi göremedikleri için açlık grevine gitmesiyle başladı.[51] Dönemin kitlesel ilk işçi eylemi İskenderun liman işçileri tarafından gerçekleştirildi. 1 Nisan 1947'de limanda çalışan, sendikalı olmayan yaklaşık 300 kadar geçici işçi iş bırakarak greve gitmiş, çevre illerden işçi getirilmesi üzerine tekrar işbaşı yapmışlardır.[52] 1949 yılı Mayıs ayında Milli Mensucat Fabrikasında örgütlü olan ÇUKOSEN (Çukurova Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası) üyesi 600 işçi için 12 saatlik çalışma süresini azaltılması amacıyla greve gitmek isteği taşımasına rağmen, grev yasağı nedeniyle bunu gerçekleştirememediğinden, durumu proteste eden bir miting yapmak için valiliğe başvurarak izin istendi.[53]

Sendikalarda da iş uyuşmazlığı çıkarma olanağını tanıyan yasa değişikliğinden sonra, 1950 Kasım'ında Çukurova Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası Milli Mensucat Fabrikası yöneticileri ile görüşmelere başladılar, taraflar aralarında anlaşamayınca, uyuşmazlık İl Hakem Kuruluna intikal etti, kurulun kararını işçiler protesto etti.[54] 1950 yılının ikinci olayı, Kasım ayında, Tarsus'ta, Rasim Dokuma Fabrikası'nda zorunlu tatil nedeniyle ücret ödenmeyen iki işçinin işvereni tehdit etmesi üzerine savcılığın ifade almak istemesinin işçilerce protesto edilmesiydi.[55]

1947 yılında bir günlük greve giden liman işçileri bu kez 22-23 Temmuz 1951'de işbaşı yapmayarak greve gittiler. Greve 300-400 arasında işçi katıldı. Limandaki tahmil tahliye işlerini yapmak için Adana'dan işçi getirildi.[56] 1 Nisan 1951'de Çukurova Tarım İşçileri Sendikası Adana'da bir açık hava toplantısı yaptı [57] 26 Nisan 1951 tarihinde tarım işçileri Bölge Çalışma Müdürlüğü önünde toplanarak tesbit edilecek ücretin lehlerine oluşması için baskıda bulunmak

---

[48] *Yeni Adana* gazetesi, 1 Ekim 1948; *Yeni Mersin* gazetesi, 22 Mayıs 1953.

[49] *Düstür Üçüncü Tertip*, Cilt 31, s. 726.

[50] Bu türden bazı iş uyuşmazlıkları için bakınız *Yeni Adana* gazetesi: 22 Şubat 1951; 30 Ağustos 1951; 30 Ağustos 1954.

[51] Kemal Sülker, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, İstanbul, 1976, s. 64.

[52] *Yeni Adana* gazetesi, 2 Nisan 1947.

[53] *Yeni Adana* gazetesi, 18 Mayıs 1949.

[54] *Yeni Adana* gazetesi, 12 Aralık 1950.

[55] *Türk Sözü* gazetesi, 30 Kasım 1950.

[56] *Yeni Mersin* gazetesi, 26 Temmuz 1951. Aynı tarihli gazetede "Daimi olarak çalışan 1000 amele'nin daha önce de "bir kaç defa işlerini terk" ettikleri belirtilmektedir.

[57] *Yeni Adana* gazetesi, 18 Nisan 1951.

istediler.[58] 1951 yılı Ağustos ayının ilk günlerinde Çukurova Tarım İşçileri Sendikası tarım işçilerine verilecek ücretin düşük olduğunu belirtip bunu protesto eden bir bildiği dağıttı, bildiri Valilikçe sakıncalı görülerek taplatıldı.[59] 1952 Mart'ında Mersin fırın işçileri ücretlerine zam yapılması, 16 saatlik çalışma süresinin kısaltılması isteklerinin kabul edilmemesi üzerine, İş Kanunu'nun günde 8 saatlik çalışma süresine uyarak, ber fırında 8 saat çalıştıktan sonra iş bıraktılar. [60] 16 Nisan 1952'de greve giden ve jandarma tarafından basılıp gözaltına alınan[61] İskenderun liman işçileri 1952 yılı Ağustos ayının ikinci haftasında tekrar greve gittiler.[62] 12-13 Ekim 1952 tarihinde, bu kez tarım işçileri işverenleri olan çiftçileri protesto etmek amacıyla Adana Çiftçi Birliği'nin önünde toplandılar, polis işçilere müdahale ederek dağıttı. İşçiler Valiliğ kadar yürüdüler. [63] 1952 yılının son eylemi ise Mersin-Silifke yolu inşaatında çalışan 360 işçinin üç aydır ücretlerini alamamaları nedeniyle Aralık ayındaki topluca iş bırakma eylemi oldu.[64] 16 Eylül 1955'te Sümerbank Çırçır Fabrikası işçilerinden 38 işçi ücret azlığı nedeniyle greve gitti. Greve polis müdahale etmiş, 3 işçi gözaltına alınmıştır.[65] 1955 yılının ikinci olayı Adana'da hayat kadınlarının işverenlerini protesto edip, çalışmayarak greve gitmeleriydi. Polis olaya müdahale etmiş, grev yasak olduğu gerekçesiyle hayat kadınlarını zorla çalıştırmıştır.[66] 4 Ocak 1956'da Adana fırın işçileri, çalışma koşullarını ve işten çıkarmaları protesto etmek için greve gittiler.[67] Valilik yasadışı grev yapıldığı gerekçesiyle Adana Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası yöneticileri ve bazı fırın işçileri hakkında soruşturma açtı. Tarafların anlaşması üzerine aynı gün işçiler işbaşı yaptı. Bu, 1950-1960 döneminin son eylemi oldu.

EK I.

ADANA İNŞAAT İŞÇİLERİ SENDİKASI ANA NİZAMNAMESİ (AİİS)

1- Seyhan vilayeti sınırları içinde İnşaat İşçileri Sendikası adı altına gayri siyasi bir cemiyet kurulmuştur.

2- Sendikanın adı nizamnamesinde kısaltılmış olarak AİİS, remzi ile gösterilmiştir.

3- Maksat ve gayeler:

(A)- Adanada menvcut inşaat işçilerini iş verenler ve hükümet makamları nezdinde temsil etmek işçilerin hak ve menfaatlerini kanuni yollardan korumak ve mücadele etmek.

(B)- İşçilerin içtimai ve kültürel sahalarda

[58] *Türk Sözü* gazetesi, 27 Nisan 1951.

[59] *Yeni Adana* gazetesi, 9-10 Ağustos 1951.

[60] *Yeni Adana* gazetesi, 6 Mart 1952. *Yeni Mersin* Gazetesi, 6-7 Mart 1952.

[61] TİB, *a.g.e.*, s. 112.

[62] *Yeni Mersin* gazetesi, 12 Ağustos 1952.

[63] *Türk Sözü* gazetesi, 14 Ekim 1952.

[64] *Yeni Mersin* gazetesi, 26 Aralık 1952.

[65] *Yeni Adana* gazetesi, 17 Eylül 1952.

[66] *Yeni Adana* gazetesi, 25 Kasım 1955.

[67] *Yeni Adana* gazetesi, 5 Ocak 1956.

inkişaflarını sağlamak için been terbiyesi, sanat ve ihtisas kursları, okumaodaları açmak, konferanslar tertip etmek, icabında işsiz kalan Sendika azalarına iş bulma çarelerini aramak ve ilah.

(C)- Sendika azasının sıhhı urumlarıyla alakadar olmak, Sendika yardımiyle muayene ve tedavilerini temin etmek, işsizlik neticesi düşen arkadaşlara idare heyeti karariyle imkan nisbetinde maddi yardımlarda bulunmak.

4- Giriş ve çıkış:

İnşaat işlerinde çalışan bütün işçiler ve işçiler için inşaatta istihdam edilen müstahdemler din ve milliyet farkı gözetilmeksizin Sendikaya az olabilirler. Sendika menfatine aykırı harekette bulunanlar ve işçi sınıfının genel menfaatlerini baltalayanlar idare heyeti kararı ile Sendikadan çıkarılır.

4- Teşkilat AİİS nin merkez idare heyeti onbir kişilik bir idare meclisi teşkil eder. İdare meclisine seçilen azalar ilk içtimaına kendi aralarından birini Sendika mes'ul katipliğine bir diğerini muhasip ve vezne katipliğine ve bir üçüncüsünü de teşkilat katipliğine seçerler. Bu suretle teşekkül edecek üç kişilik daimi icra komisyonunun Sendikanın bütün işlerini tedvir ederler. Ve bu idare meclisine karşı mesuldurler.

6- İdare meclisi lüzum gördüğü takdirde daimi icra komisyonuna yardımcı olarak mümesiller ihdas eder. Mümessiller daimi surette Sendike mes'ul katibi ile temas eder ve ona karşı mes'uldurler.

7- Sendikanın bilumum muhasebatından mes'ul katip sorumludur.

8- İdare meclisi azaları her onbeş günde bir defa olmak üzere mes'ul katibin başkanlığında içtima eder ve daimi icra komisyonunu vereceği çalışma raporunu tetkik eder.

9- Sendikanın idaresi bu ana nizamname ile idare meclisinin vereceği kararlara göredir. Daimi icra komisyonu bunun haricinde hareket edemez.

10- Sendikaya kayıtlı aza her altı ayda bir umumi toplantı yapar. Bu toplantıda işçi sınıfını ilgilendiren umumi meseleler görüşülür. Münakaşa edilir ve idare meclisine gerekli direktifler verilir.

11- Sendika azası her sene muntazaman kongre akteder ve kongrede idare meclisinin vereceği raporu ve hesapları tetkik ederek idare meclisini faaliyetinden dolayı ibra eder; veya alınması icabeden tedbirleri karar altına alır. Sendikaya kayıtlı azanın umumi içtimaa, kongreye daveti ve bu içtimalarda alınacak kararları azaya bildirimi ya da bir beyanname veyahut gazetelerle neşredilmek suretiyle yapılacaktır.

12- Senelik kongrelerde Sendika mevcut azaların ekseriyetile idare meclisi azaları yeniden seçilir. Bundan bayka kongre beş kişilik bir kontrol komisyonu seçer, ana nizamnamesinin tadili de ancak kongrelerde ekseriyetin vereceği kararlarla yapılır.

13- komisyon reisini kendi arasında seçer ve her ay muntazamen toplanarak Sendikanın hesaplarını tetkik eder. Ve azanın nizamnameye aykırı hareketi karşısında disiplin cezaları veya Sendikadan çıkarılma kararı verilir. Kontrol komisyonu vereceği kararlara ancak kongrede itiraz edilebilir, Kongre kararları katidir.

(Geçici hüküm: İlk kongre toplanıncaya kadar Adana inşaat işçileri sendikası kurucuları tarafından seçilen üç kişilik idare heyeti tarafından ana nizamnameye göre idare olunur. İdare heyeti ilk kongreyi sendikanın resmen teşekkülünden en çok üç ay sonra toplantıya çağırmağa mecburdur.

14- Gelir kaynakları:

Sendikanın gelir kaynakları işçiler için girişte bir defaya mahsus olmak üzere her azandan iki buçuk lira yazılma ücreti ve her ay azanın vereceği asgari bir lira aidatları ve bundan başka ihtiyari teberrü'ler, müstahdemler için de girişten bir lira ve ayda elli kuruş ve sendika namına taahhüt olunan inşaat işlerinden hasıl olan sendika menfaatine verilecek müsamere, temsil ve sairenin bıraktığı karlar ve benzerleri.

15- Adanada bir işçi sendikaları birliği veya maksatları güden bir teşekkül vücut bulur bulmaz, inşaat işçileri sendikası umumi bir içtima aktederek alınacak kararlar üzerinde bu birliğe iltihak edebilecekdir.

16- Sendika faaliyetini tatil zorunda kaldığı takdirde tasarrufundaki malları Adanada mevcut işçi sendikaları birliğine, mevcut değilse, Adanada mevcuz azası en çok üç işçi sendikasına devr eder.

17- Sendika merkezi şimdilik (Eski İstasyon, Gardenbar arkası, Refik bey sokak 127-129 Ev No. 3) tür.

18- Kurucular:

Cabbar Arlıdağ	Yapıcı
Beşir Bayraktar	Boyacı
Emin S. Ürkmez	Doğramacı
İsmet Gökçe	Duvarcı
Cumali Ünverdi	Yapıcı
Bekir Abucak	Duvarcı
Mehmet Kılınç	Su Tesisatçısı
Zeynel Sönmez	Sıvacı
Ferhad Tekin	Demirci
Haşim Demirelli	Sıvacı
Süleyman Bayraktar	Boyacı*

EKII

Haziran 1946-Mayıs 1960 Döneminde Çukurova'da Kurulan Sendikalar

19.09.1949	Adana İplik ve Dokuma Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
18.10.1946	Adana İnşaat İşçileri Sendikası	İndaaş	Adana
18.03.1947	Adana Milli Mensucat Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
23.08.1947	Adana Sümerbank Fabrikası İplik ve Dokuma İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1947	İskenderun Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası	Ardiye-antrepo	Hatay
..........1948	Çukurova İçel Mensucat Fabrikası İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1948	Sümerbank Mensucat Fabrikası İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
23.08.1948	Sümerbank İplik Dokuma ve Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1949	Çukurova Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
......08.1949	Çukurova Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana

* *Yeni Adana*, 18 Ekim 1946.

19.11.1949	Adana Tütün ve İspirtolu İçkiler Sanayii İşçileri Sendikası	Gıda	Adana
25.02.1950	İçel Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Mersin
01.07.1950	Sümerbank Adana Pamuklu Sanayii Müessesi İşçiler Sendikası	Dokuma	Adana
26.08.1950	Adana Lokanta Otel ve Bilimum Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Adana
13.10.1950	Mersin tahmil tahliye Liman İşçileri Sendikası	Ardiye-Antrepo	Mersin
24.11.1950	Çukurova Matbuat Teknisyenleri Sendikası	Basın-Yayın	Adana
..........1951	İçel Mensucat Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Mersin
..........1951	İskenderun Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Hatay
..........1951	Kırıkhan Hatay Tarım Teknisyenleri Sendikası	Tarım	Hatay
..........1951	Türk Nebati Yağlar Fabrikası İşçiler Sendikası	Gıda	Adana
02.04.1951	Çukurova Tarım İşçileri Sendikası	Tarım	Adana
06.05.1951	İskenderun Devlet Demiryolları ve Limanları İşçileri Sendikası	Ardiye Antrepo/ Ulaşım	Hatay
20.07.1951	Çukurova Akdeniz Bölgesi Liman Deniz ve DDY İşçileri Sendikası	Ardiye Antrepo/ Ulaşım	Mersin
09.09.151	Türkiye Güney Bölgesi Toprak Mahsulleri Gıda Sanayii İşçileri Sendikası	Gıda	Hatay
22.10.1951	Çukurova Makine Sanayii İşçileri Sendikası	Metal	Adana
17.11.1951	Antakya Otel Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Hatay
26.11.1951	Ceyhan Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
03.12.1951	Çukurova Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası	Gıda	Adana
10.12.1951	Hatay Bölgesi Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Hatay
11.12.1951	Hatay Tarım Makinistleri Sendikası	Tarım	Hatay
.........1952	İçel Tarım İşçileri Sendikası	Tarım	Mersin
.........1952	İskenderun İnşaat İşçileri Sendikası	İnşaat	Hatay
.........1952	Hatay Tarım İşçileri Sendikası	Tarım	Hatay
..........1952	Tarsus Otel Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Mersin
..........1952	İskenderun Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası	Gıda	Hatay
..........1952	Seyhan Demiryolu İşçileri Sendikası	Ulaşım	Adana
..........1952	Çukurova Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1952	Seyhan Çırçır Sanayii İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1952	Ceyhan İnşaat İşçileri Sendikası	İnşaat	Adana
..........1952	Osmaniye İnşaat İşçileri Sendikası	İnşaat	Adana
..........1952	Çukurova Elektrik İşçileri Sendikası	Enerji	Adana
..........1952	İçel Çırçır Fabrikası İşçileri Sendikası	Dokuma	Mersin
..........1952	Çukurova Gıda Sanayii İşçileri Sendikası	Gıda	Adana
..........1952	Sümerbank ve Milli Mensucat Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
..........1952	Liman Atölyesi İşçileri Genel Sendikası	Ardiye-Antrepo	Mersin
..........1952	DDY Güney Bölgesi İşçileri Sendikası	Ulaşım	Adana
..........1952	Ceyhan Tarım ve Tarım Sanayii İşçileri Sendikası	Tarım	Adana
02.02.1952	İçel Ekmek Simit Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası	Gıda	Mersin

11.02.1952	Ceyhan Tarım İşçileri Sendikası	Tarım	Adana
11.03.1952	Hatay Samandağ Tarım İşçileri Sendikası	Tarım	Hatay
11.04.1952	Çukurova İnşaat ve İnşaat Malzemesi İşçileri Sendikası	İnşaat	Adana
29.04.1952	Reyhanlı Tarım Marinistleri Sendikası	Tarım	Hatay
26.09.1952	Mersin Deniz ve Kara Tahmil Tahliye İşçileri Sendikası	Ardiye-Antrepo	Mersin
.........1953	Ceyhan Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence	Adana
.........1953	İskenderun Akaryakıt İşçileri Sendikası	Petrol	Hatay
.........1953	Mersin Tahmil Tahliye Liman ve Demiryol İşçileri Sendikası	Ardiye-Antrepo-Ulaşım	Mersin
.........1953	İskenderun Çırçır ve Pamuklu Sanayii İşçileri Sendikası	Dokuma	Hatay
..........1953	Toprak Baraj İşçileri Sendikası	İnşaat	Adana
11.04.1953	Osmaniye Lokanta Otel ve Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Adana
..........1954	Ceyhan Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası	Gıda	Adana
..........1954	Adana Kasap ve Belediye Kanarası İşçileri Sendikası	Genel İşler	Adana
..........1954	Ceyhan Tahmil Tahliye ve Ağır İşçiler Sendikası	Ardiye-Antrepo	Adana
..........1954	Ceyhan Aşçı Kebapçı ve İstirahat Yerleri İşçileri Sendikası	Konaklama Eğlence Yerleri	Adana
..........1954	Tarsus Pamuklu Menscuat ve Sanayii İşçileri Sendikası	Dokuma	Mersin
..........1954	Ceyhan Motor ve Motorlo Vasıtalar İşçileri Sendikası	Ulaşım	Adana
.....07.1954	Seyhan Bölgesi Çırçır Fabrikaları İşçileri Sendikası	Dokuma	Adana
01.07.1954	İçel İnşaat ve Yağlı Boya İşçileri Sendikası	İnşaat	Mersin
24.07.1954	Mersin Bölgesi Bayındırlık ve Karayolları İşçileri Sendikası	İnşaat	Mersin
04.05.1954	Adana Un ve Unlu Maddeler İşçileri Sendikası	Gıda	Adana
09.03.1954	Anamur Bakır ve Madeni İşçiler Sendikası	Metal	Mersin
.........1959	Çukurova Enerji İşçileri Sendikası		
14.01.1959	Adana Çimento ve Toprak Sanayii İşçileri Sendikası	Çimento	Adana
05.04.1959	Güney Bölgesi Baraj Enerji ve Su İşçileri Sendikası	Enerji	Adana
01.02.1960	İskenderun Harp Sanayii ve Yardımcı Kolları İşçileri Sendikası	Milli Savunma	Hatay

İZMİR İŞÇİ VE ESNAF BİRLİKLERİ GENEL BÜROSU NİZAMNAMESİ (1935)

M. Bülent VARLIK

I. Genel Büro'nun Kuruluşu:

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1930'lu yılların başında İzmir'de bulunan işçi ve esnaf kuruluşlarını denetim altına almak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş; aynı ya da benzer alanda faaliyet gösteren bazı dernekler birleştirilmiş, bazıları CHF'sının ilkelerine paralel hükümler içeren yeni bir nizamname ile yeni bir biçime sokulmuş, işçi ve esnaf kuruluşlarının Fırka himayesinde bulunduğu açıklanmış ve Fırka içinde "İş Bürosu" ve "CHF Esnaf ve İşçi Birlikleri Teşekkülleri Bürosu" kurulmuştur.

Aralık 1934 başında İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından bir bildiri yayınlanarak, İzmir'deki tüm işçi ve esnaflar, işverenler de dahil olmak üzere İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği (İzİEKB) çatısı altında toplanmışlardır.[1]

İzmir'de bulunan işçi ve esnafların bir merkezden yönetilmeye karar verilmesinden sonra, 1935 yılının ilk aylarında İzİEKB'ne katılması öngörülen kuruluşlar yeni yönetimlerini belirlemiş, seçilen bu yönetimler 13.Mart.1935 tarihinde yaptıkları "umumi kongre"de İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu'nu oluşturmuştur. Genel Büro'nun kuruluşu İzmir Ticaret Odası tarafından 24.Nisan.1935 tarihinde onaylanmıştır. Genel Büro, İzİEKB Ana Tüzüğü'nün İzmir Ticaret ve Sanayi Odası İdare Heyeti'nin 17.Mart.1936 tarihli toplantısında kabul edilmesine kadar geçen süre içinde görev yapmıştır.

Genel Büro, görevlerini tahminimize göre doğrudan CHF tarafından hazırlanan bir Nizamname çerçevesinde yerine getirmiştir. Aşağıda çok küçük düzeltmeler dışında aynen

[1] Şimdiye değin yayınladığımız çeşitli makalelerde İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği hakkında çeşitli bilgiler aktarmaya çalıştık. Bu nedenle, makalemizde, örgütün kuruluş nedenleri, kuruluşu ve faaliyetleri üzerinde durmuyoruz. 1908-1941 döneminde İzmir işçi sınıfının sayısal büyüklüğü ile ilgili olarak genel bilgi için bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir'de İşçi Sınıfının Maddi Varlığı", *Tarih Çevresi*, No: 15, Mart/Nisan-1995, ss: 15-19. Örgütlenme ve eylemlere bir örnek olmak üzere bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953)", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVIII, No: 170, Ağustos-1994, ss: 35-42 ve M. Bülent Varlık; "1934 Yılında Bir Grev", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVI, No: 143, Mayıs-1992, s: 31. CHF'nın İzmir'de izlediği politika ile ilgili kısa bilgi için bkz: Lütfü Erişçi; *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul-1951, s: 22. Vali Kazım Dirik'in İzİEKB'nin kurulmasını "emreden" bildirisinin metni *Anadolu*, 13.Kanunuevvel.1934'te yayınlanmıştır. Aynı metin için ayrıca bkz:M. Bülent Varlık; "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Üzerine Bir Belge", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVIII, No: 167, Mayıs-1994, ss: 14-17. Söz konusu bildirinin özeti için ise bkz: Kemal Sülker; *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul-1955, ss: 31-33. İşçi örgütlerinin CHF denetimi altına sokulmasına bir örnek olarak bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir Sanayi

yayınladığımız bu Nizamname[2] ağırlıklı olarak örgütün bürokratik yapısını belirlemekte, işçi ve esnafları ilgilendiren husus olarak yardımlara yer vermektedir.

II. Genel Büro Nizamnamesi

Esnaf cemiyetleri kanunu ve olbaptaki Heyet-i Vekile talimatname ve kararnamesine tevfikan teşekkül etmiş bulunan Esnaf ve 3 Ağustos 325 tarihli cemiyetler kanununun 35 inci maddesi mucibince müteşekkil işçi cemiyetlerinin; kanunen en yüksek mercileri tanılan heyet-i umumiyelerinin 935 senesi umumi toplantılarında:

En ziyade içtimaî ve sıhhî yardım gayelerine müsteniden müteşekkil bulunan bil'umum cemiyetlerin; münferid yürüyüşlerinde senelerdenberi görülen idarî ve malî aksaklıklarını gidermek için C. Halk Partisi'nin tensib ettiği umumi buro sistemini kendi camiaları menfaatlarına daha uygun ve emniyetli bularak bu sistem dahilinde hareket etmek kayd ve salahiyetlerile yeni heyet-i idarelerini seçmişler ve bu kaydü şartla seçilen heyet-i idarelerinin 13.3.935 tarihinde aktettikleri umumî kongrede (ittihaz ettikleri) ve ticaret odasının bu husustaki talimatnamenin üçüncü maddesindeki sarahata müsteniden 356 no. ve 24.4.935 tarihli karariyle tasdikine iktiran eden kongre kararı üzerine (şahsiyet-i maneviyeyi haiz) ve merkezi İzmir'de Birinci Kordon'daki daire-i mahsusa olmak üzere: (İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu) teşekkül ettirilmiştir.

Maksad ve Gaye

İzmir esnaf ve işçisini mesleki alâkaları ve devlet yasaları çerçevesi dahilinde yürütmek ve bilhassa aralarında içtimaî ve sıhhî yardımları genişletmekle beraber iktisadî esaslar dairesinde yükselmelerini ve milletin ana varlığı içinde kendi varlıklarına ve rejime her veçhile bağlı ve faydalı kılmaktan ibarettir.

Teşkilat

1. Merkez Heyeti,
2. Daimi Heyet,
3. Umumi Büro ve teferrüatı.

Merkez Heyeti

Her cemiyet idare heyetlerinin rey-i hafi ile aralarında seçtikleri salâhiyettar reislerden teşekkül eder.

1. Bu heyet umumî bir toplantıda aralarından gizli reyle ikisi esnaf ve ikisi işçi mümessili olmak üzere dört kişiyi umumî büro daimî heyetine aza seçer.

2. Bu heyet ayda bir defa ve ayın son günü olmak üzere içtima ederek büro daimî heyetinden gelen aylık hesabat ve muamelât broşürünü tetkik ve neşredilmek üzere büro şefliğine verir.

3. Heyet-i idarelerden gelen dilekleri müzakere ve neticesini daimî heyete bildirir.

İşçileri Birliği (1932), *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVII, No: 155, Mayıs-1993, ss: 35-40. İzİEKB'nin yardım talimatnameleri ile ilgili olarak da bkz: M. Bülent Varlık; "İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri (1935-1936)", *Kebikeç*, yıl: 2, No: 4, 1996, ss: 195-201. Genel Büro hakkında oldukça detaylı belge ve bilgi için bkz: *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, Dereli Basımevi, İzmir-1935. Ayrıca, 1930 Büyük Buhran'ından sonra izlenmesi öngörülen iktisadi politikaların sosyal politika cephesi ile ilgili kısa bir değerlendirilme için bkz: M. Bülent Varlık; "1934 I. Sanayi Planı'nın Sosyal Politika Yaklaşımı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c: XVI, No: 149, Kasım-1992, ss: 38-40. Konu ile ilgili olarak yakın zamanda yayınlanan bir çalışma için bkz: Hakkı Uyar; "CHP İzmir İşçi ve Esnaf Cemiyetleri Birliği (1935)/'Devletin İşçi Sınıfı' ve Örgütlenme Girişimi", *Tarih ve Toplum*, ç: XXVII, No: 160, Nisan-1997, ss: 14(206)-20(212).

[2] Nizamname, *CHP İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu/ Genel Büro Yayımı Sayı: 1*, Dereli Basımevi, İzmir-1935, ss: 26-28'den aynen alınmıştır.

4. Bütün müzakerat zapta geçerek ikinci toplantıda imza edilir.

Daimî Heyet

Merkez heyetinin seçtiği dört mümessil ile büro başmuhasibi ve büro şefinin tensibiyle birisi esnaf, diğeri işçi cemiyetleri katib-i umumilerinden müteşekkildir.

1. Büro şefi bu heyetin tabiî ve daimî reisidir.

2. Heyet haftada bir defa adiyen ve şefin göstereceği lüzum üzerine de fevkalâde içtima eder.

3. Heyetin bütün kararları zapta geçer ve günü gününe imzalanır.

4. Umumî bütçeyi tanzim ile muvazzaf olup bütçenin daima yüzde 65-70'inin içtimaî ve sıhhî yardım fasıllarını teşkil etmesine itina eder.

5. Umumî bütçenin karşılığı heyet-i umumiyelerde kabul edilen aidat, kaydiye, teberrü, tenezzüh, müsamere gibi hasılât ile birlikler menfaatına uygun olarak yapılacak işlerin gelirinden ibarettir.

6. Daimî heyet; meslekî ihtilâfları sulhan hal edebileceği gibibüro hukuk müşavirini bulundurmak şartiyle divan vazifesini de görür.

7. Aylık broşürü heyet-i merkeziyeye arz ve neşretmek üzere hazırlar.

8. Tenezzüh, müsamere ve gelirli işleri karar altına alarak yapar.

9. Yüz lirayı tecavüz eden ve münakasayı icab ettiren hususat bu heyetin kararına vabestedir.

10. Bütçe fasıllarının ancak maddeleri arasındaki münakale bu heyetin karariyle yapılır.

11. Bütçeye konulan mesarifat-ı gayrı melhuza; maaşat ve mesarifat-ı zaruriye fasıllarından maada fasılları takviye zarureti hasıl olduğu takdirde bunun karşılığıdır.

12. 11 nci maddedeki münakale, daimî heyetin kararının kanunî merciinden onaylanmasına vabestedir.

13. Bu heyetin kararlarında tesavi-i ara vuku bulduğunda reisin tarafı iltizam olunur.

14. Heyet bil'umum muamelât-ı hesabiyesini İktisat ve Maliye müfettişlerinin teftişine arzeder.

15. Heyet-i daime muamelât-ı hesabiyenin mes'ulüdür.

Umumî Büro

1. Büro şefliği,
2. Muhasebe,
3. Kayd ve tahakkuk,
4. Tahsilât,
5. Muhaberat, istatistik,
6. Neşriyat,
7. Hukuk işleri,
8. Sağlık ve yardım kısımlarını ihtiva eder.

Büro Şefi

1. Büro şefi C.H. Partisi Kâtib-i Umumiliğinin tayin ettiği teşekküller bürosu memurudur.

2. Bil'umum idarî ve malî muamelâtın nazım ve salâhiyettarıdır.

3. Tanzim edilen bütçe ile yapacağı kadrosunu kanunî mercinin onayını aldıktan sonra tatbik eder.

4. Lüzum görürse cemiyetler idare heyetlerini ayrı ayrı ve toplu olarak da fevkâlade içtimaa davet edebilir.

5. Bil'umum sarfiyatta âmir-i itadır.

6. Aylık broşürü imzası tahtında neşreder.

7. Büroya aid bil'umum muamelâtta sahib-i salâhiyet olduğu gibi şahsiyet-i maneviye namına vaz'ı imzaya da salâhiyettârdır.

8. Kadro dahilinde vazife taksimini yapar.

9. Sui hali görülen memurları divanın karariyle azleder. Ve yerine yenisini tayin eder.

Muhasebe

1. Günün bütün hesabatını muhasebeye

konulan formül dahilinde tutmakla ve bütün gelir ve giderin bütçeye uygun olarak yapılmasını temin ile mükellef ve mes'uldür.

2. Başmuhasip idarî muamelâttan başka bil'umum muamelâtta birinci derecede salâhiyet ve mesuliyeti haizdir.

3. Muamelât-ı hesabiyenin şekli: Kasa, yevmiye ve defter-i kebirdir.

4. Her cemiyetin ayrı ayrı hesab-ı carisi tutulur.

5. Bil'umum tahsilat mükerrer kopyalı makbuzlarla yapılıp mükerrer kopyalı irsaliyelerle her gün vezne-i umumiye yatırılması usulden olduğuna göre paranın veznece alınmasında ve verilmesinde başmuhasibin imzası şarttır.

6. Her türlü sarfiyat büro şefinin verilesine tabidir.

7. Vezne mevcudundan ikiyüz liradan fazlasının millî bankalara hesab-ı cari suretiyle yatırılması mecburidir.

8. Veznedar kefalete, tahsildarlar da müteselsil kefalete tabidirler.

9. Muhasebe her ayın hulasâ hesabiyesini büro şefine vermekle mükelleftir.

10. Bankalarla olan muamelâtta daimî heyeti teşkil eden azalardan her hangi ikisinin imzasının yanında şef ve muhasebecinin imzaları şarttır.

Kayd ve Tahakkuk

1. Bu kısım; esnaf ve işçinin sınıflarına göre ayrı ayrı kaydlarını yapar.

2. Cüzdanlarını doldurup kartonlarını açar.

3. Heyet-i umumiyelerce kabul edilen aidat nispetlerine göre efradın aidat tahakkukatını tesbit ile muhasebe ve tahsilâta verir.

4. Her sınıfın üye mikdarıyle bunlara aid bil'umum malûmatı taleb edildiği veçhile her ay istatistike bildirir.

5. Tahsilât kısmından gelen ikinci nüsha irsaliyeler üzerine efradın kartonlarındaki aidat hanesini günü gününe işler.

Tahsilat

1. Bu kısım; tahukkuk kısmından gelen malûmat üzerine tahsilâtını iki suretle yapar. Büroda ve hariçte.

2. Dahilen ve haricen yapılacak tahsilâtın tahakkuk dairesinde temini ve kontrolünü ve aynı zamanda efradın büroya kayd ile cüzdan alıp almadıklarını, aidatlarını zamanında verip vermediklerini teftiş ve takip ile de mükelleftir. Takip keyfiyetinde zabıta-i belediye ve polisten yardım alır.

3. Günlük bil'umum tahsilâtı mükerrer kopyalı ve müfredatlı irsaliyelerle vezne-i umumiye yatırır.

4. Bu irsaliyelerin bir suretini de efradın kartonlarına işlenmek üzere kayd ve tahakkuk kısmına verir.

5. Her cemiyete aid irsaliyeler yekûnunu liste halinde büro şefliğine de verir.

Muhaberat ve İstatistik

1. Büronun bil'umum yazı ve istatistik işleri demektir.

2. Büroya gelen ve giden evrak büro şefliğinden geçer.

3. Her kısmın yazıları kısım amirinin parafesinden sonra şefin imzasını alır.

4. Bütün muhaberat varide ve sadire kaydiyle kopyalı olur ve dosyaları aid olduğu kısımlarda saklanır.

5. İstatistik ve broşüre muktazi malûmatı her kısımdan toplar.

6. Bütün bu muamelâtı büro sekreteri görür.

Neşriyat

İşçi ve esnafın mesleklerine teallük eden faydalı yazıları ve büronun broşürünü matbuat-ı mahalliye ve icabında mecmua

çıkarttırmak suretiyle neşrini temin ile mükelleftir.

Hukuk Müşavirliği

Büro manevi şahsiyetinin mahakim ve devair-i devlet ve belediye ve müessesat ile olan münasebat-ı hukukiyesini ve zuhura gelen ihtilâfatta kanunî haklarını son dereceye kadar takib ve müdafaa ile mükelleftir. Şefliğin soracağı hususatı tahrirî ve şifahî olarak bildirmekle beraber divanın da tabiî azasıdır.

Sağlık ve İçtimai Yardım

Bu kısım ikiye ayrılır. 1. İçtimaî, 2. Sıhhî yardımlardır.

1. İçtimaî yardımlar: Ölüm, doğum, yatak hastalığında nakdî muavenet, sünnet ve çocuk giydirme gibi hallerdir.

2. Sıhhî yardımlar: Gerek dispanserde ve gerekse hariçte kombine edilmiş doktor ve mütehassıslar tarafından muayene ve tedavi, verem kampı, kaplıca, ameliyat, tahlil ve rontgen gibileridir.

3. Bu her iki kısımdan meccanen yardım görebilmek: Cüzdanını almış ve aidatını günü gününe vermiş muhtac-ı muavenet olduğu Büro'ca tesbit edilen esnaf ve bilhassa işçilerdir.

4. Muhtac-ı muavenet olmıyanların da yalnız dispanserde muayenesi ücretsiz yapılır ve fakat edviye [ilaçlar] nısf [yarı] bedelle temin olunur.

5. Muhtac-ı muavenet olanların bakımiyle mükellef oldukları efrad-ı aileleri doğum ve hastalık gibi hadiselerde muayene ve doğurtulmaları dispanserce meccanen görülürse de edviyesi dispanser haricindeki eczahanelerden temin edildiği takdirde nısf ücrete tabidir.

A. Ölümde: 5-10 liraya kadar techiz, tekfin.

B. Doğumda: İşçi kadının çalışamayacağına göre 5-10 liraya kadar nakdî yardım.

C. Yatak hastalığında 5-10 liraya kadar cüzdan sahibine nakdî yardım.

D. Senede bir defa 500 erkek ve kız çocuğun giydirilmesi.

E. Yüz kadar çocuğun sünnet ve giydirilmesi.

F. Evlenmelerde azamî oniki ayda ödenmek üzere taksitle münasip miktarda avans vermek.

G. Esnafın fevkalâde zaruretleri karşısında oniki ayda ödenmek üzere münasip avans verilmesi gibi hallerdir.

Bu her iki fasıl yardımlar daima bütçenin müsaadesi göz önünde tutularak yapılması elzemdir.

İşbu nizamname haricinde kalan hususatta büro şefi daimî heyetin kararına vabeste olanları karar alarak, olmayanları da takdir ederek yapar.

III. Sonuç Yerine

Burada, *Kebikeç*'in geçen sayısında yayınlanan çalışmamızdaki yer alan bazı satırları tekrarlamak istiyoruz: İzİEKB, kuruluşu, gelişimi ve uygulamaları ile sosyal politika tarihimizin çok özgün bir noktasını oluşturmaktadır. Konunun, özellikle İzmirli tarihçiler tarafından İzİEKB'ni oluşturan ve bir kısmı, farklı isimler altında olsa da, bugün de devam eden örgütler temel alınarak, yerel basının detaylı olarak gözden geçirilmesiyle ve özellikle "sözlü tarih çalışması" yapılarak kapsamlı olarak incelenmesinin, Türkiye işçi sınıfı ve sosyal politika tarihinin kavranmasına yarar sağlayacağı inancındayız. Bizim şimdiye değin yaptığımız çalışmaların konuya sadece bir "giriş" olarak değerlendirilebileceği, yayınladığımız bilgi ve belgelerin çok büyük bir "mozaik"in bazı taşlarını ortaya koyduğu, ancak, bütün bir mozaikin de tek tek o küçük taşların yerine konması ile ortaya çıkabileceği bir gerçektir.

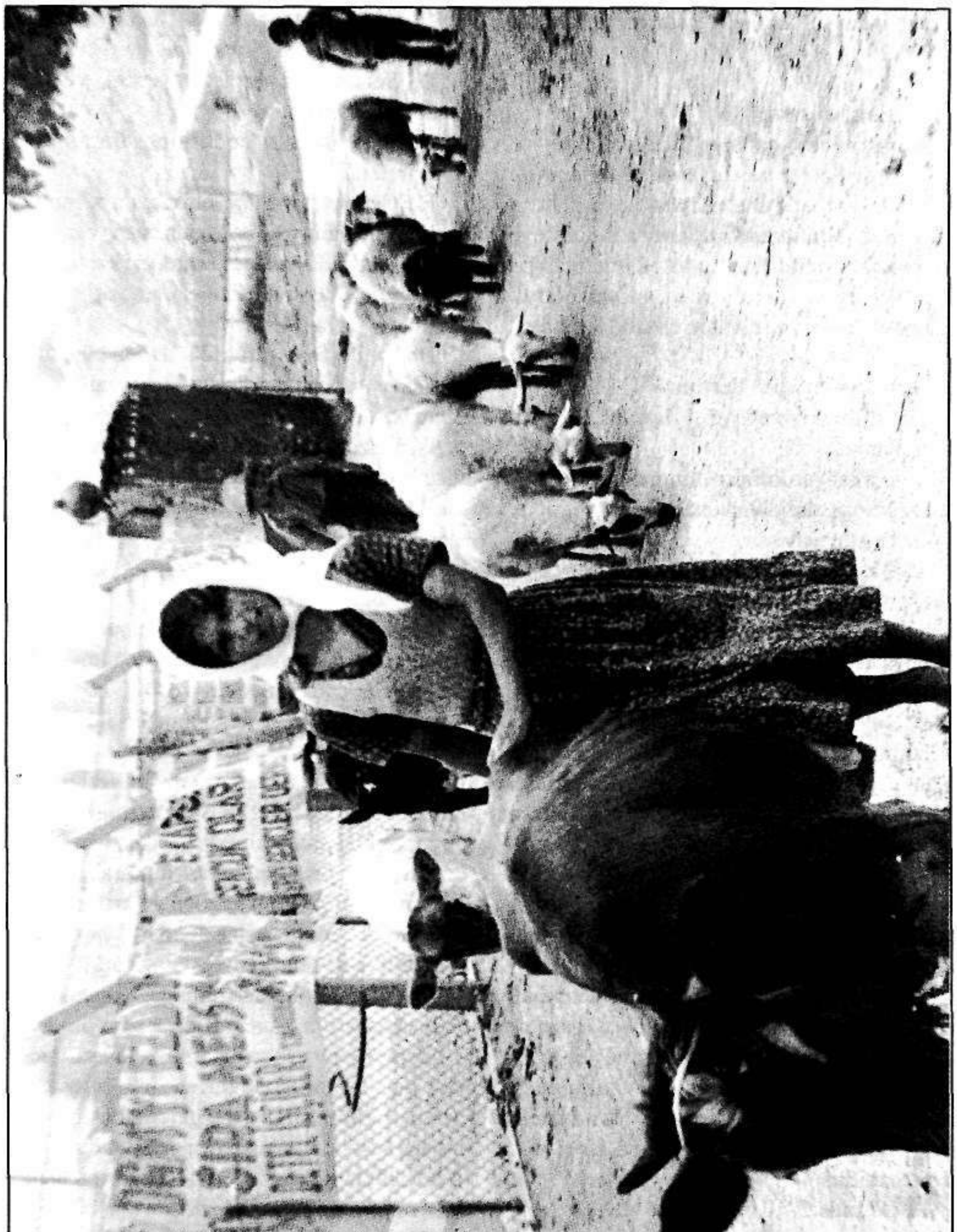

MİLLİYETÇİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU

MİSK

Yıldırım KOÇ

MİSK (Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sınıf olgusunu yadsıyan, Türkiye'de işçilerin sorunlarının Milliyetçi Hareket Partisi'nin programı doğrultusunda çözümlenebileceğini ileri süren ve "tek ve mecburi sendikacılığı" savunan bir sendikacılık anlayışına sahip bir konfederasyondu. MHP ve yan kuruluşlarıyla yakın ilişkisi vardı. 12 Eylül 1980 sonrasında faaliyeti durduruldu. 1984 yılında ise yeniden faaliyete geçmesine izin verildi. Ancak dayandığı sendikal anlayışın özellikle günümüz koşullarında işçilerin hiçbir sorununu çözmeye yetmemesi karşısında, MİSK, 1989 yılında kendiliğinden dağıldı ve bitti. Doğduruluşu, önlenebilen yükselişi ve tükenişinin kısa öyküsü aşağıda sunuluyor.

Kuruluşu, Genel Kurulları ve Üyeleri

MİSK, 23 Haziran 1970 tarihinde, 15-16 Haziran olaylarından hemen sonra, MİLLİ-İŞ MİSK Konfederasyonu adıyla İstanbul'da kuruldu. Kurucuları, 4 sendikayı temsilen (sendikalardan ikisi, Türkiye Lastik ve Plastik Sanayii İşçileri Sendikası Plastik-İş ve Türkiye Petrol ve Kimya İşçileri Sendikası Türpek-İş) Veli Özel, Ömer Faruk Akıncı, Ekrem Diken, M.Faruk Demirer, Ahmet Seskır, Halil Hüner, Salih Dursun, Suat Bostancısoyu ve Remzi Altın'dı. Kurucular kendi aralarında geçici icra komitesini oluşturdular. Genel Başkanlığa Plastik-İş Genel Başkanı Veli Özel, genel sekreterliğe Türpek-İş Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı getirildi. Ekrem Diken de genel mali sekreter oldu.

MİSK Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 7.8.1971 gün ve 871/79 sayılı yazısında, Konfederasyon'a bağlı sendikaların toplam üye sayısının 4.766 olduğu ileri sürüyordu.[1]

[1] MİSK'in Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği yazıları, Bakanlık'taki dosyada inceledim. 1967-1980 döneminde sendika üyeliğine ilişkin Bakanlık verileri tümüyle yanlıştır. 1970 öncesinde sendikaya üye olmak ve sendikadan istifa etmek için noterde herhangi bir işlem gerekmiyordu. Çalışma Bakanlığı da her yılın sonunda sendikaların kendisine bildirdiği üye sayılarını, hiçbir denetlemeye tabi tutmadan, yayınlıyordu. 1967 yılına kadar bu veriler oldukça doğrudur. Ancak DİSK'in kurulmasından sonra sendikaların kendi üyelerini şişirme eğilimi arttı. Özellikle 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 1970 yılında 1317 sayılı Yasa ile değiştirilerek, sendikaların ülke çapında faaliyette bulunabilmesi için yüzde 33'lük bir baraj getirilince, sendikalar bildirdikleri üye sayısını özellikle daha da şişirmeye başladılar. 1317 sayılı Yasa ile istifalarda noterin aracılığı zorunlu kılındı. Ancak üyelikte noterin devreye girmesi 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile oldu. MİSK'in olduğu kadar, diğer tüm konfederasyonların Çalışma Bakanlığı'na bildirdikleri üye sayıları da, gerçek durumun oldukça üstündeydi.

MİSK'in ikinci genel kurulu 20-21 Aralık 1975 günleri İstanbul'da yapıldı. Genel kurula Türk Tarım-İş, Türk Ağaç, Türk Oley-Sen, Türk Büro, Türk Mensucat-İş, Türk Yapı, Ege Gis-İş, Demir-Sen, Türk Plastik-İş ve Türk Deri-İş Sendikalarını temsil eden delegeler katıldı. Bu dönemde Birinci Milliyetçi Cephe iktidarının bulunması, Milliyetçi Hareket Partisi'nin devlet kademelerinde ve çeşitli kuruluşlardaki etkinliğini artırmıştı. MİSK'in ikinci genel kurulunda Hür Mensucat, Ekmek-İş ve Plastik-İş Sendikaları, aidat ödemedikleri, huzursuzluk ve hizipçilik yarattıkları gerekçesiyle ihraç edildi. Yapılan seçimlerde genel başanlığa Ömer Faruk Akıncı, genel sekreterliğe Mete Beşen, genel mali sekreterliğe Mesut Kahratlı, teşkilatlanma sekreterliğine Hüsnü Çetiner ve basın sekreterliğine Necdet Sevinç getirildi.

MİSK'in 20-21 Aralık 1975 günleri İstanbul'da toplanan genel kurulunda kabul edilen biçimiyle Anatüzüğünde "Hedefler ve Ana Prensipler" şöyle ifade ediyordu:[2]

"*MİSK, aşağıdaki amaçların tahakkukunda Türk Milliyetçiliğinden kuvvet alır. Konfederasyon, Millet sevgisine dayalı, insan haklarına saygılı, Milliyetçi, toplumcu, ekonomik, sosyal ve kültürel görüşe sahip bir işçi kuruluşudur. Türk Milliyetçiliği genel prensipleri içinde Türk kültürüne, insan haklarına, demokrasi ve sosyal adalet ilkelerine bağlı kalan Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK'in ana gayeleri şunlardır:*

a) MİSK; çalışanların ekonomik ve sosyal menfaatlerini korur, insanlık haysiyetine yaraşır bir hayat seviyesi ve adil bir ücret temin etmelerine çalışır, ferdi ve toplu olarak bu menfaatlere aykırı hareket edenlerle mücadele eder.

b) MİSK; işçilerin hayat endekslerine uygun sosyal bir ücretle geleceğe güvenle bakmalarını sağlayacak sosyal güvenlik sistemini geliştirecek çalışmalar yapar, iş hukukunun inkişafına çalışır, milli gelirden işçilerin adil bir pay almalarını sağlar, kollektif iş emniyetini uygun şartlarla korumaya devam eder.

c) MİSK, ırk, cins, aile, inanç, mezhep ve siyasi fark gözetmeksizin çalışma ve iş ahlakı ile iş barışının değerini ve millet üzerindeki rolünü müdrik bir işçi topluluğu meydana getirmek için çaba gösterir, en etkili tedbirleri alır, kudretli ve milli yapıya uygun bir işgücü yaradır.

d) MİSK; Türk işçisinin, eş ve çocuklarının, TÜRK ve İslam kültürü ile yoğurularak, toplum içinde gelişmelerini, modern mesleki eğitimleri ile de hem kendilerinin işlerinde uzmanlaşmalarını sağlayacak ve hem de milli ekonominin gelişmesini temin edecek çalışmalar yapar. Bunin için bir 'İşçi Eğitim Enstitüsü' kurar.

e) MİSK, Milli ve Sosyal bir kuruluştur. Milletlerarası işçi kuruluşlarından kendi prensip ve gayelerine uygun olanları ile işbirliği yapar ve gerektiğinde üye olur.

f) MİSK; gayelerinin tahakkuku için her türlü kitap, gazete, dergi, broşür, bülten ve benzeri yayınları bizzat yapar. Gerektiğinde bir 'Haber Ajansı' kurar.

g) MİSK; Türk milliyetçiliği ülküsüne bağlı kalmak kayıt ve şartı ile, kendisine bağlı kuruluşların, üyelerine sosyal adalet, sosyal güvenlik ve insan hakları ile yukarıda belirtilen gayeler uğruna yapacakları mücadelede hiç bir fedakarlıktan çekinmeden desteklemeyi milli bir görev sayar.

h) MİSK, bağlı kuruluşların üyeleri adına

[2] MİSK, *Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu Anatüzüğü*, İstanbul, 1975, (Çoğaltma), s. 1-2.

kurmuş oldukları sandıkları, kooperatifleri, sağlık ve spor tesis ve kuruluşlarını destekler veya bizzat kurarak çalıştırır.

ı) MİSK; hukuki münasebetle ilgili hususlarda ve benzeri hakların kullanılmasında üye kuruluşlar adına her türlü çalışmaları yapar.

i) MİSK'e bağlı kuruluşların üyelerinin sağlık, ekonomik ve kültürel refahlarını sağlayacak ve mesleki menfaatlerini ilgilendirecek her konu hakkında incelemeler, araştırmalar yapar. Amaçlarının gerçekleştirilesi için her türlü kanuni faaliyetleri gösterir.

j) MİSK; ekonomik, sağlık ve milli kültür şuralarının toplanmasına çalışır ve bu şuralara temsilci gönderir.

k) İlgili resmi ve özel kuruluş, komite ve toplantılarında temsilci bulundurur. Buralarda gayelerine uygun çalışmalar yapar."

MİSK'in yapısının ilginç özelliklerinden biri, Konfederasyon'un en yetkili organı olan genel kurulun oluşumudur. Anatüzüğün bu konuyu düzenleyen 8. maddesine göre, genel kurul, üye kuruluşların genel kurullarında demokratik biçimde seçilen üst kurul delegelerinden değil, bağlı kuruluşların birçoğu atamalı olabilen üst ve orta düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. Ayrıca, yöneticilere delege atama hakkı tanınmaktadır. Madde şöyledir:

"Genel Kurul, Konfederasyonun en büyük ve yetkili organıdır. Genel Kurul, Konfederasyona bağlı üye kuruluşların delegelerinden teşekkül eder. Bu delegeler ise; öncelikle bağlı kuruluşun yürütme, yönetim, denetim, onur kurulu üyeleri ile bölge başkan ve temsilcileridir. Bunlar yeterli sayıyı doldurmadığı takdirde, ilgili kuruluş Yönetim Kurulu tarafından kendi üyeleri arasından doldurulur."

MİSK ve bağlı sendikalar, Milliyetçi Cephe iktidarları dönemlerinde, işyerlerine alınan MHP'liler aracılığıyla ve işverenlerle anlaşarak, DİSK'e alternatif olma iddiasıyla bazı işyerlerinde örgütlenmeye ve Çalışma Bakanlığı'ndaki ilişkiler aracılığıyla da yetki almaya başladılar. İşyerlerinde farklı düşüncedeki işçilere yaşama hakkı tanınmadı.

MİSK, Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 9.2.1977 gün ve 977/207 sayılı yazısında, Konfederasyon'a bağlı sendikaların şunlar olduğunu bildiriyordu: Türk Mensucat-İş, Türk Çimser, Türk Demir-Sen, Türk Cevher-Sen, Türk Ağaç, Türk Baraj, Türk Gıda, Türk Yapı, Türk Petrol-Sen, Türk Deri-İş, Türk Plastik-İş, Türk Tarım-İş, Milliyetçi Maden-İş, Türk Büro-Sen, Türk Belediye, Türk Oley-Sen. Bu sendikaların büyük bir çoğunluğunun gerçekte üyesi bulunmamasına karşın, MİSK, kendisine bağlı sendikalara toplam 225.571 işçinin üye olduğunu ileri sürüyordu.

MİSK'in sözü edilen yazısına göre, en büyük sendikası, 35.919 üyeli Türk Mensucat-İş'ti. İkinci sendika ise 29.042 üyeli Türk Yapı idi.

MİSK'in üçüncü genel kurulu İstanbul'da 22-24 Aralık 1978 tarihlerinde toplandı. Bu tarihte MİSK genel başkanı Ömer Fark Akıncı, genel sekreteri Mete Beşen, teşkilatlandırma genel sekreteri Hüsnü Çetiner ve sosyal işler sekreteri Kadri Çatmakaş idi. MİSK'e üye sendikalar da şunlardı: Türk Petrol-Sen, Türk Gıda, Türk Mensucat-İş, Türk Belediye-Sen, Türk Cevher-Sen, Türk Çelik-Sen, Türk Çimser, Türk Oley-Sen, Türk Ağaç-Sen, Türk Tarım-İş, Türk Büro-Sen, Türk Yapı-Sen, Türk Enerji-Sen, Türk Plastik, Marmara Bölgesi Büro-Sen, Türk Deri-İş. Üçüncü genel kurula sunulan çalışma raporunda Türk Savaş-Sen, Türk Kağıt-Sen ve Türk Cam-Sen sendikalarının da yeni

kurulduğu belirtiliyordu.

MİSK Sosyal İşler Sekreteri Kadri Çatmakaş, 3. genel kurulda yaptığı konuşmada, MİSK'in 1977 yılı sonunda 320 bin işçiyi temsil ettiğini, 44 bin işçinin MİSK üyesi olduğu gerekçesiyle işten çıkarıldığını ileri sürebiliyordu.[3]

MİSK'in 3. Genel Kurulu'nda, genel merkezin Ankara'ya taşınması kararı alındı ve 1979 yılı başlarında bu karar uygulandı.

MİSK tarafından Çalışma Bakanlığı'na yazılan 28.12.1978 gün ve 978/376 sayılı yazıda, MİSK'e bağlı 16 sendikada 283.908 işçinin üye bulunduğu ileri sürülüyordu. MİSK'in bu tarihte İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Kayseri, Bursa, Konya, Elazığ, Van, Erzurum, Trabzon ve Samsun'da bölge temsilcilikleri vardı.

Üçüncü genel kurulda yapılan seçimlerde genel başkanlığa Ömer Faruk Akıncı, genel sekreterliğe Mete Beşen, genel eğitim ve teşkilatlanma sekreterliğine Hüsnü Çetiner, genel mali sekreterliğe Şükrü Dağdeviren ve basın ve halkla ilişkiler sekreterliğine de Kadri Çatmakaş getirildi.

MİSK'te Bombalar Patlıyor

MİSK'in Ankara Bahçelievler'deki Eğitim ve Kültür Sitesi 30 Haziran 1979 akşamı bazı kişilerce kurşunlandı ve içeriye bomba atıldı. Bu saldırının sol eğilimli kişilerce yapıldığı daha sonra belirlendi.

17 Temmuz 1979 günü ise MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi'nin garajında büyük bir patlama oldu. Bu patlamada İskender Karyağdı isimli kişi ölürken, Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencisi Mustafa Arıcak yaralandı. Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamada şöyle deniliyordu:[4]

"Polis ve bomba uzmanları garajda yaptıkları ilk incelemede, patlayan zaman ayarlı bomba parçalarının yanında... yeni imal edildiği saptanan bir adet patlamaya hazır bomba bulmuşlardır... Patlama olayının dışarıdan atılan patlayıcı maddenin patlaması sonucu meydana gelmediği, olayın bu yerde bomba imali sırasında meydana geldiği kesinlik kazanmış bulunmaktadır. Ayrıca, yaralının yapılan ilk incelemesinde de patlayıcı madde yapımına katıldığını kanıtlayıcı kimyasal bulgulara rastlanmış bulunmaktadır."

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, MİSK Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı, Genel Sekreter Mete Beşen, Teşkilatlanma Sekreteri Hüsnü Çetiner, Mali Sekreter Şükrü Dağdeviren, Sosyal İşler Sekreteri Kadri Çatmakaş, MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi Müdürü Sami İşel, Yardımcısı Yılmaz Meletli ve çaycı Yusuf Kuzucu'yu gözaltına aldı. Bu kişiler hakkında, "silahlı çete kurmak" suçundan (TCK/168-169) dava açıldı. Askeri

[3] MİSK, *MİSK 3. Olağan Genel Kurulu'nda Sayın Ömer Faruk Akıncı, Sayın Mete Beşen, Sayın Hüsnü Çetiner ve Sayın Kadri Çatmakaş'ın Yaptığı Konuşma Metinleri*, İstanbul, 1978, s. 29.

[4] *Cumhuriyet*, 19.7.1979.

mahkeme de bu sanıkları tutukladı.[5] Sanıklar 7.8.1979 tarihinde salıverildiler.

Bu dönemde MİSK'in MHP ve bağlantılı kuruluşlarla örgütsel bağ içinde olduğuna ilişkin iddialar yaygınlaştı. Ankara Emniyet Müdürlüğü tarafından hazırlanarak, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na gönderilen bir raporda, MİSK Mali Sekreteri Şükrü Dağdeviren'in Mamak Tepecik'te belediye otobüsünün taranmasından sanık Esat Bütün'e, Ülkü Ocakları eski başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'na ve Ülkücü İşçiler Derneği Başkanına MİSK adına para dağıttığı, ancak yapılan araştırma sonucu bu paraların MİSK kayıtlarına geçmediğinin anlaşıldığı belirtiliyordu[6]. Şükrü Dağdeviren ise, bu harcamaların kendi parasından yapıldığını ileri sürdü[7].

KÖYYSE-İŞ Sendikası'nın MİSK'e Katılması

Yol-Su-Elektrik (YSE) Genel Müdürlüğü işyerlerinde 1978 öncesinde çeşitli sendikalar vardı. Bunların en önemlilerinden biri de KÖYYSE-İŞ Sendikası idi. 1978 yılında CHP iktidarı döneminde Bakan Ali Topuz ve Yol-İş Federasyonu'nun işbirliği ile iktidar destekli YSE-İŞ Sendikası kuruldu ve YSE işçileri de, YSE-İŞ'i güçlendirmek amacıyla iyi koşullarla imzalanan toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmek amacıyla, kitle halinde bu sendikaya geçtiler. Bu dönemde YSE işyerlerine çok sayıda yeni işçi de alındı. Bütün bu gelişmeler KÖYYSE-İŞ Sendikası'nı tükenme noktasına getirdi.

1979 yılında KÖYYSE-İŞ Sendikası Yönetim Kurulu MİSK'e katılma kararı aldı. MİSK Genel Sekreteri Mete Beşen 23 Mayıs 1979 günü yaptığı basın toplantısında bunu kamuoyuna duyurdu[8]. Ancak KÖYYSE-İŞ Sendikası Genel Başkanı Sadık Özkan, 1 Haziran 1979 günü Ankara 5. İş Mahkemesi'ne başvurarak, MİSK'e üyelik konusunda Yönetim Kurulu'nun aldığı kararın geçersiz sayılmasını istedi. Mahkeme sürerken toplanan genel kurul ise, bu konfederasyona katılma kararının ancak merkez genel kurulunda alınabileceği hükmünü kabul etti. Böylece MİSK, 1980 yılında üye sayısı hükümet desteğiyle önemli ölçüde artacak olan KÖYYSE-İŞ'in üyeliğinden mahrum kaldı. Sadık Özkan ise 1980 yılında bir sol grup mensubunun silahlı saldırısı sonucu öldürüldü.

MİSK'e Saldırılar

1980 öncesinin koşullarında adı kamuoyunun gözünde MHP ile özdeşleşen MİSK ve üye sendikaları çeşitli saldırılara maruz kadı. 17 Temmuz 1979 tarihinde MİSK Eğitim ve Kültür Merkezi garajında patlayan bomba olayında polis bulguları ile MİSK yöneticilerinin iddiaları arasındaki çelişki, MİSK tarafından diğer saldırılar konusunda yapılan açıklamalara da kuşkuyla bakılmasına neden olmaktadır. MİSK tarafından 1979 yılında yapılan bir açıklamaya göre, MİSK ve bağlı sendikalardan saldırıya maruz kalanlar şunlardı:[9]

MİSK 4. Bölge Temsilciliği (Adana), Türk Mensucat-İş Sendikası Genel Merkezi (Adana), MİSK Genel Merkezi (İstanbul), Türk Plastik-İş Sendikası İstanbul Şubesi, Türk Petrol-Sen

[5] *Cumhuriyet*, 29.7.1979.
[6] *Cumhuriyet*, 7.8.1979.
[7] MİSK, *Bombalanan ve Kurşunlanan MİSK*, Ankara, 1979, s. 83.
[8] MİSK, *MİSK'den Haber*, Temmuz 1979, s. 13.
[9] MİSK, *Bombalanan ve Kurşunlanan MİSK*, Ankara, 1979, s. 32-33.

Genel Merkezi (İstanbul), MİSK Denizli Bölge Başkanlığı, Türk Mensucat-İş Denizli Şubesi, Türk Çelik-Sen Denizli Şubesi, MİSK 3. Bölge Temsilciliği (izmir), Türk Gıda İzmir Şubesi, Türk Petrol-Sen İzmir Şubesi, Türk Mensucat-İş İzmir Şubesi, MİSK Mersin Bölge Başkanlığı, Türk Gıda Mersin Şubesi, Türk Genel-Sen Mersin Şubesi, Türk Çelik-Sen Mersin Şubesi, MİSK Tarsus Bölge Başkanlığı, Türk Mensucat-İş Tarsus Şubesi, MİSK 6. Bölge Temsilciliği (Bursa), Türk Mensucat-İş Bursa Şubesi, Türk Çelik-Sen Bursa Şubesi, MİSK 10. Bölge Temsilciliği (Erzurum), Türk Büro-Sen Erzurum Şubesi, MİSK 8. Bölge Temsilciliği (Elazığ), Türk Plastik-İş Elazığ Şubesi, Türk Genel-Sen Elazığ Şubesi, Türk Çelik-Sen Elazığ Şubesi, MİSK Malatya Bölge Başkanlığı, Türk Gıda Malatya Şubesi, Türk Çelik-Sen Malatya Şubesi, Türk Mensucat-İş Sendikası Genel Merkezi (Gaziantep), Yapı Sen Gaziantep Şubesi, Türk Çimser Gaziantep Şubesi, Türk Petrol-Sen Mersin Şubesi.

Ayrıca, MİSK Genel Başkanı Ömer Faruk Akıncı'nın evine 1977 yılı Temmuz ayında bomba atıldı, MİSK Teşkilatlanma Sekreteri Hüsnü Çetiner'in arabası dinamitlendi, MİSK Genel Sekreteri Mete Beşen ise evinin önünde 7-8 kişinin saldırısına uğradı.[10]

12 Eylül Öncesi MİSK Üyeleri

MİSK'in Çalışma Bakanlığı'na yazdığı 28.12.1979 gün ve 979/0449 sayılı yazısında, MİSK'e bağlı 19 Sendikaya toplam 285.496 işçinin üye olduğu ileri sürülüyordu. Bu sendikalar ve sahip oldukları iddia edilen üye sayıları şöyleydi: (1) Türk Mensucat-İş (58.040); (2) Türk Çelik-Sen (30.921); (3) Türk Gıda (28.220); (4) Türk Çimser (23.566); (5) Türk Genel-Sen (22.548); (6) Türk Petrol-Sen (17.322); (7) Türk Cevher-Sen (11.570); (8) Türk Yapı-Sen (11.321); (9) Türk Büro-Sen (11.201); (10) Türk Ağaç (11.202); (11) Türk Deri-İş (10.252); (12) Türk Oley-Sen (10.050); (13) Türk Tarım-İş (10.468); (14) Türk Plastik-İş (9.450); (15) Türk Enerji-Sen (7.010); (16) Türk Kağıt-Sen (5.228); (17) Matbuat-İş (1.843); (18) Marmara Büro-Sen (3069); (19) Türk Savaş-Sen (2.115).

MİSK 3 Mayıs 1980 günü Kayseri'de "Alın Terine Saygı ve Milli Birliğe Çağrı" yürüyüş ve mitingi yaptı. Mitinge katılanlar, "komünizmi DİSK besler, TÜRK-İŞ seyreder, MİSK ezer," "Türkiye Afganistan olmayacak," "işçiyi anarşiye değil, huzura çağırıyoruz," "sınıf sendikacılığı değil, milli sendikacılık" yazılı pankartlar taşıdılar.[11]

1980 yılında MİSK içindeki anlaşmazlıklar büyüdü. MİSK tarafından Ankara Valiliği'ne yazılan 25.6.1980 gün ve 980/112 ve 980/113 sayılı yazılarla Genel Başkan Ömer Faruk Akıncı ve Basın ve Halkla İlişkiler Sekreteri Kadri Çatmakaş'ın istifa ettikleri, genel başkanlığa vekaleten Mete Beşen'in atandığı, Yönetim Kurulunun diğer üyeliklerine de Tekin Küçükali ve Necati Dalgıç'ın getirildikleri bildirildi.

12 Eylül ve MİSK

MİSK ve bağlı sendikaların çalışmaları Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisi ile 12.9.1980 tarihinde durduruldu. 15.9.1980 tarihinde MİSK ve bağlı sendikaların tüm taşınır ve taşınmaz malları denetim altına alındı.

MİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri 12 Eylül sonrasında gözaltına alındılar. İstanbul

[10] MİSK, *MİSK Ne Dedi?*, İstanbul, 1978, s. 66 ve 119.

[11] *Cumhuriyet*, 4.5.1980.

Sıkıyönetim Komutanlığı DİSK ve bağlı sendikalar hakkında dava açarken, MİSK genel merkezinin bulunduğu Ankara'daki Sıkıyönetim Komutanlığı MİSK hakkında soruşturma açmadı.

MİSK ve Bağlı Sendikaların Durumu

12 Eylül 1980 tarihinde MİSK ve bağlı sendikaların sendikal çalışması sınırlıydı. Kayıtlar ise büyük bir düzensizlik içindeydi. Kayyımlar tarafından verilen raporlar, MİSK ve bağlı sendikaların özellikle mali konularda sendika gibi çalışmadığını, bazı işyerlerinden alınan aidatların sendikaya gelir kaydedilmediğini, birçok harcamanın ise kayda geçirilmediğini göstermektedir.

MİSK kayyımının 1981 Şubat raporunda, MİSK'te görevli bazı kişilere yapılan ödemelerin bordrolara geçirilmediğinin saptandığı belirtilmekteydi.[12]

Kayyımların MİSK ve bağlı sendikalarla ilgili bazı saptamaları şöyle özetlenebilir:[13]

- MİSK Eskişehir bölge Başkanı Tevfik Özden ile Erdoğan Korur, Eskişehir Beton Direk Sanayii A.Ş.'de çalışan işçiler adına 265.500 TL aidat aldılar. Ancak bunu hesaplara geçirmediler.
- Türk Deri-İş Sendikası'na ilişkin hiçbir belge bulunamadı.
- Türk Gıda-Sen'in şubelerinde kaç kişinin çalıştığı belirlenemedi.
- Türk Yapı-Sen'in demirbaşları bulunamadı. Sendikanın Ankara'da kiralamış olduğu binada, Ülkücü İşçiler Derneği'nin, 1.9.1980 tarihinde kapatılıncaya kadar faaliyet gösterdiği belirlendi.
- Türk Büro-Sen'in parasının genel başkan adına bankaya yatırılmış olduğu saptandı.
- Türk Çimser Sendikası'nın hiçbir defteri bulunamadı.
- Türk Mensucat-İş'in herhangi bir faaliyeti saptanamadı.
- Türk Tarım-İş'in binası veya mal varlığı bulunamadı. Bu sendikanın sendika aidatlarını peşin olarak tahsil ettiği belirlendi. Hikmet Sarıoğlu isimli işverenin 1980 ve 1981 yılları işçi aidatı olarak 9 Eylül 1980 günü Türk Tarım-İş'e 650 bin lira verdiği; paranın ertesi gün çekildiği saptandı. Ancak paranın kaydına rastlanmadı.
- Türk Enerji-Sen'in ise yalnızca 500 lirasının bulunduğu belirlendi.

MİSK hakkında soruşturma açılmadığından, MİSK'in faaliyetinin durdurulması kararı boşlukta kaldı. MİSK'e bağlı 19 sendikadan yalnızca Türk Genel-Sen Eğitim Sekreteri Mümtazer Türkönen hakkında Türk Ceza Yasası'nın bazı maddelerini ihlal ettiği iddiasıyla dava açıldı.

Yeniden Faaliyete Geçiş

MİSK'e bağlı Türk Ağaç eski genel başkanı Faruk Berberoğlu ve Türk Deri-İş eski genel başkanı Hamdi Aslan 26.12.1983 günü Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na başvurarak, sendikalarının yeniden faaliyete geçmesine izin verilmesini istediler. Genel Kurmay Başkanlığı da 11 Mayıs 1984 tarihli yazısıyla bu izni verdi. Yalnızca Türk Genel-Sen kayyım yönetiminde kaldı. MİSK, 23 Mayıs 1984 tarihinde yeniden faaliyete geçti.

MİSK'in 4. Genel Kurulu 4-5 Kasım 1984 günleri Ankara'da toplandı.

MİSK'in 4. Genel Kurulu'na sunulan Faaliyet Raporu 3 sayfaydı. Raporda şöyle

[12] *Cumhuriyet*, 25.5.1981.
[13] *Cumhuriyet*, 30.9.1981.

deniliyordu:[14]

"23-24 Aralık 1978 tarihinde yapılan son genel kurulumuz ile 12 Eylül 1984 tarihleri arasında Konfederasyonumuz faaliyetlerine ilişkin tüm bilgi ve belgeler ilgili merciler tarafından henüz iade edilmemiştir. Bu bakımdan genel kurulumuza sunmamız gereken arşiv ve belgelerden mahrum bulunuyoruz. Keza, 12 Eylül 1980 ile 23 Mayıs 1984 arasında da hiçbir faaliyetimizin olmadığından dolayı..."

Genel Sekreter ve Genel Başkan Vekili Mete Beşen, Genel Kurulu açarken yaptığı konuşmada sendikal harekete bakışına ilişkin önemli ipuçları veriyordu:[15]

*"Soruyorum. 1947 senesinde Sendikalar Kanunu'nun çıkması için, işçinin sendikalaşması için... hangi işçi kitlesi mücadele vermiş?... Türkiye'de sınıflar teşekkül etmiş mi ki, sınıflar sendikalaşmış? Türk çalışma hayatında talihsizlik böyle başlamış. Türk toplum yapısı ihtiyaç duymadığı halde, siyasi bir yatırımın gereği olarak sendikalizm ortaya atılmış... Bu bir erken doğumdur, sağlıksız doğumdur...1947'de sendikalaşalım diyen, işçi değildi. 1952'de Konfederasyon da işçi istiyor diye kurulmamıştı. 1963'te grev ve lokavtın çerçevesini de işçi çizmemişti. Siyaset ve ideoloji cambazları, işçinin koynuna şeytan soktular... **Ne gerek vardı 1947 senesinde sendikaya.** 1936 senesinde İş Kanunu çıkmıştı. 1924 senesinde hafta tatili kanunu, 1926 senesinde Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu, 1930 senesinde Hıfsızsıhha Kanunu çıkmıştı. 1935'te genel tatil ve bayramlar da kanunlaşmıştı. Devlet nazım rolünü, düzenleyici görevini yerine getirse, işçiyi işverene, işvereni işçiye ezdirmeyecek adil görevini yerine getirse de, emekleyen çocuğu (işçiyi-sanayiciyi) gelin güvey etmeseydi, Türk çalışma hayatı bugünlere çarpık modellerle gelmezdi. Haydi oldu, diyelim; sendikalar kuruldu. Sendikaları yönetenler temsil ettikleri işçileri ideologlara, siyasilere ve işverenlere peşkeş çekmeselerdi, onları Milli Kültür ve Milli Ahlakları içinde yetiştirmeye, ekonomik ve sosyal itibarlarını korumaya gayret gösterselerdi, çalışma hayatı 1970'li ve 1980'li yılların çıkmazına girmezdi."*

Genel Kurulda, genel başkanlığa Mete Beşen, genel başkan yardımcılığına Hüsnü Çetiner, genel sekreterliğe Tekin Küçükali, genel mali sekreterliğe Şükrü Dağdeviren, genel eğitim ve teşkilatlanma sekreterliğine de Necati Dalkılıç seçildiler.

MİSK'e bağlı sendikaların büyük bir bölümü, faaliyete geçmelerine izin verilmiş olmasına karşın, faaliyete geçecek gücü bulamadı.

Faaliyete geçebilen sekiz sendikanın kayyımlarının bildirdiğine göre, 12 Eylül 1980 tarihinde bu sendikalara üye işçi sayısı yalnızca 21.856 idi. Ancak 1984 yılında birçok işçi bu sendikalardan istifa edip ayrılınca, üye sayısı iyice azaldı. 1985 yılı Ocak ayında yayınlanan Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlığı istatistiklerine göre, MİSK'e bağlı ve faaliyette bulunan sekiz sendikanın toplam üye sayısı 4.750 idi. Fakat MİSK'e bağlı sendikalar yasadaki bir açıktan yararlandılar. 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nın çıktığı tarihte sendika üyesi olanların yeniden noterden üye olma zorunluluğunu kaldıran ve sendikaların gönderdikleri üye listelerinin kabul edildiği "Ek 6" uygulaması, Danıştay'ın aksi görüşüne karşın, Ankara İş Mahkemesince MİSK üyesi

[14] MİSK, *3. Genel Kurul Faaliyet Raporu*, Ankara, 1984, 3 s. (Çoğaltma).

[15] Beşen, M., *Genel Başkan Mete Beşen'in 4. Olağan Genel Kurulu Açış Konuşması*, MİSK Yay., Ankara, 1984, s.16, 22-23.

sendikalar için de kabul edildi. Böylece, MİSK'e bağlı sekiz sendikadan beşi gerçekte sahip olmadıkları üyeler aracılığıyla, toplu iş sözleşmesi bağıtlayabilmek için gerekli önkoşul olan yüzde 10 barajını aştı. Bu sendikaların isimleri, kayyımlarca bildirilen üye sayıları, Ocak 1985 istatistiklerinde yer alan üye sayıları ve sendikaların sahip oldukları iddia edilen üye sayıları aşağıda sunuluyor:[16]

MİSK Hakkında Dava

1985 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı Askeri Mahkemesi, MİSK hakkında bir dava açtı. İddianamede, MİSK'in MHP'ye ve bu partiyle bağlantılı çeşitli derneklere (Ülkü Ocakları, Ülkücü Memurlar Derneği, Gediz Ülkü Ocakları, v.b.) para yardımlarında bulunduğu belirtiliyor ve MİSK'in kapatılması ve 1976-1980 döneminde yöneticilik yapmış olanlar hakkında bir yıl hapis cezası verilmesi isteniyordu.[17]

Aynı günlere, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın 1985 yılı Temmuz istatistikleri yayınlandı. MİSK'e bağlı sendikaların, üye sayılarına ilişkin gerçekdışı iddialarının kabul edildiği bu açıklama, TÜRK-İŞ'in tepkisini çekti. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Şevket Yılmaz, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Kalemli'nin TÜRK-İŞ'e alternatif bir işçi örgütü yaratma çabası içinde olduğunu ileri sürdü.[18] ANAP'tan kaynaklanan bu girişim, TÜRK-İŞ'in 1984-1985 yıllarında hükümete karşı sürdürdüğü diyalog politikasının 1986 yılı başında değiştirilmesinde etkili oldu.

Bu dönemde çeşitli işyerlerindeki işçiler, kendilerinin MİSK'e bağlı sendikalara üye olmadıkları halde üye gösterildiklerini ileri sürdüler. Örneğin, TÜRK-İŞ'e bağlı Ağaç-İş Sendikası'na üye ve MKE Ağaç Sanayi Ürünleri Fabrikası'nda çalışan işçiler, MİSK'e bağlı Türk Ağaç-İş'e üye gösterilmeleri üzerine, bu sendikanın başkanı hakkında sahtecilik iddiasıyla dava açtılar.[19]

Bu aylarda MİSK'in HAK-İŞ'le birleşmesi konusunda bazı söylentiler oldu. Ancak, MİSK Genel Başkanı Mete Beşen ve HAK-İŞ Genel Başkanı Necati Çelik, birlikte katıldıkları bir değerlendirme toplantısıda, birleşmelerinin söz

MİSK'e Bağlı Sendikaların Üye Sayıları

Sendika	Kayyımın Bildirdiği	Bakanlık 1995 Ocak İstatistiği	İşkolunda %	Ek 6'larda Sendikaların İddiası
Türk Cevher-İş	432	--	---	10.695
Türk Gıda	3.115	65	0,02	32.593
Türk Mensucat-İş	9.263	4.047	1,39	31.014
Türk Deri-İş	337	—		5.036
Türk Ağaç	1.017	125	0,26	6.180
Türk Çimser	4.013	65	0,07	15.011
Türk Çelik-Sen	3.750	181	0,05	46.538
Türk Oley-Sen	179	87	0,11	11.552

16 TÜBA, *İş, İşçi ve Çalışma Bülteni*, No.488, 11.3.1985, s.3.

17 *Cumhuriyet*, 5.7.1985.

18 *Cumhuriyet*, 24.7.1985.

19 *Cumhuriyet*, 24.7.1985.

konusu olmadığını açıkladılar.[20]

MİSK, 1987 yılı sonlarına kadar sendikal alanda bir varlık gösteremedi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiklerde MİSK'e bağlı sendikaların üye sayısı 115 bin dolayında gözüküyordu. Ancak MİSK'in işyerlerinde varlığı yoktu. Bu dönemde MİSK'e bağlı sendikaların yaşadığı iç huzursuzluk, MİSK'in 19-20 Aralık 1987 günleri Ankara'da toplanan 5. Olağan Genel Kuruluna sunulan faaliyet raporunda şöyle ele alınıyordu:[21]

"Açıldığımız günden beri yakamızı bırakmayan şanssızlıklar, engellemeler ve ortalığı karıştıran hasta ruhlu kişiler yine devreye girdiler. Ve yönetimde çıkan sebepsiz, yersiz anlaşmazlıklar neticesinde MİSK Genel Sekreteri Tekin Küçükali istifa ederek ayrıldı. Daha sonra da Teşkilatlanma Genel Sekreteri Necati Dalgıç ayrıldı. Bunun yanı sıra, sendikalarımızın bir çoğunun yönetim ve denetim kademelerinden de çeşitli sebeplerle ayrılmalar meydana geldi. Bu ayrılmalar ise yönetimde boşluk doğurarak faaliyetin sekteye uğramasına sebep oldu.

"Konfederasyonumuz ilke ve prensiplerine uymayarak geçici olarak ihraç edilen Türk Mensucat-İş Sendikamız kendi içerisinde de yersiz ve sebepsiz bir takım kısır çekişmeler içerisine düşünce, yeni bir olağanüstü kongreye gitmek zaruret halini aldı.

"Bu olağanüstü kongreler, konfederasyon ve bağlı sendikalarca ibretle izlendi. Ancak kongreler sonucunda olumlu bir gelişme olmadığı gibi, bu sendikalarımızda gerilemelere sebep oldu. Kendi problemlerini Konfederasyona fatura etmeye çalışan Türk Çelik-Sen Sendikası ile Konfederasyonumuz arasındaki münasebetler yok denecek dereceye kendiliğinden inmiş oldu."

Bu dönemdeki diğer bir gelişme, bağımsız Tursan-İş Sendikası'nın MİSK üyesi Türk Oley-Sen Sendikası ile MİSK bünyesinde birleşmesiydi. Ancak bu birleşme sonrasında Tursan-İş Sendikası MİSK'ten ayrıldı.[22]

Bu dönemde, MİSK aleyhine 21 Mayıs 1985 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı Askeri Mahkemesi'nde açılan dava da sonuçlandı. Askeri Mahkemede MİSK'le ilgili davanın, "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası" ile birleştirilmesi kararı alındı. Konu Askeri Yargıtay'a gitti. Askeri Yargıtay 5. Dairesi ise, iki davanın birleştirilmesine ilişkin kararı kaldırdı ve "sanıklar hakkında yalnızca Sendikalar Kanunu'na aykırılıktan dava açıldığı ve davanın anarşik bir yönünün olmadığını' belirtti. Askeri mahkeme de bu karara uydu ve dava konusunda görevsizlik kararı vererek, dava dosyasını Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderdi. Ancak bu konuda zaman aşımı süresi beş yıl olduğundan, MİSK yöneticileri bir ceza almadılar.[23]

MİSK'in 19-20 Aralık 1987 tarihlerinde yapılan genel kurulunda Konfederasyon'un adı Yurt-İş (Yurt İşçi Sendikaları Konfederasyonu) olarak değiştirildi. Genel kurul sonrasında Genel Başkan Mete Beşen ile yaptığım özel bir görüşmede, Mete Beşen, bu değişikliğin nedeni olarak, MİSK'in adının MHP ile birlikte düşünülmesinin birçok sorun yarattığını ve isim değişikliğinin bu sorunları aşmada önemli bir etmen olacağına inandıklarını belirtti. Mete Beşen, 5. Genel

[20] *Yankı*, No.753, 29.4.1985, s. 25

[21] MİSK, *5. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu*, Ankara, 1987, s. 6.

[22] Tursan-İş Sendikası 1990'lı yıllarda DİSK'e bağlı Oleyis'e katıldı.

[23] MİSK, *5. Olağan Genel Kurula Sunulan Faaliyet Raporu*, s. 7-24.

Kurulu açış konuşmasında bu durumu şöyle açıklıyordu:[24]

"MİSK, İnsan sevgisinin, Vatan sevgisinin, Bayrak sevgisinin, Allah sevgisinin dolup taştığı kuruluştur. İsim ve tüzük değişikliğimiz bu iman ve inancımızı değiştirmez. Yılların birikimi ve Türk işçisinin ihtiyaçları doğrultusunda geleceğe pırıl pırıl hazırlıktır bu değişiklik teklifi, yüzbinlerce işçinin arayış ve beklentisine hazırlıktır. Büyümeye ve gelişmeye giden yoldur. Türk işçisini hür ve ipoteksiz sendikacılığa, birlik ve beraberliğe davettir. MİSK ismi, son 10 yıl içinde, 4 ayrı ağır ceza mahkemelerinde, 2 ayrı Sıkıyönetim Mahkemelerinde, 30'a yakın ayrı mahkemelerde hesap vermiş, yüzünün akıyla bugüne gelmiştir. Bu kadar çok yargılanmamızın sebebi kanunsuz eylemlerimiz değil, ismimiz olmuştur. Faaliyet Raporumuzda da görüldüğü gibi, MİSK, sendikacılıktan men edilmek için mahkeme koridorlarının abonesi haline getirilmiştir."

1988 yılında MİSK büyüyemedi. Aksine, Türk Cevher-Sen MİSK'ten ayrıldı ve böylece MİSK'e bağlı sendika sayısı 4'e düştü: Gıda-Sen, Çimser-İş, Deri-Sen ve Anadolu Mobilya-İş (eski adı Türk Ağaç-Sen). Konfederasyonun üye sayısının 5'in altına düşmesi üzerine, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 28.9.1988 tarihinde Ankara Valiliği'ne bir yazı yazarak, gerekli işlemleri başlatmasını istedi. Ankara Valiliği de 1988 yılının sonlarında Konfederasyon'un fesih işlemleri için İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvurdu.[25]

MİSK'in bu çözülmesini hızlandıran diğer bir etmen de, 2821 sayılı Sendikalar Yasası'nda 1988 yılı Mayıs ayında yapılan değişiklikle, sendikaların 1983 öncesindeki üyeliklerinin noter aracılığıyla yenilenmesi zorunluluğunun getirilmiş olmasıdır. MİSK'e bağlı sendikaların gerçek üyelerinin bulunmaması, MİSK'in içi boş yapısının bile ayakta durmasına olanak bırakmadı.

MİSK'in Sendikacılık Anlayışı

MİSK'in kendi yayınları tarandığında, sendikacılık anlayışı ana hatlarıyla ortaya çıkmaktadır.

MİSK, sınıf olgusunu yadsımakta, işçiler ve işverenlerin bütünlüğünü savunmaktadır.

"MİSK'in savunduğu TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ'ne göre ise esas olan millettir. Toplum sınıflara bölünümez. Sınıflardan biri diğerine feda edilemez. Asli olan millettir ve milletin tümüdür. İşçi ve işveren sadece milli toplumun birer kesimini meydana getirmektedirler. İşçi ve işveren diğer doktrinlerde olduğu gibi birbirine düşman iki sınıf değil, birbirini tamamlayan milli toplumun iki kardeş unsurudur. Milli Devlet hem işçinin hem de işverenin Devleti olduğu için işçi ve işvereni milli üretimi artıracak şekilde teşkilatlandırır. Bu teşkilatlanma sonucu hem milli üretim artar hem de artan milli üretimden işçi ve işveren adil bir şekilde paylarını alırlar. Milli Devlet, sendikaları birer sınıf kavgası ve ideoloji ocağı olarak değil, milli üretim gelir dağılımının birer ünitesi olarak görür."[26]

"Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu olarak biz, işçinin de, işverenin de Türk milletinin bir dilimi olduğu

[24] Beşen, M., *Genel Başkan Mete Beşen'in MİSK'in 5. Genel Kurulunu Açış Konuşması*, Ankara, 1987, (Çoğaltma), s. 9.

[25] ANKA, *Çalışma Haftalık Bülteni*, No.10, 27.2.1989, s.4.

[26] MİSK, *3. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, İstanbul, 1978, s.34.

gerçeğini gözönünde bulundurarak, bu iki dilimin birlik ve beraberlik içinde Türk ekonomisine hizmet etmesi gerektiğini ifade ediyoruz."[27]

Sermaye ile kardeşlik temelinde başlayan bu anlayış, Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteklenmesi ve savunulmasını da içermektedir. MİSK sık sık MHP'nin sloganlarını kullanmaktadır:

"*Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu Milli Devlet, güçlü bir iktidar, sağlam bir icraatın destekçisidir.*"[28]

"*Türkçülüğün bugünkü görevi dünyanın neresinde bir Türk varsa onunla ilgilenmek, ona el uzatmaktır.*"[29]

"*Büyük ve Müreffeh Türkiye, Dokuz Işığın aydınlattığı yoldan sür'atle ve mutlaka kurulacaktır... İlimle elele geliştirilen milli sistem, Dokuz Işık Doktrini, yerleşme düzeninden sosyal güvenlik sistemine kadar bütün unsurlarını bu ülkenin gerçeklerinden alan, bu milletin iktisadi ve sosyal şartlarına uygun, çağın şartlarıyla yoğrulmuş Türk'ün orijinal doktrinidir.*"[30]

MİSK, 1977 genel seçimlerinde MHP'yi destekledi. MİSK tarafından yapılan açıklamada bunun gerekçesi şöyle belirtilmektedir:[31]

"*Bu durumları açıklığa kavuşturduktan sonra Milliyetçi Hareket Partisi'ni desteklememize esas olan görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:*

a) Sınıf Devleti değil, Milli Devletten yanadır.

b) Sendikal enflasyon karşı olup, her işkolunda tek ve mecburi üyelik esasını kabul etmektedir.

c) İşçilerin üretim araçlarına, yönetime, sermayeye ve kara ortak olma prensibini benimseyerek iktisadi demokrasiden yanadır...

Bu fikir ve doktrin başka hiçbir partide mevcut değildir. İktisadi Demokrasi ile birlikte Milli Demokrasinin tek savunucusu MHP'yi desteklemekle Türk Milletine hizmet ettiğimiz kanaatindeyiz."

Daha sonra da, işçileri sermayenin ve devletin kölesi yapmanın aracı olan, tek sendika ve zorunlu üyelik ilkeleri savunulmaktadır:

"*Her işkolundaki tek sendika: Tek sendikacılık, her işkolunda bir tek sendikanın kurulması demektir. Tek sendikacılığa 'sendika tekliği prensibi' adı verilebilir. Tek sendikacılık veya sendika tekliği prensibinin karşısında birleşen işçiler, büyük bir kuvvet teşkil ederler... Aynı işkolunda rakip sendikaların kurulması mümkün olduğu takdirde yöneticileri yeni üyeler kazanmak veya mevcut üyeleri muhafaza etmek için taviz vermek zorunda kalırlar. Milli üretimin ve mesleğin menfaati savunulacak yerde, rakip sendikadaki üyelerin elde edilmesine çalışırlar... Sendikalar, üyelerin ferdi menfaatlerini değil, mesleği temsil ve müdafaa eder. Mesleğin bir bütün olarak temsili ise ancak o meslekte kurulmuş tek sendikanın mevcudiyeti ile mümkündür. Böylece işkolundaki bütün işçilerin teşkilatlanması da imkan dahiline girer.*"[32]

---

[27] MİSK, *MİSK Ne Dedi?*, s.27.

[28] MİSK, *MİSK Ne Dedi?*, s.15.

[29] MİSK, *MİSK Ne Dedi?*, s.43.

[30] MİSK, *3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu*, İstanbul, 1978, s.25.

[31] MİSK, *3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu*, İstanbul, 1978, s.350.

[32] MİSK, *3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu*, İstanbul, 1978, s.36-7. Bu konularda ayrıca bkz. MİSK, *Temel Görüşleri*, (2. Basım), İstanbul, 1976.

"Üye olmada mecburilik esası: İşkolunda çalışan bütün işçilerin, o işkolunda kurulmuş bulunan sendikaya üye olma zorunluluğuna mecburi sendikacılık denir. Böylece mesleğin bütün üyeleri bir koruyucuya, bir hamiye kavuşmuş olurlar. Milli doktrinde, sendikalizm milli üretimin artmasına ve milli gelirin adil bir şekilde dağıtılmasına, mesleki menfaatlerinin savunulmasına aracı olduğu içn işkolundaki bütün işçilerin sendika içinde toplanması gerekir."[33]

Sonuç

MİSK, sınıf ve sınıf mücadelesi olgularını reddeden, ülkemizde sermayenin açık diktatörlüğünü kurmayı amaçlayan bir anlayışın, sendikal alanda etkinlik sağlama çabasıydı. Ancak sermayenin daha akıllı ve büyük kesimleri, MİSK girişiminin başarısızlığa mahkum olduğunu sezerek, genellikle MİSK'le çok yakınlaşmadılar. Anadolu'nun bazı kentlerinde ise MHP'nin etkinliğinin artırılmasına koşut olarak, bazı işyerlerinde MİSK sendikalarına yetki verildi. Sömürüyü artırmada Türklük ve Müslümanlık unsurlarını kullanmayı yeğleyen bazı işverenler, işyerlerine MİSK'e bağlı sendikaları soktular. Bazı işyerlerinde ise MİSK sendikaları, DİSK'e bağlı sendikaların örgütlenmesini güçleştirmek ve TÜRK-İŞ'e bağlı bazı sendikaları "yola getirmek" ve "terbiye etmede" bir yedek güç olarak kullanıldı. kamu kesimi işyerlerinde MHP'li kadroların yerleştirildiği durumlarda ise MİSK sendikaları sınırlı başarılar elde ettiler. Ancak hiçbir dönemde işçilerin desteğini alamadılar. MHP'li militanların ve devletin gücü kullanılarak muhalif işçiler susturuldu ve sendika-içi demokrasinin işletilmesi doğrultusundaki en küçük talepler bile ezildi. MİSK, iktidarda sermayenin çıkarlarını savunanların bulunduğu, militan sağ unsurlara devlet olanaklarının sunulduğu, işçilere bir parça zam verebilmenin ekonomik koşullarının bulunduğu durumlarda, baskı ve şiddete dayalı bir örgütlenme olarak ortaya çıktı. MİSK hiçbir zaman (iktidarda Milliyetçi Cephe'nin bulunduğu dönemde bile) işçilerin özgür iradelerinin demokratik örgütlenmesi olmadı. Amaç, işçilerin sermayenin çıkarları doğrultusunda denetim altına alınması ve yönlendirilmesiydi. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

MİSK, faaliyetine Genel Kurmay Başkanlığı'nca izin verilmesine ve yöneticilerin, haklarında açılan davanın zaman aşımına uğraması nedeniyle hüküm giymemelerine ve böylece yeniden faaliyette bulunma olanağına kavuşmalarına karşın, benimsediği sendikacılık anlayışının Türkiye işçi sınıfı tarafından reddedilmesi karşısında, kendiliğinden çöktü. MİSK'in çöküşü ile yenilgisi tecil edilen, Mete Beşen ve diğer sendikacılar değil, işçi sınıfının varlığını ve mücadelesini reddeden ve işçi sınıfını köleleştirmenin aracı olarak sendikaları kullanmaya çalışan bir sendikacılık anlayışıdır. MİSK, bu sendikal anlayışının işçi sınıfınca reddedilmesi nedeniyle, yasal çalışma hakkına sahip olmasına karşın, çökmüştür. MİSK'in sendikal anlayışına sahip olanlar, bugün sendikalarda varlıklarını sürdürebilmek için farklı görünümlere sahip olmayı tercih etmektedir.

[33] MİSK, *3. Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu*, İstanbul, 1978, s.38.

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

Kitabiyat / Bibliyografya sayfalarıyla
zenginleştirilmiş yeni biçimi ile
Kitap Kurtlarının
vazgeçemeyecekleri bir dergi...

ŞEHRENGİZ

MERSİN'İ ZİYARET EDENLER

PEDER EDWIN JOHN DAVIS

Frank Fokke FERWERDA

Mersin'e gelisi: 17 Nisan 1875.

Ne yazık ki, ingiliz yazar, gezgin peder **Edwin John Davis** hakkında çok az bilgi elde edebilmiş bulunuyoruz.Kendisi İngilizdir, fakat nerede doğduğunu bulamadık, doğum tarihi olarak sadece 1826 senesi mevcuttur, ancak 1851 yılında ünlü Oxford Üniversitesi'ne bağlı Magdalen Hall kolejinin diplomasını aldığı bellidir. Adamcağızın sonraki meslek hayatına bakarsak şüphesiz eğitim konusu olarak İlahiyat Bilimlerini seçmiş olmalıdır, çünkü Davis'i ancak 1861 senesinde İskenderiye'deki İngiliz konsolosluğuna bağlı olan Anglikan Kilisesinin vaizi olarak bulmaktayız ve sonra, kaynaklarımıza göre, 1887 senesinde Kudüs'teki Anglikan Piskpos'un yardımcısı da Edwin John Davis'tir. Daha kaç sene Kudüs'te kalacaktır? Ne zaman İngiltere'ye dönüyor? Hangi tarihte, nerede, neden vefat ediyor? Bizim baktığımız kaynaklarda hiç bir iz yoktur. Araştırmaya devam edeceğiz çünkü Davis, bugünkü Anadolu Bilimi için son derece önemli bir yazardır. Nedeni de su: kültürlü ve meraklı ve herhalde iyi Türkçe ve Arapça bilen saygıdeger Peder Davis'in, İskenderiye'de mutlaka canı sıkılmaktadır. Maddı durumu da iyiyimiş ve sanırız ki işleri de fazla degil! Va'iz efendi 1872 senesinde, uzun ve güzel bir seyyahat yapmak üzere İzmir'e gelir, vapurla, 24 Nisan'da trenle İzmir'den Aydın'a varıp oradan sonra at ile devam eder ve bugünkü okurlar için nefes kesici bir Anadolu Gezisine baslar. Evet, Davis o zamana dek hiç bir Avrupalı'nın gitmemiş olduğubir çok yere uğrayacaktır, yüzeysel bir şekilde olsa da. Yolculuğunu bütün ayrıntılarıyla bu sütunlarda anlatmak imkansızdır, fakat ana çizgilerini kısaca aktaracağız. Hemen ama dikkati çeken bir iki seyler söylememiz gerekiyor. Gezgin son derecede çabuk seyahat ediyor, bu bir. İkinci olarak, uğradıgı yerlerin isimlerini bize kendi diliyle aktarıyor ki, bütün eserini yakından incelemeksizin bazı köy ve kasabaların isimleri pek anlaşılmıyor, onların bugün neresi olduğu. Her nasılsa, Aydın'ın "Kavaklı Kahve"sinden hareket ettikten sonra, Köşk'e gelir ve ondan sonraki rotası şöyle: Akçaköy (bugünkü Atça) Nazilli, Menderes Nehri ve köprüsü, Ali Ağa

1910'larda Mersin Çeşme Meydanı

çiftliği, Karasu (bugünkü Karacasu), Geyre (Afrodisiyas harabeleri!), Karahisar, Kızılca Bölük, Sarıova, Denizli, Goncalı (Loadikeia Harabeleri), Hierapolis (Pamukkale); tekrar Denizli, Kolossae harabeleri (bugünkü Honaz Köyü), Karahüyük, Avşar, Güney Kocapınar, Buldur, Isparta, Aglasun, Hisarköy, Girme (Kremna harabeleri) Susuz-Han, Elmalı, Durular, Söğüt, Bayındır, Horzum, Acıpayam, Kızılca, Uzunpınar, Karasu, Nazilli ve demiryoluyla İzmir'e dönüş. 24 Nisan gününde hareket eden din adamımız, 22 Mayıs'ta Aydın'dan trenle İzmir'e döner!! Yani bütün bu aşamaları, kamp yerleri, harabeleri, incelemeleri ve yemek durakları bir ay bile sürmeyen yüksek bir tempo ile geride bırakır. Aferin ona! Bugünkü taşıtla seyahat eden turistten daha hızlı! Üstelikte bol bol not almak için de vakit bulmuş, çünkü 1874 senesinde "*ANATOLICA, OR A JOURNAL OF A VISIT TO SOME OF THE ANCIENT RUINED CITIES OF CARIA, PHRYGIA, LYCIA AND PISIDIA, BY THE REVEREND E.J. DAVIS, HER BRITISH MAJESTIES EPISCOPALIAN CONSULAR CHAPLAIN IN ALEXANDRIA*" isimli bir kitap yayınlamış (Tükçe olarak: "ANADOLULUKLAR, yani İngiltere Majestelerinin İskenderiye'deki Konsolosluğunun din görevlisi Saygıdeğer E.J. Davis tarafından yazılmış olan Karya, Frikya, Likya ve Pisidya'da birkaç ören şehre bir ziyaret günlüğü"), Londra: Grant & C°: 1874 :374 sayfalık (Kitabın içinde birçok güzel fotoğraf da vardır fakat maalesef kütüphanedeki nüshası yıpranmış bir haldedir ve bize kopilerinin çekilmesine müsade etmediler; bunlarla beraber çok hoş bir haritası da var, ve onun kopyasını çektirebildik). Her neyse bu birinci Anadolu

turu pederimizin hoşuna gitmiş olmalı ki 11 Nisan 1875 tarihinde tekrar İskenderiye'den yola çıkıp "Aleksander" isimli bir Rus vapuruyla doğru Mersin'e gelmektedir. Başlangıçta bir, iki arkadaşla dolaşıyorsa da, sonra tek basına macera yoluna sapar. Seyyah olarak yanında Adana valisi tarafından verilen bir teskereyle tavsiye mektupları taşımaktadır, ki her gittiği yerde yerel makamlar kendisini usulen kabul etmekle yardımcı olup yanına çavuş gibi korumalar verirler, yoksa onca yolu, o zamanki Anadalu dağ patikalarından geride bırakmış olamazdı, problemsizce, haydutsuzca! (Kitabında Adana Valisine vurguyla teşekkür eder.) Şimdi bu ikinci yolculuğa bir bakalım. Küçük kafile Mezetlü'den Mersine'e gelip, bir iki gün civarlarını dolaşıyorlar; Pompeiopolis, sonra Tarsos ve Eshab-ı-Kef ve artık ondan sonra Edwin Peder yoluna tek başına devam eder: Adana, Missis (Yakapınar), Çamlı köy (?), Osmaniye, Bahçe, Kızılagaç, Maras, Dunkala (?), Çayırlan çiftlik (?), Acemli, Kars, (Kadirli); Bodrum (kalesi), Hemita (Kalesi), Anazarba, Sis (Kozan); Adana, Kazık Başı (?), Gözlük Han, Gülek Boğazı, Çifte Han, Ulukısla, Ereğli, İbriz, Ereğli, Devleh (Ayrancı), Serpek (?), Karaman, Maden Şehir (Bin Bir Kilise!), tekrar Karaman, Göz (?), Mavga (?), Mut, Beceh (?), Balabolu (?), Ermenek. (Yukarıda ifade ettiğim gibi bir çok yer isimlerini eski haritalarda henüz inceleyemediğim için tespit edemedim.) Ermenek, Altıntaş, Yenikışla, Nunu (?), Durgeller, Alata, Merbak, Hadım, Asiklar (?), Elmasun (?), tekrar Karaman, İbrala, Kara-Koyu, Efrenk, (Aslanköy), Gözne, Mersin.

Ne yazık ki korkusuz peder gezinin son haftasında hastalanır, yani Toroslardan inerken Mersin yöresindeki müthiş sıcağından ve herhalde de sıtmadan epey rahatsız olarak bir Fransız vapuruna binip İzmir'e yol açar. İzmir'de dört gün karantinada kaldıktan sonra Marsilya üzerinden İngiltere'ye döner. Toplam olarak bu ikinci seyyahat 70 gün sürmüş olacaktır ve bana kalırsa birincisinden çok daha da ilginçtir. Sonra, kitabından bahsettiğimiz vakit hemen bu belli olacaktır. İngilte-

1920'de Mersin Gümrük Meydanı

re'de kaç hafta kaldığı belli değil. Herhalde iyileşir iyileşmez İskenderiye'deki görevine geri gelecektir. Bizim için önemli olan, 1878 senesinde yayımlanan ikinci kitabıdır. İşte onun referansı: "*LIFE IN ASIATIC TURKEY, A JOURNEY OF TRAVEL IN CILICIA (PEDIAS AND TRACHAEA), ISAURIA, AND PARTS OF LYCAONIA AND CAPPADOCIA, BY THE REV. E.J. DAVIS*" Londra: Stanford: 1878: In-8°: VIII-536 sayfa!!. (Türkçesi: "Asya'daki Türkiye'de hayat, yani Saygıdeğer peder E.J. Davis tarafından yazılmış Kilikya'da (Hem düz-Kilikya'da hem de Sarp Kilikya'da) ve sonra Isauriya, Likaonya ve Kapadokya'nın bazı kısımlarında bir seyyahatname") Gördüğümüz gibi bu kitap 536 sayfalık (!) bir eserdir, yani yoğun bir gayret! Gerçekten Peder Beyimiz hepsini anlatır; viran şehirlerden çiçeklere, inekten eşeğe kadar, toprakları, papazları, ormanları, kırovaları vs. Aynı zaman da bir çok defa okumuşluğunu göstermek üzere uzun uzun klasik bilgisini sergiliyor! Herhalde bu yüzden olsa gerek çağdaş eleştirmenler kitaba pek sıcak bakmıyor. "Evet" diyor, o zamanki *Saturday Review* (Cumartesi Dergisi) "bu eserin en ilginç yanı yazarın geçtigi bölgelerin bize verdiği tablosudur." "Modern gezginlerin hiç gitmediği bölgeleri ziyaret ediyor ve gerçekten nerdeyse ilgi çeken bir kitap yazmış olacaktı fakat o kadar laflıyor ki, eserin esas enteresan tarafını bozuyor" İtiraf edelimki, bu kritik pek te yanlış sayılmaz! Pederimiz gerçekten biraz geveze, fakat bugünkü, yani Türkiye Cumhuriyeti'ndeki okur bizim Anadolu'nun ucra köşelerinin o zamanki durumu anlatan bu kadar ilginç az kitap bulacaktır!

Şimdi sorarsanız. "Pek iyi, bizim Mersin hakkında neler söyler, bu İngiliz ruhban seyyah?" Cevap olarak da "çok şey" demeliyiz. Mersin ve etraflarından o kadar bahseder ki yine birkaç ufak seçmeyi aktarmak mecburiyetindeyiz. Nisan'ın 17'sinde Mersin'e yaklaşır, Rus vapuru'yla, ve şöyle anlatıyor Mersin'i: "Bugün geniş ve gelişmiş bi iskeledir. Kilikya mahsullerinin çoğu buradan ihraç ediliyor. İskenderun'da olduğu gibi gemiler açıkta kalmak mecburiyetindedir çünkü suları sığdır. Sahilde bir sürü hafif kahverengi kum tepeleri vardır, arkasındakı ova kuzey tarafına, Toros Dağlarına kadar uzanır.. Otel gibi bir şey yoktur, Mersin'de, sadece bir handa barınak bulunur, ki "fena" olmamakla beraber biraz ani bir konforsuzluğa girmek demektir [not, tercümemizi bazı yerlerde kısaltıyoruz tabii]. Mersin ufak fakat gelişmiş bir yerleşimdir. Pazarları büyük bir telaş, buraya yerleşmiş muhtelif ırktan insanlar sağa sola koşmaktadır. Sokakların bazıları büyük kireç taşı bloklar ile döşenmistir ve birçok güzel, sağlam taş evler bulunur. Bu bölgelerin öbür limanlarında olduğu gibi meskunların çogu Rum ve Suriyeli Hıristiyanlardır. Rumlar enerjik, atılgan, çoğu da zengindir. Öz Avrupalıların sayısı çok azdır. Elverişsiz bir iklim ve yerel ticari ahlaksızlık nedeniyle bir Avrupalı için başarı sağlamak, hatta yaşamak bile aşağı yukarı imkansızdır. Nüfusun büyük bir kısmı Kuzey Suriye'den gelen Müslümanlardır, Nusayriye denilen dağlardan gelme [not: Onlar bugün hala Nusayri yahut da Arap Uşağı denilen, Alevi azınlıktır.] Onlara yerli halk tarafından Fellahhin denilir. Mersin'de resmi makamlar haricinde çok az Türk oturuyor, halbuki gelen/giden arasında epey Türk vardır çünkü Anadolu'dan gelen nakliyat deve ile yapılmaktadır ve deveciler değişmeksizin

Son olarak da kısa bir not eklemek istiyoruz. İngilizle o senelerde bir çok kişiyi Türkiye'deki durumu öğrenmek için bu yörelere gönderdiler. Bunların arasında bir çok şahıs yalnız gezmek, antika ve klasik kitabeler toplamak için yolculuk yapmamışlardı. Bilgi toplamak, İngiliz Imparatorluğu haber alma servisleri'nin dünya çapında ana hedefini teşkil etmektedir. Böyle bir ard düşünce belki Davis'te de mevcut idi. Bence bu ufak bir ihtimaldır fakat olmaz da diyemiyorum:

Davis'in 1898 senesinde basılan bir eseri daha var: "*OSMANLI PROVERBS AND QUAINT SAYINGS; 4300 SENTENCES IN TURKISH, PRINTED IN ROMAN CHARACTERS, WITH ENGLISH TRANS-LATIONS, EXPANATIONS AND A GUIDE TO THE PRONOUNCIATION*", LONDON: SAMPSON, LOW, MARSTON & CO.: IN-8°: 401 PAGES AND 175 PAGES IN TURKISH TEXT. Yani: "Osmanlı Atasözleri ve Garip Deyimler. Türkçe 4300 cümlecikler, ve Latin harfleriyle basılmış. İnglizce tercümesiyle, açıklamalarla ve telaffuz için bir harika! Yalnız... Bu atasözü koleksiyonu Davis'in değildir! Kitabın ikinci kısmındaki bütün metin, yani bütün atasözleri ve deyimler 175 sayfa olarak Osmanlıca bir daha basılmış bulunuyor ve bu sefer -Osmanlıca olarak- esas yazarının ismi de meydana çıkıyor, AHMED MITHAD EFFENDI! Peder beyefendi bunu İngilizce olarak da söz konusu edebilirdi! Her nasılsa, kitabın İngilizce bölümü çok daha geniştir ve açıklamalarla tercümeler muhteşemdir. Hem İngilizce hem de Fransızca deyim ve sözlerle kıyaslamalar yapılmıştır. Büyük bir zevkle eseri inceledik.

İşte Davis'in notları buraya kadar, umarım ki dikkatinizi çekebildik.

EVRAK-I METRUKE

KURTULUŞ SAVAŞINA KATILMAYAN MEMURLAR HAKKINDAKİ KANUN VE UYGULAMALARI

Ömer TÜRKOĞLU

Cumhuriyet tarihinin ilk yılları incelendiğinde olağanüstü koşullar içerisinde kurulan TBMM'nin ve hükümetinin bir taraftan devletin ve kurumlarının ideolojik yapılanması ile ilgili yasal düzenlemelerle, diğer taraftan çözülmesi gereken ülke sorunlarıyla uğraştığı görülür. Gerek devletin yeniden yapılanması ve gerekse mevcut sorunların çözümüyle ilgili yasal düzenlemeler cumhuriyet tarihçileri tarafından çeşitli boyutlarıyla ele alınıp yorumlanırken bazı yasalar ve uygulamaları ya görmezlikten gelinmiş, ya da gereği gibi ele alınmamıştır.

Bu yasalardan biri de *Mücâhede-i Milliye-ye İştirâk Etmeyen Memurin* hakkındaki 854 sayılı yasadır. Yasanın içeriği ve uygulanması incelendiğinde amacının iki önemli noktada toplandığı görülür. Bunlardan birincisi, Milli Mücadeleye katılmayan kamu görevlilerini diğer görevlilerden ayırmak ve bir anlamda devlet işlerini devletin güvenini kazanmış memurlara teslim etmek, diğeri ise savaş zamanlarında ağır cezayı gerektirecek bu tutumu bu şekilde de olsa cezalandırmaktır.[1] Nitekim Dahiliye Vekili Recep Peker de yasayla ilgili olarak mecliste yaptığı konuşmada sözkonusu yasanın amacını şu şekilde açıklamıştır: "*...geçirdiğimiz Mücâdele esnasında memlekete hidmet edenlerle etmeyenler, bilhassa hidmet etmemekle kalmayıp memlekete zarar verecek herhangi faaliyete salik olanlar bugün ve bugünden sonra cumhuriyet memurini arasında görmek memleketin selamet ve hukuku nokta-i nazarından elbet*

[1] Yasa teklifinin, 16 Nisan 1924 tarih ve 487 sayılı genel af yasasının çıkmasından yalnızca üç gün önce meclise sevk edilmesi, aftan hemen sonra da yasalaşması ile İstiklal Mahkemeleri'nin görev süresinin resmen bitiminden çok kısa bir süre önce gündeme gelmesi "cezalandırma" düşüncemizi doğrular niteliktedir.

doğru değildir..."[2]

Yasa 13 Nisan 1340 (1924) tarihinde meclise sevkedildiği halde ancak 26 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilebilmiştir.[3]

854 sayılı yasa mecliste görüşülürken yasanın içeriğine, uygulanma şartlarına ve gerekçelerine iki ayrı bakış açısının egemen olduğu görülür. Bunlardan birincisi yasayı öneren hükümetin bakış açısıdır ki dönemin olağanüstü koşulları içerisinde oldukça gerçekçidir. Hükümetin önerisini desteklemekle birlikte soruna daha çok duygusal bir bakış açısıyla yaklaşan ve yasaya muhatap olan kimseleri bugün ve gelecekte oluşturacakları muhtemel bir tehlikeden çok geçmişteki affedilmez hatalarından dolayı tasfiye edilmelerini isteyen milletvekillerinin dışında, ikinci bakış açısı da Giresun mebusu Hakkı Tarık [Us] Bey'in yaklaşımıdır. Konuya daha çok hukuk açısından yaklaşan Hakkı Tarık Bey mecliste yaptığı konuşmada yasanın meclise gelmesinden kısa bir süre önce, 16 Nisan 1340 (1924) tarihinde bir af kanunu çıkarıldığını, şimdi mecliste görüşülen yasanın ise bu affın ruhuna ve meclisin ciddiyetine aykırı olduğunu söyler.

Gerek Hakkı Bey'in gerekse kanunu destekleyen milletvekillerinin konuşmaları meclisin konuya bakış açısını özetler niteliktedir:

Hakkı Tarık Bey (Giresun) - ... *Acaba bir memur-ı mülkî bir memur-ı askerî gibi telakki edebilir miyiz? Askerlerin tabi tutulması iktiza eden ahkama tabi tutulması iktiza eder mi? Birisi müdafaa-yı memleket ile mükellefti, davet olunmuş gelmemiş, kaçmış, elbette hakkında bu cezayı tatbik etmek lazım gelir. Acaba mamurin-i mülkiyeyi de aynı surette mütalaa etmek kabil midir?*

İbrahim [Çolak] Bey (Ertuğrul) - *Vatan müşterektir.*

Kadri Bey (Siverek) - *Onlar müdafaa-yı memleketle alakadar değil midir?*

Hakkı Tarık Bey (devamla) - *Buna ait hiç bir şey söylemedim. Ve bilhassa bunun üzerinde ben de ısrar ederim ki, vatan hiç bir suretle şu veya bu sınıfın değildir, müşterektir. Arzetmek istediğim herkesin vazifesi tevzi edilmiştir, o vazife dahilinde çalışırlar ve neticelerinde muâteb olurlar veyahut mükafat görürler. Bu büsbütün ayrıdır.*

Kadri Bey (Siverek) - *Kanun devrindeyiz.*

Hakkı Tarık Bey (devamla) - *Evet, kanun devrindeyiz. Eğer biz, dün yaptığımız kanunu bugün bozacak olursak, eğer Türkiye Büyük Millet Meclisi dün yaptığı affı -mütalaaya almaksızın- bugün geri alacak ve yarın yeniden yeniye bir ceza açacak olursa herhalde kanun devrinde olmadığımızı kendimiz ilan etmiş oluruz....*[4]

Hakkı Tarık Bey'in yasaya yaklaşımı yalnızca bununla sınırlı değildir. Yasa teklifinin bu şekliyle Teşkilat-ı Esasiye'ye de aykırı olduğunu belirtir: "... *Bu adamların, İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne dahil olmuş insanların hissen düşmanıyım, bunlarla beraber bulunamam, yaşayamam. Fakat biz kanun nazarında bunları Türk sayıyor muyuz? Eğer sayıyorsak... sayarsak -ki 16 Nisan 340 tarihinden sonra Türk saymaya mecbur ve mükellef bulunuyoruz. Çünkü ondan evvelki ef'ali için bir ceza vermemişiz. Ve bir kayıt koymamışız. Ve bugünkü şekle göre hukuk-ı*

[2] *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci intihab devresi, cilt:11, s.308.

[3] Yasayla ilgili görüşmelerin tamamı için TBMM Zabıt ceridelerinin aşağıda belirtilen ciltlerine bakılabilir: **5. cilt**; s. 681, **11. cilt**; s. 234, 272-274, 303-318, **21. cilt**; s. 205, **22. cilt**; s. 69, 70, **23. cilt**; 179, 392, 393, **25. cilt**; s. 294, 634-664.

[4] *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci intihab devresi, cilt:11, s.306, 307.

siyasiyyeyi haiz her Türkün ehliyet ve iktidarına göre devlet memuriyetinde istihdamını bir hak diye kabul ederken bugün kendisine nasıl böyle bir ceza tertib edebiliriz?..."

Görüleceği üzere yasa teklifinin bu şekline tamamen hukuksal kaygılarla yaklaşan Hakkı Tarık Bey'in bu muhalefetine karşın Dahiliye Vekili Recep Peker'in yaklaşımında, yeni kurulan devletin ve rejimin korunmasına yönelik kaygılar ve yaklaşımlar vardır. Bu kaygı ve yaklaşımlara en iyi örnek ise yasanın mecliste görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmadır: "*Geçirdiğimiz Mücadele esnasında memlekete hidmet edenlerle etmeyenleri, bilhassa hidmet etmemekle kalmayıp memlekete zarar verecek herhangi bir faaliyete salik olanları bugün ve bugünden sonra cumhuriyet memurini arasında görmek memleketin selamet ve hukuku nokta-ı nazarından elbet doğru değildir...*", "*...Bundan başka memlekete hidmet etmiş ve memleketin muhtac-ı zamanında çocuğunu, evladını, her şeyi bırakıp iş başına koşmuş olan bir memurla İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne dahil olan diğer bir memur bir valiliğe bir kaymakamlığa tayin edildiği surette vaziyetin ilhamı*(evhâmı?) *dolayısıyle korku ve tesir altında vazifesini bırakıp memleketten savuşmuş olanlar aradan bir kaç gün geçtikten sonra hepsi yan yana bir memurin safı içerisinde bulunmaya nasıl olacaktır. Memlekette bilhassa hüsn-i hidmet edenler bu gibi fena hidmet edenlerle aynı safta icra-yı etmelerinden mütevvellid bir nefret ve bir tesirle müteessir olacaklardır.*"[5] Yine Recep Peker'e göre yasa teklifinin daha önce çıkarılan af yasasıyla da bir ilgisi yoktur, çünkü: " *Bu af kanunu Lozan muahedesinde olan umumi bir affı istihdâf etmektedir ve doğrudan doğruya ceraim-i siyasiyyenin hatta cürm mahiyetinde cihet-i adliyeden veya İstiklal Mahkemeleri'nden verilmiş olan cezaların yani hükme iktirân eden cezaların affı mahiyetindedir. Bizim teklif ettiğimiz layihada hiç bir vakit böyle bir ceza mevzubahis değildir. Af kelimesi malum-ı âliniz karşısında bir ceza tasavvuruyla kâbil-i ifade olur...*"[6]

Yasaya göre tasfiye kapsamı içine girecek kişileri belirlemekle görevli "*Heyet-i mahsusa*"nın başkanı Dahiliye Vekaleti tarafından tayin edilecek, üyeler ise Müdafaa-i milliye ve Bahriye Vekaletlerinden başka her vekaletten tayin edilen birer üyeden oluşacaktı. Üyelerin ayrıca 15 Mayıs 1335 (1919) tarihinden sonra milli sınırlar içerisinde mebusluk veya hükümet hizmetinde bulunmuş kişilerden seçilmesi zorunluydu. Heyet ayrıca çalışmalarını bir yıl içerisinde bitirmek zorundaydı.[7] 19 Şubat 1927'de çıkarılan 976 sayılı kanuna göre de sözkonusu heyete çalışmalarının bitimine kadar her birleşim için bakanlar kurulunun takdir ettiği "*ücret-i huzur*" verilecekti.[8]

Uzun görüşmeler ve hararetli tartışmalar sonucu kabul edilen yasanın dönemin Türkiye'sinde kaç kişiyi etkilediğini bilmiyoruz. Ancak önce devletin askeri kanadında başlayan tasfiye sürecinin sonra sivil bürokrat kanatta devam ettiği, bu uygulamanın -mevcut düzene muhalif görülen- eski ittihatçıları ve solcuları da kapsayacak şekilde genişletildiği bilinmektedir.

---

[5] *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci intihab devresi, cilt:11, s.308.

[6] *TBMM Zabıt Ceridesi*, İkinci intihab devresi, cilt:11, s.309.

[7] *Düstur*, 3. Tertip, Ankara, 1928, s. 2219.

[8] *Milli Kanunlar ve Kararlar*, 1. cilt, Damga Matbaası, 1928, s. 311.

MÜCÂHEDE-İ MİLLİYE YE İŞTİRÂK ETMEYEN MEMURİN HAKKINDA KANUN

Kanun numarası: 854
Resmi Gazete'de yayın tarihi: 14 Haziran 1926, sayı: 398

MADDE 1. 14 Safer 1342 ve 25 Eylül 1339 tarihli kanunun haricinde kalan eşhâs veya müstahdem ve ma'zûl-i memurlardan herhangi bir suretle milli hareket aleyhindeki herhangi teşkilâta dahil olduklarına veya teşkilâtı tertib ve icrâ ettiklerine veya milli hareket aleyhinde kavlen veya fiilen münferiden veya müctemian çalıştıklarına ikinci maddede zikr olunan Heyet-i mahsûsa'ca lâzım gelen tedkîkât, tahkîkât icrâ ve taleb vukûnda müdafaaları istimâ' olunduktan sonra karar verilenler bir daha devlet hidmetinde ve müessesâtında istihdâm olunamazlar.

MADDE 2. Birinci maddede mezkûr Heyet-i mahsûsa Müdafaa-i milliye ve Bahriye vekâletlerinden maada diğer vekâletlerden milli hareketin başlangıcı olan 15 Mayıs 1335 tarihinden itibaren milli hududlar dahilinde mebuslukta veyahud hükûmet hidmetinde bulunmuş olan zevâttan tayin olunacak birer azâdan terkib eder. Bu heyete Dahiliye Vekâleti'nce mezkûr evsâfı hâiz ayrıca bir de reis tayin olunur. Heyetin bil-mazbata vereceği kararlar kat'idir. İşbu heyetin bir sene içinde ikmâl-i vazîfe etmesi şarttır.

MADDE 3. 23 Nisan 1336 ve 26 Ağustos 1338 tarihleri arasında devletçe bir vazîfeye tayin edildikleri halde veya vazîfede iken bir özr-i makbûle müstenid olmaksızın terk-i vazîfe ile memâlik-i meşgule veya ecnebîyyeye bilâ-me'zuniyyet giden memurlar bir daha hidmet-i devlette istihdâm olunamazlar.

MADDE 4. Meşrutiyet ilânından itibaren anavatandan ayrılarak bugünkü Türkiye hududları haricinde kalmış bulunan memleketlerde kalıp da bugüne kadar avdet etmeyen Türk memurin veya 15 Mayıs 1335 ve 26 Ağustos 1338 tarihleri arasında herhangi bir ecnebî memlekette hidmet kabul ederek veya etmeyerek ihtiyârıyla kalan veya mezkûr memleketlere mezuniyetsiz giden veya mezunen ve tebdîl-i hava suretiyle gidip müddetlerini ihtiyârlarıyla tecavüz ettiren bilumum memurin ve istilâya ma'rûz menâtıkda işgâlin vukûndan sonra tayin edilerek vazîfe kabul eden vâli, mutasarrıf, kaymakam ve mahallin zabıta amirleri ile işgâl mıntıkasında düşman tarafından veya düşman nüfuzuyla tayin intihâb edilmiş oldukları ikinci maddede mezkûr Heyet-i mahsûsa tarafından tevsîk ve tespit edilecek olan her sınıftan bilumum memurlar devlet hidmetinde ve müessesâtında istihdâm olunamazlar ve bunlara ma'zûliyet maaşı verilmez.

Yemen'in vaziyet-i mahsûsasından dolayı orada kalmış olan Türk memurlarından Türkiye'ye avdetleri hükûmetçe temin ve kendilerine tebligât icrâ edildikten sonra dört mâh zarfında iltihâk edenler bu madde hükmünden müstesnâdır.

MADDE 5. İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

MADDE 6. İşbu kanunun icrâsına İcrâ Vekilleri Heyeti memurdur.

YASANIN UYGULANMASINA AİT ÖRNEKLER

Sûret

Kilis orta mekteb müdir muavini ve ulûm-ı tabîiyye muallimi Fikret Mes'ud Bey'in Hey'et-i Mahsusa'ca tedkik edilen dosyasına nazaran Mücâhede-i milliye'ye iştirâk etmeyen memurlar hakkındaki 854 numaralı kanun mûcibince devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına karar verildiği Maarif Vekâlet-i celîlesinin 5.10.927 tarihli tezkeresinde bildirilmiş olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Beykoz Sulh Mahkemesi kitâbetinde iken İngiliz Muhibleri Cem'iyeti'ne dahil olan ve elyevm Samsun Hukuk Riyâseti'nde müstahdem bulunan Bekir Fahri Bey'in Hey'et-i Mahsusa'ca devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına karar verildiği anlaşılmış olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Erzincan Vâlisi Cevdet Bey'in tedkik edilen dosyasına nazaran Mücâdele-i milliye'ye iştirâk etmeyen memurlar hakkındaki 854 numaralı kanunun dördüncü maddesine tevfiken devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 16.8.927 tarih ve 22-4396 numaralı tezkeresiyle iş'âr kılınmış olmağla tamimen tebliğ olunur.

Sûret

Suşehri müddeî-i umûmî-i sâbıkı Cemal Efendi'nin Çatalca azâlığında ve Çekmece müddeî-i umûmîliğinde bulunduğu zamanlarda Âmâl-i milliye'ye muhalif bir vaziyet takınmağla beraber İstanbul'u işgâl maksadıyla hatt-ı fâsılın kurbünde ictima eden Yunan ordularına mümânaat kastıyla Çatalca mıntıkayı askeriyyesine giden İ'tilâf kuvvetlerinin ve bil-münâsebe İngiliz mahalli karargâhı ile münâsebet peydâ ve İslâmlar aleyhine İngilizler nezdinde ifâdâtta bulunduğu ve Kuvvâ-yı milliye'nin bidâyet-i teşkîlinde Suşehri müddeî-i umûmîsi iken hazır bulunduğu bir cem'iyyette (İrâde-i seniyye olmadığı için asker toplanamayacağı ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin meşrû olmadığını) ifade ettiği tahkîkât ile sâbit olmağla kavlen ve fiilen Kuvvâ-yı milliye'ye aleyhdâr bulunmasından 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i mahsusa'ca karar verilmiştir. 8. Mayıs 927

Sûret

Kerbelâ livâsı bidâyet mahkemesi a'zâsından Mehmed Rifat Bey'in Harb-i umûmî'de Bağdad'ın sükûtu esnâsında orada kalıp halen dahi Bağdad'ın Kâzımiye kasabasında bulunduğu dosyasının müfâdıyla ve 20 Şubat 926 tarihli istidâsı mündericâtından anlaşılmağla 854 numaralı kanunun dördüncü maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i mahsusa'ca karar verilmiştir. Tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Eskişehir kadı-ı sâbıkı olup halen Bağçe hâkimi olan Tahir Efendi'nin Eskişehir'in Yunan idâresi altında bir muhtariyet-i idâreye rabtı hakkındaki telgrafnâmeyi imzâ eylediği müsveddesi tahtındaki imzâsından ve evrâk-ı tahkikiye derûnundaki i'tirâfâtından anlaşıldığından 854 numaralı kanunun dördüncü maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i

mahsusa'ca karar verilmiştir. Tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Kırklareli Eytâm Müdiri Agâh Efendi'nin Yunanlıların Trakya'yı işgâli esnâsında Kırklareli müftülüğünü kabul ve ifâ-yı hidmet eylediği ve halen Kırklareli kâtib-i adl vazifesini ifâ etmekte olan İsmail Efendi'nin de kezâ işgâl zamanında Vize müftülüğünü kabul ve ifâ-yı hidmet ettiği anlaşılmağla 854 numaralı kanunun dördüncü maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamlarına Hey'et-i mahsusa'ca karar verilmiştir. Tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

İzmir polis müdir-i esbâkı Bosnalı 289 tevellüdlü Mehmed Zeki Bey bin Mehmed Halim Efendi'nin İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâlinden sonra İzmir polis müdiriyeti vekâletine tayin olunup bilahire asâlet-i memuriyeti icrâ kılındığı ve Yunan komiserliğinin tasvibi ile Ayvacık kaymakamlığına tayin olunup işe başladığı ve bilahire tayin-i vâki mülgâ Dahiliye Nezâreti'nce tasdik kılındığı ve esâsen Âmâl-i milliye'ye olduğu (?) evrakının tedkikinden anlaşılmış olmağla 854 numaralı kanunun bir ve dördüncü maddeleri mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına 10 Mart 927 tarihinde Ankara Hey'et-i mahsusası'nca karar verilmiş olduğu Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 29 Mart 927 tarih ve 200-5069 numaralı tezkeresinde bildirilmiş olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Ezîne kaymakam-ı esbâkı Esad Sezai Bey'in üç yüz otuz beş senesinde Lüleburgaz kaymakamı iken İslamlara karşı bârid muâmelâtına mukâbil Rumlara fevkalade tarafgirâne hareket ettiği ve Yunan kumandanına müracaatla Müslümanların mevhûm tecâvüzâtına karşı muâvenet taleb eylediği Yunanistan'a giden Rumlardan Turgut Bey karyesine avdet edenleri kabul ve mukaddemâ hükûmetçe muhacirîn-i İslâmiye yerleştirilen haneleri Rumlara ita eylediği, Rum ve Ermenilerin talebleri üzerine Müslümanların meşrû mallarını cebren ahz ile merkum taliplere vermiş olduğu tehcir ve nakl olunmadığı halde vukû bulmuş gibi göstermek suretiyle ahâlî-i İslamiyeye bühtân ettiği gibi bilahire nakledildiği Ezîne kaymakamlığında bed-mâye Anzavur'un karaya vürûdunda hanesinde ictimâ-i akd ettikleri ve Ezîne'nin işgâlinden sonra kaymakam-ı mümâileyhin Yunan kumandanına sâl-ı cedîdi tebrik yolunda telgraf keşîde eylemek ve Yunanlılara fazlaca takarrüb etmek suretiyle ahâlî-i müslime'yi rencide ve Âmâl-i milliye'ye muhâlif hareket ettiği anlaşıldığından 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince bir daha devlet hidemât ve müessesâtında adem-i istihdamına ekseriyetle karar verildiği Hey'et-i mahsusa'nın bil-iş'ârına atfen Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 27.3.927 tarih ve 194-1449 numaralı tezkeresinde bildirilmekle keyfiyet tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Karaburun kazâsı tapu memuru Ali Rıza Efendi'nin işgâl sırasında Yunanlıların te'sir ve nüfuzuyla Foça kazâsı nüfus memurluğuna getirildiği ve memuriyet-i mezkûreyi "Nâm-ı nâmi Hazret-i Kral Kostantin cenâb-ı fehimânelerinin kanûn-ı esâsîsine sadık kalmak üzere" imza ettiği bizzat imzası tahtında vermiş olduğu müzekkereden anlaşılmağla 854 numaralı kanunun birinci ve dördüncü

maddeleri mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 27.3.927 tarih ve 196-1453 numaralı tezkeresinde bildirilmekle tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

İzmir'de Bornova'da Ziraat Mektebi muhasebecisi Sabri Efendi'nin işgâl esnasında Yunan hükûmetinin hidmetini kabul ederek Tepeköy'de Yunanlılara tercümanlık ve katiplik ifâ ettiği halen Meşhed karyesinde ihtiyâr-ı ikâmet eden ma'zûl Cemal Efendi'nin yine işgâl zamanında Yunanlılar tarafından Tepeköy emlâk-ı milliyesine katip tayin edildiği elyevm Karaburun mahkemesinde zabıt katibi İbrahim Eff. ile Bayındır tapu katibi Salih Efendi'nin Yunanlıların tensibi ile İbrahim Efendi'nin nüfus kitâbetinde ve Salih Efendi'nin tapu müdiriyetine tayin ve istihdam kılındıkları Urla Ziraat Bankası veznedarı İbrahim Efendi'nin yine işgâl zamanında bir müddet nüfus kitâbetinde istihdam edildiği anlaşıldığından Sabri, Cemal, İbrahim, Salih ve Edhem Efendilerin 854 numaralı kanunun dördüncü maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamlarına Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 27.3.927 tarih ve 190-1451 numaralı tezkeresinde bildirilmekle tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Kütahya Sultanîsi Arabî muallimi Hacı Hüseyin Eff. Kütahya'nın işgâli esnasında belediye riyâsetini Yunanlıların tayini üzerine kabul ettiği Yunanlıların ilhâk mazbatasına imza vaz' ettiği ve husûsât-ı mezkûreden dolayı Kütahya hakim-i münferidliğince on sene küreğe mahkum olduğu ve bilahire aftan istifade ederek tahliye kılındığı anlaşılmağla Âmâl-i milliyeye muhalefeti derkâr bulunan mümâileyhin 854 numaralı kanunun birinci ve dördüncü maddelerine tevfiken bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına karar verildiği Hey'et-i mahsusa riyâsetinin iş'ârına atfen Maarif Vekâlet-i celîlesinin 13.Mart.927 tarih ve 4900-1655 numaralı tezkeresinde izbâr kılınmakla tamimen tebliğ olunur.

Sûret

Bursa vilâyeti seyyar sıhhıye memur-ı sâbıkı elyevm Anadolu Şimendöfer İdaresi'nde müstahdem bulunan Mustafa Ragıb mahdumu Celaleddin Efendi'nin, Bursa'nın Yunan işgâli altında bulunduğu zaman Yunanlılarla te'sis-i samimiyet ve münâsebet ederek baldızını dahi Yunanlılarla teşrik-i hayat ettirdiği ve Yunanlıların şehirden firarı esnasında onlarla birlikte firar ettiği ve bu sûretle Âmâl-i milliye'ye muhalefeti anlaşıldığı cihetle 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına karar verildiği Hey'et-i mahsusa riyâsetinin Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 27.3.927 tarih ve 193-1452 numaralı tezkeresinde bildirilmekle tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Ferid hükûmeti zamanında Kuvvâ-yı milliye'yi tenkil için Zonguldak'a gönderilenler meyânında bulunan İstanbul merkez memurlarından Çanakkaleli Mehmed Ziya Eff. ile İstanbul ikinci sınıf komiserlerinden 78 numaralı Ankaralı Hüseyin Avni Eff. bin Abdullah'ın 854 numaralı kanun mûcibince devlet hidemât ve müessesâtında adem-i istihdamlarına Ankara Hey'et-i mahsusası'nca

karar verildiği Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin iş'ârından anlaşılmış olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Mustafakemalpaşa kazâsı emlâk-ı milliye katib-i sâbıkı Şerif Efendi'nin kazânın Yunanlılar tarafından hîn-i işgâlinde jandarma iken arkadaşlarının terk-i vazife etmelerine mukâbil yalnız beş refiki ile birlikte Yunan hidmetinde kaldıktan başka istirdâda kadar Yunan âmâline fevkalade hidmet ve Yunanlıların en mergub karakol kumandanlarından biri olarak eshâb-ı mesâlihe bir çok mezâlim icrâ ettiği anlaşıldığından mümâileyhin 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince bir daha devlet hidmet ve müessesâtında istihdam edilmemesine Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Dahiliye Vekâlet-i celîlesinin 9.Mart.927 tarih ve 1146 numaralı tezkeresinde izbâr kılınmağla tamimen tebliğ olunur.

Sûret

Mersin maliye şubesi memurlarından Beyrutlu Ahmed Zühdi ve aynı daire tebliğ memurluğunda müstahdem Abdullah Şeref Efendilerin Kozan'ın düşman tarafından işgâli esnasında mümâileyhüma arz-ı hidmet ederek bunlardan Abdullah Şeref polis memurluğuna ve Ahmed Zühdi Efendi jandarma zâbit vekilliğine tayin kılınarak Kozan'ın Kuvvâ-yı milliye tarafından istirdâdına kadar işbu vezâifde istihdam kılındıkları ve Gaziayıntab sandık emîni Bahaeddin Efendi'nin de Gaziayıntab'ın kezâ düşman tarafından işgâli zamanında umûm hükûmet memurlarının çekildiği ve vilâyet merkezinin Halfeti'ye nakledildiği esnada Gaziayıntab'da kaldıktan başka düşman tarafından yine sandık emîni tayin ve istihdam edildiği ind-et-tahkik anlaşıldığından sekiz yüz elli dört numaralı kanunun dördüncü maddesinin fıkrâ-yı ahiresi mûcibince cümlesinin bir daha devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamlarına karar verildiği Hey'et-i mahsusa riyâsetinin iş'ârına atfen Maliye Vekâlet-i celîlesinin 28.Şubat.927 tarih ve 1241-18 numaralı tezkeresinde bildirilmiş olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Mücâdele-i milliye esnasında Balıkesir'in Yunanlıların işgâli sıralarında Balıkesir'de neşredilmiş Balıkesir Gazetesi'nde Âmâl-i milliye aleyhinde makaleler neşreden Balıkesir'de mukim Avukat Emin Vedad Bey'in 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Matbuat Müdiriyet-i umûmiyyesinin 946 numaralı ve 5.Ağustos.927 tarihli müzekkeresinden anlaşılmağla keyfiyet tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Mülgâ Hariciye Nezâreti istişâre kalemi muâvin-i sâbıkı Kenan Tahir ve Hariciye istişâre kaleminde memur Ali Saib Beylerin İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne dahil bulundukları anlaşılmağla 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamlarına Hey'et-i mahsusa'ca karar verildiği Hariciye Vekâlet-i celîlesinin 28- 31.Ağustos.927 tarih ve 57-18807 numaralı tezkeresiyle iş'âr kılınmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Gaziayıntab azâ mülâzımı olup ahiren Elbistan mülâzımlığına tayin ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nce iki sene müddetle hapsine

karar verilmekle 18 Teşrîn-i sânî 1341 tarihinde vazifesine nihayet verilen Halepli Ali Saib Efendi'nin Gaziayıntab'ın işgâli esnasında mahall-i mezkûrda müstantik bulunmakta iken Kuvvâ-yı milliye (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) rüesasının tensibiyle Haleb'e i'zâm edilmiş ve bu suretle memur iken memuriyetini terk ile bilâd-ı meşgûleye bir özr-i makbule istinâd ile gittiği anlaşılmış ise de Haleb'e azîmetinden bir sene sonra düşman tarafından Bâb müddeî-i umûmîliğine tayin ve memuriyet-i mezkûreyi kabul ettiği tahakkuk ettiğinden 854 numaralı kanunun dördüncü maddesi fıkra-i ahiresi mûcibince devlet hidemât ve müessesâtında adem-i istihdamına karar verildiği Hey'et-i mahsusa'ca riyâsetinin 8.Kanûn-ı sânî 1927 tarih ve 41 numaralı kararından anlaşılmış olmağla arz olunur efendim.

Sûret

Şam ikinci sulh hakimi iken Şam'ın işgâlinde çıkmayıp mahall-i mezkûrda kalarak iki sene avukatlık yaptıktan sonra Suriye Arab Hükûmeti tarafından Haleb istinaf müddeî-i umûmîliğine tayin ve bilahire 1 Nisan 926 tarihli pasaportla millî hududlar dahiline geldiği vâki isti'lâm üzerine Şam şehbenderliğimizden bildirilen Halebli Zeki Bey'in Hey'et-i mahsusa'ca "854" numaralı kanunun dördüncü maddesinin ikinci fıkrasına tevfiken devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdamına 15.2.927 tarihinde karar verildiği tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Gaziayıntab sulh hakim-i sâbıkı Tikveşli Ahmed Hamdi Efendi'nin Ayıntab İstiklâl Harbi esnasında Harekat-ı milliye aleyhinde bulunmasından dolayı vekâletçe azledildiği ve Ayıntab'ın sükûtu üzerine mukaddemâ Nizib'e giden mümâileyh avdetle Fransızların teşkil ettiği istinâf mahkemesi riyâsetini bil-kabul istirdâda kadar ifâ-yı vazife ettiği anlaşılmağla 854 numaralı kanunun birinci ve dördüncü maddeleri ahkâmına tevfiken bir daha hidemât ve müessesât-ı devlette adem-i istihdamına 7 Kanûn-ı evvel 926 tarihinde karar verildiği Hey'et-i mahsusa riyâsetinden bildirilmiş olmağla tamimen tebliğ olunur efendim.

Sûret

Esbâk Edirne vilâyeti defterdârı Kâzım Bey'in mezkûr defterdârlıkta bulunduğu esnada Âmâl-i milliye'ye muhalif harekette bulunmasına binaen Hey'et-i mahsusa'ca devlet hidmetinde ve müessesâtında istihdam edilmemesine karar verildiği Maliye Vekâleti'nden mevrûd 14 Eylül 926 tarih ve 5562 numaralı tezkerede bildirilmiş olmakla keyfiyet tamimen tebliğ olunur.

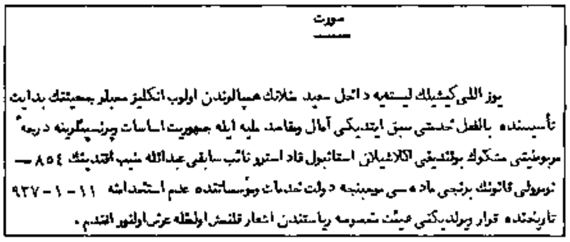

صورت

یوز اللی کیشیلك لیستهیه داخل سعید ملانك همپالرندن اولوب انكلیز محبلر جمعیتنك بدایت
تأسیسنده بالفعل خدمتی سبق ایتدیکی آمال ومقاصد ملیه ایله جمهوریت اساسات وپرنسیپلرینه درجهٔ
مربوطیتی مشکوك بولندیغی اكلاشیلان استانبول قادسترو نائب سابقی عبدالله منیب افندینك ٨٥٤
نومرولی قانونك برنجی ماده سی موجبنجه دولت خدمات ومؤسساتنده عدم استخدامنه ١١ - ١ - ٩٢٧
تاریخنده قرار ویرلدیکنی هیئت مخصوصه ریاستندن اشعار قلنمش اولمغله عرض اولنور افندم .

Belge 1

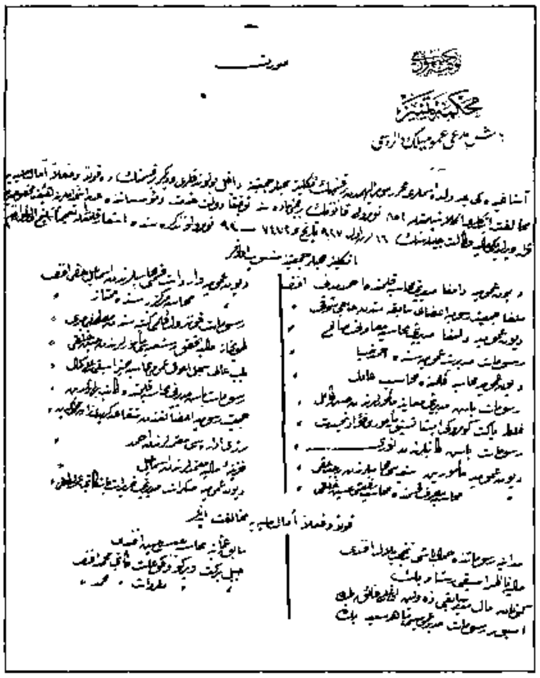

Belge 2

<u>*Belge 1'in çevrimyazısı*</u>

SÛRET

Yüzelli kişilik listeye dahil Said Molla'nın hempâlarından olup İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin bidâyet-i te'sisinde bil-fiil hidmeti sebk ettiği, âmâl ve makâsıd-ı milliye ile cumhuriyet esâsât ve prensiplerine derece-i merbûtiyeti meşkuk bulunduğu anlaşılan İstanbul Kadastro Nâib-i esbâkı Abdullah Münib Efendi'nin 854 numaralı kanunun birinci maddesi mûcibince devlet hidemât ve müessesâtında adem-i istihdâmına 11. 1. 927 tarihinde karar verildiğini Heyet-i mahsûsa Riyâseti'nden iş'âr kılınmış olmağla arz olunur efendim.

Belge 2'in çevrimyazısı

Türkiye Cumhuriyeti
Mahkeme-i Temyîz
Baş Müddeî-i umûmîlik Dairesi

SÛRET

Aşağıdaki cedvelde isimleri muharrer mûmâileyhümden bir kısmının İngiliz Muhibler Cemiyeti'ne dahil bulundukları ve diğer bir kısmının da kavlen ve fiilen âmâl-i milliye'ye muhâlefet ettikleri anlaşılmakla 854 numaralı kanunun birinci maddesine tevfîken devlet hidmet ve müessesâtında adem-i istihdâmlarına Heyet-i mahsûsa'ca karar verildiği Maliye Vekâlet-i celîlesinin 16 Teşrîn-i evvel 927 tarih ve 7472-93 numaralı tezkeresinde iş'âr kılınmakla tamîmen tebliğ olunur efendim.

İNGİLİZ MUHİBLER CEMİYETİ'NE MENSUB OLANLAR

Düyûn-ı umûmiyye Damga Müdiriyyeti Muhâsebe kaleminde Ahmed Medenî Eff.
Mülgâ Cemiyet-i rüsûmiyye azâ-yı sâbıkasından Hacı Şevki Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Damga Müdiriyyeti Muhâsebe muâvini Salih Eff.
Rüsûmât Müdiriyet-i umûmiyyesinde Ahmed Ziya Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Muhâsebe kaleminde muhâsip Adil Eff.
Rüsûmât Baş Müdiriyeti muayene memurlarından Hasan Kâmil Eff.
Galata Paket Gümrüğü İstatistik memuru Fuad Necdet Eff.
Rüsûmât Başkatiplerinden Nuri Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Memurin Şubesi muhâsiblerinden Receb Hakkı Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Muhâsebe Masraf kısmında muhâsin refîki Hüseyin Hulki Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Vâridât kısmı Muhâsiblerinden İsmail Hakkı Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Muhâsebe-i merkeziyyesinde Mümtaz Eff.
Rüsûmât Kontrol Kalemi ketebesinden Mustafa Sabri Eff.
Tophane Maliye Tahkik Şubesi memurlarından Hüseyin Hulki Eff.
Bâb-ı âlî Sicil-i ahvâl Umûmî Muhâsebe mümeyyîz-i esbâkı Ali Kemal Eff.
Rüsûmât Baş Müdiriyeti Muhâsebe Kaleminde kâtip Bahâeddîn Eff.
Cemiyet-i rüsûmiyye azâlığından mütekâid Giridîzâde Muhiyiddîn Eff.
Reji İdâresi mutemedlerinden Ahmed Eff.
Hazîne-i mâliye mutemedlerinden İsmail Eff.
Düyûn-ı umûmiyye Müskirât Müdiriyyeti Başkâtibi Ömer Lütfi Eff.

KAVLEN VE FİİLEN ÂMÂL-İ MİLLİYE'YE MUHÂLEFET EDENLER

Mudanya rüsûmatında hamalbaşı Zenci Bilal Efendi
Mâliye Nâzır-ı esbâkıReşâd Bey
Gönen Mal Müdir-i sâbıkı Zevlinoğlu Faik Bey
Esbâk Rüsûmât Müdir-i umûmîsi Mahir Said Bey
Sâbık Osmaniye Muhâsebecisi Hüseyin Efendi
Cebel-i Bereket Vergi Vukûât Katibi Mehmed Efendi
Cebel-i Bereket Vergi Mukarrerât Katibi Mehmed Efendi